

AZ 1870. ÉVI

NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ

TÖRTÉNETE

ÍRTA

BREIT JÓZSEF

M. KIR. HONVÉD-SZÁZADOS

II. RÉSZ

A SAARTÓL A MOSELIG

AUGUSZTUS 7-TŐL 18-IG.

BUDAPEST, 1886

GRILL KÁROLY CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS

KIADÁSA.

HARMADIK FEJEZET.

A francziák visszavonulása és a németek előnyomulása a Moselig.

VIII.

B A Z A I N E

**hadserégének visszavonulása a Mosel folyóig (aug. 7- tól 12-ig)
és a**

**parancsnoksága alá helyezett seregrészek gyülekezése a
ohálonsi táborban (augusztus 7-től 22-ig).**

Az augusztus 6-án kivívott kettős győzelem hírének a német főparancsnokságra — nem is számítván arra, hogy munkálkodását oly gyorsan fogja siker koronázni¹⁷³⁾ — meglepőleg, — III. Napóleonra pedig, a ki tudta, érezte, hogy a merész kombinációihoz és nagyratörő terveirehöz fűzött reményét e kettős balsiker alapjában ingatta meg, leverőleg és megrendítőleg kellett hatnia.

A végzeteljes harcban eddig ugyan mindössze két francia hadtest (I. és II.) vett részt, de ez nagyjában véve az összes hadsereg negyed-, illetve a határ mentén összpontosult erők harmadrészének felelt meg; ezen erők kényszerített visszavonulása tehát nem maradhatott káros befolyás nélkül a hadsereg többi részére, sőt a mi még veszedelmesebbnek látszott, Párisra és a közvéleményre sem.

Az iránt most már kétség nem lehetett, hogy a hadsereg az ország határa mentén többé nem tarthatja magát s így csupán az volt eldöntendő, hogy ez utóbbi mely irányban és meddig vonuljon vissza?

Az irányt tekintve a sereg

a) Metz-Chálons-on át Páris felé,

¹⁷³⁾ Lásd a főparancsnokság kombinációját a 46. oldalon

6) Langres környékére vonulhatott vissza.

Utóbb említett helyről Frossard tábornok a Bevezetésben említett emlékiratában mint a honvédelem kitűnő központjáról tesz említést. E fontosságánál fogva Langres-nek kiépítése táborvárrá még a háború kitörése előtt foganatba vétetett.

Tagadhatatlan, hogy az ott egybegyűlt sereg a metz-párisi főhadművelati irányra is érvényesítette volna befolyását; a Moltke memoirejában körvonalozott hadművelati cél¹⁷⁴⁾ legalább határozottan arra enged következtetni, hogy a német sereg előbb aligha folytatta volna útját, mielőtt a francia sereg zömével — bárhol is állott volna az fel — le nem számol.

Mindezek daczára Langres környéke ez alkalommal nem igen jöhetett számításba és pedig leginkább a következő okoknál fogva:

A francia sereg nagyobb része máris a metz-párisi vonalon állott; ennek mentén volt tehát a sereg legkönnyebben és leggyorsabban összpontosítható, miáltal egyúttal a főváros is közvetlenül biztosítva lett; ezen tényezőt pedig úgyszólván még a katonai követelmények rovására is, első sorban kellett figyelembe venni.

E szerint a visszavonulás irányával III. Napóleon csakhamar tisztába jöhetett.

Sokkal nehezebb feladat volt ennél a *visszavonulás végpontjának meghatározása*, miután ennek megállapításánál egyelőre még ismeretlen és bizonytalan tényezőket is kellett az elhatározásnál megfontolás tárgyává tenni; így többek között számolni kellett:

a visszavonuló csapatok erkölcsi és fizikai állapotával,
a győztes ellenség ezutáni magatartásával,
leginkább pedig üldözésének hatályosságával,
politikai tényezőkkel és
egyéb más körülményekkel.

Foglalkozzunk csak e tényezőkkel egyenkint.

A csapatok erkölcsi és fizikai állapotának megbírálásánál mindek előtt különbséget kell tennünk: vájjon a hátrálás szabad elhatározásból s oly csapatokkal hajtatik-e végre, melyek még alig, vagy egyáltalában nem voltak még az ellenséggel komolyabb érintkezésben, mely esetben azok, — eltekintve attól, hogy a visszavonulás már magában véve a szellemre és hangulatra káros hatással van — még mindig teljesen parancsnokaik kezében maradnak, a ki fölöttük tetszése szerint rendelkezhetik. Ily állapotban volt augusztus 6-ika után a III., IV. és a gárda hadtest.

Kényesebb a helyzet, ha a parancsnok — nem lévén már kilátása kedvező fordulat létesítésére — ugyan még mindig saját elhatározása folytán, de már harczközben, vagy pláne bekövetke-

¹⁷⁴⁾ Lásd a 11. oldalon.

zett döntés után, rendeli el a visszavonulást, miután a megújuló küzdelemnek amúgy is kevés reménnyel és kilátással nézhetne eléje. Ily viszonyok között a fegyelem és rend fentartása visszavonulás közben már sokkal bajosabb, de erélyes fellépés mellett nincs kizárva, hogy a rendszeres vezetés csakhamar újból helyre áll. Ez az eset állott be Frossard tábornok hadtesténél a spichereni csata után.

Végül pedig, ha a csapat veszett csata után *kénytelen* állását az ellenség üldözésének behatása alatt odahagyni, a hogyan ez Mac-Mahon seregével történt, vagy ha pláne a csapat futásban keres menedéket, ez esetben a sereg egyidőre teljesen kisiklik parancsnoka kezéből s csak akkor lehet a rend és fegyelem helyreállításához fogni, midőn már a visszavonuló csapat az ellenfél közvetlen üldözésének behatása alól kivonta magát.

A míg ez be nem következik, addig a legtöbb esetben még a harcászati kötelekek helyreállítása és rendes menet-echiquier alakítása sem igen sikerülhet, a hogyan ezt Mac Mahon seregrészénél is látjuk, mely csak augusztus 8-án, Saarburgtól kezdve, az V. hadtest intakt részeivel való egyesülés után kezdhette meg a nyugodtabb hátrálást újonnan alakított három párhuzamos menetoszlopban.

Ha tehát a visszavonulás az ellenséggel történt mérkőzés után vétetik foganatba, a hogyan az Frossard tábornok és Mac Mahon seregrészénél történt, a főtörekvésnek oda kell irányulnia, hogy a visszavonuló csapat lehetőleg gyorsan kivonja magát az üldözőnek közvetlen behatása alól, továbbá hogy az minél nagyobb tért s ez által időt nyerjen erejének újbóli összpontosítására ismételt ellentállás kifejtése céljából.

Az idő- és térnyerés a határ felől visszavonuló francia sereg-nél, mint alább látni fogjuk, csakugyan be is következett, az erők összpontosítása azonban egységes vezetés és összhangzó működés hiányában nem sikerülhetett.

A másik tényező iránt, t. i. *az ellenség magatartása és üldözésének hatályossága* tekintetében a visszavonulás elrendelésének pillanatában a legritkább esetben lehetünk tisztában; ez tehát kizárólag kombináció és helyes érzék dolga.

Talán még legjobban és legvilágosabban domborodnak ki a *politika követelményei*; ha azok egyáltalában olyannyira és pedig mint a jelen esetben, hátráltató módon, lépnek előtérbe, hogy a parancsnok elhatározására döntő befolyást képesek gyakorolni. Ily tényezőnek tekinthetjük 1870-ben első sorban Páris érzékenységét, mely a hadsereget szinte mágnesként vonzotta magához. S Napóleon nagyon jól tudta, hogy első kötelessége a főváros fedezetéről és biztonságáról gondoskodni, mivel ellenkező esetben a közvélemény, a francia politikának ezen leghatalmasabb eszköze, rögtön felzúdult volna ellene.

Páris azonban másrészt éppen érzékenységénél fogva, a vonzó mellett bizonyos eltaszító erőt is fejtett ki a hadsereggel szemben, amennyiben azt követelte, hogy az utóbbi ugyan feléje vonuljon vissza, de azt is, hogy tőle, a forradalmi eszmék ezen legtermékenyebb talajától, jó távol maradjon.

Az említettekén kívül nyomós tényezőnek tekinthető továbbá azon követelmény is, hogy *gyülekező hely gyanánt olyannyira messze hátrafekvő és ellentállás kifejtésére alkalmas tér* jelöltessék ki, a hol azon időpontig, a míg az ellenség annak közelébe juthat, már az összes rendelkezésre álló erők gyülekezése lehetővé váljék, miután az erőknek csupán egy részével harcra szállni majdnem egyértelmű volna újbóli megveretés kockázatásával.

Majdnem minden visszavonulás végcélja: fizikai, vagy legalább is erkölcsi erősödés és ez által erőkiegyenlítés utáni törekvés, melyet közvetve a visszavonuló fél azáltal ér el, hogy erős harczászati állások kihasználása által csapatjai számára kedvező harczhelyzeteket iparkodik teremteni, vagy arra számít, hogy a győztes ellenfél ereje előnyomulás közben a szükséges kikülönítések és különféle súrlódások folytán mindinkább apadni fog s elvégre is nincsen kizárva, hogy az egyensúly ily módon legalább számra nézve, bizonyos idő múlva újból helyreáll.

Legmesszebbmenő példáját látjuk ezen elv kihasználásának az 1812-ik évi hadjáratban, a melynek I. Napóleon majdnem félmilliónyi seregének java része áldozatul esett; tudjuk, hogy a mi e hadjáratból hazakerült, valóban nem nevezhető egyébnek mint csapatfoszlányoknak és kétségbevonhatlan tény, hogy az itt szenvedett kudarcz szolgáltatva korunk legnagyobb hadvezérének bukásához az első koporsószeget.

1870-ben ehhez hasonló hosszadalmas mozgadozásoknak egyrészt a már említett politikai tényezők, másrészt a szűk határok és korlátok közé szorított hadiszínhely határozottan útját állották miért is itt francia részről a főtörekvésnek oda kellett irányulnia, hogy a visszavonulásban levő, valamint az egyébként rendelkezésre álló összes erők *mennél gyorsabban* összpontosítsanak, hogy az eddigi csorbát mielőbb kiköszörültni lehessen; ezt követelte türelmetlenül a francia nép sangvinikus természete, ezt a sereg, de még inkább a vezetés erősen megalázott reputációja.

A mondottakból kifolyólag csupán a Metz-Páris irányában véghezviendő visszavonulást véve tekintetbe, gyülekezésre alkalmas terepszakasz gyanánt első sorban a Mosel környéke jöhetett számításba.

A Mosel a Rajna után a hadiszínhelynek legfontosabb folyója, mely úgy vízmennyiségénél, mint partalkotásainál fogva már magában véve erős védelmi vonalat képez; hátha az még a követelményeknek megfelelően be -is lett volna rendezve! Tényleg azon-

ban az átjárók még a legfontosabb pontokon sem valának biztosítva és elzárva. A folyó mentén csupán a kis Thionville (Diedenhofen) s a még el nem készült Metz volt erődökkel ellátva; innen dél felé, egészen Toul-ig szabad volt minden közlekedési vonal.

Bár Metz kiépítése Niel befolyása alatt már 1866 után vétetett foganatba, a háború kitöréséig még egyetlen erődje sem készült el tökéletesen. Legjobban előrehaladtak a munkálatok a *bal* parton emelt Eloy, Plappevilié és St. Quentin erődöknél, míg a *jobb* oldalon — St. Julién, les Bottes, Queuleu, St. Privat — tulajdonképeni minőségükben még alig jöhettek számításba.

Coffinières tákornok, a vár parancsnoka, nyíltan bevallá, hogy magára hagyatva, Metz 14 napig sem tarthatja magát.

A dolgok ily kedvezőtlen állása mellett fontolóra kellett továbbá venni, vajjon a Mosel közelségénél fogva a 6-iki események színhelyéhez, lehetséges-e még idejekorán a sereget az ellenség nagyobb mérvű behatása nélkül a Mosel tájékán összpontosítani; mely körülmény, ha sikerül, azon előnnyel járt, hogy aránylag nem nagy kiterjedésű terület esett volna ellentállás kifejtése nélkül az ellenség kezébe, a mi a már említett politikai okoknál fogva felette kívánatosnak látszott.

A Spicheren-Metz közötti távolság körülbelül 60, a Wörth-Nancy közötti pedig mintegy 130 kilométernek felel meg, melynek megtevéséhez az ellenségnek 3—4, illetve 6—7 menetnapra volt szüksége.

Volt-e kilátás ily rövid idő alatt az eddigi mulasztások kipótlására és lehetett-e addig az erősen megviselt csapatokba új szellemet, a vezetésbe friss tetterőt önteni?

Úgy látszik, hogy Napóleon maga is kételkedett ennek valószínűségében; legalább ezt bizonyítja az események nyomasztó hatása alatt megfogamzott első elhatározása, mely szerint — állítólag Trochu tábornok ajánlatára — azt rendelte el, hogy az egész sereg Chálons környékén összpontosuljon.

Tekintve, hogy Chálons mintegy 150 kilométernyire (7—8 menetnyire) fekszik Metz mögött (tehát Spicheren-től legkevesebb 10—12 menetnyire), odáig Bazaine és Mac Mahon seregréseinek egyesítésén kívül még arra is lehetett majdnem biztosan számítani, hogy említett helyen a főnti seregrésekkel az egyébként rendelkezésre álló erők is — névszerint a nagyjában még mindig alakuló félben levő VI. hadtest, a VII. hadtestnek Belfort-ban levő két hadosztálya, szükség esetén még a tengerész- és tartalék-csapatokból alakított és visszatartott hadtest is — összpontosíthatók és egyésges terv szerint felhasználhatók lesznek.

Az erők ily összpontosítása egyúttal a fővárost is közvetlenül biztosította volna. Igazán sajátságos, hogy ezen — a körülményeknek talán leginkább megfelelő terv tisztán politikai okoknak, sőt

éppen a minnek lételét köszönheté, Páris közelségének kellett áldozatul esnie.

Napóleon a spichereni és wörthi csaták után első intézkedéseit fentebbi terve értelmében adta ki, melyek szerint a Bazaine parancsnoksága alatt álló három (II., III és IV.) és a gárda-hadtestnek *Metz-en* át Mac Mahon seregrészeinek pedig Nancyn át kellett volna Chálons felé tartani; evvel egyidejűleg Canrobert tábornoknak is meghagyatott, hogy hadtestének már foganatban levő szállítását Metz felé, a fentebbi elhatározás értelmében szüntesse be.

A visszavonulás ennél fogva, részint ezen parancs folytán, részint a magasabb parancsnokok saját elhatározása szerint, augusztus 10-ig következőleg hajtattott végre (lásd az 1. számú vázlatot):

Bazaine serege aug. 7-től 10-ig.

A II. hadtest a spiehereni csata után balszárnyát veszélyeztetve látván, kénytelen volt Saargemünd felé visszavonulni, a hol Frossard tábornok a wörthi vereségről értesült; nevezett helyen 7-én reggel az V. hadtest *Lapasset*-dandárával egyesülvén, még a délelőtt folyamán folytatta a visszavonulást Puttelage felé. Itt vette Frossard tábornok a császár értesítését az egész seregnek Chálons-nál leendő összpontosításáról, minek folytán elhatározta, hogy Gr.-Tanquin-en¹⁷⁵) át csatlakozik a sereg zömé-

¹⁷⁵) Gr.-Tanquinbe érve, Frossard tábornok a lefolyt harcokról hosszabb jelentést küld a főparancsnokságnak, melyből a következőket tartjuk felemlítendőeknek:

Au quartier général du Gros-Tanquin, le 8 août 1870.

Monsieur le maréchal,

Je n'ai pas encore pu, depuis deux jours, vous écrire pour vous prier de faire connaître à l'Empereur ce qui s'est passé à Forbach etc. . •

Le combat de Forbach était tout à notre avantage jusqu'à quatre heures du soir, après huit heures de lutte. Si à ce moment, où j'avais engagé toutes mes réserves, les renforts demandés par moi dès le matin à M. le maréchal Bazaine, étaient arrivés comme ils auraient pu le faire, je l'affirme, nous aurions remporté un avantage magnifique par ses résultats, au lieu de l'échec que nous avons subi.

Nous avons en à faire au septième et au huitième corps prussiens et dit-on à une forte fraction de la garde. (?)

L'ennemi aurait donc engagé contre nous soixante-dix mille hommes (I) au moins, c'est-à-dire toute cette concentration de troupes qui s'opérait sur Sarrebrück depuis quelques jours. Ils ont eu de leur côté des pertes énormes. Quoi qu'il en soit, le deuxième corps n'a pas été désorganisé, et j'ai pu le rallier dès le lendemains même sur Puttelage, mais ***plusieurs régiments n'ont plus ni sacs, ni campement, ni ustensiles. Les vivres, hier, nous ont manqué***; aujourd'hui nous avons trouvé ici quelque chose, mais demain je ne sais pas quelles distributions nous pourrions faire.

hez;¹⁷⁶⁾ 9-én a hadtest szakadó esőben végrehajtott 35 kilométernyi menet után Remilly-be, 10-én pedig Courcelles Chaussy-ba ért.

Az augusztus 7-én virradatkor Puttelage-ban gyülekezett III. hadtest aznap tovább folytatván menetét, 8-án Faulquemont környékét érte el, 9-én pedig a francia Nied mögé vonatott.

A IV. hadtest közvetlenül a császártól kapott parancs folytán augusztus 7-én Boulay-nál gyülekezett; innen 8-án les Etangs-ba, 9-én pedig St. Barbe felé irányított.

A gárda-hadtest egyelőre megmaradt eddigi felállításában s csak 9-ike folyamán vonult a Nied folyó mögé Maizery környékére.

Mac Mahon serege aug. 7. és 8-án,

A wörthi csatában részt vett I. hadtest az V. és VII. hadtestnek vele harczolt részeivel együtt még aug. 7-ikére való éjjel és a rá következő napon Zabern-ig jutott. Német lovas járőröknek

Je me retire pour opérer, suivant vos instructions, la concentration sur Metz. Je suis la route directe de Sarreguemines sur Nancy, c'est à dire celle que l'ennemi doit suivre, et **je crois que notre attitude l'intimide et Varrête** (1) car nous n'apercevons encore devant nous que quelques vedettes de uhlands et de cuirassiers. L'infanterie n'est pas encore arrivée en notre présence et ne nous atteindra pas. J'ai appris que l'ennemi était entré hier à Sarreguemines, et qu'il est aussi à Saarlbe.

Demain je continue mon mouvement rétrograde: j'irai à MorhaDge et Baronville, mais comme ce serait une trop petite journée, je remonterai de quelques kilomètres sur la route de Metz et j'établirai mon quartier général à Burlang.

Mes hommes sont extrêmement fatigués: ils oie sont pas nourris; je ne pourrais longtemps les garder dans cet état.

Faites-moi envoyer aussi des marmites et des gamelles, ainsi que des petites tentes-abri. Mes pauvres hommes ne peuvent faire la soupe, ni se préserver la nuit de la pluie. Je ne voudrais pas les rameuer exténués sous Metz.

Quant à la concentration sous Metz, dans son grand campe retranché c'est une nécessité et une planché assurée du salut.

Il en est de même pour Langres.

C'est là, que les trois corps de l'Alsace doivent se concentrer et pas ailleurs. L'on se tirera d'affaire, je l'espère, **autrement Vempire serait perdu.**

Je suis, Monsieur le maréchal, votre respectueux et attaché serviteur.

Frossard»

E sorok méltatását helyszűke miatt az olvasóra kell bízunk.

¹⁷⁶⁾ Erról a hadügyminister Bazaine-t aug. 8-án kelt következő levelével értesíti:

„Par l'ordre de l'Empereuro, le général Frossard, qui en ce moment est avec son corps d'armée en marche de Puttelage sur Nancy, reçoit l'avis itératif qu'il doit se porter sur Metz pour joindre son corps à ceux que vous amenez de Saint-Avold.

Il est invité à marcher de telle façon qu'il ne contrarie pas les mouvements des troupes qui sont avec vous.“

Steinburgban¹⁷⁷⁾ való megjelenése azonban a marsallra nyugtalanítólag hatott, miért is ez utóbbi elhatározta, hogy a visszavonulást a következő éjjel is folytatni fogja, így ért aztán már aug. 8-án Saarburbba, ami megvert és rosszul élelmezett csapatokkal minden esetre szép teljesítmény.

De talán éppen azért nem is kell igen csodálkoznunk a 65 kilométernyi út ily gyors megtevésén, mivel vesztett csata után hajtattott végre. A hadtörténelem elég példát mutat fel arra nézve, hogy ilyenkor a csapatok bámulatos és szinte hihetetlen gyorsasággal párosult kitartást tanúsítanak. Hogy a félelem és önfentartási ösztön mire képesek, legjobban láttuk Bosznia és Hercegovina megszállása alatt.

A II. hadtest visszavonulása, mint már említettük, teljes rendben ment végbe, Mac Mahon seregrészeinél ellenben a felbomlás meglehetősen nagy mérvet öltött. Ezért látjuk, hogy míg Fros sard tábornok már Saargemündben, tehát 12 kilométernyire a csata színhelyétől, ismét ura csapatjának, addig Mac Mahon seregrészeinél a rend csak augusztus 8-ika folyamán Saarburbban állt újból helyre, mihez nem kis mérvben az V. hadtest érintetlen csapataival való egyesülés járult hozzá.

Utóbbnevezett hadtest (V.) augusztus 6-ika folyamán Bitschnél két tűz között állott, nem tudván, hogy Spicheren avagy Wörth felé küldjön-e erősítést?

Midőn *de Failly* tábornok este mindkét hadtest legyőzetéséről hirt kapott, rögtön *haditanácsot* hívott össze, melynek határozata értelmében Bitschben álló két hadosztályával még aznap este 9 órakor Petite Pierre (Lützelstein) felé indult el, a hova 7-én d. u. ½4 órakor érkezett meg.

A VII. hadtest részéről, mint tudjuk, egy hadosztály az I. hadtesttel harczolt Wörthnél, a Démoni-hadosztály aug. 6-án még Lyonban alakult, a *Liebert*-hadosztály pedig aznap már Mühlhausenbe volt előre tolva.

Douay tábornok a wörthi és spichereni vereségről 7-én reggel hirt véve, 8-ika folyamán a császártól vett parancs értelmében¹⁷⁸⁾ utóbbnevezett két hadosztályát Belfort környékén összpön-

¹⁷⁷⁾ Zabern-től 5 klmnyire észak-keletre.

¹⁷⁸⁾ A császár parancsa következőleg hangzott:

„Jetez, si vous pouvez, une division dans Strasbourg, et avec les deux autres convrez Bolfort.“

„Ha csak lehet, rendeljen ki egy hadosztályt Strassburg védelmére, másik két hadosztályával pedig Belfort biztosítandó.“

Hogyan! hát sem a császár, sem a vezérkar főnöke nem tudta, vagy a nagy zűrzavar közepette már megfeledkezett arról, hogy a VII. hadtest I. hadosztálya két nappal előbb az I. hadtesthez vonatott s hogy a visszavonulást avval folytatta, továbbá hogy a Dumont-hadosztály Lyonban még csak alakulóban volt?

tosította, a hol azok más rendelkezés hiányában erődítési munkálatokra alkalmaztattak. Augusztus 17. és 22-ike között a két hadosztály Vesoul, Langres, Chaumont és Párison át Reiras-ba, a chálonsi hadsereghez szállíttatott, a hol a *Conseil-Dumesnil-hadosztály* újból hadteste kötelékébe lépett.

Az augusztus 7-iki helyzet szerint Mac Mahon serege Metzről 100 kilométernyire, a Spicherennél harcolt német erők ellenben nevezett helytől mindössze 60 klmnyire állanak; már egyedül ezen tény mutatja, hogy a két francia seregnek Metznél tervezett egyesülésére számítani nem lehetett.

Csakhogy a Párisban összeült minisztertanács az ilyféle okadatulás alapját vagy nem tudta, vagy nem akarta tudni, miért is már augusztus 8-án azt; „*tanácsolta*“ a császárnak, hogy Metz környékén a visszavonulást szüntesse be. E jóakaró figyelmeztetés parancsnak is bevált s Napóleonnak, meggyőződése ellenére, tágitania kellett, minek folytán még aznap este Bazaine-nek a következő parancsot küldi („*véttemeztetett*, 9-én reggel 3 óra 30 pkor.)

„Maradjon meg Faulquemont-ban, hogy Frossard tábornokkal összeköttetésben maradjon. Tartsa vissza a gárdát is, oly helyet jelölve ki neki, a honnan Önt szükség esetén hathatósan támogathatja. Egy legújabbban érkezett hír szerint az ellenség az Ön balszárnya felé útban van. Hagyja meg Ladmiraült tábornoknak is, miszerint az Ön balszárnyán elfoglalt állásában megmaradjon, hogy azt megvédelmezze.

Minden félreértés kikerülése céljából Bourbaki és Ladmiraült tábornokoknak is közvetlenül írok. Hasonlóan meghagyom Frossard tábornoknak is egyik tisztje útján, miszerint Önnel szakadatlanul összeköttetésben maradjon és hogy az Ön parancsaihoz alkalmazkodjék; adja neki tudtul rendelkezéseit késedelem nélkül.

Törekedjék, a mennyire csak lehetséges, a II., III., IV. és a gárda-hadtestet, melyek mindannyian az Ön parancsnoksága alá lépnek s ehhez képest kötelesek alkalmazkodni, Metz köré csoportosítani.

Derittessen fel könnyű lovassága által mennél messzebre.“¹⁷⁹⁾

¹⁷⁹⁾ Séjournez à Faulquemont pour rester lié avec le général Frossard. Conservez la Garde en lui indiquant une position qui lui permette de vous appuyer efficacement au besoin. Un nouvel avis qui m'arrive m'indique que l'ennemi (Miféle ellenség s mily erős?) est en marche sur votre gauche. (Honnan, merre, mely irányból?) Donnez l'ordre au général de Ladmiraült de rester en position sur votre gauche pour la couvrir.

J'écris directement aux généraux Bourbaki et Ladmiraült pour éviter

A Frossard tábornoknak írt parancs következőleg hangzik: „Az ellenségről az új folyamán beérkezett hírek folytán a császár ép most határozta el, miszerint a három hadtest (III., IV. és gárda) ne meneteljen Chálonsba, hanem hogy azok Metznél egy erős hadsereg magvát képezzék, mely hivatva van Frigyes Károly főherceg seregét visszatartani, vagy magát azon ellenséges sereg szárnyára vagy hátába vetni, mely Zabern-en át akarna benyomulni¹⁸⁰).

Csakhogy mint rendesen történni szokott a két „vagy-vagy“ helyett itt is egy harmadik előre nem látott következett be, halomra döntvén a homokra épített nagyképző terveket.

Mac Mahon seregének Metzbe való vonásához kevés lévén a kilátás, ez utóbbi, úgy látszik, nem is kapott erre vonatkozólag parancsot, hanem meghagyatott Nancy felé vett eredeti irányában; legalább az tűnik ki a marsallnak kérdőre vonatása alkalmával, 1872. évi június 12-én tett következő vallomásából:

„1870. évi aug. 9-ig közvetlenül a császár parancsa alatt állottam, kivel én a vezérkari főnök közvetítésével igen gyakran leveleztem.

Utóbbtól aug. 9-én Blamondban távirati rendeletet vettem, melyben arról értesültem, hogy a császár a parancsnoklásban egy séget akarván elérni, elhatározta, hogy az összes hadtesteket Bazaine parancsnoksága alá helyezi s hogy ezen naptól fogva minden hadtestparancsnok közvetlenül tőle veendi parancsát.

Miután előbb azon rendelkezést vettem, miszerint a chálonsi tábor felé tartsak, említett hely felé folytattam menetemet s részemről nem emlékszem, hogy a jelzett pont elérése előtt Bazaine-nek írtam volna¹⁸¹).“

tout malentendu. J'écris également au général Frossard par un de ses officiers de router en communication constante avec vous, et de se conformer à vos ordres; donnez-lui vos instructions sans tarder.

Tâchez de concentrer le plus tôt possible sous Metz les deuxième, troisième, quatrième corps et la Garde, *qui sont tous placés sous vos ordres*, et qui doivent s'y conformer strictement.

Faites-vous éclairer très au loin par votre cavalerie légère.

¹⁸⁰) „.....l'Empereur vient de décider en ce moment même que ces trois corps (3e, 4e et garde) ne marcheront pas sur Châlons, en raison des nouvelles que l'on a reçues cette nuit de l'ennemi; mais ils formeront à Metz les éléments d'une forte armée (üres frázis!) destinée soit à arrêter celle du prince Charles, soit à se jeter sur le flanc ou les derrières de celle qui paraît devoir pénétrer par Saverne.*

¹⁸¹) Jusqu'au 9 août 1870, j'ai été directement sous les ordres de l'Empereur, avec lequel je correspondais le plus suvant par l'intermédiaire du Major-général.

Le 9 août à Blamond, je reçus de ce dernier une dépêche m'informant que l'Empereur, voulant mettre de l'unité dans le commandement, avait décidé que le maréchal Bazaine prendrait le commandement de tous les corps d'armée, et qu'à partir de ce jour, le commandant de chaque corps prendrait directement ses ordres.

Avant précédemment reçu pour instructions de me diriger sur le camp de Châlons, je continuai ma marche vers ce point, et je ne me rappelle # point avoir écrit au maréchal Bazaine avant l'arrivée à ce camp.“

Ezen vallomás tehát a mellett bizonyít, hogy augusztus 6-ikától kezdve a két seregrész parancsnoka egymástól teljesen függetlenül, minden összhangzás nélkül folytatta működését.

És tényleg már a 8-iki, de még inkább a 9-iki helyzet világosan mutatja a seregnek két különálló csoportra való szakadását, melyek 65 — 70 km., azaz 3—4 napi menetire állanak egymástól.

Észszerű vezetésnek mindenekelőtt iparkodnia kellett volna, hogy e két különálló csoport mennél előbb egyesíttessék. E tekintetben, mint tudjuk, Napóleonnál a jó szándék és törekvés meg is volt, csakhogy a valósulást politikai tényezők befolyása és beavatkozása megghiúsította s e helyett az állam legfőbb hadurára — a sereg főparancsnokára — a Moselen való megállás eszméje úgyszólván ráerőszakoltatott.

Ezen eszméhez a már említetteken kívül katonai szempontból még a következő megjegyzések fűzhetők:

Ellentállás kifejtésére a Mosel mentén, tisztán csak az ottani helyi viszonyokat véve tekintetbe, legalkalmasabbnak mondható a mérőföld kiterjedésű Thionville-Metz közötti rész, miután az e mögött, vagy előtte felállított sereg az éppen említett erődített helyeket szárnytámasz gyanánt felhasználhatta.

Ezen vonal kiterjedésén belül ellenséges áttöréstől, illetve a szárnyak egyike ellen intézett egyszerű átkaroló támadástól nem igen kellett tartani; annál nagyobb volt azonban a megkerülés valószínűsége dél felől, főleg ha a porosz trónörökös hadserege idejekorán közbeléphet.

Ez oknál fogva tanácsosabbnak látszott, ennél központiasabb fekvésű felállításba visszavonulni; így pl. a Moselnek Metz és Pont á Mousson közötti szintén 3½ mfl. kiterjedésű része felé vagy mögé. Csakhogy ily felállítás mellett a jobb szárny egészen a levegőben függött, minélfogva annak megkerülésétől még mindig, vagy talán — Pont á Mousson erődítve nem lévén — még inkább kellett tartani.

Még kevésbé felelt meg a követelményeknek a Nancy-Pont á Mousson (3½ mfl.) közötti rész, amennyiben e vonalon még egyáltalában nem történtek védelmi előkészületek; az itt veendő felállítás azonkívül már oldalt feküdt a hadműveleték főirányától, mely utóbbi a Moselt Metz tájékán szelte át. Ezen főirányt pedig semmi szín alatt sem lehetett teljesen védtelenül hagyni.

Ennélfogva vagy két különálló csoportot kellett volna alakítani, vagy pedig — Nancy-t és Metz-et is belevéve a felállításba — ugyancsak egy, de 7 mfl. kiterjedésénél fogva gyengén megszállt vonal keletkezett volna.

Végre is a fontolgatásnál valószínűleg a Metzről remélt támogatás billentette le a mérleget s így annak környéke lett Bazaine

hadserege számára, — mely különben az eredeti terv értelmében amúgy is oda volt már irányítva — gyülekező helyül kijelölve.

A visszavonulás mikénti elrendelésére és végrehajtására vonatkozólag a következőket jegyezzük meg.

Miután annak elrendelése alkalmával azon eszme szolgált az intézkedések alapjául, hogy a hadsereg gyülekezése Chálons-nál hajtandó végre, valóban csodálkoznunk kell, hogy a Bazaine hadseregéhez tartozó összes csapatok a vonattal együtt kizárólag Metznek irányítottak. Ez által Metz tájékán előreláthatólag oly nagymérvű torlódás keletkezett, hogy abból nem egykönnyen lehetett kibontakozni.

Ily intézkedés határozottan ellentétben állott azon előbb említett követelménnyel, hogy az ellenséggel közvetlen érintkezésben volt seregrészek lehetőleg rövid idő múlva, tehát minél gyorsabb térnyerés által, vonják ki magukat az ellenség behatása alól. Ez csakis *széthajtó (excentrikus) hátrálás* alkalmazása által, azaz úgy vált volna lehetővé, ha a visszavonuló sereg az összes rendelkezésre álló utakat felhasználja.

Még azon esetben is a visszavonulás ezen módja lett volna alkalmazandó, ha a Moselnak *közvetlen* megvédése szándékoltatott annak balpartján veendő felállítás által.

A *központiasan (centrikusan) alakított menet-echiquier* csakis azon, a valóságnak meg nem felelő feltevés mellett bírna jogosultsággal, hogy Bazaine biztosan tudta, miszerint az ellenség nem fogja nyomon követni, továbbá ha seregét még Metz-en *innen* óhajtott volna csatához egyesíteni, a hogyan az később, a politikai körök és tényezők preszsziója következtében, de nem szabad elhatározásból, — tényleg bekövetkezett

Hogy főleg visszavonulás közben a csapatok és vonatok összetorlódása valamely szoros bejárata előtt — s ilyennek tekinthető minden vár vagy erődített hely — mennyire végzetteljessé válhatik, mutatja a königgrätzi csata utáni siralmas állapot, melyet különben a poroszok saját előnyükre nem igen aknáztak ki.

Az augusztus 7-iki elhatározást tartva szem előtt, nem lett volna-e célszerűbb, a IV. hadtestet Diedenhofen, a gárda-hadtestet Metz, a III. hadtestet Corny vagy esetleg szintén Metz s végül a II. hadtestet a már felvett irányban Pont á Mousson felé továbbmeneteltetni, miáltal a hadsereg tovaszállítására a Moseltől kezdve két vasútvonal — Metz-Frouard-Chálons és Conflans-Verdun-Chálons — állott volna rendelkezésre.

E kérdésre, a Metz körüli csaták méltatásánál lesz még alkalmunk visszatérni s egyelőre a történetek magyarázatául csak azt jegyezzük meg, hogy 1870-ben az erődített helyeknek még mindig kelletténél nagyobb fontosságot tulajdonítottak. A sereg azoktól oltalmat és védelmet remélt. Metz-nél azonban éppen megfordítva állott a dolog: itt az erődített hely szorult a sereg védelmére!

Bazaine serege augusztus 10. és 11-én.

Augusztus 9-én a császár Changarnier tábornok által kísérve Metz-ből Faulquemont-ba érkezett, hogy Bazaine-nel a további teendők iránt személyesen értekezessen. Napóleon ez alkalommal azt javasolta, hogy a Metz-nek irányított sereg a Le Boeuf által gondosan szemrevételezett,¹⁸²⁾ a francia Nied balpartján fekvő állásban fogadja el a csatát¹⁸³⁾.

Bazaine ezen tervvel nem értett egyet s inkább Frouard környékéig óhajtotta a sereget visszavezetni, a hol az egyesülésre a Chálonsból jövő VI. hadtesttel is biztosabban számíthatott.

Mindazonáltal a sereg a párisi kormány ismételt beavatkozása folytán, a császár rendelkezése szerint augusztus 10-én Le Boeuf főnti javaslata értelmében, a Nied folyó mentén állott fel és pedig:

A *III. hadtest*, Decaen tábornok parancsnoksága alatt, Pange-tól Courcelles Chaussy-ig;

közvetlenül mögötte a *gárda*;

balról, úgyszólván a *III. hadtest* hátravont oldala gyanánt, a

IV. hadtest les Eetangs-tól Glatigny-ig.

jobbról pedig a *II. hadtest* állott fel Meicy le Haut-nál;

utóbbi előtt az *V. hadtest*hez tartozó *lapasset*-dandár volt előre tolva.

A csapatok rögtön hozzá is láttak ezen állás erősítéséhez.

A *du Barrail* és *Forton* lovas hadosztályok, valamint a *VI. hadtestnek* már megérkezett részei még a Mosel bal partján állottak.

Utóbbnevezett hadtest többi részeinek szállítása körül augusztus 11 -ötői kezdve a német lovasság fellépése következtében, nagy nehézségek merültek fel, úgy hogy ezen hadtest jelentékeny része egyáltalában nem egyesülhetett a Metz tájékán összpontosult többi seregrészekkel.

A fent körülírt felállítás ellen még aznap nemcsak hadászati,

¹⁸²⁾ L'intention de l'Empereur était de livrer bataille sur des positions que le maréchal Le Boeuf avait fait étudier soigneusement.

¹⁸³⁾ Ezen tanácskozások eredményéről Frossard következőleg nyilatkozik.

„De ces études étaient résultées des instructions générales arrêtées dans la soirée du 9, et qui furent communiquées le lendemain; elles disaient que l'armée occuperait une première position sur la rive gauche de la Nied française, depuis Pange jusqu'au village des Etangs; la partie de gauche, en retour, à peu près d'équerre, s'étendrait de ce village jusqu'à Glatigny, faisant face au bois de Hayes et de Cheuby. L'armée, en cas d'attaque, devait recevoir la bataille sur cette première position défensive, que l'on recommandait de rendre inabordable, autant que possible, sur son front et sur ses flancs au moyen de travaux adaptés au terrain.“

de harcászati tekintetben is (nagy kiterjedésű erdők stb.) aggályok merültek fel, miért is az erőknek még szűkebb összevonása közvetlenül a Mosel jobb partján levő erődök mentén határozottatott el.

Mac Mahon serege aug. 9-től 19-ig.

Míg tehát Metz a Bazaine seregét alkotó részeket mágnesként magához vonzotta és maga köré tömörítette, addig *Mac Mahon* seregénél a visszavonulás a helyesnek jelzett módon, excentrikusan hajtattott végre.

A marsall ugyanis, alig hogy Saarburgban a rend helyreállt, a további visszavonulást előbb három útvonal — Réchicourt és Blamont-on át Luneville felé-, és Cirey-n át Baccarat felé — majd később, amennyire csak lehetett a rendelkezésre álló vasút felhasználásával hajtatta végre.

Az *I. hadtest* augusztus 9-én Blamontba, 10-én pedig Luneville-be ért, a honnan a vett parancs értelmében¹⁸⁴), a menetet Nancy felé kellett volna folytatnia. Hogy nevezett hadtest ennek daczára miért tért ki délfele, annak okát érdekesen adja elő *Bonie* alezredes „A francia lovasság az 1870. évi háborúban“ című művében; miután ezen részlet egyúttal világot vet a francia és német lovasság mikénti alkalmazására, jónak látjuk, itt az erre vonatkozó részt teljtartalmúlag közölni.

„Augusztus 10-én — írja *Bonie* — Luneville-be érkezünk, remélve, hogy ott a hiányzó táborszükségleteket megszerezhetjük. És valóban, a mire már rég nem számítottunk, rendes élelmezéssel látnak el bennünket és lovainkat; hús, cukor, kávé, zab és széna bőven kijutott. A legénység, jókedvét visszanyerve, főzéshez lát, azon reményben, hogy a fáradalmakat egy egész napi pihenő által — mint jelezve volt — kipihenheti; egyszerre azonban váratlanul parancs érkezik az indulásra. A félig megfőtt ételt ki kell dobnunk és gyorsan hozzá látnunk a nyergeléshez. Vájjon honnan jön már megint a rémhír? Megint csak az ellenséges lovasság az, mely nyugalmunkat zavarja. Eddigi működése — úgy beszélik — csak előjáték volt oly czállal, hogy visszavonulásunkat gyorsítsuk. Most azonban megjelenik a küzdtéren.

„Poroszország a határ mentén szétszórt seregrészeinken egy erőteljes lökem által hatalmas rést ütött. Az első vonalnak két részre osztása után, e részeket egyenkint megverni és az újra egyesülést megakadályozni iparkodik. Utóbbi fontos feladattal a lovasságot bizza meg. Messzire előrehatolva, két ezred egészen Nancy-ig nyomul előre, melyek itt azt híresztelik, hogy minden további ellentállás hasztalan, miután őket nagy német csapattömegek

¹⁸⁴) Lásd 170. oldal.

nyomon követik. Ezen hír Luneville-be is eljut, minek folytán a hadsereg irányát változtatva, balra letér, hogy Colombey, Beaumont, Neufchateau és Joinville-n át folytathassa visszavonulását.

„És a mi lovasságunk? — biztosan kérdeni fogják — mit művelt ezen idő alatt? Hogyan? az ellenség elállja utunkat és senkinek sem jut eszébe erejét kipuhatolni s miután az oly csekély, a gyenge osztagokat halomra dönteni? Miért nem utánozzuk mi is az ő tevékenységét s miért hagyjuk nyugodtan a száz szemű Árgust működni s a hova csak neki tetszik, tanyáját felütni?

„Froeschwiller-nél a mi lovasságunk is megmutatta bátorságát; hadd fejtse ki tehát ő is tevékenységét, mert ezt tenni óhajtja és szinte szenved a tétlenség alatt, melyre kárhozható lett. Csakhogy a helyett, hogy messzire előre küldetnék, a mi lovasságunkat, a meneketen szorosan zárkózva, öt-hat ezredből álló hadosztályokban együtt tartják, melyek málhavonatukkal összebonyolódva a műutak mentét követik s egyetlen egy embert sem különítenek ki, megelégedvén avval, ha rendes napi menetüket befejezték. Ha ellenség jeleztetik, a helyett, hogy a mi lovasságunk eléje menne, csupán a menetintézkedés lesz módosítva s az oszlop más irányban folytatja útját. Az egész visszavonulás egy nagy hajsza, egyedül azon célét tartva szem előtt, hogy el ne vágassunk a visszavonulási vonaltól. Egyszóval lovasságunknak, melynek a hosszú visszavonulás alatt döntő befolyása lehetett volna, semmi néven nevezendő szerep nem jutott, miután sem fel nem derített, sem nem harcolt.“

E szavak annál is inkább számíthatnak hitelre, miután szemtanú tollából erednek, a kinek még a közelmúltban a francia hadseregben magasrangú állása volt.

De elvégre mindegy, akár a fenti, akár más okoknál fogva történt a letérés délfelé, annyi tény, hogy Mac Mahon 10-én jelentést küld a császárnak, hogy Nancy-n át kijelölt irányát odahagyni kénytelen s hogy Neufchateau-n át szándékozik seregrészeit Chálonsba visszavezetni.

Ennek alapján az *I. hadtest* a *Consei Dumesnil-hadosztály* lyal együtt augusztus 11-én Bayon-ba, 12-én Haroué-ba, 13-án Vicherey-be, 14-én pedig Neufchateau környékére ért; 15-én pihenő, 16-án megkezdődött Manoinnál a csapatok vasúti berakodása s 19-ig este az említett seregrészek teljes létszámmal a chálonsi táborban gyülekeztek, megjegygezvén, hogy az összes lovasság s a tüzérség egy része gyalog menetekkel jutott oda.

Az *V. hadtest* — bár augusztus 5-ike óta tulajdonképpen Mac Mahon parancsnoksága alá tartozott¹⁸⁵⁾ — augusztus 10-én Réchicourt-ba érve, közvetlenül a császártól azon parancsot kapja, hogy Nancy felé tartson, mely parancsot *Le Boeuf* (valószínűleg

¹⁸⁵⁾ Lásd az 50. oldalon.

Napoleon meghatalmazása folytán) még aznap oda módosítja, hogy ha szükségesnek mutatkozik, *de Failly* tábornok hadtestével Langres irányában is kitérhet.

Ugyanazon okok, melyeket az imént az I. hadtestnél felemlítettünk, bírhatták rá *de Failly* tábornokot is, hogy hadtestével — bár tényleg akkor még a Nancy felé vezető út és vasút szabad volt — délnyugati irányban térjen ki, minek folytán 12-én reggeli 9 óra tájban Charmes-ba ért, a hol már várta a császár azon parancsa: meneteljen haladék nélkül Toul-ba, hogy onnan a szükséghez képest Metz-, esetleg Chálonsba menetelve, a sereg zöméhez csatlakozhassák.

A császár ezen parancsát, — alig hogy *de Failly* menetét a kijelölt irányban megkezdte, Le Boeuf következő tartalmú, *Failly* tábornok által d. u. 4 óra tájban vett távirata újból megmásítá¹⁸⁶⁾: „Induljon el hadtestével az általa legjobbnak vélt irányban Páris felé. Ezen intézkedés által a korábbi császári parancs, mely a Toul-ba való menetelt rendelte el, hatályon kívül lép.“

De Failly tábornok ennek következtében azonnal dél felé letérvén, 13-án Vittelbe, 14-én Lamarche-ba érve, innen Chaumontnak tartott,, a hova 16-ika folyamán érkezett meg.

Utóbbi helyen kapta azon parancsot, hogy késedelem nélkül Chálons-ba meneteljen, a hol újból, az I., VII. és az újonnan alakított XII.(Le&nm)-hadtesttel, valamint a *Bonnemains* és *Margueritte* lovas hadosztályokkal együtt Mac Mahon parancsnoksága alá lép, a ki többi seregrészeivel a chálonsi tábor felé szintén útban van már.

Amint egyes feljegyzésekből és jelentésekből következtethető, a visszavonulás sem Bazaine, sem Mac Mahon seregénél nem a legsimábban folyt le¹⁸⁷⁾, a min különben a fenforgó körülmények között nem is igen csodálkozhatunk.

¹⁸⁶⁾ „Il lui ordonnait de se rendre à Paris par la route qui semblerait la plus convenable.“

¹⁸⁷⁾ *Montaudon* tábornok jelentése:

„Pont de Pierre, 8 août.

La marche d'aujourd'hui a assez fatigué les troupes de la division déjà épuisée par les marches de nuit et les alertes des jours précédents; aussi prierai-je Votre Excellence, si cela est possible, de vouloir bien donner un jour de repos à la division.

Montaudon.“

Decaen tábornok jelentése:

Position en face de Bionville, Morlange et Bonnay, 9 août 1870 10 h et demie du matin.

Monsieur Je Maréchal,

Je vous prie en grâce de ne pas me faire de mouvement aujourd'hui. Les hommes sont rendus de fatigue, la soupe n'est pas mangée, et il faudrait encore y renoncer ce soir.

Enfin, j'ai dit à M. Duvernier, chef d'escadron, l'état moral que j'ai constaté. Hier, arrivés à onze heures et demie du soir avec une pluie bat-

Az ezen sűrlődásokról, valamint a Chálonsból és Párisból beérkezett hírek és jelentések következtében már augusztus 11—12-ike folyamán nyilvánvaló lett hogy a Mosel tájékán a már ott levő Bazaine-hadsereggel a legjobb esetben is csupán a VI. hadtest egyesíthető.

Bazaine serege aug. 12-én.

Miután pedig a hadműveletek folytatása két különálló csoportban (Mac Mahon Chálons-nál, Bazaine a Moselen) homlok-egyenest ellenkezett a józan hadviselés alapfogalmaival, a császár — nem akarván újból a már egy ízben desavouált visszavonulást személyesen elrendelni — augusztus 12-én a *Rajna-hadsereg* feletti parancsnokságot *Bazaine*-nek adta át; melléje, a helyett, hogy o tekintetben a marsallnak szabad választást engedett volna, vezérkari főnök gyanánt *Jarras* tábornokot nevezte ki¹⁸⁸).

A marsall és vezérkari főnöke között már kezdettől fogva fennálló bizalmatlan viszony nem kis mértékben járult hozzá a parancsadásban nyilvánult nehézkesség folytán, a tervezett visszavonulás megghiúsulásához és annak gyászos következményeihez.

Míg a német nagy főhadiszálláson a legfelsőbb hadúr és vezérkari főnöke között a viszony ideális, addig *Bazaine* a melléje rendelt *Jarras* tábornokban csupán besúgót lát, a ki arra van hivatva, hogy a marsall tetteit ellenőrizze és azokról a császárnak tante, *manquant de moral* (je regrette de vous lo dire), il leur faut un peu de repos, et de la soupe ce soir.

De plus, arrivés hier soir à onze heures, j'ai dû ce matin de bonne heure aller rectifier les emplacements pris sans y voir. Les hommes n'ont donc pu se reposer. J'attends vos ordres.

Decaen.“

Bazaine többek között így ír:

»La retraite se continua le 9, le 10 et le 11 par un temps détestable qui prédisposait à la tristesse. Les soldats étaient mornes, eux d'ordinaire si gais; la nouvelle de nos revers circulaient dans les rangs avec exagération; et pour rendre la marche moins pénible, ils s'allégèrent de tous ce que les gênait, principalement des demi-convertures, des petites tentes, des ustensiles de campement, et le pire, des gibernes avec leurs cartouches.“

¹⁸⁸) A *Bazaine* kineveztetését tartalmazó parancs következőleg hangzik:

„J'ai l'honneur de vous informer que, par décret de ce jour, l'Empereur vous a nommé au commandement en chef de l'armée du Rhin.

Votre Excellence prendra immédiatement possession de son commandement.

Par décision du même jour, l'Empereur a nommé aux fonctions de chef d'état-major général de l'armée du Rhin, M le général de division *Jarras*, aide-major de la dite armée.

Le Major-général,

Le Boeuf.“

jelentést tegyen¹⁸⁹⁾, Bazaine ennélfogva Jarras-t tökéletesen mellőzve, inkább személyes jó barátja, *Maneqae* tábornok tanácsát és szolgálatait vette igénybe¹⁹⁰⁾.

¹⁸⁹⁾ „Il on a été de même des officiers composant le grand état-major général, parmi lesquels s'en trouvaient quelques uns, plutôt faits pour être journalistes-repoWers que militaires, et dont je me serais bien passé” — Írja Bazaine többször említett művében

¹⁹⁰⁾ A parancsnok és közvetlen segédje közötti viszony fontosságát szem előtt tartva, jónak látjuk e helyen e tárgyat kissé közelebbről megvilágítani, mi célból a német vezérkarnak az 18ÖH. évi hadjáratról írt művéből a következő jellemző, találó és mély értelmű sorokat veszszük át kivenetesen:

„A hadsereg főhadiszállásának összeállítása kiváló fontosságú, mely körülmény nem lesz mindig kellőképpen felismerve és tekintetbe véve. Vannak hadvezérek, kiknek nincsen szükségük tanácsra és tanácsadóra, kik önmagukat latolgatnak és egyedül határoznak; környezetüknek ennélfogva csupán az a hivatásuk, hogy a parancsnok határozatát és akaratát végrehajtsák. Csak-hogy ezek elsőrendű csillagok, milyeneket még csak minden évszázad sem mutathat fel.

Seregek vezetője a legtöbb esetben aligha fogja szívesen tanácsadója segítségét nélkülözni s ez utóbbit, bizalmas állásánál fogva, a hadvezér sohasem a ranglajstrom szerint, hanem egyes egyedül az illető személy iránti bizalmát követve, választja. És ha ennek tanácsa nem is lesz mindig a legjobb és leghelyesebb, ha csak a működés következetes és kitűzött feladatahoz hű marad, bizonyára a siker sem marad el.

De ha a hadvezér a független emberek egész sorával veszi magát körül számra nézve mennél több, minél előkelőbb s minél okosabbak azok, annál rosszabb; — ha majd az egyik, majd a másik tanácsára hallgat; ha valamely magában véve egészen helyes rendszabályt bizonyos pontig s aztán egy annál még helyesebbet az előbbtől eltérő más irányban vizsgál, majd egy harmadiknak alapos kifogásait a történetek ellen átlátva — a dolgok állásán segítő — újból más, negyedik kiváló < gyén tanácsát veszi igénybe, ily viszonyok között egy ellen százat tehetünk, hogy a hadvezér, talán csupa jól okadatolt rendszabályokkal hadjáratát elveszíti.

Minden főhadiszálláson akad bizonyos számú egyén, kik minden tervbe vett vállalatnál bámulatos éleselműséggel ki tudják mutatni annak előrelátható nehézségeit. A legelső bonyodalomnál kézzelfoghatólag bizonyítják be, hogy ők mindent jó előre láttak. Ezen embereknek mindig igazuk van, mert tekintve, hogy pozitív tanácsal nem igen szolgálnak, határozott cselekvésre pedig még kevésbé határozzák el magukat, tények, de baljós-latuk daczára esetleges siker sem bizonyíthat soha ellenük. A nemlegességnek ezen emberei a seregvezetésnek és vezetőnek vesztét okozzák.

Legszerencsétlenebb azonban az a hadvezér, ki minden nap, minden órában terveiről és szándékáról felvilágosítással és számadással tartozik; a kinek tettei fölött az ellenőrző árgus-szemekkel őrködik. A legfőbb hatalom ily kiküldöttje a főhadiszállásban, vagy legalább is hívatlan táviró sodrony a hadvezér háta mögött, oly tényezők, melyek mellett minden önállóságnak, minden gyors elhatározásnak, minden merészebb vállalatnak hajótörést kell szenvednie, pedig ezek nélkül eredményteljes hadviselést képzelni nem lehet.“

Nem prófétai, örök igazságú szavak-e ezek, melyek a 11 évvel később bekövetkezett francia viszonyokra betűről-betűre ráillenek?

Le Faure az 1870-71. évi hadjáratról írt nagy művében a francia főhadiszállásról következőleg nyilatkozik:

A parancsnokság átadása alkalmával a császár meghagyta Bazaine-nek, hogy az alája rendelt erőket, az egész seregnek Chálons-nál leendő egyesítése céljából egyelőre Verdun környékére vezesse vissza.

Csakhogy a mi még pár nappal előbb nagyobb súrlódások nélkül lett volna végrehajtható: az egész sereg egyesítésének most már leküzdhetlen akadályok állották útját; s elvégre is a sok ingadozásnak és határozatlanságnak¹⁹¹⁾ a jobb sorsra érdemes sereg adta meg az árát a Metz körüli véres harcokban, melyek nagyban hozzájárultak, de alkalmasak is voltak arra, hogy az ott küzdött irancia csapatok hitét, bizalmát és jó szellemét tökéletesen alá-

„Quelque triste que soit ce sujet, il est cependant nécessaire de dire quelques mots du grand état-major général rassemblé autour de l'empereur et du major général. Le commandement appartenait à tout le monde: l'empereur, le maréchal Le Boeuf, les deux aides-major généraux Lebrun et Jarras, chacun donnait des ordres, envoyait, ou recevait des dépêches, et jugeait inutile de les communiquer.“

Hasonlóan álltak különben a dolgok 1806-ban is, miről Goltz következőleg ír:

„Es fehlte in der Versammlung nicht an scharfen Köpfen und sehr gebildeten trefflichen Mititairs. Einzelne unter ihnen, Scharnhorst, Kleist, und man kann sagen auch Phull, sind später zu geschichtlicher Bedeutung emporgestiegen. Was hier von allen zusammen zustandegebracht wurde, war aber schlimmer als *nichts*, nämlich eine Steigerung der Verwirrung und der Unentschlossenheit. Die Ursache für die unglückliche Beschaffenheit der Armeeleitung lag ausschliesslich in Rücksichten auf die handelnden Personen, denen zu Liebe die Armee-Eintheilung und die Behörden geschaffen wurden.“

Die gute Zusammensetzung des Hauptquartiers, zumal die Harmonie zwischen dem Oberbefehlshaber und dem Chef seines Generalstabes — írja Goltz más helyen — kann viel thun, den Mangel des gottbegnadeten Feldherrengeistes zu ersetzen. Bestimmungen lassen sich freilich darüber nicht geben.

Glückliches Zusammenwirken beruht in erster Linie auf persönlicher Sympathie. Wo diese nicht vorhanden ist, lässt uns alle Theorie im Stich.

Der Feldherr kann heute nicht mehr alles in einer Person sein. Selbst das Genie wird selbstständige und geschulte Arbeitskräfte brauchen. Wie viel mehr muss ein Oberbefehlshaber, der nicht zu den Sternen ersten Ranges gehört, der Ergänzung und Hilfe bedürfen.

Der Oberbefehlshaber, der selber schreiben und redigieren will, raubt seinem Geiste die Musse zur Erzeugung von Ideen. Er soll mehr denken, als die Feder führen “

A hosszú tapasztalás által ismételtlen beigazolt valóságos aranyeszmék és mondatok ezek l

¹⁰¹⁾ 8 nap alatt nem kevesebb mint négyszer változott a francia főhadiszállás szándéka:

1. Visszavonulás egyhuzamban Chalons-ig,
2. A csata elfogadása a Nied mentén,
3. Összpontosítás Metz környékén,
4. Visszavonulás egyelőre Verdunig.

ássák. S csodálkozhatunk-e azon, hogyha a sereg, melyet előbb a győzelem reménye és a dicsvágy lelkesített, a sok megpróbáltatás és kudarcz után már csak *passiv önvédelmet* folytat, tisztán csak a fegyverbecsület megmentése kedvéért?

A sereg szerencsésének és önbizalmának hanyatlásával azonban Napóleon szerencsecsillaga is gyászba borult; a helyzet, melybe a testi és lelki fájdalmak által gyötört császár, — a ki az események folytán már csak *névtelen* tekinthette magát Franciaország uralkodójának — mindinkább belesodortatott, napról-napra szálmassabbá és kétségbeejtőbbé vált.

IX.

A németek előnyomulása a Mosel folyóig.

(Augusztus 7-től 14-, illetőleg 16-áig.)

A spichereni és wörthi csaták — bár azokat egyenként véve kiváló fegyvertényeknek kell tekintenünk — a háború kimenetelére *döntő* befolyást még nem gyakorolhattak.

Az, a mi eddig történt, mindössze a két ellenséges sereg nagyobbszabású elővéd-harczának tekinthető: a munka és küzdelem oroszlánrésze, világos jelül annak, hogy életerős államok hatalmát egy csapással megdönteni nem lehet, — még csak ezután következett.

Hogy pedig Franciaország életerő és teljesítő képesség tekintelmében Európa bármely más államával versenyképes, annak ez állam legfényesebb bizonyítékát már a napóleoni háborúkban tanúsított kitartása, kivált pedig 1870—71-iki szívóssága szolgáltatta; Franciaország azon tényével, hogy még a sedani katasztrófa után is a küzdelmet szinte földből teremtett csapatokkal előlről kezdeni és annak folyamán oly hosszú és számottevő ellentállást volt képes kifejtteni, méltán bámulatba ejté az egész világot.

Ezen körülmény szintén világosan a mellett bizonyít, hogy a 6-iki kettős győzelem csupán alapját vetette meg, csupán ébredező csiráját képezte a későbbi fényes eredményeknek.

Bátran állíthatjuk ezt — azt hiszem — a nélkül, hogy a mondottak által a 6-iki események értékét alább szállítanék, melyeknek hordereje különben is nem annyira a csatatéren kivívott győzelem nagyságában, mint inkább annak kihatásában szellemi és erkölcsi momentumokra — keresendő. A német csapatok és parancsnokok önbecse és önbizalma ezen első, fényesen megállott tűzpróbák által növelve, csakhamar nagygyá és hatalmassá, szinte a legyőzhetlenség érzetévé nőtte ki magát.

A hogyan rendesen döntő tusák után történni szokott, úgy a 6-iki kettős csata nap után is a győztes fél csak bizonyos idő elteltével, leginkább az ellenfél magatartásából tudta, illetőleg ítélhette meg egész valójában kivívott győzelme nagyságát. Főleg ezen körülménynek tulajdonítható, hogy a németekre nézve felette ked-

vező bevezetést az általános és gyors támadásba való átmenet közvetlenül, a midőn előreláthatólag erkölcsileg legnagyobb hatása lett volna, nem követte.

Sokan ezen körülményt mulasztásul rójják fel a német intéző köröknek, példa gyanánt hozván fel nagy Napoleon-nak 1806-ban Jena-Auerstätt-nél vívott kettős csatája után és Blücher-nek 1815-ben Waterloo után azonnal megindított üldözését, mely az ellenfél akaraterejét és ellentálló képességét végleg megbénította.

Nem szabad azonban felednünk, hogy 1870. augusztus 6-ika után a viszonyuk másképp állottak, mint a föntjelzett esetekben; úgy Jena-Auerstätt-, mint Waterloo-nál a küzdelem az egyik fél teljes megverésével végződött, 1806-ban tehát Napóleon, 1815-ben pedig Blücher minden más tényezőre való tekintet nélkül főtörekvését a futásnak eredt ellenség teljes megverésére irányíthatta,

Másként állott a dolog a spichereni és wörthi csaták után, melyekben az ellenségnek még csak túlnyomó része sem lett megtörve, sőt Spicherennél, mint tudjuk, a csata alatt a krízis talán még nagyobb, közvetlenül utána pedig bizonyára épp oly nagy volt a németek körében, mint az állásukat odahagyó francziáknál.

Utóbbnevezett helyen továbbá négy különböző hadtest csapatai kerültek beérkezésükhöz mérten, a pillanatnyi szükségnek megfelelően össze-vissza, magasabb kötelékek betartása, és alakítása nélkül harczba, míg az 1. és 2. hadsereg zömét alkotó többi erők a csata színhelyétől még mindig 3—4 menetnyire állottak; vagyis egyszóval: a német sereg hadászati felvonulása ez idő tájt még nem volt befejezettnek tekinthető.

Ennélfogva tanácsosnak látszott, az 1. és 2. hadsereg élein levő hadtesteket legalább 2—3 napig visszatartani, hogy a többi sereg-részek olyannyira felzárkózhassanak, miszerint az ellenség közelségére való tekintettel a további előnyomulásnál a menet-echiquier mélysége 1—2 menetnél nagyobb ne legyen.

Igaz ugyan, hogy a francziák egyelőre támadólagos visszavágásra nem igen gondoltak s így a németek talán büntetlenül követhették volna őket augusztus 6-ikilaza,tág echiquier-jükben is; meglehet, hogy így a Mosel környéke kardcsapás nélkül került volna kézre; az is bizonyos, hogy hathatós üldözés mellett időközben az érintkezés sem szűnik meg az ellenséggel — csakhogy a fővezénylet mindezen feltételek bekövetkezését előre nem tudhatta s van-e jogunk a spichereni csata vezetőjének szemrehányást tenni azért, mert tudomást szerezve a francia hadtestek 6-iki helyzetéről — erősen megviselt csapataival újabb darázs-fészekbe nyúlni nem akart?

Mindent a szerencsés véletlenre bízni, és egyszerre túlságos sokat csak úgy taláalomra megkísérteni; — a hadműködésnek ily módja határozottan ellenkezett a németek alapos, meggondolt vezetésének intenczióival. S így a nagy főhadiszálláson azon elhatározás

érlelődött meg, hogy Frossard hadteste üldözésének abbanhagyása mellett, mindenekelőtt a 1. és 2. hadseregénél rendezett echiquier helyreállításához kell fogni.

A 3-ik hadseregnek, mely már kezdettől fogva zárkózottakban, lépett fel s mely a wörthi csata után még rendelkezett friss csapatok felett¹⁹²⁾, hathatósabb üldözés felvételére inkább nyílt volna alkalmá, mi célból a további előnyomulást gyalogsági oszlopaival, ha előbb nem, augusztus 7-én reggel megkezdhetette volna.

Hogy ez nem következett be, annak okául első sorban itt is azt lehetne felhozni, hogy a trónörökös győzelme nagyságáról és a Mac Mahon seregénél beállott felbomlás mérvéről csak későbben nyert tudomást; továbbá, hogy a hadsereg erősítésére előrendelt VI. hadtest és a 2. lovas hadosztály szintén még csak útban, részben még vasúti szállítás alatt volt.

Azonban nemcsak augusztus 6-ika után, hanem végig gondolva e hadjárat összes csatáit, azt találjuk, hogy 1870-ben hathatós üldözés egyáltalában nem fordult elő, pedig az már csak kétségbevonhatlan, hogy a német főparancsnokság minden alkalommal azon volt, hogy az időnkint elért sikert mennél jobban kiaknázhassa s éppen ezért az üldözés elmaradása nem a vezetés mulasztásának, hanem bizonyára más körülményeknek és indokoknak róható fel.

Ilyenekül tekinthetjük mindenekelőtt a győztes léi csapatainak kimerülését, a döntés után beálló veszélyes pillanatot és a parancsnoknak bizonyára nem mindig indokolatlan óvatosságát, nehogy a marengói csata (1800) példájára a kivívott sikert újból könnyen kockára tegye.

Hogy a viszonyok e tekintetben jövőben kedvezőbbekké váljanak, arra vajmi kevés a kilátás; sőt inkább ennek ellenkezőjére lehetünk elkészülve, mivel a döntő csatákhoz egyesítendő erő nagyságánál fogva a csataterék térbeli kiterjedésének növekedésével az *áttekintés* s így a fordulópont bekövetkezésének felismerése és megítélése az üldözés elrendelésére hivatott parancsnok által ezután sokkal bajosabb leend, mint eddigelé, főleg miután a jelenlegi fegyverek nagy hordtávolsága és fokozott hatása következtében a magasabb parancsnokok — nyugodtságukat megóvandók — kénytelenek lesznek a harc közvetlen zajától még messzebb elmaradni, mint eddigelé.

I. Napóleon idejében a csaták színhelyét a hadvezér egy-egy jól megválasztott áttekintő pontról úgyszólván teljesen átpillanthatta és így a harc menetére, a hol szükségesnek mutatkozott, közvetlen befolyását még az ütközet folyamán is érvényesíthette;

¹⁹²⁾ A württembergi, badeni és a 2. bajor hadosztály.

1870-ben már másként áll a dolog: itt az ütközetternak már jóval a harc bevezetése előtt teljesen megérve és megállapítva kellett lennie, miután azon nagyobb szabású változtatásokat többé eszközölni nem igen lehetett.

Ezen körülmény következtében a felderítő szolgálat, melynek adatain az ütközettern fölépül, az 1870-71-iki hadjáratban mindinkább fokozódó fontosságot nyert, újabb időben pedig ezen tevékenység a sikeres vezetésnek úgyszólván alapfeltételévé lön.

Elvitázhatlan, hogy az áttekintést akadályozó említett körülmények a csaták egységes vezetését, nemkülönben a győzelem, illetőleg a döntés bekövetkezésének felismerését s ebből kifolyólag az üldözésnek idejekorán való elrendelését nagyban megnehezítik, sőt ez utóbbit talán nem ritkán ki is zárják; a mit azonban a csata szerencsés kimenetele után minden körülmények között követelnünk kell és követelnünk lehet, az: *az egyszer tesziünk ügyébe akadt ellenségnek folytonos szemmel tartása lovasságunk által.*

E tekintetben jogosan vethetjük szemére a 3-ik hadsereghez beosztott 4-ik lovas-hadosztálynak, hogy — nem okulva a Weissenburgnál törtéteken — Wörth után, mint alább bővebben látni fogjuk, két ízben is elvesztette a hátráló ellenséggel az érintkezést.

A német főparancsnokság a wörthi és spicherini csaták kimeneteléről értesülve — a kiadott intézkedések után Ítéelve — a hadműveletek folytatását nagyjában véve következőleg tervezte.

Azon feltevésből kiindulva, hogy a két helyen is megvert ellenség első gondja és törekvése az lesz, hogy a két seregrészt a Mosel tájékán, Metz köré vagy attól délre egyesítse, Moltke mindenekelőtt szintén szükségesnek vélte a német erők egyesítését. Legközelebbi célul ennél fogva az tűzetett ki, hogy a három hadsereg a Saar-folyó mentén egymással érintkezésbe lépjen; a további előnyomulásnak innen *nagy jobbralcanyarodás alakjában* az 1. hadsereggel a sarkponton kellett volna végbemennie, a hogyan az már eredetileg kilátásba vétetett^{1 y:i}).

Moltke kalkulációi szerint a 3. hadsereg, számolva a Vogeseken való átkelés nehézségeivel és egyéb esetleges súrlódásokkal, a Saar folyót előreláthatólag augusztus 12-ikénél előbb

¹⁹³) A német főparancsnokság eredeti terve szerint ugyanis, mindhárom hadsereg támadó hadműveleteit az akkor még Saarbrücken-Saargemündnél feltételezett sereg zöme ellen, augusztus 9-én és pedig akként kezdte volna meg, hogy az 1. és 2. hadsereg az *arczsoportot*, a 3. hadsereg pedig a *megkerülő csoportot* képezte volna délfelől. (Lásd a 46. oldalon).

aligha érhetette el¹⁹⁴⁾; ezen időpontig tehát az 1. hadsereget visszartartani a 2. hadsereg menetét pedig lassítani kellett.

Augusztus 13-án a Saar-folyó átlépése után, az előnyomulás mindhárom hadsereggel összefüggő arcvonallal hajtatott volna végre.

Igen természetes, hogy ezen törekvés keretén belül, annak kivitele közben az ellenség nyugtalaníthatását célzó intézkedések sem hagytak figyelmen kívül. Ezen törekvés leginkább Moltke azon rendelkezésében nyer kifejezést, melylyel augusztus 8-ikára — azon hiszemben, hogy Mac Mahon Bitsch-en át iparkodik majd a Saar folyót, illetőleg Bazaino seregét elérni — a 2. hadsereg két hadtestét a Bitsch-ből Saargemündbe vezető útra rendeli oldalt és előre.

Mac Mahon visszavonulási iránya következtében ezen csapateltolás légdöfésnek bizonyulván, kiderült, hogy a Wörthnél harczott francia erők délnyugat felé tértek ki.

Ezen körülmény a megállapított tervnek újabbi módosítását vonta maga után. A 3. hadsereg ugyanis Mac Mahon seregrészében maga előtt méltó ellenfélre találván, továbbra is ezt volt hivatva követni, s így az ellenség zöme ellen, Metz irányában csakis az 1. és 2. hadsereg folytathatta előnyomulását. A mit a főparancsnokság eddigelé mindhárom hadsereggel szándékozott keresztülvinni, az most már az első két hadsereg feladatává lön.

E szerint Moltke eredeti eszméjének fentartása mellett csupán a kivitel módján, az erőcsoportosításon változtatott az időközben módosult viszonyoknak megfelelőleg. így történt ez különben a Saar folyó mentén tervezett első-, nemkülönben a Tholey-Neunkirchen-Zweibrücken-nél augusztus 8—9-kére kilátásba vett második hadászati felvonulással is, mely utóbbit tudvalevőleg a spiche-ri csata szaggatta széjjel.

Látjuk tehát, hogy a német főparancsnokság a helyzet fel fogása, elhatározás és az intézkedések megtétele dolgában sohasem nélkülözte a szükséges ruganyosságot és assimiláló, alkalmazkodási képességet; másrészt pedig azon körülmény, hogy hadműveleti tervének vezéreszméjét: a francia jobb szárny egyszerű hadászati megkerülését, — mely kezdettől fogva vörös fonalként tükröződik vissza az összes intézkedéseken s mely végre a sedáni csatában oly remekül testesül meg — elejétől végig fentartotta, mindenesetre

¹⁹⁴⁾ Wörth-Saargemünd, illetőleg Saarburg körülbelül 65 km, mely távolság megtevése 3-4 nap alatt, tehát aug. 10-ig nagyobb erőmegfeszítés nélkül is biztos lehetett volna számítani.

Mac Mahon csapatai aug. 11-én már a Moselt lépték át s így aug. 6. és 11-ike között azok menetteljesítménye majdnem háromszor akkora, mint a német 3-ik hadseregé.

Nyilvánvaló tehát, hogy Moltke számításánál az „egyéb súrlódásodól származó idővesztésére nagyon is sokat számított.

lehető legszebb jele és bizonyítéka szilárd akaraterejének és célzatos cselekvési képességének.

A helyzetnek újjáalakulása daczára a súlypont ezentúl is az északi csoportnál, az 1. és 2. hadseregnél, illetőleg Bazaine seregével szemben volt keresendő, a német főparancsnokság főhadiszállását ennek megfelelőleg még augusztus 7-én Homburgba tette át, a honnan további intézkedéseit kibocsátá.

A 6-iki események folytán a kölcsönös erőcsoportosítás nagyjában következőleg alakult.

Bazaine-nek 15, részben még teljesen meg nem alakult gyalog hadosztályával szemben, melyeknek állománya — a másodrendű alakulásokat hozzá nem számítva — 140.000—145.000, emberre tehető, 20 német hadosztály, körülbelül 300.000 embernyi létszámmal folytatta a hadműveleteket; Mac-Mahon körülbelül 80.000 embert számláló, 8 hadosztályával szemben pedig a német trónörökös *II* hadosztálya, körülbelül 150.000 ember maradt előnyomulásban; a mi ez utóbbi helyen majdnem kettős, az északi csoportnál pedig több mint kettős túlerőnek felel meg. Már ezen számadatokból is kitűnik, hogy a német főparancsnokság könnyű szívet határozhatta el magát arra, hogy meghagyván a 3-ik hadsereget önálló csoportnak, egyelőre lemondjon ez utóbbinak közvetlen közreműködéséről az ellenségnek Metz irányában visszavonuló zöme ellen.

És most lássuk az 1. és 2. hadsereg előnyomulásának fogantatását részletesebben, mindenekelőtt pedig a lovasság tevékenységét.

Augusztus 6-ika;

a spicherini csata után.

Hivatalos német okadatolás szerint a spiehereni csata után a csapatok nagymérvű kimerülése s az éj beállta következtében⁹⁵⁾ mindenemű közvetlen üldözés abban maradt s a csapatok az éjjelt nagyobbára a csata befejezése alkalmával elfoglalt állásukban töltötték. Néhány gyenge lovas járőrt kivéve, a lovasság csak másnap küldetett előre az érintkezés helyreállítására.

Augusztus 7-ike;

a 3., 5. és 6. lovas-hadosztály tevékenysége.

Augusztus 7-én reggel sűrű köd boritá a spiehereni csatáért.

A 6-ik lovas hadosztályhoz tartozó (14-ik) *Grüter* lovas dandár már hajnalban gyülekezett a saarbrückeni gyakorlóteren, honnan a 6-ik vértés ezred 3-ik százada Saargemünd-, a dandár többi része pe-

⁹⁵⁾ Lásd a 88. oldal

dig, melyhez a 12-ik dragonyos és a 15-ik huszár ezred, nemkülönben a VII. hadtesthez tartozó 2-ik lovagló üteg is csatlakozott, Forbach felé indult el.

Utóbbnevezett csapatok — Forbachnak a 13. gyalog hadosztály közreműködésével történt bevétele után — Morsbachig vonultak előre, a hol táborba szálltak.

A (15-ik) *Rauch* lovas dandár, mely augusztus 6-án a Blies folyón vett felállításából Saargemünd környékét tartotta szemmel, augusztus 7-ike folyamán szintén a Saar balpartjára vonatott s a 6-ik vértés ezred fenmaradó részével a saarbrückeni gyakorlótéren szállt táborba.

Míg ilyformán a 6-ik lovas hadosztály a 2-ik hadsereg jobb szárnya előtt egyesítettet, addig az *ö-ik lovas hadosztály* a bal szárnyon folytatta tevékenységét, a mennyiben a hozzája tartozó (11-ik) *Barby* és (13-ik) *Redern* lovas dandárok augusztus 7-én reggel Saarbrücken-nél gyülekezvén, Saargemünd felé irányítottak; a hadosztály elővéd-csapatjai az ellenség által időközben odahagyott Saargemünd várost szállották meg, míg a zöm Bliedersdorf Hankirchen között *laJctáborba* szállt.

A (12-ik) *Bredow* lovas dandár mely augusztus 6-án Medelsheim¹⁹⁶⁾ környékén állott, a mondott napon Rohrbachnál ellenséges gyalogságot, Bitschnél pedig a nap folyamán mindinkább *nagyobodó* ellenséges tábort vélt felismerhetni.¹⁹⁷⁾

A *3-ik lovas hadosztály* azon parancsot kapta, hogy Saarlouis-ból a Metz felé vezető utakat derítse fel, minek folytán Frau-lautern-ig vonult előre s a nap folyamán csupán a Boulay-n át vezető utón talált ellenséges osztagokra; Bouzonville egészen szabad volt az ellenségtől.

A lovasságnak éppen leirt alkalmazását, — tekintve, hogy az érintkezés az arcvonal előtt annak egész kiterjedésében helyreállt, általában megfelelőnek mondhatjuk, s talán mindössze azt lehetne még felemlíteni, miszerint czélszerű lett volna, Saarlouist és Saargemünd-et fontosságuknál fogva erősebben, tehát az összes odaírányított lovas testekkel megszállani.

2-ik hadsereg.

A Bredow dandárnak észleleteiről vett jelentés és a Mac-Mahon megveretéséről szóló hír a 2. hadsereg főhadi szállásán azon következtetésre adott alkalmat, hogy a Wörth-nél legyőzött francia csapatok Bitsch-en át Saargemünd felé tartanak.

¹⁹⁶⁾ Fél utón Blieskastel és Rohrbach között.

¹⁹⁷⁾ A francia V. hadtest csapatai és valószínűleg az *Abatucci* dandár részei. (Lásd 193. oldal).

A helyzet hasonló felfogása mellett tanúskodott a nagy főhadiszállásból reggeli 6 órakor beérkezett oly tartalmú távirat is, miszerint azon feltevésből kiindulva, hogy Mac-Mahon 7-én Bitschbe ér, jó volna, ha 8-án a lovasság és a 2-ik hadsereg balszárnya Rohrbachnál a visszavonuló francziák útját elzárná.

Frigyes Károly ebből kifolyólag következőleg intézkedett:

A hadtestével (IV.) Hornbach felé elindult *Alvensleben* tábornoknak, a ki alá egyúttal a Bredow lovas dandár is rendeltetett, meghagyta, hogy aznap Wohlmünster-ig meneteljen s elővédjét Rohrbach-ig tolja előre; egyébként pedig úgy intézze a dolgát, hogy a következő napon (augusztus 8-án) reggel 8 óráig utóbb-ementett helyen az egész hadtestet összpontosíthassa.

A hadtestparancsnoknak egyúttal értésére adatott, hogy szükség esetén 8-án a gárda-lovas — és egy gárda-gyalog hadosztály, nemkülönbén a X. hadtest támogatására is számíthat, melyek szintén a rohrbach-saargemündi út felé indítottak el. Komoly összeütközés, illetőleg az ellenségnek Saargemiindnél kifejtendő ellenállása esetén, ellene a III. hadtest, melynek 6-ik hadosztálya hajnali 3 órától kezdve m^r szintén útban volt Saarbrücken felé, a Saar balpartján volt előnyomulandó.

Ebből látható, hogy az esetleg ezen irányban visszavonuló I. franczia hadtest kétségtelenül kikerülhetlen kelepczébe került volna.

A főntebbi, a viszonyok által különben teljesen igazolt intézkedés következtében a 2-ik hadsereg balszárnya a hadsereg gyors felzárkóztatásának rovására, a zömtől még messzebbre elválik.

A 2-ik hadsereg többi részei augusztus 7-én élükkel az Assweiler és St. Ingbert által jelölt vonalat érték el. A hadseregparancsnokság Homburgból Blieskastelbe költözött át.

1-ső hadsereg.

Az 1. hadsereg parancsnoka, *Steinmetz* tábornok, a 7-ikére való éjjelt St. Johannban töltötte.

Az 1. hadsereg augusztus 7-ikét általában véve a felzárkózásra használta fel, s ebből kifolyólag a 14-ik hadosztály Stiring Wendelnél, a 15-ik Malstatt-, a 16-ik hadosztály pedig Drathzug környékén gyülekezett.

Az I. hadtest Tholey-Ramsteinig, az 1. lovas hadosztály dandárai pedig Birkenfeld, illetőleg Lebach-ig jutottak.

A következő napra, augusztus 8-ikára, *Steinmetz* tábornok, a nagy főhadiszállásból már 5-én kibocsátott, de csak 7-ére hajló éjjel elkésve érkezett parancs értelmében¹⁹⁸⁾ a VII. és VIII. hadtestnek jobbratulását rendelte el.

¹⁹⁸⁾ Lásd az 51. oldalon.

A 3-ik hadsereg lovasságának tevékenysége.

Miután a Wörthnél megvert francia csapatokat felvevő *Lespart* hadosztály, Niederbronn-nál kifejtett időleges ellentállása után, szintén belesodortatott a visszavonulók árjába, — a Bitsch felé tartó *Abatucci* dandár kivételével, melyhez néhány ezer szétugrasztott az I. hadtesttől is csatlakozott — az egész tömkeleg még aznap este, az összes utak felhasználása mellett Zabern (Saverne) felé vette irányát.

A csata napján este, a württembergi tartalék lovasság által kezdeményezett közvetlen üldözés este 9 óra tájban, a Reichshoffen mellett déli irányban folyó Falkenstein patak mentén véget ért.

A koronaherceg este 6 órakor kiadott parancsával az augusztus 7-én nagyobb mérvben folytatandó üldözést akként rendelte el, hogy a bajor lovasság Bitsch-, a 4-ik lovas hadosztály Ingweiler és Buxweiler, a württembergi lovasság pedig a kettő között, Zinsweiler és Uhrweiler felé nyomuljon elő.

A 4-ik lovas-hadosztály ennek folytán még 6-án este, 1^h10 órakor elindult Eberbach-ba, honnan a hadosztály parancsnoka, *Albrecht* herceg, egy ezredet Griesbach- és Gundershoffen-ba tolt előre, míg a hadosztály zöme 3 órai pihenés után tovább folytatta útját.

Előbb említett ezred 7-én hajnalban azt jelenti hadosztályparancsnokának, *hogy déli irányban egyáltalában nem vonultak el francia csapatok*, minek folytán *Albrecht* herceg a kapott parancs ellenére, a hadosztály zömével Reichshoffen-en át Niederbronn felé vette útját, a hol az odairányított bajor vértes dandárral találkozott.

A Bitsch felé vezető hegyi szoros bejáratánál a hadosztályt ellenséges gyalogság tüze fogadta és — mirabile auditu — 32 század erejű lovas-tömeg csekély, önvédelmet folytató ellenséges maradozó és szétugrasztott gyalogossal szemben tehetetlennek érzte magát. Hogy egy a lovassághoz beosztott gyalog zászlóalj a jelen esetben előbbinek mily szolgálatokat tehetett volna, nem szorul bővebb magyarázatra.

Ne feledjük azonban, hogy gyalogsági osztagok beosztásának eszméje az előretolt lovassághoz újabb keletű s leginkább az 1870—71. évi hadjáratban szerzett tapasztalatok szüleménye.

Egyébként a jelen esetben a 4-ik lovas hadosztályra nézve azon körülmény, hogy a hegység bejáratát nem forcirozta, semmiféle hátránnyal sem járt; sőt ellenkezőleg éppen ez által lett a jó és helyes útra terelve, a mi újabb bizonyítéka annak, hogy háborúban nemcsak a bátorság, ész és erő, hanem a szerencse is jelentékeny tényezője a sikernek.

A helyszínén nyert benyomás után Ítéelve, kétségkívülinek látszott, *hogy a francziáknak legalább egy része* Ingweiler felé vonult vissza. *Albrecht* herceg ennél fogva, ott hagyva a hegy szoros bejáratát, menetének a fenti irányban való folytatását határozza el.

S miután a bajor vértés dandár szintén hozzá csatlakozott a 4-ik lovas hadosztályhoz, a Bitsch felé visszavonulóban vélt francia főerő teljesen megfigyelés nélkül maradt.

Az Ingweiler felé vezető út egy teljesen felbomlott hadsereg nyomait mutatta. Az úton és annak mindkét oldalán eldobott fegyverek és háti bőröndök, több elhagyott koesi és egy megakadt ágyú találtak; a francia maradozók száma pedig lépésről-lépésre növekedett.

A nyert benyomást Albrecht herceg délelőtt 10 órakor a hadseregarancsnokságnak Ingweilerből küldött következő jelentésében foglalta össze.

„A francia főerő Niederbronn-on át Bitsch felé vonult vissza (?!), egy tekintélyes rész azonban Ingweiler-en át vonult el.“

A hadosztály menetét a bajor vértés dandárral folytatva, dél-élelőtti 11 órakor Buxweiler-be ért, a hol a hosszú és fárasztó menet után az első nagyobb pihenőtartatott; a fogolyörizetre kirendelt 2 századot kivéve, a hadosztály többi része — 30 lovas század és 3 üteg — délután 5 órakor újból folytatta menetét Zabern felé. Az oda-vezető úton a maradozók száma még inkább növekedett; Steinburg-ba érve az él össztűzzel fogadtatott, majd egy Zabern felé elrobogott, francia csapatokat szállító vonatról tétetett jelentés s így az érintkezés az ellenséggel újból helyreállt.

A 14 óra lefolyása alatt 9 mérföldnyi utat megtett lovasság végre este 8 órakor Steinburg közelében táborba szállt. Tekintve azonban, hogy később Zabern felől nyugtalanító hírek érkeztek, a lovasság a vele levő tüzérséggel együtt, nehogy kellemetlen éjjeli harcba keveredjék, Buxweiler mellé vonult éji nyugalomra.

A nyugati és délnyugati irányban kiküldött járőrök számot tevő ellenségre sehoh sem akadtak.

Miután Mac Mahon még aznap este Saarburgig folytatta menetét¹⁹⁹⁾, augusztus 8-án reggel közte és az üldöző lovasság között már mintegy 40 kilométernyi térség s a Vogesek erdős hegysége terült el.

E szerint a németek a 7-én este időlegesen helyreállt érintkezést az ellenséggel csakhamar újból elvesztették, minek folytán a 3-ik hadseregnek 8-án reggel a menetet a legnagyobb bizonytalanságban — bár a nélkül, hogy maga előtt ellenséget látott volna — kellett megkezdenie, minek oka, mint láttuk, nem tevékenység, mint inkább czéltudatos működés hiányában keresendő.

A 4-ik lovas hadosztály augusztus 7-iki működésére igazán rámondhatni, hogy sokat tett, de keveset használt.

¹⁹⁹⁾ Lásd 172. oldal.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadseregnek többi, a wörthi csata után üldözésre kirendelt részei augusztus 6-ikán este, az üldözés befejezése után általában véve a bitsch-hagenauai út mentén, illetőleg a mögött állottak; az V. hadtest Froeschwiller-, a XI. Wörthnél maradt; a VI. hadtest 12-ik hadosztálya már augusztus 6-án reggel teljes létszámmal Landau nál gyülekezett, a honnan a hadseregpáncsnokságtól kapott parancs értelmében, 2 zászlóaljat Weissenburg-ba küldött, a többi pedig Bitsch felé tüntetendő, leginkább pedig az összeköttetés helyreállítása végett a 2-ik hadsereggel, Pirmasens-nek vette útját s délután Hinter-Dahn tájékán táborba szállt.

Tökéletesen befejezve a hadászati felvonulás ennél fogva még ennél a hadseregnél sem volt, az 1-ső és 2-iknél pedig pláne még csak 4 hadtest állott szorosán az ellenséggel szemben, míg öt hadtest még jóval hátrább áll.

1870-ben tehát, eltérőleg az azt megelőző hadjáratoktól, a hadászati felvonulás és a hadműveletek megkezdése között szoros válaszfalat már nem vonhatunk, a mi mindenesetre jellemző és nagyon is figyelemreméltó jelenség.

Részben tömörebb felzárkózás eszközlése végett, leginkább pedig tekintettel az eddigi fáradalmakra a trónörökös arra határozta el magát, hogy augusztus 7-én hadseregével nagyjában az elfoglalt menettáborokban megmarad. A fásztó menetek, a többnyire szakadó esőben való szabadtáborozás, nemkülönben az eddigi harezok fáradalmi kívánatossá tették, hogy a hadseregnek legalább egy pihenő nap engedtessek.

A wörthi csata utáni napon ennél fogva csak kisebbmértű hadmozdulatok hajtottak végre; a II. bajor hadtest Niederbronn-nál gyülekezett, az I. bajor hadtest 2-ik hadosztálya pedig Preuschedorf-ból Oberbronn-ba vonult előre; végül a badeni hadosztály Hagenaut szállotta meg, mely alkalommal nagymennyiségű élelmi cikkekkel kívül mintegy 100 francia foglyul esett.

A hadsereghez csatlakozó többi seregrészek közül a 12-ik hadosztály Stürzelbronn-ig nyomult elő, míg ellenben a 11-ik gyalog- és a 2-ik lovas hadosztály még mindig vasúti szállítás alatt állott Sulz-, illetőleg Hagenau felé. Ezen csapatok vasúti szállítása augusztus 11-ikéig tartott.

Az előnyomulás folytatásához a trónörökös a menet-echiquiert akként vélte megalakítandónak, hogy az összes menetoszlopok augusztus 12-én körülbelül egyidejűleg ériék el a Saar folyónak Saar-Union-Saarburg által jelölt vonalát.

Augusztus 8-ika

3-ik hadsereg.

Fentiek értelmében a 3-ik hadsereg augusztus 8-án széles arcvonalban kezdi meg előnyomulását a Vogesek felé, a két bajor

hadtesttel a jobb-, a két porosz hadtesttel a balszárnyon; a Württembergi hadosztály közepén menetelve, az V. hadtest elővédjét képezé, míg a legszélső jobb szárnyon a 12. hadosztály mintegy összekötötésül szolgált a 2-ik és 3-ik hadsereg között

A 4-ik lovas hadosztály parancsot kapott, hogy egyelőre elfoglalt állásában Buxweiler-Steinburg környékén maradjon, miután annak intézkedés szerint csak a XI. hadtest *mögött* kellett a hegységen átkelnie.

A menet megkezdése előtt a csapatok között 3 napi érlelmi készlet osztatott ki, miután felsőbb parancs szerint a vonatok két menetnyire hátra, illetőleg mindaddig a hegyszoros bejárata előtt visszahagyandók voltak, míg a csapatok a hegységen teljesen át nem keltek.

A trónörökösnek ezen, a hegységen való átkelést szabályozó intézkedése igen tanulságos s attól, hasonló helyzetben s jelenleg érvényben álló szabályzatainkat véve alapul, illetőleg legújabb nézet és gyakorlat szerint, csupán annyiban volna okunk eltérni, amennyiben a lovasságot a szükséges tüzéséggel és ily esetekben nélkülözhetlen bizonyos számú vadász- vagy egyéb gyalogcsapatokkal, elsőnek küldenők a hegy szoros kijáratához.

Fenti intézkedés értelmében a 3-ik hadsereg augusztus 8-án a következő helyzetbe jutott:

az I. bajor hadtest Bärental-, a II. hadtest Egelshardt-, a VI. hadtest 12-ik hadosztálya utóbbtól északra a lembach-bitschi utón, Herzogshandnál; az V. hadtest Urweilernél, a württembergi hadosztály, melyhez később a hadtest fenmaradó része is bevonult, Ingweilernél s végül a XI. hadtest Pfaffenhofen-nél.

1-ső hadsereg.

A 1-ső hadsereg csapatjai közül augusztus 8-án mindenkéltől a 3-ik lovas hadosztály küldetett a Saar bal partjára; de este *újból visszavonatot*, az éjt — a túlsó parton csupán járőröket hagyván, — megint csak a jobb parton, Derlen-nél tölötte.

A VII. és VIII. hadtest már megkezdte volt aznapra elrendelt helyváltoztatását²⁰⁰⁾, midőn Steinmetz tábornok a nagy főhadiszállásból kapott következő parancs folytán a fenti hadtestek menetét beszűntette, illetve azokat előbb elfoglalt helyzetükbe visszarendelte.

A nagy főhadiszállásból beérkezett parancs következőleg hangzott:

„Ő felsége parancsolja, hogy az 1-ső hadsereg VII. és VIII.

²⁰⁰⁾ Lásd a 192. oldalt.

hadtestjével holnap augusztus 8-án, ma elfoglalt állásában, Saarbrücken és Völklingen között, megmaradjon, a spichereni magaslatokat megszállja, és megtámadtatás esetén azokat tartsa.“

A lovas járőrök egybehangzó, de . csak későn este beérkezett jelentése szerint az ellenség a nap folyamán (8-án) Bouzonville, Boulay és Boucheporn-nál elfoglalt állását odahagyván, Metz felé húzódott vissza.

2-ik hadsereg.

Ezalatt a 2-ik hadsereg arcvonala előtt is mindinkább tisztulni kezdett a helyzet. A IV. hadtest ugyanis aznapra elrendelt helyzetében²⁰¹⁾ hiába várt a Wörth felől feléje előnyomulásban feltételezett francziákra s miután a déli irányban felderítő *Bredow*-dandár, ellenségre sehol, de igenis a saját 3-ik hadsereg csapataira talált, ezen körülményből nyilvánvaló lett, hogy Mac-Mahon déli irányban tért ki.

A IV. hadtestnek mi sem állván útjában, elővédjével augusztus 8-án Lorenzen-ig nyomult előre. A többi seregrészek aznap este a következő helyzetbe jutottak:

a IV. hadtest Rohrbachnál, a gárda nem messze utóbbtól gr. Rederchingnél, a X. hadtest Saargemündnél, a Hí. hadtest Forbachnál, a IX. Bexbach s a XII. Homburgnál.

A 2-ik hadsereg arcvonala e szerint 8-ika folyamán majdnem 40 kilométer kiterjedésű lett; ebből kifolyólag Frigyes Károly az eddig önállóan működő lovas hadosztályok lovasságának aránylagos felosztását határozta el az egyes hadtestekre.

Kétségtelen, hogy a nagyobbszámú lovassággal történt ellátás folytán a hadtestek biztonságának érzete emelve lett, másrészt azonban ezen rendszabály a hírek szerzését és gyors értékesíthetőségét a hadsereg főhadiszállásán minden esetre késleltette. Míg eddig csupán a két lovas-hadosztály és a kikülönített *Bredow*-dandár képezték hírszerzés tekintetében a hadseregparancsnok rendelkezési egységeit, most már minden hadtesttel külön-külön kellett e tekintetben érintkezésbe lépnie. Előbb a lovas hadosztálynál egybegyűlt jelentések közvetlenül a hadseregparancsnoksághoz kerültek, míg az új intézkedés folytán minden hír a hadtest parancsnokok közvetítésével, tehát kerülő úton jutott a hadsereg parancsnokság tudomására. S elvégre is 40 kilométer még nem oly nagy terület, hogy azt — a kérdésben forgó terepet véve tekintetbe — 2 lovas hadosztály megfelelően fel ne deríthetné; szükség esetén ily nagy terület felderítését csupán egy lovas hadosztálytól is van jogunk követelni.

Egyébként a *Bredow*-dandár aznap Lorenzen és Saar-Union

²⁰¹⁾ Lásd a 192. oldalt.

környékét érte el, anélkül, hogy nagyobb számú ellenségre bukkantholna.

A *Barby-* és *Medern-*dandárok az ellenség által már odahagyott Püttelange és Saarlbe-ig jutottak; előbb nevezett helyről mintegy 8000 emberre becsült, délnyugat felé menetelő francia csapat²⁰²⁾ lett megfigyelés tárgyává téve.

Saarlbe környékéről ellenséget sehol sem lehetett látni.

A III. hadtest lovassága (12-ik dragonyos ezred) és a *Griiter* lovas dandár St. Avold irányában fedezett fel erősebb ellenséges csapatokat.²⁰³⁾

Miután a francia III. hadtest délután 5 órakor St. Avoldból is kitakarodott, a *Grüiter*-lovas dandár elővédje nyomban elősietett annak megszállására.

Az 1-ső és 2-ik hadsereg kiterjedése augusztus 8-án (Lorenzentől-Ludweilerig) körülbelül 45 kilométer; a 3-ik hadseregé (Herzogshand-tól Pfaffenhofen-ig) 30 kilométer. Utóbbinál a hadtestek egymás mellett, tehát mindegyik a saját útján nyomul elő. Az 1-ső és 2-ik kadseregnél 6 hadtest (VII., VIII., III., X., gárda- és IV.) az első vonalban van, 3 pedig (I., IX. és XII.) ezeket követi.

Egyelőre tehát a menet-echiquier alakításánál a csapatok kényelmére van a fősúly fektetve; az egyes seregrészek maximális menetteljesítménye 10 km.; később az ellenséghez való közeledés mérvéhez képest, mint látni fogjuk, az arczkiterjedés rövidebb, s ennek folytán az echiquier is tömörebbé válik.

Augusztus 9-ike

1-ső hadsereg.

Az ellenségről augusztus 8-án beérkezett hírek alapján *Steinmetz* tábornok augusztus 9-én hadseregével St. Avold irányában szándékozott előnyomulni, mely szándékától azonban a nagy főhadiszállásból 9-ikére való éjjel érkezett következő parancs folytán elállott.

„Miután eddigelé hír még nem érkezett, vájjon az ellenség Boulay-t és Bouzonville-t elhagyta-e már, az 1-ső hadsereg 9-én eddigi állásában megmarad.“

A 3-ik lovas hadosztály szintén megmaradt Derlen-ben, csupán a Saar balpartjára előretolt járőreinek számát szaporította.

²⁰²⁾ A francia II. hadtest.

²⁰³⁾ A francia III. hadtest.

2-ik hadsereg.

A 2-ik hadsereg ezalatt a felzárkózást, de egyidejűleg a további előnyomulást is folytatta.

A IX. hadtest St. Ingbert-, a XII. pedig Habkirchen-ig jutott, a II. hadtest aznap kezdé meg a kivaggonirozást Neunkirchenben.

Az elől levő hadtestek közül a IV. és a gárda megmaradt 8-án elfoglalt állásában; a X. hadtest átkelt a Saar balpartjára, végül a III. hadtest elővédjével St. Avold-ot szállotta meg.

Ezalatt az előretolt lovasságtól egyebek között következő fontosabb jelentések érkeztek.

A st. avold-metzi úton előnyomuló 15-ik huszár-ezred, Bionville mellől Metz felé visszavonuló francia csapatokat pillantott meg.²⁰⁴).

Faulquemont-ban — mely jelenleg már nem volt francia csapatok által megszállva — Bazaine állítólag még 8-ika folyamán is tartózkodott s ott Napóleonnal több óra hosszat tanácskozott. Ez utóbbi hír fontos támpontokat nyújtott a francia sereg zöme hollétének megállapítására vonatkozólag.

Délkelet felé, egészen a strassburg-párisi vasútvonalig nagyobb ellenség sehoh sem volt feltalálható, csupán gr. Tenquin mentén láttak a járőrök nagyobb, de már elhagyott ellenséges tábor.

A helyzetnek ekkénti tisztázása, nemkülönben azon körülmény, hogy a német sereg zömének, az 1-ső és 2-ik hadseregnek felvonulása a Saar folyó mentén aznap este úgyszólván bevégzett ténynek volt tekinthető, vetették meg alapját a hadműveletek folytatását elrendelő további intézkedéseknek, melyeket Moltke még aznap este mindhárom hadsereg parancsnokságnak kiadott.

Az általános irányelveket tartalmazó, valóban mesteri kézzel fogalmazott parancs következőleg hangzott:

Saarbrücken, augusztus este 8 órakor.

„A beérkezett hírek arra engednek következtetni, hogy az ellenség a Mosel *vagy Seille* mögé vonult vissza.

É mozdulatot mindhárom hadsereg követni fogja.

A 3-ik hadsereg a Saar-Union-Dieuze- és ettől délre fekvő utakat kapja; a 2-ik hadsereg a St. Avold-Nomány és ettől délre fekvőket; az 1-ső hadsereg a Saarlouis-Boulay-les-Etanges és ettől délre fekvő utakat.

A menet biztosítása végett a messze előretolt elővédek által támogatandó *lovasság nagyobb távolságra előre küldendő*, hogy ezáltal a hadseregeknek szükség esetén idejük legyen a felzárkózásra.

Az eltéréseket a fenti menetiránytól Ő Felsőge fogja elren-

²⁰⁴) A francia III. hadtest részei.

delni, a mennyiben az ellenség állása vagy előnyomulása folytán szükségessé válnék.

Augusztus 10-ike az 1-ső és 2-ik hadsereg által vagy a csapatok pihentetésére használható fel, vagy arra, hogy ez utóbbiak a számukra kijelölt útvonalakra helyeztessenek.

Miután a balszárny csak 12-én érheti el a Saar-folyót, a jobbszárnyon levő hadtesteknek aránylag kis meneteket kell tenniük.“

Ennyi csakis ennyi a parancsnak hadműveleti tartalmú része. Egyszerűbben, világosabban és rövidebben ennél intézkedni nem lehet. Ebből mindenki megérthette, mit kell tennie, a mellett saját hatáskörén belül mindhárom hadsereg parancsnoknak szabad kéz engedtetett önállóságának és cél tudatos tevékenységének kifejtésére.

A fenti parancscsal egyidejűleg a harácsolási körletek is szabályoztattak és pedig akként, hogy az egy és ugyanazon úton menetelő csapatok részére annak mindkét oldalán fekvő 1½ mér földnyi széles terület lett a szükségletek fedezésére kijelölve.

Egyúttal a 2-ik hadseregnek meghagyatott, hogy Saar-Unionban a 3-ik hadsereg részére egy nagyobb raktárt létesítsen, miután utóbbnevezett hadsereg élelmezése meglehetősen nehézségekbe ütközött.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadsereg augusztus 9-én folytatta menetét a megkezdett irányban, de mindössze csak 5—10 klméterrel jutott előbbre s ez alkalommal a hegységen átvezető utakat elzáró erődítményekkel kellett leszámolnia; mindenekelőtt Bitsch-sel, majd a kis Lichtenberg-gel és Lützelstein-nel (Petite Pierre).

Bitsch-et a 12-ik hadosztály északról, a II. bajor hadtest pedig — egyelőre egy zászlóalj és egy lovas századnak visszahagyása mellett az erődítmény szemeltartására — dél felől kerülte meg.

Lichtenberg-ge 1 szemben a württembergi hadosztálynak oda-rendelt különítménye vette fel a harcztot, de nagyobb kaliberű tüzérség hiányában látszólag kevés eredménnyel; a védőrség —* 3 tisz. 213 ember — csak este 8 órakor adta meg magát, miután a már előbb lángba borult főépület összeroskadt.

Az V. hadtest menetirányában fekvő s védőrsége által már előbb odahagyott *Lützelstein* vérontás nélkül lett a németek egy zászlóalja által megszállva.

Ebből láthatjuk, hogy kisebb erődök, aránylag járható terepen, midőn azok megkerülése az ellenség által könnyen eszközölhető, vajmi csekély értékűek.

Egyúttal azonban, főleg Lichtenbergnél kiderült, hogy a tábori tüzérség még igénytelennek látszó erődített helyekkel szemben sem képes zöldágra vergődni.

Az 1870—71., de leginkább az 1877, évi hadjáratban e téren szerzett tapasztalatok kívánatosabbá tették, hogy a tábori hadsereg hatásosabb tüzérségi anyaggal felszerelt mozgó ostromtelepekkel láttassék el; az e tekintetben szükséges előgondoskodás az államok részéről már meg is történt,

Augusztus 10-ike

1-ső hadsereg.

Augusztus 10-ikét az 1-ső hadsereg, mely az I. hadtest és 1-ső lovas hadosztály beérkezése után immár teljessé vált, a nagy főhadiszállás parancsa értelmében seregrészeinek a kijelölt útvonalakra való helyezésére használta fel, mely alkalommal egyrészt a III. hadtesttel Forbachban bekövetkezett keresztezések folytán, másrészt csapat- és vonattorlódások következtében a Völklingenből Lauterbachba vezető úton, jelentékeny súrlódások keletkeztek. Ehhez járult még, hogy a reá következő éjjel a csapatoknak szakadó esőben, agyagos talajon, szalma nélkül kellett táborozniok. Az egész hadsereg 8—4 klmnyi területre szorult össze, úgy hogy a hadtesteket még esetleges harcához is előbb széjjel kellett volna húzni.

Miután a két lovas hadosztály a nagy főhadiszállás figyelmeztetése daczára még mindig az arcvonal mögött állott, az érintkezés az ellenséggel teljesen megszűnt, minek folytán az 1-ső német hadsereg Bazaine augusztus 10-iki állásfoglalásáról a francia Nied folyó mentén²⁰⁵), egyáltalában nem kapott hirt.

2-ik hadsereg.

Sokkal tevékenyebb volt ennél a 2-ik hadseregnek messze az arcvonal elé tolt lovassága, melynek járőrei Pangó és Pont á Chaussy környékéről majdnem közvetlen közelségből szemlélték az ellenség magatartását, miből nyilvánvaló lett, hogy az a Nied folyó mentén ellentállást kifejteni készül.

A többi seregrészek helyzete augusztus 10-én az 1-ső számú vázlaton látható.

E szerint ezen hadsereg részei nem élve a nagy főhadiszállás által engedélyezett pihenővel²⁰⁵), 8—10 kilométerrel előbbre jutottak.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadsereg főhadiszállásába augusztus 10-én reggel .3 órakor a következő távirati parancs érkezett a nagy főhadiszállásból:

²⁰⁵)Lásd 177. oldal.

²⁰⁶) Lásd 200. oldal.

„Az 1-ső és 2-ik hadsereg 10-én megkezdi előnyomulását a Mosel felé. 3-ik hadsereg iránya: jobb szárnyával Saar-Union-Dieuze; lovasság messze előre!”

Ezen parancsot a délutáni órákban az augusztus 9-ike alatt közölt irányelvek követték, melyekből a trónörökös arról győződhetett meg, hogy aznapra szóló intézkedéseit a főparancsnokság intencziói értelmében adta ki.

Ellentállásra a jelzett napon előnyomulás közben csupán a XI. hadtest számíthatott *Pfalzbarg* vára előtt, mely hír szerint teljesen fel volt szerelve s mintegy 1200 főnyi védőrség felett rendelkezett.

A megadásra felszólított várparancsnok *Taillaut* őrnagy a lövetéssel való fenyegetésre röviden és határozottan csak azt felelte: „J’accepte le bombardement“, a mi természetesen be is következett.

A vár ellen állásba helyezett 60 löveg $\frac{3}{4}$ óra lefolyása alatt mintegy 1000 darab gránátot dobott a vár falai közé, de szemmel láthatólag kevés eredménnyel. A XI. hadtest, menetét folytatni akarván, a vár körülzárolásának foganatosításával a VI. hadtestet kellett megbízni²⁰⁷).

10-én este a 3-ik hadsereg az 1. számú vázlat szerint állott, vagyis az egyes seregrészek 10—15 klm-el jutottak előbbre. A *4-ik lovas hadosztály* a hadsereg balszárnyát követve kissé előbbre menetelt; a hadsereg jobbszárnya messze hátramarad a 2-ik hadsereg balszárnya mögött.

E napon a beérkezett hírek után Ítéelve, késégtelennek látszott, hogy úgy a Wörth-, mint a Bitschnél állott francia erők Saarburgon át vonultak vissza.

Augusztus 11-ike

3-ik hadsereg.

A nagy főhadiszállásból kapott irányelvek értelmében a 3-ik hadsereget balra előre kellett eltolni. S miután a IV. hadtesttől vett értesítés szerint Saar-Union környéke még augusztus 11-én is utóbbnevezett hadtest csapatjai által maradt megszállva, — nehogy a 3-ik hadsereg jobb szárnya a 2-ik hadsereg balszárnyával Saar-Unionnál kollízióba kerüljön — a II. bajor hadtest- és a 12-ik hadosztálynak meghagyatott, hogy 11-én csupán csak Diemeringen-Lorenzen-ig nyomuljanak előre, míg a többi seregrészek — I. bajor, V. és XI. hadtest, valamint a württembergi hadosztály — mentüket folytatva, Pistroff-, Altroff-, Saarburg- és Rauwiller-ig jutottak.

Végül a legszélső bal szárny előtt a 4-ik lovas hadosztály Heming-et érte el.

²⁰⁷) Lásd 208. oldal

1-ső hadsereg.

Az 1-ső hadsereg megmaradt augusztus 10-én elfoglalt állásában .

2-ik hadsereg.

A 2-ik hadsereg 4 elől levő hadteste — III, X., gárda- és IV. — Faulquemont-Hellimer-Guéblange-Haskirchenig, a másodvonalbeli IX. és XII. hadtest pedig Forbach-, illetőleg Saargemündig jutott. Ennélfogva az 1-ső és 2-ik hadsereg között (Carling-Faulquemont) 18 kilométernyi hézag keletkezett és pedig a legfontosabb útirány, a st. avold-metzi út mentén.

A 2-ik hadsereg előretolt lovassága járőreivel a terepet a Seille-ig — a Nomény-Château Salins-Marsal-Saarburg által jelölt vonalig — derítette fel.

A felderítő lovasság zöme: Reinilly, (Barby-dandár), Delme- (Redern-dandár), Thicourt- (6-ik lovas hadosztály) és Fenestrangnál (Bredow-dandár) állott.

A főparancsnokság — számolva azon eshetőséggel, hogy legközelebb összeütközésre kerülhet a dolog — egyöntetű eljárás biztosítása kedvéért szükségesnek látta főhadiszállását az első vonalba, az 1-ső és 2-ik hadsereg közé áttenni, hogy a viszonyoknak megfelelően és a szükséghez képest egyik vagy másik oldalon mennél előbb és közvetlenül érvényesíthette befolyását.

Ez okból még aznap St. Avoldba költözködött át, a honnan 7 órakor este az 1-ső és 2-ik hadseregnek szóló következő parancsot adta ki:

„*Nem valószínűtlen*, hogy az ellenség tetemes része Metzen innen, a francia Níed bal partján áll. Ennélfogva az 1-ső és 2-ik hadsereg szorosabb összevonása válik szükségessé. Ő Felsege a király következőket rendelte el:

„Ezen összevonás támpontját a III. hadtest képezi Faulquemontnál.

„Az 1-ső hadsereg holnap korán reggel két hadtesttel a Boulay-Marange által jelölt vonalig, egy hadtesttel Boucheperne-ba menetel.

A 2-ik hadsereg a IX. hadtestet Longeville-ba, St. Avoldtól nyugatra, tolja előre, mely utóbbi hely felé a II. hadtest, a menyire már rendelkezésre áll, felzárkózik. A X. hadtest a III. mögé vonul.

A gárda-, IV. és XII. hadtest olyképpen vonandók az említett felállítás balszárnya felé, hogy a szükséghez képest ahhoz csatlakozhassanak, vagy esetleg a menetet Nancy felé folytathassák.

Moltke.“

Míg tehát 9-én a főparancsnokság az alája rendelt hadseregparancsnokoknak a hadműveletek folytatására vonatkozólag csak

általános támpontokat, *irányelveket* ad, melyeknek keretén belül a kivitel módja a hadseregarancsnokokra bízatik, addig itt már az alparancsnokok szabad elhatározását a szükséges mérvben korlátozó határozott *parancscsal* van dolgunk, mely minden egyes hadtestnek külön-külön és határozottan jelöli meg az elérendő menetczélt.

Azt hiszem, nem szükséges ezen eljárás helyességét soká bizonyítgatnom; mint már eddigelé, úgy itt is mindjárt első tekintetre szembetűnő a kifejezések gondos megválasztása, nemkülönben azon körülmény, hogy a német főhadiszállás nem előre megállapított sablon szerint, hanem mindig a viszonyoknak legmegfelelőbb módon és terjedelemben szövegezte intézkedéseit.

A fenti parancs értelmében a bekövetkezhető összeütközés napján, az ellenséggel szemben $2\frac{1}{2}$, mérföldnyi hosszú vonalon (Boulay-Faulquemont) 5 hadtest (I., VII., VIII., III. és IX.); állott a küzdelem felvételére csoportosítva és egymásnak kölcsönös támogatására harckészen; még egy további nap letelte után pedig összesen 9 hadtest volt egységesen működésbe hozható és pedig a viszonyokhoz mérten, támadó hadműveletekre az ellenségnek a Nied folyó mentén elfoglalt állása ellen, vagy esetleges megtámadtatás esetén, védelmi célokra az élen levő hadtestek által elfoglalt állásban.

Augusztus 12-ike

1-ső és 2-ik hadsereg.

A kapott parancs folytán az 1-ső és 2-ik hadsereg augusztus 12-én az 1. sz. vázlaton feltüntetett helyzetbe jutott, mely szerint Boulay és Morhange között négy mérföldnyi arczkiterjedéssel 5 hadtest (I., VII., III., X. és gárda) állott az első-, 4 pedig (VIII., IX., XII. és IV.) Boucheporn-Münster között a második vonalban, a tömören felzárkózott főerővel a jobb szárnyon, miután a kölcsönös helyzet szerint ez képezte a súlypontot. A IV. hadtest a 3-ik hadsereg jobb szárnyával az összeköttetést állította helyre.

Az így felállított sereg előtt az előretolt lovasság sűrű leplet képezett s jobbról balfelé következőleg állott:

a 3-ik lovas-hadosztály	Bettange-,
az 1-ső „ „	Raville-,
a 6-k „ „	Chonville-,
a 11-ik „ dandár	Remilly-,
a 13-ik „ „	Raucourt-,
a gárda drg. „	Oron-, s végül
a 12-ik lovas „	Dieuze környékén

E napon tehát — a nagy főhadiszállás ismételt meghagyása és sürgetése következtében — az 1-ső hadsereg lovassága is elől van már.

Az összbenyomás, a kép, melyet az 1-ső és 2-ik hadsereg augusztus 13-iki helyzete nyújt, — szem előtt tartva a dolgok fejleményét augusztus 6-ika óta — valóban ideálisnak mondható.

Igaz ugyan, hogy az echiquier jobb szárnyán előnyomuló se-regtestek, különösen pedig az 1 -ső hadsereghez tartozóknak, aránylag kis meneteket — 5 nap alatt átlag mindössze 45—50 kilométert — kellett megtenniük, de ennek daczára a két hadseregnek egyesítése és harczkész állapotba helyezése még sem volt oly könnyű feladat, mint a minőnek első tekintetre látszanék. A nehézségek és súrlódások kútforrása leginkább abban keresendő, hogy a se-regnek, még mielőtt fölvonulását befejezhette és anélkül, hogy a szükséges tartalék intézeteket előbb magához vonhatta volna, harczba keveredett. Sőt még augusztus 12-én is a csapatok csupán csak az első vonatlépcső fölött rendelkeztek.

Miután pedig a harácsolás ez ideig még nem élte volt be magát tökéletesen sem a csapatoknál, sem az annak vezetésére hivatott hadbiztosságnál, az élelmi szerek és egyéb szükségletek ily módon való beszerzése, a fennálló hiányok fedezésére elegendőnek nem mutatkozott.

Ehhez járult továbbá, hogy a csapatoknak majd tikkasztó hőségben, majd tartós esőben végrehajtott menetek után, nagyobbára szabad ég alatt kellett táborozniok, a mi az egészségi viszonyokat igen hátiányosan befolyásolta. Így pl. a hadosztályok egyike dazáia annak, hogy eddig tűzbe sem került, nem kevesebb mint 582 főnyi beteget számlált.

Jó és czélszerű a hadműveleteknek ezen sötétebb színű oldalával is foglalkozni és az abból nyert tanulságot a csapatok kiképzése és vezetése körül már békében megfelelőleg értékesíteni. Emellett mindig szem előtt tartandó, hogy e tekintetben még a leghadszerűbben végrehajtott békegyakorlatok is a komoly valóságnak csak halvány képét nyújthatják, miután valódi nagyságukban a nyomor és súrlódások csak háborús viszonyok között érvényesülhetnek.

Az 1-ső és 2-ik hadsereg arczvonala elé tolt felderítő lovaság igen nagy számban kiküldött járőrei már augusztus 11-ike, leginkább azonban augusztus 12-ike folyamán felette fontos hírek birtokába jutottak.

A beérkezett jelentésekből konstatálva lett:

hogy az ellenség a Nied folyó mentén elfoglalt állását odahagyván, Metz vára felé vonul vissza, de egyúttal az is jelentettet hogy *a keleti erődök előtt újból megállapodott*; majd

hogy a Metz felé visszavonult sereg egy csomóba, közvetlenül a vár köré gyülekezett; továbbá

hogy a Mosel átjárók Mefztől délre teljesen védtelenek;

hogy Nancy és Pont á Mousson egyáltalában nem, Dieden-

hofen pedig csak gyengén és tisztán csak garde-mobile csapatok által van megszállva;

hírül hozatott továbbá, hogy a Moselbalpaiti vasúton Metz felé még folyvást érkeznek csapatszállítmányok.

Ezen hírek nem várt és szinte hihetetlen előnyöket biztosítottak a németek részére. Ha sokat is, de azt bizonyára nem remélte a német főparancsnokság, hogy úgyszólván kardcsapás nélkül juthasson a Mosel átjárók birtokába, miáltal a tervezett átkelés sikeres kivitele már is biztosítva volt.

Bizony meg is örülhetett Moltke a híreknek, akárcsak a kis gyerek a karácsonyi ajándéknak! De kapott is az alkalmon, mert — hogy lábát a Moselen azonnal szilárdan megvesse. — a X. hadtest 19-ik hadosztályát még aznap délután Delme-be indította útnak, a hová az éjfél felé meg is érkezett; napi teljesítménye majdnem 40 kilométer.

Ezen intézkedéssel egyidejűleg délután fél 5 órakor a köveD kezű parancs adatott ki:

„A mennyire a beérkezett hírekből a helyzet áttekinthető, az ellenség főereje visszavonulóban van *Metzen át a Motel tuUó partjára*.

„Ő felsége parancsolja:

„Az 1-ső hadsereg holnap, 13-án, a francia Nied felé nyomul elő; főcsapat a les Etangs-Pange által jelölt vonalra és Courcelles indóházát biztosítja; a lovasság Metz felé derít fel és a Moselt a városon alól lépi át. Az 1-ső hadsereg e szerint a 2-ik hadsereg jobb szárnyát biztosítja.“

„Utóbbi hadsereg a Buchy-Château-Salins által jelölt vonalra menetel, előőrseit a Seille-ig tolja előre és ha lehet, a Mosel-átjárókat Pont á Mousson, Dieulouard, Marbache- stb.-nál birtokába ^ejteni iparkodik. A lovasság a Moselen túl derítsen fel.“

„A 3-ik hadsereg előremenetét a Nancy-Luneville által jelölt vonal felé folytatja.“

Moltke.“

Ezen parancson mindenekelőtt az tűnik fel, hogy az abban foglalt hírek az ellenségről nem egyeznek a tényleg beérkezett s fentebb röviden összefoglalt lovassági jelentésekkel.

Daczára annak, hogy Moltke tudomásba helyeztetett az ellenség megállapodásáról a Moselen innen, a hadseregparancsnokokat mégis arról értesíti, hogy az ellenség főereje visszavonulóban van *Metzen át a Mosel túlsó partjára (durch Metz über die Mosel)*.

Ezen körülményt másképp alig tudom magamnak megmagyarázni, mint hogy a vezérkar főnöke — épúgy mint a königgrätzi csata után — úgy itt sem akarta elhinni, mert valószínűtlennek, sőt majdnem lehetetlennek látszott, hogy az ellenség a vár tőszomszédságában, tehát szoros bejárata *előtt* foglaljon védelmi állást; e

helyett úgy látszik, valószínűbbnek tartotta, hogy az erődök mentén csupán a csapatok egy része állott meg oly célból, hogy a főerőknek a Moselen való átkelését fedezze.

De azért nem hagyta Moltke figyelmen kívül az ellenség támadplagos visszavágásának eshetőségét sem; erre enged következtetni a közölt parancs 3-ik bekezdésének utolsó mondata, melyben a 2-ik hadsereg jobb szárnyának biztosításáról tétetik említés.

A főparancsnoksági intézkedés által célba vett helyzetet következőleg jellegezhető.

Azon esetben, ha az 1-ső hadsereg előnyomulása közben a vele szemben álló és számra nézve erősebb ellenség által megtámadatnék, feltéve, hogy előbbinek időközben sikerült a Nied folyót elérnie, annak mentén kedvező védelmi felállításba jutott, a hol segítség megérkeztéig könnyen tarthatta magát. De még azon esetre is, ha az első összecsapásnál Steinmetz hadserege húzná a rövidebbet, a 2-ik hadsereg egyszerű arcváltása által észak felé, az ellenség további előrehaladásának, illetve üldözésének biztosan határ szabhatnék.

Míg ekképpen a 2-ik hadsereg szükség esetén az 1 -sőt támogathatta, viszont ez utóbbi felállítása a Nied mentén a 2-ik hadsereget biztosította a francziák által a Mosel jobb partján ellene intézendő netáni támadás esetére, miután Steinmetz hadseregével azonnal támadásba mehetett át, mihelyt arcvonala előtt az ellenség déli irányban megmozdul.

Végül pedig, ha Bazaine közvetett védelemhez folyamodik és a Mosel balpartja felől szándékoznék nekimenni a 2-ik hadseregnek, ez esetben utóbbi a 3-ik hadsereg irányában térhetett ki, mialatt az 1-ső hadsereg Metz előtt csupán figyelő osztagokat hagyva hátra, Metzen alól átlépi a Moselt és a francziák háta ellen irányítja támadását.

Mіндеzen esetekben a fődolog az maradt, hogy az ellenség szándéka idejekorán felfedeztessék.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadsereg időközben a Vogeseken való átkelés után, összes seregrészeit gyenge napi menettel az első vonalba vonván előre, szintén befejezte felvonulását a Saar folyón.

A hadsereg zöme augusztus 12-én este Fenestrangle és Saarburg között, alig 15 kilométernyi arczkiterjedéssel tömörült össze, csupán a 12-ik hadosztály képezett még egyelőre különálló csoportot a 2-ik hadsereg balszárnya mögött.

A Saar birtokának biztosítása végett még aznap annak balpartjára elővédek tolattak előre; intézkedés tétetett továbbá, hogy csapatjaikkal a vonatok minél előbb újból egyesülhessenek.

A 4-ik lovas hadosztály zöme Moyenvic-nél szállt táborba, tehát végre jóval a sereg arcvonalára elé került; egy század erejű különítménye Luneville-be érvén, annak polgármestere a város arany kulcsait azon kijelentés mellett adta át a különítmény parancsnokának a porosz trónörökösnek leendő kézbesítés végett, hogy készségesen eleget tesz a németek kívánalmainak, remélve, hogy viszont a város és lakossága a német csapatok részéről kíméletben fog részesülni.

A badeni hadosztály Strassburg körülzárásával bízott meg, a VI. hadtest még hátralevő részeinek pedig meghagyatott, hogy az útba eső *Pfalzburg* körülzárása, esetleg csupán elszigetelése (Isolierung) után, szintén a sereg zöméhez vonuljanak be.²⁰⁸⁾

A három német hadsereg e szerint augusztus 12-én az élen levő seregtestekkel e Boulay-Faulquemont-Saarburg által jelölt, a Mosel-Meurthe íolyásával nagyjában párhuzamosan fekvő s mintegy 70 kilométer (3 — 4 napi menet) kiterjedésű vonalat elérve, immár egymással szoros érintkezésbe lépett, bár a 3. hadsereg máris teljesen önállóan kikülönített résznek tekinthető.

Augusztus 13-ika.

A következő napon, augusztus 13-ika folyamán, a három hadsereg részéről, a nagy főhadiszállásnak teljtartalmúlag közölt intézkedése értelmében, a következő mozdulatok hajtottak végre:

1-ső hadsereg.

Az 1-ső hadsereg két elől levő hadteste (I. és VII.) a francia Nied-ig előrenyomulva, Courcelles sur Nied és les Etangs között, az ellenségtől mindössze egy mérföldnyire állott fel, előőrseit a folyó túlsó partjára tolvá előre. Fenti két hadtest mögött a VIII. Bionville-Varize környékét érte el.

Ezen csoportosításnál figyelemre méltó, hogy az egyes hadtestek hadosztályai *egymás mellett*, tehát már is harcckész állapotba helyezkedve, állanak fel.

Arczkiterjedés körülbelül 10 km; mélység egy mérföld.

A két szárny előtt és oldalt, a hadsereg két lovas hadosztálya Vry- és Pontoy-nál foglalt figyelő állást.

2-ik hadsereg.

A 2-ik hadsereg részéről a III. hadtest Béchy-Buchy, a IX. Herny, a XII. pedig Chemery-Thicourt környékét érte el s így az 1-ső hadsereg szükség esetén, a következő napon ezen erők támogatására aránylag rövid idő alatt (1V₂—2 mérföldnyi menet) szá-

²⁰⁸⁾ Lásd a 202. oldalon.

íráthatott. Hasonlóképpen kéznél volt már a II. hadtest túlnyomó része is, mely augusztus 13-án St. Avoldnál gyülekezett.

Ennek folytán már augusztus 14-én az ellenség 4 hadtestével szemben 7 német hadtest volt csatához egyesíthető, a mi már magában véve a győzelmet valószínűvé tette.

Ámde Moltke nem éri be tisztán csak avval, hogy egyszerűen csatát nyerjen; törekvése most már oda irányul, hogy döntő és következményei által maradandó sikert arasson, mi célból a 2-ik hadsereg fenmaradó részeivel a Moselt átlépve, a francziákat végkép el akarja vágni visszavonulási vonaluktól.

A Pont á Mousson-nak irányított X., gárda- és IV. hadtest ez okból továbbra is ezen irányban folytatja előnyomulását, részben erőltetett menetekben (a IV. hadtest a nap folyamán több mint 35 klmeternyi utat tett meg).

A felderítő lovasság még messzebb előre tolatott s a járőrök egy része már a Mosel balpartján czirkált.

A nagy főhadiszállásnál 13-ika folyamán beérkezett hírekből kétségtelennek bizonyult, hogy aznap a francia sereg mozdulatlanul megmaradt felállításában, hogy tehát annak feltételezett visszavonulása a Mosel balparljára nem következett be, a mi azon gyanút ébresztette fel a német intéző körökben, hátha az ellenség másnap támadásra indul?

Daczára ennek a főparancsnokság helyesnek elismert eredeti szándéka, a Mosel átlépésének terve mellett megmarad, ezen eljárással újból szép jelét adván czéltudatos, szilárd és határozott akaratnyilvánulásának, mely tulajdonságot a katonai ténykedések legfontosabb és leghatásosabb rugójának kell tekintenünk.

„S tudod az erő micsoda? Akarat,

Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat!”

mondja Aranyunk egyik arany mondatában.

S valóban az erős „akarat“ és az ebből kifolyó tevékenység, ez az, mely a háború kétes, bonyodalmas s leggyakrabban sötétnek látszó ösvényein fáklyát gyújtva, ha nem is a csomó leghelyesebb, de bizonyára sikeres megoldásához vezet.

Elhatározását a főparancsnokság 13-án este 9 órakor kiadott következő parancsában foglalta össze:

„Az eddig beérkezett hírek szerint még ma délelőtt *nagyobb ellenséges csapatok* Metz-en innen, Servigny- és Borny-nál állapodtak meg (habén b e i . . . gehalten.)

Ő felsége parancsolja: hogy az 1-ső hadsereg holnap, augusztus 14-én a francia Nied folyó mentén elfoglalt állásában megmaradjon és előretolt elővédek által *megfigyelje*, vájjon az ellenség visszavonul, vagy támadásra indul-e?

Tekintettel az utóbbi eshetőségre, a 2-ik hadsereg részéről holnap a III. hadtest *egyelőre* csak Pagny-val egy magasságba, a

IX. hadtest pedig Buchy felé menetel, a hol azok egy méríöldnyi távolságban készen állanak, hogy idejekorán elindulva, a Metz előtt támadható *komoly* harc esetén, közbeléphessenek. Másrészt az 1-ső hadsereg abban a helyzetben van, hogy az ellenségnek mindenemü előnyomulását dél felé *oldaltámadás* által megakadályozza.

A 2-ik hadsereg többi hadtestei előnyomulásukat a Moselnek Pont á Mousson-Marbache között fekvő szakasza ellen folytatják. A X. hadtest Pont á Mousson-on túl²⁰⁹⁾ foglal állást.

Mindkét hadsereg lovassága lehetőleg messze előre tolandó s iparkodják az ellenség netáni visszavonulását a metz-verduni úton nyugtalanítani.

Moltke.“

Ezen parancs, az eddigiekhez hasonlóan újból mesteri kézre vall és pedig úgy tartalom, mint szerkezet tekintetében.

Mindenekelőtt lássuk a *tartalmat*. Okulva azon, hogy a 12-iki parancsban az ellenség előrelátható magatartásáról mondottak nem következtek be, most még azt sem mondja *határozott* dolognak, a miről majdnem biztos tudomása volt, hogy t. i. Bazaine seregének zöme még a Moselen innen van. Ezt csak parancsa további sorai-ból (3-ik bekezdés) sejteti.

A helyzethez képest a fentebbi parancs két különféle ténykedést szabályoz, illetve foglal magában: a Mosel jobb partján *védelmi* magatartást ír elő, de egyúttal szem előtt tartja a minél gyorsabb előnyomulást a folyó bal partjára *támadólagos alapeszmével*.

Szerkezeti tekintetben a német főparancsnokság intézkedései és parancsai valódi mesterművek. Ezen állításunk illusztrálására elég leend Moltke parancstechnikájának csupán egy-két jellemző vonására felhívni az olvasó figyelmét.

Igy mindenekelőtt figyelemre méltó, hogy az intézkedések csupán *belátható időre* terjednek ki és nem foglaloznak számtalan előrelátható és előre nem látható esetek bekövetkeztetésével, a hogyan azt pl. az 1859. évi hadjárat folyamán naponta, nyomtatott ivszámra kiadott parancsoknál találjuk.

Jellemző tulajdonsága továbbá Moltke intézkedéseinek, hogy azok, a legkisebb *gyámkodást hajlamtól menten*; az alparancsnokoknak szabad kezet és hatáskörüket megillető kellő cselekvési szabadságot engednek; e mellett a tények oly gondosan és óvatosan vannak szavakba foglalva, hogy azokért a szerkesztő — a korábban elrendeltekkel sohasem kellvén merően ellentétes álláspontra helyezkednie — még az események további folyamán is szavatolhat. Ezért merül fel oly ritkán a *parancsváltoztatás* szük-

²⁰⁹⁾ Azaz a Mosel balpartján.

sége is és pedig annak legenyhébb formájában, parancsmódosítás alakjában.

Olvassuk csak el még egyszer a legutóbb szószerint közölt intézkedést s kell hogy azon meggyőződésre jussunk, miszerint ily sokat rövidebben, szabatosabban, jellemzőbb és minden kétséget kizáró, módon alig lehetne szavakba foglalni.

E kis elmélkedés után lássuk az időközben a 3-ik hadsereg körletében történt mozdulatokat.

3-ik hadsereg.

A főparancsnokság augusztus 12-én, a már közölt intézkedéssel egyidejűleg a 3-ik hadseregnek is küldött hasontartalmú parancsot, mely szerint ez utóbbinak meghagyatott: „hogy előnyomulását a Nancy-Luneville által jelölt vonal felé folytassa. Egyúttal értésére adatott a trónörökösnek, hogy a Meurthe és Mosel folyóig a vonatok mindenütt követhetik csapatjaikat s hogy 'a hadsereg további felhasználása iránt később lesz intézkedés téve.“

Miután ellenséges összeütközéstől egyelőre tartani nem kellett, 14-étől kezdve a hadsereg újból szélesebb arcvonalat vesz fel, mely napon az élen levő hadtestek a Dieuze-Blamont által jelölt vonalat érik el; arczkiterjedés 30 kilométer, tehát éppen kétszer akkora, mint az előző napon.

Menetközben a II. bajor hadtest az útjába eső kis *Marsai* erősséget megadásra szólítja fel, amit azonban annak parancsnoka visszautasítván, Hartmann tábornok az erősség körülzárolását rendeli el.

A 4-ik lovas hadosztály a jobb, vagyis a fontosabb szárny előtt volt előretolva, bár itt sem talált maga előtt sehol számottevő ellenséget.

Augusztus 14-ike.

1-ső és 2-ik hadsereg.

Augusztus 14-én az álló 1-ső hadsereggel a sarkponton tervezett nagy jobbrakanyarodás értelmében, a 2-ik hadsereg jobb szárnyát képező III. hadtest csak igen kevéssel nyomult előbbre, annak közepe (X.) Pont á Mousson-nál a Mosel birtokát biztosította, míg a bal szárny erős menetekben iparkodott utóbbnevezett folyót mielőbb elérni, a mi a gárda hadosztálynak körülbelül 35 kilométernyi menet után még aznap sikerült is és lovasságát azonnal a Mosel bal partjára tolta előre.

Hasonlóképpen a bal parton állott már aznap este az egész 5-ik lovas hadosztály és pedig a 13-ik lovas dandár Beney-, a 11-ik Thiaucourt-ban, végre a 12-ik Pont á Mousson környékén.

A 6-ik lovas hadosztály nagyjában véve 13-iki felállításában maradt meg a Mosel és Seille között.

Az ekként végrehajtott mozdulatok folytán a két ellenfél csapatjai az egész vonalon oly közel jutottak egymáshoz, hogy minden pillanatban el kellett készülni az összekocczanásra; csupán a szikra hiányzott, mely a harci vágtyól égő szenvedélyeket lánggra; lobbantsa.

És e szikra nem késett! A gyutacsot a Metz körüli első csatához, Colombey-Nouilly-hez, a délutáni órákban tévesen támadásnak vélt francia előőrsfelváltás szolgáltatta.

3-ik hadsereg.

A 3-ik hadsereg ezalatt fennakadás nélkül folytatta előnyomulását s a 4-ik lovas hadosztály még aznap megszállotta a teljesen védtelen (!) Nancyt, mely alkalommal fontos irományok kerültek kézre.

A gyalogság élével a Moyenvic-Luneville által jelölt vonalat érte el, a 12-ik hadosztály és az I. bajor hadtest második vonalban Dieuze-, illetőleg Maizières-ig jutott; végül a VI. hadtest többi része augusztus 15-ikére való éjjel Saarburbban gyülekezett, a hol a rá következő napon meg is maradt.

Az előző napon már megközelített kis *Marsal* a II. bajor hadtest ismételt felszólítására végre szintén megadja magát, mely alkalommal 60 ágyú, 3000 kézi lőfegyver és nagymennyiségű egyéb hadieszközök a németek kezébe kerültek. A foglyul esett védőrség között *egyetlen egy tüzér sem volt.*

Augusztus 15-ike;

3-ih hadsereg.

A következő napon az V. és XI. hadtest St. Nicolas-Bayon-ig, a két bajor hadtest, továbbá a württembergi és a 12-ik hadosztály pedig Einville-, Moncel-, Sommerviller- és Arracourt-ig jutott.

A VI. hadtest többi része és a 4-ik lovas hadosztály Nancy-nál maradt.

Augusztus 15-ike;

3-ih hadsereg.

Augusztus 16-án a hadsereg a lovasság és a II. bajor hadtest kivételével, mely utóbbi Nancyt szállotta meg, — nagyjában az előző napon elfoglalt állásban maradt; a 4-ik lovas hadosztály Colombey-ig tolatott előre.

Míg tehát az 1-ső és 2-ik hadsereg ez időtájt komoly eseményeknek nézett eléje, a 3-ik hadsereg egyelőre egyáltalában nem látott maga előtt ellenséget s a Moselen felzárkózva, a már jelzett, további rendeltetésére vonatkozó parancsot várta.

A Metz körüli augusztusi csaták.

X.

A Colombey-Nouilly (Borny) melletti csata.

A Rajna-hadsereg ereje és összeállítása.

Az augusztus 12-én Metz kapui alatt Bazaine parancsnoksága alá helyezett Rajna-hadsereg a következő seregrészekből alakult:

*II. hadtest*²¹⁰): 3 gyalog hadoszt., 4 lovas ezred. Ezen hadtestnek Spicherennél szenvedett veszteségét a hozzája csatlakozott Lapasset-dandár egyenlítette ki.

III. hadtest: 4 gyalog-hadoszt., 7 lovas-ezred;

IV. „ 3 „ „ 4 „

VI. „ 3 „ „ (az 1., 3. és 4-ik) és a 2-ik hadosztály egy ezrede, de lovasság és vonat nélkül s mindössze 6 üteggel.

Ezen hadtestet ennél fogva a többi seregrészek rovására, az azoktól átvett legszükségesebb számú lovasság, tüzérség és egyéb felszerelési cikkekkel kellett hadműveletre és harczkész állapotba helyezni.

Gárda hadtest: 2 gyalog-hadoszt., 6 lovas-ezred;

3-ik tart. lovas-hadosztály (Forton): 2 lovas-dandár;

1-ső „ „ „ (*du Barrail*): 1½ lovas-dandár, miután a 4-ik lovas-ezred még nem érkezett volt be.

Tüzérség: a 16 ütegni tartalék-tüzérséggel együtt összesen 90 üteg, vagyis 456 löveg és 84 szórólöveg; mindössze 540.

A nagy tüzértelep (*grand parc*) csak 10-én indult el Versaillesből s így Tournál tovább nem érhetett.

Összes állomány Bazaine szerint: 200 gyalog zászlóalj, 112

²¹⁰) Vesztesége Spicherennél: 2 tábornok, 217 törzsét főtiszt és mintegy 4000 főnyi legénység.

lovasszázad és 540 löveg²¹¹), melynek számbeli ereje körülbelül 170.000 emberre tehető: ebből megközelítőleg esik:

122.000	fő a gyalogságra,
13.000	„ a lovasságra,
10.000	„ a tüzérségre és azonkívül
25.000	„ garde-mobile s egyéb alakulásokra.

Ezen sereget Bazaine-nek a császár *határozott* kívánsága folytán — a Laveaucoupet-hadosztálynak védőrségül Metzben, nemkülönbben Queuleu, Bellecroix és St Julién erődökben 2—2 gyalogzászlóalj és 1—1 tábori ütegnek visszahagyása mellett — haladéknélkül Verdun felé kellett visszavezetnie.

A kivitel foganatosítása elé mindenekelőtt technikai akadályok gördültek, melyekről Bazaine a császárt augusztus 13-án következő jelentésével értesíti:

„Felsőgednek parancsát, hogy átkelésemet a Mosel balpartjára siettessem, megkaptam; azonban a nálam jelenlevő Coffinières tábornok állítása szerint a hidak aligha lesznek a legszorgosabb munkálkodás dacára holnap reggelnél előbb készen. Másrészt a hadbiztos is kijelentette, miszerint a seregszükségletek gyors és közvetlen szétosztását nem győzi“²¹²)

Időközben Napóleon a németek térnyeréséről mindinkább nyugtalanító és aggasztó híreket kapott, még pedig nem arra hivatott közegei útján, a hadsereg elé tolt lovas testektől, hanem kerülő utakon — Párisból; ezért írja Bazaine-nek 12-én:

„Mennél jobban fontolóra veszem a hadsereg által elfoglalt helyzetet, annál válságosabbnak tűnik az fel előttem; mert ha annak egy részére nyomás gyakoroltatnék s az rendetlenül visszavonulna, az erődök nem lesznek képesek a legborzasztóbb zavart ellensúlyozni. Gondolkozzék a teendők felett s ha holnap meg nem támadtatnánk, jusson a teendők iránt megállapodásra“ stb.¹³).

13-án pedig a marsallnak előbb közölt jelentésére következőleg válaszol:

„A poroszok Pont á Moussonban vannak, 310 pedig Cornyban. Másrészt úgy hírlík, miszerint Frigyes Károly herczeg Thion-

²¹¹) A V. M. adatai szerint 201 gyalog zászlóalj, 116 lovas-század és 540 löveg.

²¹²) „J'ai reçu l'ordre de Votre Majesté de hâter le mouvement de passage sur la rive gauche de la Moselle; mais M. le général Coffinières, qui est en ce moment avec moi, m'affirme que malgré toute la diligence possible, les ponts seront à peine *prêts demain matin*. D'un autre côté, l'intendant déclare ne pouvoir faire les distributions immédiatement . . .

²¹³) „Plus je pense à la position qu'occupe l'armée, et plus je la trouve critique; car, si une partie était forcée, et qu'on se retirât en désordre, les forts n'empêcheraient pas la plus épouvantable confusion. Voyez ce qu'il y a à faire, et si nous ne sommes pas attaqués demain, prenez une résolution. Croyez à mon amitié.“

ville irányában megkerülő mozdulatot hajt végre. Egy percnyi késni valónk sincsen a félbeszakított mozdulatok folytatására.²¹⁴⁾ Még érdekesebb ennél a marsall aug. 13-án este 9 órakor adott viszonzválasza a császár 12-iki parancsára:

„Úgy látszik, hogy az ellenség közeledik felénk²¹⁶⁾ — írja Bazaine — s mozdulatainkat figyelemmel akarja kíséni olyformán, hogy a Mosel balpartjára való átkelés kedvezőtlen ütközetbe sodorhasson bennünket; ennél fogva czélszerűbb volna a támadást elfoglalt állásunkban bevárni^ vagy még inkább részünkről általános támadásba átmenni. Részemről iparkodni fogok az ellenség által elfoglalt helyzetről és arczkiterjedéséről híreket szerezni s azután kiadom a végrehajtandó mozdulatokra vonatkozó intézkedéseket, miről Felsőgedet értesíteni fogom ²¹⁶⁾

Gondolatnak ez kétségkívül elég szépnek látszik, de az eszme gyakorlati kivételére még a legvérmesebb remények mellett sem lehetett számítani. A császár 13-án este 11 órakor kelt válaszában ki is fejt ebbeli kételyét s ahhoz a császárnétól Párisból kapott következő távirati értesítést mellékli:

„Páris, aug. 13-án, 7 óra 45 perczkor este. Van-e Önnek tudomása egy az ellenség által Thionvilletől északra, a siercki vasútvonalon a luxemburgi határ felé végrehajtott mozdulatról? Úgy hírlík, hogy Frigyes Károly herczeg Verdun felé tart s meglehet, hogy Steinmetz tábornokkal egyesülve említett város felé

²¹⁴⁾ „Les Prussiens sont à Pont-á Mousson, 300 sont à Corny. D'un autre côté, on dit que le prince Frédéric-Charles fait un mouvement tournant vers Thionville, *il n'y a pas un moment a perdre pour faire le mouvement arrêté.*“

²¹⁵⁾ Tehát még most sem biztos, csupán úgy tetszik, hogy közeledik az ellenség?!

²¹⁶⁾ „L'ennemi *parraissant* se rapprocher de nous — írja Bazaine — et vouloir surveiller nos mouvements, de telle façon que le passage sur la rive gauche pourrait entraîner un combat défavorable pour nous il est préférable, soit de l'attendre dans nos lignes, soit *d'aller a lui par un mouvement général d'offensive.* Je vais tâcher d'avoir des renseignements sur les positions qu'il occupe, et sur l'étendue de son front, j'ordonnerai alors les mouvements que l'on devra exécuter, dont je rendrai compte à Votre Majesté . . .

Támadólagos tervének okadatolására a marsall „L'armé du Bhin“ című művében a következőket említi:

„En prenant l'offensive, je pensait surprendre l'ennemi en flagrant délit de mouvement de flanc et pouvoir le rejeter au delà des Niefs. Si le succès eût répondu à mon attante, coupant l'armée allemande par la vallée supérieure de la Moselle, je pouvais arriver jusqu'à Frouard, et commander ainsi la ligne du chemin de fer de l'Est, en occupant la très forte position que j'avais signalée depuis deux ans à l'attention du ministre de la guerre; de plus, je rejoignais mond grand parc, dont l'absence allait avoir des conséquences si graves pour la suite des événements; et enfin, je ralliais à moi le maréchal de Mac Mahon, ainsi que cinqième et le septième corps.“

menetel, hogy ott a trónörökösrel az érintkezést helreállítva, egyik északra, a másik pedig a várostól délre keljen át a Maas folyón.²¹⁷⁾ A marsall tehát ismét csak Párisból kapja az ellenség felől a híreket s nem csoda, hogy azok a hosszú kerülő úton kissé túlzottakká váltak.

A visszavonulást elrendelő intézkedés.

Bazaine a császártól kapott parancs folytán felhagyva támadólagos eszméjével a német V. M. szerint már 13-án délelőtt (?), tehát a szándékolt támadó előnyomulás megkezdése előtt jóval előbb, a visszavonulás foganatosítását rendeli el a következő parancscsal:

„Az 1. és 3-ik tartalék lovas hadosztály táborhelyeikről délután 1 órakor Verdun irányában elindulnak; az 1-ső a Gravelotte-Doncourt és Conflans-on át vezető úton, a 3-ik a Gravelotte-Mars la Tour-i utón. A III. és IV. hadtest az előbb említett, a II. és VI. az utóbbemlített utat s végül a gárda a IV. hadtestet követi.”

E szerint az egyik útvonalra 7½, a másikkra 7 gyalog hadosztály jutott.

A visszavonulás fedezése a védőállás közepét elfoglalt III. hadtestnek tétetett feladatává.

14-én este a hadtesteknek az említett két útirány Gravelottenál szétágazó bejáratán túl kellett táborozniok²¹⁸⁾.

A visszavonulás elrendelését tartalmazó részletes intézkedés egyébként eddigelé még nem került nyilvánosságra²¹⁹⁾.

²¹⁷⁾ Paris, 13 août, 7 h 45 m. soir.

„Ne savez-vous rien d'un mouvement au nord de Thionville, sur le chemin de fer de Sierck, sur la frontière de Luxembourg? On dit que le prince Frédéric-Charles pourrait bien se diriger sur Verdun, et il peut se faire qu'il ait opéré sa jonction avec le général Steinmetz, et qu'alors il marche sur Verdun pour y rejoindre le Prince Royal et passer l'un par le Nord, l'autre par le Sud

²¹⁸⁾ A tett intézkedésekről Bazaine következő jelentésével értesíti a császárt:

Borny, 14 août, 12 h 30 m. soir.

„MM. les généraux Frossard et de Ladmirault ont commencé leur mouvement de passage de la Moselle. Le 4e corps et le ôe suivront la route de Conflans, le 2e et le 6e corps la route de Verdun. La garde suivra cette même dernière route avec la réserve du général Canu. J'espère que le mouvement sera terminé ce soir. Les corps ont ordre de camper en arrière des abords de ces routes, afin de les prendre demain matin.“

²¹⁹⁾ Le Faure művében még a következőket említi:

„Les bagages devaient être réduits au strict nécessaire; les transports auxiliaires d'administration toujours maintenus au moins à une demi-journée en arrière des corps d'armée, de façon à éviter l'encombrement, et à permettre aux troupes de prendre leurs positions de combat en cas d'attaque

A gyalogság visszavonulása már 14-ikére hajló éjjel megkezdődött ugyan, a hídverés körül, leginkább a magas vízállás folytán beállott nehézségek következtében azonban az csak 14 én délelőtt {mint Bazaine mondja — le 14 au matin, et encore aussi tard²²⁰} — volt folytatható.

A kölcsönös helyzetet a visszavonulás megkezdése idejében a IV. számú csataterv áttekintő vázlatja mutatja.

A visszavonulás fogatosítása.

A visszavonulást 14-én korán reggel a vonatok kezdték meg; ezeket követte a két tartalék-lovas hadosztály, hogy a menet folytatásánál a menetszlopok *élére* juthassanak.

Déltájban a II., IV. és VI. hadtest is útban volt már kijelölt menetvonalán, csupán a III. és gárda-hadtest állott még felállításában.

A visszavonulást elrendelő fentebb közölt intézkedés, nemkülönben a visszavonulás fogatosításának módja ismételt magára vonta még a francia történetírók és katonai körök legélesebb kritikáját is. De nem is csoda! A fenti intézkedés a parancstechnika hívatlan kezelésének lehető legszomorúbb képét tárja elénk.

Egy 15 gyalog és 2 lovas hadosztályból álló sereget összes vonatával egyetlen egy útvonalra (legalább Metzről Gravelotte-ig) terelni oly időben, midőn az ellenség nemcsak elől és oldalt, hanem hátunkban is áll, a seregvezetés alapfogalmai ellen elkövetett bűn, melyet igazolni semmi esetre, de megbocsátani sem lehet; még annak feltételezése alatt sem, hogy Bazaine-nak — a hogyan valószínűleg történt — nem volt tudomása arról, miszerint a 2-ik német hadsereg tetemes része már a Mosel balpartján áll s hogy annak lovassága máris a francia sereg részére kijelölt menetvonalakon ez irkái.

Híd a Moselen az átkelés számára, úgy látszik, elegendő számban állott rendelkezésre s így a folyónak átlépése után a mennél több oszlopba való átmenet akadályokba nem igen ütközhetett.

Persze, hogy ennek legelső feltételét beható terepszemle képezte a Mosel balpartján, a mi első sorban a vezérkari főnök befolyását és hathatós közreműködését tette volna szükségessé, a mi azonban, mint tudjuk, teljesen hiányzott.

de rennemi, éventualité qu'il fallait, dès ce moment, considérer comme très-probable.

Le maréchal récommandait expressément que chaque régiment d'infanterie, même en colonnes de route, fût suivi de ses caissons de munitions; enfin les hommes devaient emporter quatre jours de vivres.“

²²⁰) Le Faure szerint d. e. 11 óraker.

Éles kritika tárgyát képezte továbbá azon körülmény, hogy legelsőnek a vonat, úgyszólván odadobott az ellenséges lovasság martalékául; ez azonban tisztán a tények, illetőleg az ellenség állása hiányos ismeretének tulajdonítandó s avval okadatulható is. Hasonlóan kifogás tárgyát képezte, hogy még a vonatot sem követte gyalogság, hanem két nagy lovas seregettest vette igénybe az összes rendelkezésre álló átkelő pontokat.

Tekintve, hogy a marsallnak tudomása volt arról, miszerint Pont á Mousson már 13-án a németek kezében volt²²¹), a Moselen való átkelés és visszavonulás biztosítása céljából Gorze, esetleg Thiaucourt környékére, illetőleg a menet tartamára az alakított menet chequier déli oldalába, még a visszavonulás megkezdése előtt erősebb gyalogosztagokat megfelelő számú tüzérséggel — az oda-rendelt Lapasset-dandár helyett talán egy egész hadtestet — kellett volna e célra kikülöníteni s e mellett a felderítő szolgálatra kiváló gondot és súlyt fektetni. E helyett a két tartalék lovas hadosztály majdnem utazó menet alakjában halad előre a kijelölt irányban.

Sokan azért is megtámadták Bazainet, mivel a vonatot nem az echiquiernek az ellenségtől távolabb eső északi oldalán, Woippy-Briey-n át irányította.

Erre csak azt jegyezzük meg, hogy utólag a viszonyoknak teljes átpillantása mellett, könnyen teremnek a kifogásoló megjegyzések; „la critique est aisée, mais Part est difficile“

Ha azonban a császár aug. 13-iki értesítését vesszük tekintetbe, világos, miszerint Bazaine-nek a Diedenhofen felé előnyomulásban jelzett ellenségtől is kellett tartania, mely irányban a 3-ik német lovas hadosztályon kívül tényleg gyalog csapatok is ki voltak rendelve²²²).

Hasonlóan tekintetbe kell vennünk, ha a visszavonulás megítélésében igazságosak akarunk lenni, hogy Bazaine a sereg feletti parancsnokságot igen kritikus viszonyok között és oly időben vette át, midőn már hosszas fontolgatásra és terjedelmes előkészületek megtételére sem idő, sem alkalom nem kínálkozott s így késedelem nélkül, rögtön kellett intézkednie, talán még mielőtt a helyzetet tökéletesen átpillanthatta volna.

²²¹) Lásd a császár értesítését a 214. oldalon.

²²²) „Je ne servais pas de la route de Bricy — írja Bazaine „L'armée du Rhin“ című művében — parce que cette route m'offrait des difficultés considérables de terrain aux environs de cette ville, et que de renseignements, corroborant la dépêche de l'Impératrice, citée plus haut, m'indiquaient du monde de ce côté; on parlait d'un corps de cavalerie de 20.000 hommes. En avançant sur les deux routes sud qui mènent à Verdun, routes parallèles et peu distantes l'une de l'autre, j'avais l'avantage de garder l'armée plus compacte et de pouvoir faire face à l'ennemi, de quelque côté qu'il se présentât, mes deux ailes restant toujours parfaitement unies “

A Moselen való átkelés még javában folyt, sőt már a visszavonulás fedezésére kirendelt III. hadtest is — Metmann (3-ik) hadosztályának visszzahagyása mellett — éppen megkezdte visszavonulását, a midőn a bekövetkező ütközet előhírnöke gyanánt a Nied irányából ágyúdörgés hallatszott.

Erre a III., IV., és gárda hadtest azonnal beszüntette a további visszavonulást s a csapatok az előbb elfoglalt állásokba vezettetlek vissza, a hogyan az a IV. számú csataterven látható s a gárda-hadtest 1-ső hadosztálya hamarjában a Queuleu erőd mellett, a 2-ik hadosztály pedig a Bellecroix erőd előtt fejlődött fel²²³).

A bizonytalanság folytán határozott cél nélkül ide-oda menetelő csapatok — saját erejükbe és bátorságukba vetett bizalmuk jeléül — az elhangzott ágyúszót örömrivalgással fogadták.

A csata színhelyének rövid leírása.

A váratlanul keletkezett harcz folyamának leírása előtt a csata színhelyéről kell röviden megemlékeznünk. A küzdelem a Seille és Nied folyók között fekvő, dél felől St. Barbe felé mérésekeltlen emelkedő, széles hegyhátaból álló, úgynevezett *metzi fensíkon* játszódott le, mely a Colombey-Valliéres patak nagyobbára mélyen bevágott völgye által két különálló terepszakasza oszlik.

A visszavonulást fedező francia erők a megtámadtatás alkalmával a Grigy-Colombey helységek, a hasonló nevű patak és Mey által jelölt vonalat tartották megszállva (lásd a csatatervet). A védőállás arcvonala elolt az *áttekintés* Colombey-től északra teljesen szabad, innen délfelé pedig csakis a csataterven feltüntetett erdőségek által volt némileg korlátozva. A *kilövés* szintén csak kevés helyen lévén korlátozva — általában jónak mondható; a védő a Colombey patak mentén tovahuzódó' lapályt majdnem egész kiterjedésében tüze alá foghatta.

Az említett védőállás arczban eléggé erős, szárnytámaszai azonban egyáltalában nincsenek.

A támadás bevezetése a VIII. hadtest elővédje által;

d. u. ½4-tól 5 óráig.

A német főparancsnokság által augusztus 13-án este kiadott parancs értelmében²²⁴) Steinmetz tábornok 14-én reggel 2 óra 30

²²³) Úgy látszik, hogy a francziák nem igen voltak elkészülve a megtámadtatásra, legalább erre enged következtetni Le Faure következő megjegyzése:

„Cette attaque est si inattendue, que l'ennemi parvient à se loger dans le château. Mais le premier moment de surprise passé, les Français se forment rapidement en ligne; les divisions du 3e corps reviennent en tout hâte, et l'action ne tarde pas à devenir sérieuse.“

^{a24}) Lásd 209. oldal.

perczkor az alája rendelt seregrészeknek meghagyta, hogy aznap elfoglalt felállításukban megmaradjanak. Ennek folytán a reggeli órák egészen nyugodtan teltek el; a német előőrsek semmi különöset sem vettek észre.

Délelőtt 11 órától kezdve azonban mindsűrűbben érkeztek az előretolt lovasságtól jelentések, melyek egybehangzóan, leginkább Metz felé irányuló nagyobb ellenséges csapatmozdulatokról tettek említést.

A dolgok állásáról személyesen meggyőződést szerzendő, az I. hadtest parancsnoka *Manteuffel* tábornok délután 2 óra tájban előőrseihez lovagol előre. Innen úgy látszott, mintha az ellenség inkább déli, mint nyugati irányban tolná el csapatjait, s így nem volt kizárva az eshetőség, hogy az ellenség a VII. hadtest, esetleg a 2-ik hadsereg ellen támadólagosan előnyomulni szándékozik. *Manteuffel* tábornok ennél fogva mindkét hadosztályát harcukész állapotba helyeztette.

Sokkal jobban és kétséget kizáró módon, lehetett az ellenség mozdulatainak irányát a VII. hadtest előőrseinél megfigyelni, miért is a nevezett hadtest elővéd (előőr) parancsnoka, *Goltz* vezérőrnagy elhatározta, hogy támadólagos előnyomulása által az ellenséget lekötöni, illetőleg annak visszavonulását zavarni fogja. Ezen elhatározásra annál inkább jogosultnak érezte magát, mivel az I. hadtest körletében mozgadozást látván, ott hasonló szándékot tetelezett fel.

Goltz vezérőrnagy elővédjével a Laquenexy mellett elfoglalt táborból délután 3 óra 30 perczkor Colombey irányában megkezdte az előnyomulást és erről a 13. és 14-ik hadosztály, nemkülönben az I. hadtest és az 1. lovas hadosztály parancsnokát oly felszólítással értesíti, hogy azok előnyomulását lehetőleg támogassák.

A VII. hadtest elővédjét képező csapatok²²⁵⁾ következőleg nyomultak előre:

a 15. gyalog ezred 1. és 2. zászlóalja a 6. könnyű üteggel Chateau-Aubigny irányában;

a 7. vadász zászlóalj Ars Laquenexy-n át Colombey felé s végül

a 8. huszár ezred a jobb oldal biztosítására rendeltetett.

Ezen csapatokat, második harcvonal gyanánt az elővédnek fen maradó része, mely Marsilly felé irányított, követte.

Az első vonalban előnyomuló osztagok az ellenségnek Aubigny Coincy-nél álló előőrseit visszaszorítva, Colombeyt rövid harc után rohammal vették be, melyet a 6-ik könnyű üteg Aubigny-től északra elfoglalt állásából hathatósan támogatott. Az előnyomulás folytatására azonban egyelőre gondolni sem lehetett, miután Colombey-től északra és nyugatra erős ellenséges osztagok állottak.

^{22b)} Lásd a hadrendet a VII. sz. mellékleten.

Úgyszintén nem juthatott előbbre az Aubigny mellől átkarolás céljából la Planchette felé irányított 15. gyalog ezredhez tartozó három század sem.

Így állván a dolog, Goltz vezérőrnagy a második harczvonalban előnyomuló csapatjait rendelte előre és pedig:

Az 55. gyalog ezred fusilier zászlóalját Coincy-n át a Saarbrücken felől vezető műút felé;

a 15. gyalog ezred fusilier zászlóalját a Coincy-től la Planchette felé húzódó szakadásba;

az 55. gyalog ezred 1. és 2. zászlóalját Colombey irányában.

Az 5. könnyű üteg Coincy-től délre foglalt állást.

Ezen erők harczbaszállása sem lendített sokat a helyzeten, mely délutáni 5 óra után főleg a la Planchettel szemben támadásra indult osztagokra nézve válságossá fejlődött, a mennyiben itt az ellenség átkaroló ellenlökemre készült.

Szerencsére közeledtek már újabb erősítések; északkeletről az I. hadtest, mely ez időtájt már harczba is bocsátkozott, délkelet felől pedig a 25. gyalog dandár.

Megjegyzések.

Wörth- és Spicherenhez hasonlóan itt is az alparancsnokok egyikének elhatározása folytán kerül harczra a dolog és pedig ezúttal kissé különös, de mindenesetre dicséretreértő módon. Az I. hadtest parancsnoka készenlétbe helyezi csapatjait, ezt a VII. hadtest elővéd parancsnoka támadó mozdulatnak vélvén, maga dobja bele az üszköt a puskaporos hordóba; a két parancsnok szinte vetélkedik egymással, hogy melyikök mérje az első csapást az állását odahagyó ellenfélre.

Sem Wörth, sem Spicherennél, de itt sem lehetett — és tényleg egyelőre nem is volt — a főparancsnokság szándékában csatát kezdeni, miután egyenesen Metz irányában intézett arctámadás sikeresnek amúgy sem ígérkezhetett; ily támadásnak az elől fekvő francia erődök bizonyára határt szabtak volna s így a döntés más oldalon és helyen, kerülő úton volt keresendő. Ennek valószínűsége végett azonban mindenesetre kívánatosnak mutatkozott, miszerint a folyamatban levő átkarolás, illetve megkerülés érvényre jutásáig, az ellenség elfoglalt állásában *lekötessék*.

Próbáljuk csak meg az utóbbi tevékenységet kissé közelebbről megvilágítani és megvitatni.

A *lekötő harcz* szorosán véve a védelem körletébe tartozik ugyan, de — mint ép a jelen esetben is látjuk — eszközeinek

megválasztásánál gyakran, sőt többnyire a támadás körébe kénytelen átnyúlni²²⁶⁾.

A *halogató* vagy foglalkoztató harc ellenben a tiszta védelem fogalmát állítja elé, mely rendszeren időnyerés céljából a harc vonal azon részén vivatik, a hol a döntést nem keressük, vagy áttatában nem is bírnók előidézni, míg a másoknak, a lekötés tevékenységének már positiv célja van, melyet gyakran, sőt többnyire csakis positiv eszközökkel, tehát a támadásba való átmenettel vagy legalább is az avval való fenyegetéssel, érhetünk el²²⁷⁾. S ez az, a mi Goltz vezérőrnagy merész elhatározását és eljárását igazolja.

A fenforgó viszonyok között ugyanis a támadásba való átmenet, vagy legalább is a komoly támadással való fenyegetés már csak azért is helyén volt, mivel ellenkező esetben az ellenségnek — a mint tényleg el is volt rendelve — módjában állott volna, kisebb, esetleg egy hadosztály erejű hátvédnek visszahagyása mellett, visszavonulását folytatni s ezáltal a Mosel balpartján fenyegető kelepczét kikerülni.

A mi a Goltz vezérőrnagy által választott *támadási irány* illeti, első tekintetre különösnek tűnik, hogy csapatjait nem az ellenség jobb szárnyának átkarolására vezeti elő, a hogyan az előnyomulás irányából természetesen következett volna, hanem a helyett jobbra letér és vesződéses terepen, a Colombey patak mélyedésén át megy neki az ellenség arczvonala, később pedig belátván, hogy tisztán arctámadással nem ér cél, elővédjének egy részét jobbra, la Planchette-ig tolja el, miáltal a dandár majdnem 5000 lépésnyi kiterjedést vesz fel.

Ebből az következtethető, hogy Goltz vezérőrnagy nem gondolt önálló actióra, hanem tisztán csak elővéd-parancsnoknak tekintette magát, azaz csupán a *harc bevezetését* szándékolta s törekvése oda irányult, hogy a szándékaról értesített többi seregrészek, az I. hadtest és 13. hadosztály eljárása számára kedvező föltételeket létesítsen.

Hogy evvel meg nem elégedve, erejét túlhaladó feladatra vállalkozott, miáltal csapatját nemcsak a később bekövetkezett kényes, de még végzeteljes helyzetbe is sodorhatta volna, az az első összecsapás alkalmával könnyen kivívott sikernek tulajdonítandó.

²²⁷⁾ Ennek megfelelően az ellenség lekötéséről gyakorlati szabályzatunkban a *támadás* fejezete alatt (530. pont) tétetik említés.

²²⁶⁾ A németek által használt „Hinhalten“ és „Festhalten“ kifejezések igen találóan juttatják kifejezésre a védőleges magatartás két hasonnemű módja között meglevő finom különbséget, minek a magyarban a halogató (a „halogató“ szó helyett jobb volna talán a „foglalkoztató“ kifejezést használatba venni) és a lekötő harc fogalma felel meg.

Illet-e ezért szemrehányás? Sőt ellenkezőleg! Áldásos és irigylésre méltó az olyan csapat, melynek sorsa ily öntevékeny parancsnokok kezébe van letéve.

A német I. hadtest elővédjének harczbaszállása;

d. u. ½5-től este ½7-ig.

Manteuffel tábornok a Goltz vezérőrnagytól 4 óraker vett felszólítás folytán a hadtest előretolt elővédjeit, nemkülönben a már harczkész állapotba helyezkedett 1. és 2. hadosztályt haladék nélkül utasította, hogy a Goltz vezérőrnagy által kezdeményezett támadásnál hathatósan közreműködjenek, egyszersmind hangsúlyozván miszerint a csapatok ne engedjék magukat az erődök tüzkörébe csalni.

Ennek folytán;

az 1. hadosztály elővédje Pont á Chaussy mellől a Saarbrücken, *a 2. hadosztály elővédje* pedig les Etangból a Noisseville felé vezető úton indult el.

Az 1. hadosztály elővédjéhez beosztott 1. könnyű üteg néhány dragenyos szakasz fedezete alatt Maison isoléen keresztül gyorsabb jármódban előre haladván, már ½5 órától kezdve, előbb Coincy, majd Montoy közelében elfoglalt állásából támogatta a 26. gyalog dandár támadó előnyomulását²²⁸).

Majdnem ugyanazon időben bocsátkozott harczba a 2. hadosztály elővédjéhez beosztott 5. és 6. könnyű üteg is, — melyekkel *Memerty* vezérőrnagy elővédparancsnok, 3 lovas század kíséretében előrelovagolt — a Saarlouis felől vezető műut mindkét oldalán a Brasserie környékére, a hol nemsokára az egész 10. dragenyos ezred gyülekezett.

Az I. hadtest gyalogsága közül legelsőnek a 44. ezred 1-ső zászlóaljja vette fel a harczot a harczvonal jobb szárnyán. Egy századnak visszahagyása mellett nevezett zászlóalj Noisseville-n keresztül Nouilly felé tartott, mely helység erősen el volt torlaszolvá s védelemre berendezve. A német csapatok közeledtére a védőrség Nouillyt ellentállás kifejtése nélkül odahagyván, a Mey előtt levő kis erdőcskébe húzódott vissza, miközben a német 1/44. zászlóalj által nyomon követettet. Az I. zászlóaljat követő 11/44. zászlóalj fele, Nouillyt északról megkerülvén, szintén ide rendeltetett, míg annak másik két százada tartalék viszonyban Noisseville-nél maradt.

Időközben, kevéssel 5 óra után, az 1. hadosztály gyalogsága

²²⁹) Erre, nemkülönben a következőkre vonatkozólag lásd a IV. számú csatatervet.

is megérkezett és pedig legelsőnek az 1. vadász zászlóalj, majd 5 óra 30 perczkor a 43. gyalog ezred; mindkettő Montoy felé tartott. Az ott kapott jelentés következtében, miszerint erős ellenséges osztagok Lauvallier felé előnyomulásban vannak, a Montoy-nál megérkezett csapatok, az utóbbnevezett helységtől északra fekvő szőlőkön át Lauvallier felé irányítottak, melyet időközben már az elől levő osztagoknak sikerült birtokukba ejteni. A további előnyomulás azonban csakhamar fennakadt, miután a támadó a Colombey patak túlsó partján, a Belle-Croix magaslaton lépcsősen felállított ellenség öldöklő tüzébe került.

Memerty vezérőragy a Noisseville melletti magaslatról látván az előbb említett helyen küzdő csapatok válságos helyzetét s leginkább Lauvallier irányában bekövetkező ellenséges áttöréstől tartva, az időközben Noisseville-nél beérkezett csapatok közül (4. gyalog ezred és F/44.) a 4. ezred I. és II. zászlóalját a műút mentén Bellecroix irányában útnak indította. Alig, hogy az élen levő félzászlóalj az első harcvezetési vonalba lépett, a Lauvallier környékén harcoló erők *rohamra indultak*, mely azonban az ellenség által *visszaveretett*.

Sem a következő 4-ik ezredbeli 6 századnak, sem pedig az egymás után harczbalépett 43-ik ezredbeli osztagoknak, melyek részint a harcvezetési vonal sűrűsítésére, részint annak meghosszabbítására észak felé használtattak fel, — kedvező fordulatot létesíteni egyelőre nem sikerülhetett.

Eddigélé — körülbelül 6 óráig — tehát már 3 hadosztály elővédje állott harczban anélkül, hogy a Goltz vezérőrnagy által kezdeményezett támadás előbbre juthatott volna.

További erősítések beérkeztéig a küzdelem az egész vonalon álló harczczá fejlődött, melyet a tüzelését már megkezdett 5 ütegen kívül a küzdőterre elősiető nagyszámú tüzérség hathatósan támogatott.

Az 1. hadosztály még hátul levő 3 ütege — 2/1, I. és II/I. — délután 5 órakor indult el Pont á Chaussy mellett elfoglalt táborhelyéről s előbb a két nehéz, kevéssel ezek után pedig a 2-ik könnyű üteg fejlődött harczra Montoy-nál a műúttól délre, a már ott tűzharcot folytató 1-ső könnyű üteg mellett.

Ezen ütegek összpontosított tüzének hatása alatt, mely főleg a Colombey-től északra harczrafejlődött erős ellenséges osztagok ellen irányult, a 15. és 55-ik gyalogezred századjai a Colombey patak túlsó oldalán mindinkább tért nyertek.

A 13-ik hadosztályhoz tartozó V. és VI./VII. számú nehéz ütegek Pange-nál elfoglalt táborhelyükből szintén gyorsabb jármódban siettek előre.

Az V. számút Goltz vezérőrnagy azonnal a Colombey-patak nyugati oldalára rendelte, de ott csak rövid ideig maradhatott, mert

nemsokára teljesen összelöve²²⁹) kénytelen volt újból a Colombey-patak jobb partjára visszakotródni, honnan, a legszükségesebb helyreállítási munkálatok eszközlése után a Coincy-nál álló 5. és 6./VII. számú könnyű ütegek mellé vonult vissza.

A VI. számú üteg előbbtől még Ogy tájékán elvált s előbb egyenesen a saarbrückeni műut felé, onnan pedig Montoy délnyugati szegélyéhez vonult, a hol az 1/1 számú üteg mellett foglalt állást.

Az ekként akcióba lépett 60 löveg támogatása daczára a gyalogságnak még sem igen sikerült tért nyernie.

Megjegyzések.

Mindenekelőtt figyelemre méltó az a készség, melylyel a németeknél, ha kellett, egyik parancsnok a másikat segítette. Goltz vezérőrnagy is csupán ennek tudatában szánhatta magát reá nehéz és következménydús vállalatára.

A 26-ik dandár, melynek jobb szárnya tudvalevőleg la Planchette-nél végződött, a francziák felállításával Colombeytől, illetőleg Grigytól Mey-ig, már kezdetől fogva túl van szárnyalva; ennek folytán az I. hadtest harczzbalépő csapatjai nem a 26-ik dandár közvetlen támogatására, hanem a Saarlouis felől vezető műuttól északra felfejlődött ellenséges erők lekötésére használatnak fel, miáltal azok kétféle missiót teljesítenek; egyrészt a 26-ik dandár jobb szárnyát védik átkarolás ellen, másrészt pedig saját hadtestük harczzrafejlődését is biztosítják.

Hogy ily sekély vonallal a támadás folytatására kevés volt a kilátás, magától értetődik.

Az *arczzkiterjedés* 6 óra tájban körülbelül 8000 lépés, melyen belül 3 dandár harczzol egymás mellett, egységes vezetés és terv hiányában — önállóan.

Erőviszonyok: a francia III. és IV. hadtestnek első vonalban álló 6 hadosztályával szemben este 6 óráig 17 gyalogzászlóalj, 3 lovas ezred és 10 üteg áll harczzban.

A *lovasság* a helyett, hogy a szárnyakon nyerne alkalmazást, a harczzvonal mögött, nagyobbára a tüzérség fedezete gyanánt foglalt állást.

A *tüzérség* 3 különálló csoportban vonult fel, melyek közül a középső a legnagyobb: 30 löveg.

Tekintve, hogy a német csapatok beérkezésükhöz mérten és a szükséghez képest rendeltettek az elől levő osztagok támogatására,

²²⁹) Az öldöklő tűz valamennyi tisztet, a legtöbb altisztet, embert és lovat harczzon kívül helyezett; az egyik löveg mozdony (löveg-előrész) nélkül, a fogatból megmaradt egyetlen egy ló által vonszoltatott tovább.

a *harcászati kötelék* megóvása már kezdettől fogva hiú törekvésnek bizonyult.

Egyébként az eddigi küzdelem részletei kevés megjegyzésre adnak alkalmat. Csupán az V/VII. sz. üteg sorsát kívánjuk intő például kiemelni, mely világosan a mellett bizonyít, hogy a tüzérségnek nem igen szabad túl vakmerőnek lennie; még inkább áll ez jelenlegi viszonyaink között, mivel fegyvereink hordtávolsága és tűzhatása folytán, nemkülönben a gyérfüstű lőpor alkalmazása következtében a tüzérség hathatós tűz alá vételének és váratlan megtámadtatásának lehetősége még inkább fokozódott.

**A 25-ik gyalog-dandárnak és az I. hadtest összes tüzérségének
harcbaszállása este 7 óráig.**

Az este 6 óra tájban álló tűzharcot folytató tűzvonal támogatására az előnyomuló német csapatok közül legelsőnek a *25-ik gyalog-dandár* éle érkezett be²³⁰), melyet a 13-ik hadosztály parancsnoka, *Glümer* tábornok, a Goltz vezérőrnagytól vett felszólítás után azonnal útba indított.

A VII. hadtest parancsnoka, *Zastrow* tábornok, délután 4 órakor értesülvén az elővéd támadólagos előnyomulásáról — bár a kiadott hadseregparancs értelmében a vár felé intézendő támadást helyén valónak nem találta — a Domangeville-nél álló *14. hadosztálynak* és a Bazoncourt-nál táborozó *hadtest tüzérségnek* parancsot küld a Laquenexy és Colligny között fekvő magaslatokra való előnyomulás azonnali megkezdésére oly célból, hogy — ha netán szükségessé válnék — az elől levő csapatok kellő időben támogathatók legyenek.

Az erre vonatkozó parancs kiadása után *Zastrow* tábornok kíséretével előre lovagolt s midőn délután 5 óra tájban a Colombey melletti magaslatra ért, arról győződött meg, miszerint a harc máris oly komoly jelleget öltött, hogy annak félbeszakítása már nem volt lehetséges. Ennek folytán a harcsvonal bal szárnyán a parancsnokságot átvéve, az előnyomulóban levő 14-ik hadosztály parancsnokának meghagyja, hogy a *28. dandárt* a harcsvonal bal-szárnyának támogatására állítsa harcba, a *27. dandárt* pedig utasítsa, hogy Marsilly és Colombey között általános tartaték gyanánt álljon fel.

A *25-ik dandár* csapatjai közül elsőnek a 13-ik gyalog ezred I-ső zászlóalja, mely az elmúlt éjjel előrsőn volt, indult el Ogy-Coincy irányában; ezt követte dandárnokának, *Osten-Sacken* vezérőrnagynak személyes vezetése alatt, említett ezred másik két zászló-

²³⁰) Lásd 221. oldal.

alja és a 73-ik gyalog ezred I. és II. zászlóalja. Utóbbnevezett ezred III. zászlóalja a Pange melletti táborban visszahagyott.

A saarbrückeni műút mentén és attól délre előnyomuló I./13 zászlóalj a Colombey-patakhoz érve, azt minden további parancs bevárása nélkül átlépte és csakhamar jobbról az I. hadtesttel, balról pedig a Goltz-dandárral lépett érintkezésbe s előnyomulását a túloldali hegylejtőn az ellenség leghatásosabb tüze alatt kezdte meg²⁰¹). Kevéssel utána beérkezett Osten-Sacken vezérőrnagy is a 73-ik ezred 1-ső zászlóaljával.

Utóbbi a 13. és 15-ik ezred közelálló századjait magával rántva, rohamra indul s az ellenséget a Colombey felől jövő út mentén levő nyárfa-fasorig szorítja vissza és egyúttal az ugyanott levő kis fenyőerdőcskét is, melylyel szemben eddigelé minden törekvés megghiúsult, birtokába ejti.

Az ellenség azonban az elszántan előrerohanó osztagokat csakhamar keresztűz alá veszi s így azok kénytelenek a Colombey-patak völgyébe visszamenekülni, magukkal rántván az erősítősükre előnyomuló 11/73. zászlóaljat is.

Osten-Sacken vezérőrnagy a visszavert csapatok gyülekeztetése és a Coincy felől előnyomuló 13-ik gyalog ezred füsilier zászlóaljának beérkezése után újból támadásra indul és e támadás — sikerül.

A fasor és fenyőerdő mentén levő ellenséges osztagok 6 óra 45 perczkor Borny irányában vonultak vissza²³²).

Evvel a küzdelem sorsa a Bellecroix magaslattal szemben, az I. és VII. hadtest érintkezési pontján, nagyjában el volt döntve; sem a németeknek további térnyerés, sem pedig a francziáknak az elvesztett terület visszaszafoglalása többé nem sikerült, daczára annak, hogy a gárda-hadtest nagyobb része szintén a középén állíttatott harcza, mely hadtestből csupán a Brincourt dandár és az 1-ső gárda hadosztály tüzérsége tartatott vissza a Queuleu erőd mellett, a legszélsőbb jobb szárnyon.

Míg ilyformán a harcza a Saarbrücken felé vezető műúttól délre a németek legnagyobb erőmegfeszítése daczára is eldöntetlenül tovább folyt, addig a harczvonal északi részén a helyzet, az

²³¹) A zászlóalj- s mind a négy századparancsnok a csatatéren maradt.

²³²) A francziák állítása szerint, itt harczoló csapatjaik önként, anélkül hogy kényszerítve lettek volna reá, határozták el magukat a visszavonulásra: „Les instructions du maréchal Bazaine prescrivent de reculer pied à pied, de façon à ramener le corps d'armée dans la direction de Borny. C'est en vertu de cet ordre que les Français abandonnent le chemin de Colombey, que pas une fois, quoi qu'en disent les auteurs allemands, ils ne songent à reprendre “ (Le Faure)

ott küzdő nemét csapatokra nézve a francia IV. hadtest beérkezése folytán perczről-perczre válságosabbá lett.

A *Ladmirault* hadtestnek visszavonulása a Chambière szigeten keresztül ugyanis már javában folyt, midőn a visszavonulás fedezésére Mey-nől hátrahagyott *Grenier* (2-ik) hadosztály a német csapatok által megtámadtatott.

Ladmirault tábornok a visszafordult hadosztályok egyikét — az 1-sőt (Cissey) — a Mey-nél harczbakeveredett 2-ik hadosztály támogatására rendeli, a *Lorencez* (8 ik) hadosztállyal pedig az ellenség jobb szárnyának átkarolása céljából a Bouzonville felé vezető úttól északra nyomul előre.

Msmerty vezérőrnagy látván a közeledő veszélyt, a Mey előtt levő erdőcske felé előnyomuló 44. ezredbeli osztagokat visszaszólitván³⁾, az ellenséges átkarolás ellensúlyozására a 4-ik ezred fusilier zászlóalját Servignybe irányítja, az F/44 zászlóaljnak pedig meghagyja, hogy Noiseville-nél *felvevő állást* foglaljon.

Ez körülbelül fél hét óra tájban történhetett, a midőn a legközelebbi erősítések:

a 4-dik dandár még csak Chateau-Gras-nál,

az 1-ső dandár pedig Montoy felé volt előnyomulóban. Ezenkívül a 3-ik lovas hadosztály is közeledett s nemsokára Retonfay-nál állott fel.

Ezen erősítések megérkeztéig, az ellenséges átkarolás ellensúlyozása, illetőleg legalább feltartóztatása céljából kívánatosnak látszott a már kéznél levő, nemkülönben a gyalogsági oszlopok előtt a harcz színhelyére siető tüzérséget minél jobban érvényre juttatni.

E végből egyelőre Servignynél 4 üteg vonult fel, a hogyan az a csataterven látható.

Az I. hadtesthez tartozó hadtest-tüzérségnek $\frac{1}{2}$ óra tájban beérkezett első lépcsője — a 2. és 3. lovagló üteg — a Brasserie mellett már előbb állást foglalt 6/1. üteg mellé vonult fel, míg a hadtest-tüzérséghez tartozó többi ütegek a saarbrückeni úton siettek előre.

Ezalatt a Montoy-nál tűzben álló I. hadtestbeli 4 üteg parancs-

²³³⁾ Ladmirault tábornok vallomása szerint az e szárnyon történtek kissé más színben tűnnek fel:

„Le combat s'est engagé et même avec succès dans le village de Mey; il y a là un bois au-dessous, vers le sud, qui a été vivement disputé; il a été jittaqué par le 20e bataillon de chasseurs qui y a perdu son commandant M. de la Verrière.

Après avoir repoussé Vennemi jusque dans la direction de Sainte-Barbe je fis fouiller le champ de bataille, où étaient le troisième corps et la Garde

Vers trois heures de l'après-midi, les officiers de mon état-major chargés de cette mission revinrent en disant, que le troisième corps avait évacué, ainsi que la Garde, et que nous restions seuls.“

noka látván, hogy a saarlouisi és saarbrückeni műutak között Bellecroix-val szemben harczoló német csapatok sehogysem juthatnak előbbre, előbb két, majd a hátralevő másik két üteget is a Colombey patak túlsó partjára, az ellenségtől mindössze 1200 lépésnyire vezette előre, a hol azok jelentékeny veszteségek daczára a csata végéig kitartottak.

Úgy ezen 4 üteg, valamint egyáltalában a Bellecroix-val szemben álló csapatok a jobb szárnyon harczoló német erők előbb említett hátrálása következtében, jobb oldalukban komoly veszélyeztetésnek voltak kitéve; ennek elejét veendő, a la Tour malomtól délre harczoló 4. és 43. ezredbeli osztagok — körülbelül 8—9 század — támadásra indíttatnak, melyek azonban csak akkor képesek némileg tért nyerni, midőn később a 3-ik ezred Mey felé hatol előre²⁰⁴).

Ezalatt *Mantteuffel* tábornok a Noisseville melletti magaslatra érkezvén, személyesen győződött meg arról, miszerint az ellenség mindig több és több csapatot von a bouzonville-i műút felé előre s így ennek ellensúlyozására következőleg intézkedett:

„Memerty vezérőrnagy a Noisseville-i állásban és a Nauilly-méiyedés szakaszában mindenesetre megmaradni iparkodik. Az ezen törekvésnél leendő közreműködés céljából a hadtest-tüzérség is közelebb vonatik Noisseville-hez. A saarbrückeni műúton előnyomuló 1-ső gyalog dandár, beérkezése után általános tartalék gyanánt a Brasserie-nál áll fel. A szintén közeledő 4-ik gyalog dandár Noisseville-t megkerüli és 2 zászlóaljnak az ottani mélyedésben tartalék gyanánt leendő visszahagyása mellett, az ellenség átkaroló támadását, annak bal oldalába intézett lökem által ellensúlyozza.

Ezen parancs folytán este $\frac{1}{2}$ 8 óráig az I. hadtest összes tüzérsége vonult fel a csataterven látható módon.

Ezt megelőzőleg — körülbelül 7 óra tájban — a harczvonal déli szárnyán, a 2-ik hadsereghez tartozó 18-ik hadosztály is közbelépett már²³⁵).

Megjegyzések az utóbb leírt harczmozzanathoz.

A csata leírt időpontjáig a hadtestparancsnokoknál magasabb parancsnok még nem érvényesíthette befolyását a harcz menetére és a harcz vezetésére. Az események ennél fogva, egy közös magasabb, az összes harczbalépett csapatok felett rendelkező parancsnok akaratnyilvánítása hiányában, a harczvonal közepén és két szárnyán egymástól függetlenül, sőt mondhatni, minden összhangzás és összefüggés nélkül fejlődnek tovább, minek természetes

²³⁴) Lásd a 33. oldal.

²³⁵) Lásd a 232. oldalon.

következménye, hogy a beérkező német csapatok apróbb kötelékekben dobatnak harcza.

Legeklatásabban látjuk ezt a 25. dandárnál, a hol a zászlóaljok egymásután indulnak támadásra és egymásután sorjába vissza is veretnek, míg végre az utolsó zászlóalj latbavetésével mégis sikerül a roham, mely bizonyára kevesebb áldozatba került volna, ha a dandár csapatjai egyszerre zárkóztan lépnek fel.

Az Osten-Sacken vezérőrnagy által egyes zászlóaljakkal ismételt kezdeményezett támadó lökemek a mellett is bizonyítanak, hogy keskeny tűzvonalrészek legelszántabb előtörése is csak keveset lendíthet az általános helyzeten, miután ily csekély kiterjedésű arcvonal ha be is ékelte magát az ellenség tömören felfejlődött tűzvonalába, az ellene intézett keresztűz hatása alatt csakhamar összeroskad, a hogyan ezt már 1866-ban vitézül és elszántan barczoló csapatjainknak is ismételt érezniük kellett.

Még fokozottabb mértékben áll ez a mostani fegyverhatás mellett.

A németek jobb szárnyán figyelemre méltó Memerty vezérőrnagy azon intézkedése, melylyel — látva az ellene előnyomuló túlerőt, — csapatjait még idejekorán visszavonja, miáltal azokat a biztos vereségtől megóvjaa s egyszersmind őket a beérkező erősítésekhez is közelebb hozza.

Úgyszintén igen helyes intézkedésnek kell jelölnünk a tüzéségnek gyors és tömeges harczaállítását. A jobb szárnyon, gyalogság hiányában beállott kritikus pillanatban csakis a gyorsabb előrejuthatásánál fogva előbb kéznél levő tüzéség háríthatta el a katasztrófát, csakis ez volt képes és alkalmas a veszélyesnek ígérkező, illetőleg már érezhetően nyilvánuló ellenséges átkarolás sakkban tartására.

A francziák passiv magatartása kevésbé lephet meg bennünket, mivel a hadászati helyzetből kifolyólag részükről egyöntetű erőteljes támadás, ha kizárva nem is, de alig volt indokolható. S nagyon természetesnek kell találnunk, ha Bazaine, ily válságos pillanatban megtámadtatván, inkább a veszély elhárítására, tehát tisztán passiv ellenrendszabályokra, mintsem erélyes támadó visszavágásra gondolt²³⁰).

Az este 7 óra tájban beállott helyzet, röviden összefoglalva a következő:

Az északi szárnyakon Ladmiraull tábornok hadtestével szemben

²³⁶ „A ce moment, (t. i. a német támadás megakasztásának pillanatában) les Français peuvent prendre l'offensive — írja Le Faure — et payer cher à l'ennemi son attaque, mais le maréchal Bazaine, qui dirige l'action, considère que ce combat va retarder le mouvement de retraite sur la rive gauche, et donne l'ordre au général Decaen de se borner à repousser les tentatives des Allemands.“

4 zászlóalj ²³⁷⁾ és a Servigny-Poix-nál álló 4, nemkülönben a Noisseville-től délre állást foglalt 7, tehát összesen 11 üteg áll harcban.

A *középen* a Bellecroix körül erős állásban levő francziák sikeresen tartják magukat a német 2.» 3. és 26. dandárhoz tartozó, — a támadólagos előnyomulás alatt össze-vissza kevert és egyenkint összefüggés nélkül támadó lökemekre induló — 7-8 zászlóaljjal és az 1-ső hadosztály tüzérségével szemben.

A *déli szárnyakon*, Colombey előtt, az ott harcoló német 13-ik hadosztály osztagainak sikerült ugyan a francziák arcvonalát benyomni, a Bellecroix körüli erős állás folytán azonban a támadás itt sem mehet előbbre, sőt a helyzet a harcvonalnak még utóbb említett részén is olyannyira kétesnek és bizonytalanak látszott, hogy a tüzérség óvakodik a saját gyalogsága által elfoglalt magaslatokra előrenyomulni.

A *németek legszélső bal szárnyán* végre a 7-ik vadász-zászlóalj parkodik a vele szemben álló túlerő daczára tért nyerni.

Legközelebbi erősítések a németek részén és pedig az északi szárnyon az 1. és 4. gyalog dandár, a déli szárnyon a 27. és 28. dandár; s kissé későbbben a 18. gyalog és 1-ső lovas hadosztály.

A harcvonal közepén és jobb szárnyán e szerint a támadás egyelőre vajmi gyenge lábon áll; a már kezdettől fogva sekély tűzvonal most még jobban szélylyel van húzva, minek folytán erős és határozott akaratnyilvánulásra képtelen.

A csata lefolyása este 7 órától kezdve.

A 14-ik gyalog-hadosztály harcbszállása.

A 14-ik hadosztály parancsnoka *Kameke* tábornok a hadtest elővéd parancsnokának első felszólítására²³⁸⁾ Domangevillenél táborozó hadosztályát azonnal felriasztván, délután 4 óra felé Laquenexy irányában útra kelt; utóbbi helyen vette előljáró hadtest-parancsnokának, Zastrow tábornoknak már közölt parancsát²³⁹⁾, mely szerint a 27-ikdandárnak általános tartalék-viszonyba kellett lépnie, a 28-ik dandár pedig a harcvonal balszárnyát volt erősítendő.

Utóbbemlített dandártól az 53-ik ezred fusilier-zászlóalja a Courcelles sur Nied-i vasúti indóház megszállására, a 77-ik ezred fusilier-zászlóalja pedig a hadtest tüzérség fedezetére lévén kirendelve, *Woyna* vezérőrnagy mindössze csak 4 zászlóaljjal, továbbá a hozzája újonnan beosztott 15-ik huszárezreddel és az 1 /VII. számú üteggel nyomult előre a harcvonal balszárnyán majdnem

²³⁷⁾ Az egész 44. ezred és a 4. ezred fusilier-zászlóalja.

²³⁸⁾ Lásd a 220. oldalon.

²³⁹⁾ Lásd a 226. oldalon.

teljesen izoláltan álló és a Colombeytől délnyugatra fekvő erdővel szemben álló tűzharcot folytató 7-ik vadász-zászlóalj támogatására.

Az élön menetelő 53-ik ezred I. zászlóalja la Grange aux Boix felé, a II. zászlóalj pedig a vadászok közvetlen erősítésére az előbbemlített erdő felé irányított, a hol az erdőszélt megszállva tartó francziákkal élénk tűzharcba bocsátkozott.

A második harczvonalban előnyomuló 77-ik ezred két zászlóalja a balszárny meghosszabbítására rendeltetett előre; az 1/VII. számú üteg Colombeytől délre vonult fel.

Ezalatt a balszárny fedezetére kirendelt 15-ik huszár ezred a közeledő 18-ik gyalog hadosztálylyal állította helyre az összekötést.

A 18-ik gyalog- és 1-ső lovas-hadosztály harczbaszállása.

Az augusztus 14-ikére kiadott parancs értelmében a 18-ik gyalog hadosztály a mondott napon délután, erős menet után, Buchy környékén szállt táborba.

A hadosztály parancsnoka, *Wrangel* tábornok az előőrs felállítás ellenőrzése céljából előre lovagolván, délután 5 órakor híret veszi a Colombeynél már javában folyó harcznak, miért is hadosztályát felriasztva, azonnal útnak indul a francziák által időközben odahagyott Peltre felé.

Az elővédhez beosztott 2/IX. üteg a Merey le Haut melletti magaslatra előresietve, 6 óra 30 perczkor megkezdí tüzelését a Grigynél látszó francia osztagok és tüzérség ellen. Az elővéd többi része²⁴⁰⁾ *Blumenthal* vezérőrnagy vezetése alatt Merey le Haut felé tartva, követte előresietett üteget s csakhamar a 28-ik dandár jobb szárnyával felvette az érintkezést.

Ezt látva az ellenség, úgy Grigyből, valamint az ettől északra keletre fekvő erdőből is visszahúzódott.

Grigy erre a 77-ik ezred II-ik zászlóalja, említett erdőt pedig a 11/53. és a 7-ik vadászzászlóalj csapatjai száilják meg.

A 18-ik hadosztály elővédjének ekkénti előnyomulásával egyidejűleg az 1-ső lovas hadosztály is közelebb vonult és V_y7 óra tájban Frontigny tájékán a vasutat átlépvén, a VII. hadtesttel lépett érintkezésbe. A hadosztályhoz beosztott lovagló üteg a máris tűzben álló 2/IX. ütegtől balra előre, a Basse Bévoye melletti kúpon vonult fel.

Eközben a 18-ik hadosztály zöme is közeledett már a, 84-ik gyalogezreddel az élen. Majd pedig — este 8 óra után — a II/IX. üteg is beérkezett és a 2-ik könnyű mellett foglalt állást, mire az

²⁴⁰⁾ Lásd a hadrendet, VII. sz. melléklet.

ellenség Grigy környékéről és a Borny előtt fekvő erdőből is mindenünnen hátrálni kezdett.

Este 9 órakor, miután e szárnyon a harc teljesen elnémult, a 18-ik gyalog és 1-ső lovas hadosztályhoz tartozó csapatok előbb elfoglalt táborhelyeikre vezettettek vissza; az előőrök felállításával a harczvonal ezen részén a 4-ik dsidás ezred bízott meg.

A csata folytatása és vége az I. hadtest körletében.

A Ladmiraült tábornok által elrendelt támadó mozdulattól, illetőleg a jobb szárny visszavételének időpontjától kezdve, a német I. hadtest körletében a küzdelem oly határozatlan, ide-oda hullámozó szint és alakot öltött, hogy annak egyes fázisait a valóságnak megfelelően bajos megállapítani; ehhez képest az ezután történeteket csak nagy vonásokban vázolhatjuk.

Az I. hadtest még útban levő két dandárának — az 1. és 4-iknek — beérkeztéig²⁴¹⁾ a már harczban álló két dandár összes tartalékai vonattak harczba.

Az elől levő, félíg-meddig önként visszavonuló csapatok felvétele után *Memerty* vezérőrnagy parancsára mindenekelőtt a Noisseville-nél álló 44-ik gyalog ezredbeli másfél zászlóalj nyomult újból Nouilly irányában Mey felé előre. Ugyanide irányított a 2-ik dandárhoz tartozó 3-ik gyalog ezred is, mely Nouilly és a Groupillon malom között a Vallières-patak mélyedését átlépve, az ottani szőlőket mag szállva tartó francziák hatásos tüzkörébe jutott. Mindazonáltal sikerül neki a közelben harczoló 44-ik ezredbeli osztagokkal egyetemben — és a Noisseville-től délre felvonult tüzértömeg hathatós támogatása mellett, hova időközben a 7-ik tüzerezred 2. és 3. lovagló ütege is beérkezett — tért nyernie.

Az ellenség ennek folytán Mey és a tőle északkeletre fekvő erdő felé húzódik vissza, de ott sem tartja magát sokáig s így az est beálltával Mey és a többször említett erdőcske is a németek kezébe kerül.

A legszélső jobb szárnyon a már előbb Servigny-be kikülönített F/4. zászlóalj²⁴²⁾, innen ³/₄ órakor elindulván, időközben Villers l'Orme tájékát érte el, de akkorára már annyira besötétedett, hogy csupán az ellenséges puskatüz felvillanása jelezte a francziák állását, ennél fogva úgyszólván csak a levegőbe lehetett lőnie.

Míg e szerint a jobbszárnyon a támadás mindinkább előbbre jutott, addig a harczvonal közepén a már jó ideig tartó bizonytalan állapot, a tüzéség egy részének előrevonása daczára²⁴³⁾ sem igen

²⁴¹⁾ Lásd a 229. oldalon.

²⁴²⁾ Lásd a 228. oldalon.

²⁴³⁾ Lásd a 229. oldalon,

akart jobbra fordulni. Az ellenség oly erősen fészkelte be magát Bellecroix tájékán, hogy a rendelkezésre álló csekély számú csapatok sehogysen bírtak vele.

Sőt a végkép kimerült és össze-vissza keveredett négy különböző ezredhez (3 , 4., 43. és 44) tartozó osztagok újból a völgybe voltak kénytelenek visszahúzódní, ekkor azonban elősiet az 1-ső hadosztály parancsnoka *Bentheim* tábornok, ki addig a tüzérség állásából szemlélte a harcz menetét, s kivont karddal maga állván a csapatok élére, ekképen új lelket önt a hátrálok rendezetlen tömegébe.

Szerencsére ép ekkor érkezett be a harczvonal ezen része mögé rendelt 1-ső dandár is, a melynek élén levő osztagai részint Bellecroix, részint Mey irányában hozattak működésbe.

A 41-ik ezred I. zászlóalja Vallières-Vantoux-n át előretörve_T állítólag egészen a bouzonville-i műútig jutott, a hol egyideig a francia IV. hadtestnek Metz felé tóduló csapatjait tüzével árasztotta el.

A 4-ik dandár által Servigny felől tervezett átkarolás keresztülvitelére, az idő előhaladottságánál fogva, már nem került a dolog.

Időközben leljesen besötétedett s ekkor a várlövegek hatalmas tompa moraja is belevegyült a napnak különben már elhaló félben levő harci zajába, a midőn már a francziák az egész vonalon, Grigytől a bouzonville-i műútig állásukat odahagyva, Metz felé vonultak vissza.

Megjegyzések.

A francia IV. hadtestnek átkaroló előnyomulása következtében a jobb szárnyon harczoló 4 zászlóaljnyi csekély német csapatok állapota, — sőt tekintettel a dolgok állására Bellecroix-val szemben, a harczban álló németek általános helyzete kétségessé, sőt mondhatni veszedelmessé vált. Hogy számbavehető tartalékok hiánya ezen szárny mögött hátrányos következmények nélkül maradt, az egyrészt a tüzérség latbavetésének, leginkább pedig azon körülménynek tulajdonítandó, hogy a francziák *csupán fenyegettek* az átkarolással, mert nemsokára félig-meddig önként, azaz szabad elhatározásból vonultak vissza a várerődök védő szárnyai alá.

Ezt látván a német jobb szárny parancsnoka vérszemet kap és maroknyi gyalogságával újból támadólag nekiront a visszavonuló ellenségnek.

Ez időtájt a déli szárnyon a 28-ik dandár lép harczba, még pedig nem a hogyan parancsolva volt: a balszárny közvetlen támadására²⁴⁴), hanem nagyot kerülve délfelől, az amúgy is laza

²⁴⁴) Lásd a 226. oldalon.

és sekély harcsvonalat még hosszabbra nyújtja, anélkül hogy ezáltal a középén harczoló tűzvonallal sorsán lendíthetne.

Az átkarolás, ha egyáltalában szándékoltatott, már az előnyomulás irányánál fogva is, a 18-ik hadosztályt illette. Ez azonban későn jut érvényre s — a francziák amúgy is visszavonulóban lévén már — a csata sorsára döntő befolyást nem gyakorolhatott.

Jellemző továbbá az I. hadtest körletében a csapatkötelékek nagymérvű felbomlása és összekeveredése; a küzdelem e szárnyon elejétől végig átgondolt és czéltudatos terv nélkül folyik. Nem ritkán különböző csapat-, sőt seregtestekhez tartozó egyes századok vagy azok részei nagyobb tömeggé egyesülve törnek előre. Sőt megesik, hogy a tartalékban álló csapattestek egyes osztályai a magasabb kötelékből kiválva, önkényüleg belevegyülnek a tűzvonallal rendetlen tömkelegébe.

Hogy ily viszonyok között az ezredparancsnokok befolyásukat alárendelt csapataikra egyáltalában nem érvényesíthették, magától értetődik.

A harc színhelyére előrendelt erősítések közül a 1. és 4-ik dandár, melyek a harc kezdetén az első vonalbeli csapatok mögött mindössze 4—5 kilométernyire állottak, kissé későn érkeztek be; a 4-ik dandár, például csak este 7 és 8 óra között jelenik meg Noisseville előtt.

A VIII. hadtest beérkezésére aznap már egyáltalában nem lehetett számítani.

További események és intézkedések a csata befejezése után.

Az 1-ső hadsereg parancsnoka, *Steinmetz* tábornok, midőn délután 5 óra tájban az elővéd-csapatok által kezdeményezett harcra tudomást szerzett, főhadi szállásából a harcmező különböző pontjaira oly utasítással küldött ki tiszteket, hogy a harcot azonnal szüntessék be; egyszersmind ő maga is előrelovagolt a Saarlouis felől vezető műúton és útközben a beérkező jelentésekből csakhamar meggyőződött, miszerint a harc már oly mérveket öltött, hogy az káros következmények nélkül félbe nem szakítható.

Ennélfogva a változhatlanba beletörődve, a Varize-nél álló 32-ik gyalog dandárnak parancsot küldött, hogy azonnal les Etangs felé nyomuljon tőre. Az egész 8-ik hadtestre vonatkozó hasontartalmu parancsot *Goeben* tábornok csak este 9 óra felé kapta meg, miért is ez utóbbi hadteste zömére vonatkozólag akként intézkedett hogy annak csak másnap a hajnali órákban kellett elindulnia a kijelölt irányban.

Steinmetz tábornok este 8 óra tájban érkezett a Brasseriehez, midőn a harc már-már elalvó félben volt. Ugyanekkor egyszers-

mind kétségkívülinek látszott, hogy az ellenség már az egész vonalon visszavonul. A hadseregpáncsnok mindazonáltal — nem látván kizárva a lehetőséget, miszerint az erődök mögött feltételezett nagyszámú francia sereg másnap újból előrenyomuland — az *I. és VII. hadtestet korábban elfoglalt táborhelyeikre rendelte vissza*; tekintettel azonban a sebesültek eltakarításának szükségére és a csapatok győzelmi mámorára, megengedte, hogy ez utóbbiak a legközelebbi órákat az ellenségtől elfoglalt állásban tölthessék.

A sebesültek összegyűjtésével és biztonságba helyezésével az este $\frac{1}{2}$ órakor Retonfay-nál beérkezett *3-ik lovas hadosztály* bízott meg.

A fentebbi parancshoz képest az I. hadtest még az új folyamán, a VII. pedig a korai reggeli órákban vonult vissza.

Előőrök Grigy-től a tőle északkeletre fekvő erdő, továbbá a többször említett nyárfa fasor mentén (Bellecroix-tól délkeletre) és ettől északra, egészen a Saarlouis felől vezető műútig állítottak fel.

Végmegjegyzés.

A Bomy mellett vívott csatára vonatkozólag hivatalos és autentikus adatok francia részről — tudtommal legalább eddig még nem hoztak nyilvánosságra, innen ered, hogy az események leírása folyamán a németekkel sokkal bővebben és kimerítőbben foglalkoztunk, mint a védő magatartásával. S miután megbízható adatok hiányában a cselekmények egyoldalú és részrehajló megbirálásának eshetősége kizárva nincsen, az igazság érdekében határozott Ítélethozataltól óvakodnunk kell; ily esetekben tanácsos a bírálat alkalmával nagy óvatossággal eljárni.

Ez oknál fogva csak bizonyos tartózkodással csatlakozhatom a V. M. egyes helyein kifejtett azon véleményhez, mintha kétségen kívül állana, hogy a siker és győzelem e csatában kizárólag a németeket illetné. Ezen meggyőződésem és feltevésem alapossága mellett különben legjobban bizonyít Steinmetz tábornoknak a csata színhelyére történt beérkezése után kiadott intézkedése, melylyel a véres áldozatok árán bevett ellenséges állásról a bizonytalanság érzetében önként lemondott.

Az azonban mindenesetre elvitázhatlan tény, hogy végkövetkezményeiben a Colombey-Nouilly melletti csata a németeknek kiváló eredményeket biztosított, amennyiben a francia sereg java része tönkrementének indító oka az ezen csata által szenvedett egy napi pótolhatlan késedelemben keresendő.

Az augusztus 14-iki küzdelem a közvetlenül felmutatott eredmény tekintetében úgyszólván megoszlik a két fé között: harcászatiilag a siker inkább a francziák felé hajlik, hadászati tekintetben azonban a babér határozottan a német zászlókhöz fűződött.

Ugyanezen alaphang olvasható ki a német főparancsnokság által augusztus 15-én kiadott irányelvekből is, melyeknek erre vonatkozó passzusa szószerint következőleg hangzik:

„A körülmények, melyek között az I. és VII. hadtest, nemkülönben a 18-ik gyalog hadosztály részei tegnap este győzelmet arattak, minden további üldözést lehetetlenné tettek.

„A győzelem gyümölcse csupán csak a 2-ik hadseregnek, a Metzből Verdimbe vezető utak felé irányítandó hathatós támadólagos fellépése által aratható²⁴⁵⁾“.

Hogy a Goltz vezérőrnagy által előljáró parancsnokainak tudta nélkül, sőt azok parancsa ellenére kezdeményezett támadás mennyiben tekinthető indokoltnak, azt röviden már említettük

A francziák magatartására vonatkozólag a következőket jegyezzük meg.

Bazaine keze a császártól kapott parancs folytán²⁴⁶⁾ a további hadműveletek keresztülvitelére nézve kötve volt. Határozatlansága a megtámadtatás pillanatában leginkább erre vezethető vissza. A

²⁴⁵⁾ *Le Faure* a csata eredményére vonatkozólag következőleg nyilatkozik:

L'absence de tout résultat décisif et immédiat a permis aux deux partis de s'attribuer la victoire. Aujourd'hui encore, les historiens français, comme ceux de l'Allemagne, portent à leur actif la journée de Borny.

Si on étudie la question au point de vue de l'ensemble des opérations autour de Metz, il est incontestable que les Prussiens ont le droit de revendiquer la victoire. La bataille, eut pour résultat, en effet, de retarder notre mouvement sur la rive gauche de la Moselle: elle donna le temps au prince Frédéric-Charles d'accourir, et de barrer la route aux Français à Rézonville. Mais, si l'on n' envisage la journée qu'au point de vue tactique des positions prises ou perdues, la prétention des Prussiens est évidemment mal fondée. Sur aucun point, ils n'ont, pu entamer notre ligne: Borny, Bellecroix, tous les villages que nous occupions sont restés en notre pouvoir, et tous les efforts de l'ennemi pour s'en emparer ont été cruellement châtiés

Il est vrai qu'ou début de l'action, alors que les français avaient abandonné une partie de leurs positions, l'ennemi a pu s'emparer de Colombey; mais peut-on vraiment compter comme victoire l'occupation de postes inoccupés?

Ce n'est qu'après la retraite des français, que les Allemands ont gagné du terrain: mais cette retraite était évidemment toute volontaire. Le mouvement n'avait été que trop retardé, et c'est pour cette unique raison, que, la nuit venue, les divisions des 3e et 4e corps français, se conformant aux ordres du maréchal Bazaine, reprirent la route de la Moselle. Si, sur un point quelconque, notre ligne de combat avait été entamée, n'aurait-on pas employé ces deux belles divisions de grenadiers et de voltigeurs de la garde, qui se tenaient en arrière à moins de trois kilomètres du champ de bataille, et qui ne brûlèrent pas une cartouche (?) tandis que l'ennemi jeta au feu jusqu'à son dernier bataillon?

On s'explique l'acharnement que les Prussiens mettent à revendiquer cette journée: c'est, en effet, une des rares batailles où ils n'eurent pas l'écrasante supériorité du nombre: 60.000 hommes combattirent de chaque côté (?).“

²⁴⁶⁾ Lásd a 214. oldalon.

császári parancs, nemkülönben a fenforgó helyzet a visszavonulás folytatása mellett emelt szót, ellenben a hadseregnek, a folytonos visszavonulás és kudarczok folytán már különben is aláesott és alábbszállt erkölcsi értéke s állapota a mielőbbi mérkőzést tette kívánatossá, melyre az alkalom — a számbeli túlsúly legalább időlegesen biztosítva lévén — kedvezőnek ígérkezett.

Különben igen valószínű, hogy Ladmirault tábornok saját elhatározásból, Bazaine-nek erre vonatkozó parancsát be sem várva, indult el visszahagyott hadosztályának támogatására.

Valamint Weissenburgnál, Spicheren- és Wörthnél a németek előresietését a harcztérre szorongatott bajtársaik támogatása céljából dicsérőleg kiemelni el nem mulasztottuk, úgy itt sem tagadhatjuk meg elismerésünket Ladmirault tábornok eljárásától, bár a csata kimenetele és a sors szeszélye nem javára, hanem ellene döntött.

A csatában tényleg részt vett erők mennyiségére vonatkozólag biztosabb adatok csak a németeket illetőleg állanak rendelkezésünkre. A. V. M. szerint a csata befejezése idejében annak színhelyén levő erők összege: 58.659 ember, 8.734 ló és 204 löveget tett ki; jó része ezen erőnek azonban tényleg nem vett részt a harezban.

Hasonlóképpen a francziák részéről is nagyjában véve csupán a III. és IV. hadtest mintegy 70.000 főnyi gyalogsággal és 210 löveggel állott harezban.²⁴¹⁾

A fenti német csapatok a Grigy-től Villers l'Orme-ig terjedő 12.000 lépésnyi hosszú ütközetvonalon következőleg oszlanak meg: Az ütközetvonal *közepére* (mintegy 6000 lépés) — Colombey-Mey között — melyen belül a küzdelem leghevesebb része folyt le, 4 gyalog dandár (a 25., 26., 2. és 3.), mintegy 20.000 főnyi gyalogsággal, továbbá 2 lovas ezred és 78 löveg esik;

A bal szárnyra: 6—7 zászlóalj gyalogság, 5 lovas ezred és 24 löveg; s végül

a jobb szárnyra: 3 — 4 zászlóalj gyalogság 48 löveg és ha úgy vesszük, a 3. lovas hadosztály számítható.

E szerint jut a harczvonal egy-egy lépésére:

a középén: nem egészen 3 gyalogos,

a bal szárnyon: 1.6 ember és

a jobb szárnyon: 1 ember, a mi támadáshoz meglehetősen gyenge alakzatnak mondható.

A részt vett tüzérségből egy-egy löveg jut:

A középén: minden 77 lépésre,

a bal szárnyon: minden 146 lépésre,

a jobb szárnyon: minden 52 lépésre.

²⁴⁷⁾ Lásd a 237. oldalon levő 215) alatti megjegyzést és a hadrendet.

Veszteségek.

A küzdelem hevéhez képest a szenvedett veszteségek sem egyformák a harczvonal hosszában.

A **veszteségek** összege német részről 222 tiszt és 4684 főnyi legénység, azaz körülbelül a csatában tényleg részt vett erők hatodrésze, illetőleg a harcz színhelyén jelen volt csapatok 8.3%-a.

Hadtestenként és lovas hadosztályonként a veszteség:

az I. hadtest-nél	118	tiszt,	2621	fő	halott v. sebesült,	82	fő	eltűnt,
a VII-nél	104	"	1898	"	"	"	42	"
a IX-nél	—	"	32	"	"	"	3	"
az 1. lov. hado.-nál	—	"	4	"	"	"	—	"
a 3. " " " "	—	"	2	"	"	"	—	"
Fegyvernemenként esik:								
a gyalogságra	207	tiszt és	4545	főnyi	legénység,			
a lovasságra	—	"	21	"	"			
a tüzérségre	13	"	109	"	"			
azaz százalékban kifejezve:								
a gyalogságnál 9 ^o / _o								
a lovasságnál majdnem 0.3 ^o / _o								
a tüzérségnél " 3 ^o / _o								

Ebből esik a **középen** harczolt 8 gyalog ezred és az 1. vadász-zászlóaljra 191 tiszt és 4273 főnyi legénység;

a **bal szárnyon** harczolt 28-ik dandárra és a 7-ik vadász zászlóaljra összesen 13 tiszt és 164 főnyi legénység; a 18. hadosztály mindössze 35 főnyi legénységet veszített;

a **jobb szárnyra**: 18 tiszt és 212 főnyi legénység.

Hasonló az arány veszteség dolgában a **tüzérségnél** is.

A **középen** állást foglalt 13 üteg összesen 13 tisztet, 92 főnyi legénységet és 135 lovat veszített; a **balszárnyon** csak későn harczba vonult 4 üteg 3 főnyi legénységet és 4 lovat, — a **jobb szárnyon** működésbe hozott 8 üteg pedig szintén nem veszített tisztet, csupán 14 főnyi legénységet és 15 lovat.

A **lovasság** összes vesztesége: 21 főnyi legénység és 38 ló, a mi abban leli magyarázatát, hogy ezen fegyvernem az egész csata folyama alatt hátul állott és a harcz alatt nagyobb akcióba tulajdonképpen sehol sem lépett.

A német tábornokok közül Bentheim tábornok és Osten-Sacken vezérőrnagy sebesült meg.

A francziák vesztesége Le Faure szerint 3608 ember, Bazaine adatai szerint 3610 főnyi legénység és 197 tiszt²⁴⁸⁾, a

²⁴⁸⁾ Ebből esik a III. hadtestre 141 tiszt és 2706 főnyi legénység, a többi (58 tiszt és 904 főnyi legénység) majdnem egészen a IV. hadtestre.

Canonge számítása szerint esik:

a III. hadtestre 146 tiszt és 2702 főnyi legénység,

a IV. „ 54 704 a két adat tehát nem

sokban tér el egymástól.

mi a harcban tevékenyen részt vett csapatok (III. és IV. hadtest) létszámához képest körülbelül 5.5%-nak felel meg.

E szerint a támadó aránylag jóval többet veszített a védőnél, A francia tábornokok közül Deeaén, Castagny, Clérembault és Duplessis tábornokok a csatateren maradtak; Bazaine pedig horzsold lövést kapott²⁴⁹.)

²⁴⁹) „Je reçus moi-même une forte contusion à l'épaule gauche — írja Bazaine „L'armée du Rhin“ című művében — et ne dus la vie qu'à mon épaulette, qui ne put être traversée par le projectile.“

XI.

Események augusztus 15-én és 16-án,

a Vionville-Mars la Tour (Rézonville) melletti csatáig.

A) A francziák helyzete a Borny (Colombey-Nouillí) melletti csata után;

augusztus 15-ike.

A francziák a Borny melletti csata által megakasztott visszavonulást részint a csatára következő éjjel, részint pedig a következő napon folytatták. A máris a Mosel balpartján levő II. és VI. hadtesthez, melyek azonban szintén csak nagy nehezen juthattak előbbre²⁵⁰), mindenekelőtt a gárda csatlakozott, mely a csata elnémulása után azonnal hozzálátott a Moselen való átkeléshez.

Bazaine-nek augusztus 15-ikére kiadott intézkedése szerint²⁶¹):

²⁵⁰) „Le 14 vers midi, le 2e et 6e corps, se mirent simultanément en route. Le passage s’opéra avec une désespérante lenteur: les villages et les chemins étaient encombrés à ce point que le 2e corps ne put arriver que vers dix heures du soir en avant de Moulins, au bas de Rozérieuilles, il avait mit dix heures pour faire environ six kilomètres. Le 6-e corps concentra ses divisions dans les prairies qui se trouvent près de Longeville, à côté du chemin de fer de Reims.

²⁵¹) A parancs szó szerinti szövegét nem ismerjük. Le Faure a tett intézkedéseket következőleg foglalja össze:

„Dans la journée du 15, le maréchal Bazaine prescrivit aux différents corps de continuer leur mouvement, de façon à se trouver plus concentrés sur les deux routes qui partent de Gravelotte, pour aboutir à Verdun.

Le 4e corps devait s’arrêter à Doncourt.

Le 6e corps avait pour objectif Rézonville et Vionville, le 2e corps devant former l’avantgarde sur la route de Mars-la-Tour. et pousser jusqu’à cette localité. Le 3e corps avait son campement fixé à Verneville, le long de la ligne Verneville-Saint-Marcel, avec la mission de garder le bois de Doseuillons. Les voltigeurs de la garde devaient demeurer au Point du Jour, et les grenadiers à Gravelotte, pour couvrir la retraite; enfin les deux divisions de cavalerie de Forton et du Barail étaient chargées d’éclairer l’armée, l’une sur la route de Saint-Mihiel, l’autre sur la route d’Etain en avant de Jarny.“

A visszavonulásra kijelölt két útvonalon leg'elől a Forton- és du Barail lovas hadosztályok meneteltek; ezeket követte:

a gravelotte-mars la touri úton:

a II. hadtest; menetczél: Mars la Tour; utána

a VI. „ „ Rézonville és Vionville;

a gravelotte-etaini úton:

a IV. hadtest; menetczél: Doncourt; mögötte

a III. „ „ Verneville-St Marcel.

Miután a csatában részt vett III. és IV. hadtestnek előbb újból hadműködésre kész állapotba kellett helyezkednie, ezek a visszavonulást nem kezdhették meg azonnal, mely körülmény a többi seregrészek előhaladására is bénítólag hatott.

A II. hadtest d. e. 11 óra tájban Rézonville-be érve, Bazainetől menetének beszüntetésére kapott parancsot: „afin de donner le temps d'arriver aux divisions des 3e et 4e corps.“ (Hogy idő engedtessek a III. és IV. hadtestnek is a beérkezésre).

Ebből kifolyólag a IV. hadtest sem érthette el aznapra kijelölt menetczélját, hanem a II-tói jobbra kitérve, aug. 15-ikéről 16-ára St-Marcel tájékán éjjelezett.

A III. hadtest, melynek parancsnokságát a Borny melletti csatában halálos sebet kapott Decaen tábornok helyett, Le Boeuf vette át, előbb készülvén el a IV. hadtestnél, a fentebb közölt intézkedéstől eltérőleg az oszlop élére jutott; daczára ennek este 7 óráig mindössze csak 2 hadosztállyal juthatott el Verneville tájékára, míg a másik két hadosztály — (arrétéés pár les longues files de voitures et d'équipages de pont — feltartóztatva a járóművek és hadi hidköszletek hosszú sora által) még mindig a Mosel völgyében állott.

Még bajosabb volt az állapot a IV. hadtestnél, melynek élhadosztálya a kijelölt irányban igen nagy menetakadályokra bukkant, a másik két hadosztály ellenben Woippy-nél elfoglalt táborát még csak el sem hagyhatta²⁶².)

Ily körülmények között Ladmirault tábornok a vett parancs ellenére arra határozta el magát, hogy hadtestével menetét a Briey féle vezető úton fogja folytatni.

A mondottak szerint a francia Rajna-hadsereg aug. 15-én este a IV. számú csatarterven látható módon, azaz afenforgó viszonyokhoz

²⁵²) „Lorsque le général Ladmirault voulut prendre la route de Lessy qui lui avait été assignée, il trouva le chemin encombré à ce point que la division Lorencez, engagée à deux heures dans le défilé, avait encore son arrière-garde au bivouac à huit heures du soir: le ravin de Chatel-Saint-Germain était obstrué par un équipage de pont. La division Lorencez ne put rejoindre que le 17, en même temps que la division Metman du 3e corps. Le soir du 15, les deux autres divisions du 4e corps n'avaient pu quitter leurs positions en avant de Woippy.“

és célhoz képest majdnem mondhatni, túlságos tömören állott, y főhadiszállás Gravelotte-ba tétetett át; itt töltötte az éjt a császár is.

Mac Mahon serege a mondott napon Neufchâteau tájékát érte el. A két sereg közötti távolság eszerint 100 kilométer s közéjük most már nemcsak lovas, hanem ellenséges gyalog osztagok is beékeltek magukat, sőt az 5-ik német lovas hadosztály már a Rajna-hadsereg visszavonulási vonalán állott.

Intézkedések augusztus 16-ikára

A visszavonulás, illetőleg a hadműveletek folytatásának mikénti keresztülvitelét Bazaine az ellenség magatartásától tette függővé**5), erre vonatkozólag pedig még 15-én este váratlan és megdöbbentő hírek birtokába jutott.

Legelőbb is a *Fórtón*-hadosztálytól érkezett jelentés, hogy Rézonville-nél ellenséges lovas különítményekkel találkozott, később pedig, hogy Mars la Tour és Puxieux tájékán erősebb lovas testekkel kellett hosszabb ideig tartó löveg-harcot fölvennie²⁵¹.)

Forton tábornok a II. hadtest parancsnokának tanácsára hadosztályával déltájban Mars la Tournál veszélyeztetett állásából Vionville tájékára vonult vissza.

Egy másik — Gorze polgármesterétől kapott — jelentés szerint már 20 000—25.000 főnyi csapat állott Gorze városa előtt.

Mindezek daczára Bazaine megmaradt azon elhatározása mellett hogy 16-án a menetet Yerdun felé folytatni fogja²⁵⁵).

²⁵³) A császárnak a választott irányra vonatkozó kérdésére a marsall 15-én a reggeli órákban következőleg válaszolt:

„Elle (la direction) ne sera fixée définitivement que ce matin quand nous saurons les intentions de rennemi que l'on signale sur notre flanc gauche; si j'avais tout mon monde réuni, je serai disposé à me jeter sur lui pour le refouler vers Pont-à-Mousson. Dans le cas contraire, nous devons aller sur Verdun, qui deviendra notre nouvelle base d'opérations, restant prêts à donner la main à Metz au besoin “

²⁵⁴) L'ennemi se retira írja Forton tábornok jelentésében — après un combat d'artillerie, qui dura environ une heure sans résultat.“

²⁵⁵) Az erre vonatkozólag kiadott parancs sem lett eddigelé szószerinti szövegében köztudomásúvá; úgy látszik azonban, hogy a marsall „Episodes“ című többször említett művében azt majdnem teljtartalmúlag közli. Az erre vonatkozó rész következőleg hangzik:

„Les instructions envoyées aux commandants des corps d'armées pour la marche sur Verdun prescrivait au deuxième et au sixième corps de suivre la grande route conduisant à cette ville par Mars-la-Tour; le troisième et le quatrième corps devaient suivre la route par Conflans et Etain. Enfin, la garde-impériale, à l'arrière-garde, devait suivre les traces de la colonne de gauche. Les troupes devaient marcher autant que possible par pelotons à demi-distance, et être prêtes à se former en bataille sur deux lignes, par un à gauche ou par un à droite, selon le flanc sur lequel l'attaque aurait eu lieu; ou bien, par un avant en bataille du deuxième et du troisième corps, sic l'on avait en une attaque de front à repousser.“

Ugyanekkor szándékozott a császár is a sereg körletéből eltávozni, ki mellé Doncourt-ig a *de France* gárda-lovas hadosztály, onnan pedig a *Marguerite* lovas hadosztály rendeltetett ki fedezetül.

Elutazása előtt Napóleon egyik parancsörtisztje által Bazainek az alábbi parancsot küldi:

„Mihelyt a hadtestek a fensíkra értek, indítsa őket útba Verdun felé²⁵⁶⁾.“

Az ezen értelemben kiadott parancs folytán az összes csapatok 16-án reggel 4 órakor fegyverbe léptek, az előnyomulást azonban, egyenlő magasságra juthatás céljából, csak a visszamaradt jobb szárny (III. és IV. hadtest) kezdte meg. De még ezen se-regrészek is csak igen lassan juthattak előre, miért is *Le Boeuf* tanácsára,²⁵⁷⁾ Bazaine a II. és IV. hadtestnek 8 óra tájban parancsot küld, miszerint foglalják el egyelőre újból táborhelyeiket, a mennyiben a visszavonulás csak a délután folyamán folytatódik.

Erre vonatkozólag a következő érdekes parancsok adatnak ki.

„Az élelmi szerek szétosztása a vezérhadbiztos utasításai szerint foganatosítandó. Az összes magán-járművek, a betegekkel megrakva, Gravelotte mögé küldendők el. A legénység lőszerkiméretéről meggyőződés szerzendő, a hadosztály-lőszertelepek lőszerkészlete, a mennyiben szükséges volna, kiegészítendő. Mihelyt a hírszerző különítmények visszatérnek és nyilvánvaló lesz, miszerint nem nagy erejű ellenség van közelben, a sátrak újból felüthetők, a legénységnek eltávozása vízárt azonban megtiltandó. A hadsereg előreláthatólag ma délután indul útnak, hogyha majd a III. és IV. hadtestnek beérkezése a többi hadtestekkel egy magasságra jelentve lesz.“

A III. hadtest parancsnokának, Le Boeuf marsallnak egyidejűleg a következőket írja Bazaine:

„Ajánlata folytán, a hadsereg elindulását délutánra halasztóm. . . . Jobb oldalában nem áll ellenség; a veszély Gorze felől lényegét bennünket: derítse fel ennél fogva az utakat baloldalában, hogy hadteste azon esetre, ha az ellenség ma meg találna bennünket támadni — második harczvonal gyanánt a II. és VI. hadtest mögé felvonulhasson.“

A visszavonulás ekkénti önkéntes megakasztásának gyászos következményei nem soká késhettek, annál kevésbbé, mivel — mint

²⁵⁶⁾ „Dès que les corps seront montés sur les plateaux, mettez-les en route sur Verdun.“

²⁵⁷⁾ „Sie dans notre marche en retraite — írja Le Boeuf Bazainenek — nous devons combattre, il est préférable de retarder le départ afin de donner le temps à tous les corps de se concentrer.“

alább látni fogjuk — 16-án reggel alnémetek részéről az 5. lovas hadosztály és a III. hadtest Mars-la-Tour, a X. hadtest pedig St. Hilaire felé útban volt már.

Mielőtt a németek által kiadott intézkedésekre áttérnénk, nem hagyhatjuk szó és megjegyzés nélkül a francia fő vezérletnek 16-ikára kiadott s fentebb legalább vázlatosan ismertetett intézkedéseit.

Azon körülmény, hogy 16-án az egész sereg egy és ugyanazon órára helyzetetett indulásra kész állapotba, arra enged következtetni, hogy Bazaine a menetet egymás mellett egy magasságban menetelő hadtestekkel, úgyszólván harczalakzatban gondolta véghezviendőnek, a mi 16-ára kiadott parancsának közölt szöveg-részből (lásd a 243. oldalon) indirecte ki is magyarázható.

Tény, hogy az echiquiernek ilyenmű alakítása által gyors előhaladásra számítani nem lehetett, másrészt azonban a marsallnak ezen elhatározása a fenforgó körülmények között mégis annyiban indokoltnak és elfogadhatónak látszik, amennyiben az ellenségnek jelzett közelségére való tekintettel, az ellenség felőli oldalon igen hosszú, 3 hadtest mélységű menetoszlop alakítása éppenséggel nem volt ajánlatos; e helyett valóban czélszerűbbnek látszott — még a menet gyorsaság rovására is — a seregtesteknek lehető összetömörítése és együttlattartása harczkész állapotban.

Még czélszerűbb lett volna azonban tagadhatlanul a Brieyn át vezető út felhasználásával 3 seregoszlopot alakítani, a mi különben később Ladmirault tábornok elhatározása folytán amúgy is bekövetkezett.

Azt, hogy a marsall bal oldalának biztosításával egyáltalában nem törődött, a mi a 15-iki helyzetből, nemkülönben a 16-ikára kiadott intézkedésből világosan kitűnik, mivel ez utóbbi erről semmit sem tartalmaz, — menthetlen mulasztásnak, sőt úgyszólván könnyelműségnek lehetne bélyegezni, mely annyira ment, hogy Bazaine az ellenségről beérkezett hírek és jelentések daczára sem fektet súlyt serege biztosítására s még kevésbé a felderítésre, úgy, hogy a közlő ellenségből egész seregtestek észrevétlenül, majdnem lövéstávolságnyira jutnak az alakított echiquier baloldalszlopának közelébe.

Sohse felejtjük azonban, valahányszor ily erősebb megjegyzést koczkáztatunk, hogy utólag, hadműveleti vázlattal kezünkben gyakran nem a legszavahihetőbb feljegyzések és források alapján, egészen más szemmel nézzük és bíráljuk a történt dolgok lefolyását, mint a hogyan azt a valóságban az illető parancsnok a bizonytalanság nyomasztó érzete és a felelősség nehéz terhe alatt látta és megítélhette.

S ha a fenforgó esetben is inkább Ítélni mint elítélni szándékozunk, nem lesz bajos felfedeznünk a történetek indokait és magyarázatát, főleg ha meggondoljuk, hogy az általánosan kedvezőtlen

helyzet keretében, Bazaine ingadozó magatartásához és ugyanolyan intézkedéseikhez valószínűleg nem kis mértékben járult hozzá a császár és a vezérkar volt főnökének gyakori beavatkozása. Tetézte továbbá a nehéz állapotot azon körülmény, hogy a kinek nemcsak joga, hanem kötelessége is lett volna, a dolgok menetére befolyást gyakorolni: az új vezérkari főnök, *Jarras* tábornok, a helyeit, hogy hivatásához mérten parancsnokának tettel és tanácsal segédkezett volna, — összetett kezekkel, közönyösen nézte a bábeli zűrzavar elharapódzását.

Így kerültek ki aztán a főhadiszállásból az úgy tartalom, mint forma tekintetében a legenyhébb bírálathoz is túlérzékeny intézkedések, melyekben sem erő, sem czéltudatosakarat, sem határozottság nem nyilvánul.

A futólagosán érintett morális elemet figyelmen kívül hagyva s tisztán csak a csapatoknak egymással szemben elfoglalt állásukat tekintetbe véve, azt találjuk, hogy Bazaine seregének helyzete, egyelőre nemcsak hogy válságosnak nem nevezhető, hanem — szűk helyen, tömören öszpontosítva lévén, — harcászatiilag a németeknél sokkal előnyösebb színben tűnik fel. A hadászati helyzet persze inkább a németeknek kedvezett, csak hogy ezt a francziák taktikailag kivívóit esetleges győzelme igen könnyen ellensúlyozhatta, sőt kérdésessé is tehetné volna.

Tekintsük csak a helyzetet közelebbről.

A Borny melletti csatában részt vett német seregrészek a várerődök által akadályozva, csak kerülő úton kerülhettek a Mosel bal partjára; ezek ennél fogva a küszöbön álló harcra nézve számításán kívül esnek.

Veszély e szerint a Rajna-hadsereget csak dél felől fenyegette, itt azonban 16-án, valószínűségi számítás szerint, a németek csak a 2-ik hadsereg egyes részeit, azaz számra nézve alárendelt erőket állíthattak harcra, melyekkel szemben megtámadtatás esetén, a gravelotte-mars-la-touri műút mentén levő 3 hadtest (III., VI. és gárda) délfelé csakhamar arcot válthatott. Az így alakított harcvonal bal szárnya Metz és erődjei által biztosítva volt. A szabad jobb szárnyon nagy mennyiségű lovasság, e mögött pedig mindössze $\frac{1}{4}$ mérőöldnyire a III. hadtestnek java része foglalt állást, mely a tartalék szerepét vehette volna át. Azonkívül számítani lehetett még, további erősítés gyanánt a harc folyamán, az amúgy is már útban levő II. hadtest csapaljai is.

Így tehát augusztus 16-án a harcbaállítható német 7, legfeljebb 8 gyalog- és 2 lovas-hadosztályal szemben, a francziák részéről legkevesebb 12 gyalog- és 3 lovas-hadosztály állhatott ki a sikra.

Ezek alapján jogosnak és valószínűnek kell elfogadnunk azon feltevést, hogy augusztus 16-án erőteljes francia támadó művelet

legkönnyebben biztosította volna a Rajna-hadsereg elvonulását a Chálonsban gyülekező többi seregrészek felé.

Hogy Bazaine a kedvező alkalmat elszalasztotta s míg lehetett volna, erőteljes elhatározásra nem szánta el magát, annak úgy ő, mint serege később keservesen fizette meg az árát.

Passiv magatartásának oka egyrészt Metz közelségében, mely mágnesként vonzotta magához, másrészt a császár parancsában és valószínűleg abban keresendő, hogy a két seregrész egyesítése előtt bizonytalan és kétséges kimenetelű kísérletekbe bocsátkozni s ez által a nagy cél, az egész sereg egyesítését kockáztatni nem akarta, s ezen érvelés némileg talán el is fogadható. Azon perctől fogva azonban, a midőn az ellenség őt támadta meg, habozó és halogató magatartása, — jogosan esvén súlyosabb becsapás alá — alig menthető.

A) A németek helyzete a Colombey Nouilly (Borny) melletti

csata után;

augusztus 15-ike.

A Colombey-Nouilly melletti csata után Steinmetz tábornok az I. és VII. hadtest visszavételét rendelve el, a németek helyzete augusztus 14-én este, röviden összefoglalva a következő:

1- ső hadsereg: a francia Nied mentén, két hadtesttel az első, egy hadtesttel a második vonalban, arcczal nyugatnak.

2- ik hadsereg: három hadtesttel (III., IX. és XII.) Metztől körülbelül egy napi menetre délre, illetőleg délkeletre, arcczal északnyugat felé;

X. hadtest Pont-á-Moussonnál felzárkózva, az ottani Mosel-átjáró birtokában;

gárda-hadtest Dieulouard felé útban;

IV. hadtest a gárdától délkeletre, útban Marbache felé s végül;

II. hadtest Faulquemont tájékán.

A lovasság egy része (5-ik lovas-hadosztály) már a Mosel balpartján szemrevételez.

A két hadseregnek arcvonala aug. 14-én e szerint körülbelül 3 napi menetnyi kiterjedésű, tehát nagyobb mint az előző napokban, a mi a francziák magatartásának, illetőleg a támadó fél kettős feladatának természetes folyománya, a mennyiben a szándékolt hadműveletek következetes keresztülvitele értelmében a Metz előtt álló jobb szárnynak inkább védőleges, a bal szárnynak ellenben határozottan támadólagos magatartás és szerep jutott.

Az elrendelt csoportosítás világosan mutatja a német főparancsnokságnak abbéli következetes törekvését, hogy magát Mac Mahon és Bazaine közé beékelve, mindenekelőtt utóbbit döntő

csatához kényszerítse és pedig a körülményekhez képest akár jobb, akár bal partján a Moselnek.

A német főparancsnokság által 14-én este 6 órakor kiadott intézkedés, *a midőn még nem volt tudomása a Colombey-Nouilly melletti csatáról*, még a Mosel jobb partján bekövetkező összeütközés lehetőségére van alapítva, melyben meghagyatik, miszerint a 2-ik hadsereg jobb szárnyán a III., IX. és XII. hadtest csak magában zárkózzék fel, a II. hadtest pedig e szárny mögé közelebb vonuljon.

Az 1-ső hadsereg részéről az elől levő I. és VII. hadtestnek a kiadott parancs értelmében szintén az elfoglalt állásban kellett megmaradnia, míg ellenben a VIII. hadtest Bazoncourt környékére volt előreveendő, az 1-ső hadsereg által végrehajtani szándékolt balraeltolásnak bevezetésül és hogy a két sereg egymással szorosabb érintkezésbe jusson.

Végül a 2-ik hadseregparancsnokságnak, a helyzet teljes tisztázása céljából meghagyatott, miszerint a Mosel bal partján rendelkezésre álló összes lovasságot (5-ik és gárda lovas-hadosztály) az ellenségnek Metz-Verdun közötti összeköttetései felé terelje. Ezen lovasság Gorze és Thiaucourt felé előretolandó gyalogság által mielőbb támogatandó volt, mi célból a III. hadtestnek meghagyatott, hogy a Mosel áthidalását Pont-á-Mousson-Metz között már 15-ike folyamán előkészítse.

Ezen intézkedés szerint augusztus 15-ikére, a Metz előtt bekövetkező összeütközéshez 6 hadtest (III., IX., XII., VIII., VII. és I.) helyzetetett készenlétbe. Egy hadtest — a II. — ezek mögött egy napi menetire állott.

A 2-ik hadsereg többi része, azaz mindössze 2, illetőleg 3 hadtest, erős menetekben folytatta előnyomulását, hogy minél előbb az ellenség hátába juthasson,

A főparancsnokság kalkulációja a mondottakból eléggé világosan domborodik ki: *a fősúly egyelőre a Metzen inneni összeütközés lehetőségére lévén fektetve, erre az erőnek kétharmada (7 hadtest) tartatik készenlétben, míg ellenben a támadó hadműveletek folytatására összesen 3 hadtest nyer alkalmazást.*

A 2-ik hadsereg parancsnoksága, még mielőtt a főparancsnokság fenti intézkedéseit megkapta s szintén a nélkül, hogy a Colombey-Nouilly melletti csatáról tudomása lett volna, augusztus 14-én este, a fenti irányelvektől eltérően, akként intézkedett, hogy a III. és XII. hadtest a Seille-ig, Cheminob-, illetőleg Nomény-ig nyomuljon előre, a IX. Buchy-nél pihenjen, a X. hadtest Pont-á-Moussonból erősebb osztagokat toljon előre, részint a Mosel völgyébe Metz felé, részint a várostól *nyugatra* elterülő fensikra; a gárda-hadtest Dieulouard-nál felzárkózzék, a IV. pedig szintén a Moselig, Custines-Marbache tájékára vonuljon előre.

A különbség a főparancsnokság és a 2-ik hadseregparancs-

nokság intencziói között, mely körülményre később lesz még alkalmunk visszatérni, kétséget kizárólag szembetűnik: a főparancsnokság előbb közölt tervével ellentétben, Frigyes Károly herceg törekvése, a menetet feltartóztatás nélkül tisztán nyugati irányban a Maas felé folytatni, hogy a már elvonultnak hitt ellenség e folyó mentén kényszeríttessék csatára.

Augusztus 15-ikére való éjjel beérkezik a főparancsnokságnál az elmúlt napon vívott ütközet hire, a mi még jobban megerősítette és meggyőzte Moltkét eddigi kombinációi s az imént kiadott intézkedések helyességéről; sőt nagyobb biztonság kedvéért, azaz hogy a 15-ike folyamán esetleg bekövetkezhető ütközet esete még jobban biztosítsa a sikert, reggel felé a következő intézkedéseket bocsátja ki:

a) Az 1-ső hadsereg parancsnokságának táviratilag:

„O Felsege parancsolja, hogy az 1-ső hadsereg a tegnapi csatában nyert terepet, a mennyiben az a várlövegek. hatásos tűzkörében nem áll, ma megtartsa. A VIII. hadtest az I. és VII. támogatására azonnal előrevonandó. A IX. hadtest, melynek éle már tegnap részt vett a csatában, az ütközethelyhez közelebb vonatik.

b) Az evvel egyidejűleg a 2-ik hadseregparancsnokságnak kiadott parancs, melyből Frigyes Károly legelső hírét vette az elmúlt napon lefolyt ütközetnek, következőleg hangzik:

„I. és VII. hadtest tegnap este komoly harcz után erős elleneséges erőket szoritott Metzbe (hineingeworfen!). A 18-ik hadosztály részei szintén közreműködtek. IX. hadtest ma az ütközethelyhez közelebb vonul. III. hadtest feletti rendelkezést egyelőre fentartom magamnak. *Üldözés a metz-verduni után fontos*²⁵⁸).

Moltke

A közölt intézkedések folytán *Steinmetz* tábornok meghagyta, hogy az I. és VII. hadtest újból előrevonuljon a csata színhelyére s azok mögé, a metz-saarlouis- és saarbriickeni műutak és a Nied által képezett háromszögbe, a VIII. hadtestet rendelte. A két lovas hadosztálynak a hadsereg két szárnya előtt és oldalt kellett állást foglalnia.

Frigyes Károly herceg korábban kiadott intézkedéseit a kapott parancs folytán következőleg módosította:

Az 5-ik lovas-hadosztály a metz-verduni út felé tereltetett; ennek támasza gyanánt a X. hadtest nem tisztán nyugati, hanem inkább észak-nyugati irányban Thiaucourt felé rendeltetett s végül a III. hadtestnek meghagyatott, miszerint elfoglalt állásában megmaradjon.

Ámde ez utóbbi hadtest parancsnoka — értesülvén a francziák átkeléséről a Moselen — saját elhatározásából, a hadtest nagyobb

²⁵⁸) íme újból a kettős törekvés félreérthetlen nyilvánulása.

részével nem a hadseregpáncsnokság által kijelölt irányban Cheminot felé, hanem a Moselen való mielőbbi átkelés céljából, észak felé indult el, minek folytán a menet beszüntetését ismételten elrendelő parancs e hadtestet csak Pommérieux tájékán érte utól.

Ezalatt Vilmos király törzsével az ütközet színhelyére lovagolt előre, a hol délelőtt 10 és 11 óra között a Flanville-től keletre fekvő magaslaton Steinmetz tábornokkal találkozott.

Említett helyről a Mosel túlsó partján, Metz irányában hosszú porfellegek voltak láthatók, mely körülmény következtetést engedett a francziáknak folyamatban levő visszavonulására nyugati irányban, minek folytán a Metzen inneni összeütközés eshetősége most már majdnem kizártnak volt tekinthető.

A szerzett benyomás alapján a főparancsnokság az *1-ső hadsereg* nézve nagyjában újból a 15-ikére *eredetileg* kiadott intézkedést emelte érvényre²⁵⁹ y), melynek értelmében az I. hadtest Courcelles Chaussy-, a VII. hadtest Pange és Courcelles sur Niednél megmaradt, a Vili. pedig Orny tájékára irányított. Utóbb említett hadtest a IX. hadtest oszlopaival történt ismételt keresztezés után csak késő délután érte el kijelölt menetcéljait.

A *2-ik hadseregpáncsnolcságnal* az előbb említett magaslatról d. e. 11 órakor a következő távirati parancs továbbított:

„Francziák tökéletesen Metzbe szorítva (?) (vollständig nach Metz hineingeworfen!) és most már *valószínűleg teljes visszavonulásban Verdun felé*²⁶⁰). A jobb szárny mindhárom hadteste (III., IX. és XII.) a hadseregpáncsnokságnak immár szabad rendelkezésére áll. XII. már útban Nomény felé!

Moltke“

Ezen parancs vétele után Frigyes Károly a jobb szárnyon levő hadtesteket menetük folytatására utasította, minek folytán a III. hadtest még aznap átkelt a Moselen, a IX. hadtest Verny-, a XII. hadtest nagyobb része Nomény-, a II. hadtest pedig Han sur Nied tájékát érte el.

Érdekes és említésre méltó különösen a III. hadtestnek e napi teljesítménye.

A hadtestparancsnok a helyzetet helyesen megítélvén, saját elhatározásból csapatjaival útnak indul, de útközben parancsot kap menetének beszüntetésére. Majd d. u. 5 órakor, még mielőtt a csapatok az étkezést befejezhatték, a menet folytatva lesz és az 5-ik hadosztály, a francziák által Novéant-nál éppen hagyott hídon

²⁵⁹) Lásd az előbbi oldalon

²⁶⁰) Ez még inkább megerősítette a 2-ik hadseregpáncsnokságot azon hiszemében, miszerint a francziák már csak a Maas tájékán lesznek elérhetők; ennél fogva további intézkedéseit ezen feltevésre alapította (Lásd a 16-ikára kiadott parancsot a 258. oldalon.)

átkelve, éjfél tájban említett hely környékén táborba száll, sőt egy zászlóalj s egy lovas-századból álló különítményt azonnal Gorzeba tol előre. A 6-ik hadosztály gyalogsága valamivel feljebb Champeynél kelt át a folyón s miután a magas vízállás következtében a rendelkezésre álló híd-anyag csupán egy palló hídnak verésére volt elégséges, a tüzéséget, a lovasság nagyobb részét és a vonatot Pont-à-Mousson-on át kellett a túlsó partra irányítani. Ezek folytán a csapatok igen fáradtságos menet után, csak éjjeli 1 óra tájban szánhattak táborba Pagny és Arnville környékén.

A hadtest tehát, mint látjuk, az ellenség közelsége daczára *echiquier*-viszonyban lépi át a folyót, hogy az átkelést mennél gyorsabban foganatosíthassa. Hogy ezáltal a hadtest parancsnoka minő veszélyes vállalatra szánta el magát, annak megítélésére csupán azt kell feltételeznünk, hogy az ellenség 15-én d. u. Gorze irányában támadó lökést intéz.

A 2-ik hadsereg lovassága a nap folyamán a felderítő szolgálatot folytatta ugyan, de azért az ellenség állásának tüzetesebb megállapítása még sem sikerült neki, leginkább erre vezethető vissza, hogy a 2-ik hadsereg parancsnoksága a helyzetet tévesen ítélte meg s 16-ikára nem is intézkedhetett a tényeknek és helyzetnek megfelelőleg helyesen.

A 6-ik lovas hadosztály hírszerző különítményei a Seille és Mosel között egészen a várerődök közé furakodtak, de a nagy köd miatt még így is vajmi keveset láthattak. Egy ily nagyobb — 3 lovas-század és 2 lövegéből álló különítmény — a Mosel túlsó partján Longeville les Metz és Moulins les Metz között egy ellenséges tábornot pillantván meg, a különítmény parancsnoka, *GrÖhen* ezredes, lövegei által néhány gránátot dobott a felfedezett táborba, melyben — mint később tudomásra jutott — Napóleon császár törzsével együtt jelen volt²⁶¹).

Az 5-ik lovas hadosztály osztagai a délelőtt folyamán Mars la Tour környékén többször találkoztak a du Porton és Valabrégue lovas hadosztályok osztagaival, melyek a németeknél erősebbek lévén, ezek felderítését és hírszerzését megakadályozták; az 5-ik lovas hadosztály ennél fogva a délután folyamán Suzemont és Xonville között szállt táborba.

Este felé *Kotze* huszárszázados századjával Vionville-től délre, Rézonville felé tartván, az ottani magaslatokon mindhárom fegyvernemből álló, főzéssel foglalkozó csapatömegeket fedezett fel, melyeknek erejét mintegy 20.000 főre becsülte. Ez volt az első

²⁶¹) Le 15, à la première heure: une batterie prussienne s'était avancée vers Longeville, presque au milieu de nos soldats, grâce au manque absolu de surveillance, et avait fait feu sur le groupe de l'état-major qui entourait l'empereur; le premier obus avait coupé en deux un colonel, enlevé la jambe à un chef de bataillon, et blessé deux autres officiers.

hír, mely gyanút ébreszthetett és következtetést engedett arra nézve, miszerint Bazaine serege, vagy legalább is annak java része még mindig Metz környékén áll, mely eshetőségre, mint alább látni fogjuk, a 2-ik hadsereg parancsnoka nem igen számított.

A helyzetet augusztus 15-én este a VI. számú csataterv mutatja.

E szerint most már a németek részéről 4 Mosel-átjáró — Novéant, Pont-á-Mousson Dieulouard és Marbache — egy-egy hadtest kezében biztosítva volt; ezek mögött (az I. és VII. hadtesttől eltekintve) 3 hadtest — VIII., IX. és XII. — mindössze 15—20 kilométernyire, s csupán a II. hadtest állott még 4 mérföldnyire a Moseltől. Egy lovas hadosztály a francia sereg visszavonulási vonalát is megszállotta már. Magától értetődik, hogy az általános terv értelmében kívánatosnak látszott, hogy ezen visszavonulási vonal teljes elzárása céljából, annak mentén mennél több erő minél gyorsabban összpontosíttassék.

Intézkedések augusztus 16-ikára.

Ezen törekvés a főparancsnokság által augusztus 15-én este 1/7 órakor az 1-ső és 2-ik hadsereg parancsnokságnak kiadott következő irányelvekben nyer kifejezést:

„A míg a Metzben visszamaradt ellenséges haderő nagysága megállapítva nincsen, az 1-ső hadsereg által egy hadtest Courcelles környékén visszahagyandó, mely legközelebb a Saarlouis-ból utánnyomuló *Kummer* tartalék-hadosztály által fog felváltatni. Az 1-ső hadsereg másik két hadteste 16-án a Seille és Mosel között, az Arry és Pommérieux által képezett vonalon foglal állást. Utóbbnevezett folyón, ha ugyan már a III. hadtest által meg nem történt volna, azonnal hid verendő. A 2-ik hadsereg által augusztus 15-én végrehajtott mozdulatokról késedelem nélkül tudósítás terjesztendő elő. A további rendelkezésekre vonatkozólag általában a következők jegyeztetnek meg:

„Azon körülmények, melyek között az I. és VII. hadtest, nemkülönben a 18-ik hadosztály részei tegnap este győzelmet arattak, minden üldözést lehetetlenné tettek. A győzelem gyümölcse tisztán csak a 2-ik hadsereg által-, a Metzből *Fresnes- és Etain-en át Verdun-nek vezető utak felé irányítandó erőteljes támadás* által aratható.“

„A 2-ik hadseregparancsnokságra bízatik, hogy ezt minden rendelkezésre álló eszközzel, saját belátása szerint, keresztül-vigye²⁶².)

„A 3-ik hadsereg oszlopélei ma a Nancy-Dombasle-Bayon által jelölt vonalat érték el; lovassága Tóul felé s ettől délre

²⁶²) Jellemző, hogy a főparancsnokság a kivétel módja tekintetében a 2-ik hadsereg parancsnokságnak teljesen szabadkezet enged, míg ellenben az 1-ső hadseregnek részletesen meg lesz hagyva, hogy hadtesteivel 16-án hol és miként foglaljon állást.

czirkál²⁶³). 6 felsége a király nagy főhadiszállása holnap délután 5 órától kezdve Pont-á-Moussonban lesz.“

Még mielőtt az éppen közölt intézkedés a 2-ik hadsereg főhadiszállásába érkezett volna (este 10 óra 30 perczkor), utóbbi 15-én este 7 órakor a lovasságtól eddig beérkezett, de a helyzetet nem eléggé világosan feltüntető jelentések nyomán, nemkülönben a főhadiszállásnak délelőtt 11 órakor kiadott intézkedésére támaszkodva²⁶⁴), augusztus 16-ikára a következő parancsot adja ki:

„Az ellenség tegnap este az 1-ső hadsereg részei és a 18-ik gyalog hadosztály által Metz előtt megtámadtván, a várba visszavetett.

„Az ellenséges hadsereg visszavonulása a Maas felé folyamatban van. A 2-ik hadsereg ennél fogva az ellenséget a Maas felé feltartóztatás nélkül követni fogja.

„A III. hadtest a Moselt, miként már folyamatban van, Pont-á-Moussonon alul lépi át és holnap Novéant és Gorze-on át a metz-verduni nagy utat Mars la Tournál, illetőleg Vionville-nél éri el. Főhadiszállás lehetőleg Mars la Tourba teendő át. A 6-ik lovas hadosztály említett út felé Pagnyból Prégny és Thiaucourt-on át küldhető előre.

„A X. hadtest, mely ma az 5-ik lovas hadosztály előreküldése mellett, Thiaucourt-ba részben már útba indított, holnap menetét Verdun felé körülbelül St-Hilaire-Maizeray-ig folytatja és a még Pont-á-Moussonnál és a Mosel völgyben levő részeit lehetőleg magához vonja.

„A XII. hadtest holnap Nomény-ből Pont-á-Mousson-on át az elővéddel Régnieville en Haye-ig menetel és Pont*á-Moussonig magában felzárkózik.

„A lovas hadosztály a Maas-ig előretolandó.

„A gárda-hadtest holnap elővédjével Rambucourt-t éri el, a főcsapattal és főhadiszállással pedig Bernécourt környékét.

„A IV. hadtest elővédjét Jaillon-ig tolja előre, — főhadiszállás les Saíserais-ben.

„Az összeköttetés a 3-ik hadsereg jobb szárnyával Nancy felé felkeresendő. “

„A IX. hadtest holnap Sillegny-be menetel, hogy a következő napon a III. hadtestet, utóbbi által vert hidakon Novéant-on át Gorze felé követhesse.

„A II. hadtest holnap élével Buchy-t éri el. Az előretolt lovas hadosztályok által az előrejuthatás mérvéhez képest a Maas felé vezető utak és az átjárók nevezett folyón szemrevételezendők, még pedig a X., III., IX. hadtest részére Dieue sur Meuse- és Grénicourtsur Meuse-nél; a XII. hadtest részére Bannoncourt-nál (abal-

²⁶³) Lásd az 1. sz. vázlatot.

²⁶⁴) Lásd a 250. oldalon.

parton 1 mflndnyire St. Mihieltől északra) s végül St. Mihielnél, Pont sur Meuse- és Commercy-nél a Gárda-, IY. és II. hadtest részére.

Frigyes Károly.“

Ezen parancs szerint a hadseregnek a Moselen a legtágabb echiquier-viszonyban kellett átkelnie s 16-ikára egyedül a 2-ik hadsereg részére 45 kilométer (3 menetnyi széles) arczvonalt jelöltetett ki, oly időben, midőn annak jobb szárnyán úgyszólván lőtávolságnyira Bazaine egész serege tömören összpontosítva állott.

A helyzet felfogásának különbözősége a főparancsnokság és a 2-ik hadseregpáncsnokság között eléggé világosan tűnik ki: Moltke parancsában (l. 252. oldal), a 2-ik hadsereg által támadólagos alapgondolattal végrehajtandó nagy jobbrakanyarodás eszméje félremagyarázhatlanul kifejezésre jut; evvel ellentétben Frigyes Károly — azon hiszemben, hogy afranciák már sokkal előbbre jutottak Verdun felé — nem is sejtven a jobb oldalában fenyegető veszélyt, *'párhuzamos üldözés'* által véli feladatát legjobban megoldhatónak, azaz a délután folyamán beérkezett szavahihető hírek daczára, már elvonultnak hitt *francia sereget* előbb elérni és megállítani óhajtja, hogy aztán a Maas környékén intézze ellene a többször említett támadó lökést észak felé

Ez okból Frigyes Károly, midőn este 1/211 órakor Pont-á-Moussonban a nagy főhadiszállás parancsát vévé, 16-ikára már kiadott intézkedésén változtatni nem tartotta szükségesnek, vélvén, hogy a Verdun-nek vezető utak felé irányítandó erőteljes támadás kívánalmának az általa kiadott parancs által is eleget tett.

Az *1-ső hadsereg páncsnoka* a nagy főhadiszállásból beérkezett irányelvek értelmében, 15-én este 11 órakor adta ki intézkedését, mely szerint a következő napon a VIII. hadtestnek Lorry-és Arryba, a VII-nek Pommérieux környékére, az 1-ső lovas hadosztálynak pedig Feybe kellett menetelnie. A I. hadtest Metz-el szemben Courcelles sur Nied tájékán hagyatott vissza s végül a 3-ik lovas hadosztály Mécleuves-be irányított.

Az elrendelt mozdulatok az 1-ső hadsereg részéről 26-ika folyamán végre is hajtattak; a hadsereg főhadiszállása Coin sur Seille-be tétetett át, a Uiedenhofen környékéről bevonuló *Gneisenau-különítmény* pedig Courcelles sur Nied-ig ért s másnap menetét Arry irányában a Moselig volt folytatandó.

XII.

A Vionville-Mars la Tour (Rézonville) melletti csata.

Augusztus 16-ikán.

A német 2-ik hadsereg parancsnoksága az augusztus 15-én délután tett észleletek daczára megmaradt a helyzet olynemű fel-fogása mellett, hogy a francziák már elvonultak Verdun felé s így augusztus 15-iki intézkedésével,²⁶⁵⁾ az 5-ik és 6-ik lovas had-osztályt, valamint a III. és X. hadtestet a gravelotte-mars la tour-i útra irányította, minek következtében 16-án az összeütközés kikerül-hetlenné vált.

Ellenséggel való találkozás esetére, az intézkedés mit sem tartalmaz, mivel Frigyes Károly egyelőre komolyabb összeütközésre nem számított; ennél fogva a helyzetből kifolyó intézkedés megté-tele a két hadtestparancsnokra hárult, a hadsereg parancsnoksága a dolgok menetére csak későn érvényesíthette befolyását, miután továbbra is Pont-á-Mousson-ban, 20 kilométernyire maradt el az üt-közet színhelyétől.

A menet megkezdése előtt a III. hadtest mintegy 15 kilomé-ternyire, (4 órára) van menetcéljától, mögötte a 6. lovas-hadosztály 7 klmnyire, mely utóbbinak a számára kijelölt úton 30 kilométert kel-lett kijelölt menetcéljáig megtennie. A X. hadtest 19-ik had-osztálya 20-, 20-ik hadosztálya legalább 35 kilométernyire van menetcéljától. Az 5-ik lovas hadosztály 15-én déltől kezdve, Mars la Tour tájékán érintkezésben van az ellenséggel.

A nyert parancs folytán a X. hadtest parancsnoka 16-ikára követezőleg teszi meg intézkedéseit:

Daczára annak, hogy jobb oldalában a III. hadtest menetelt, — a Rézonville-nél jelentett ellenségtől tartva, figyelmét első sor-ban ide irányítja, s említett helység felé a 2 lovagló üteg által megerősített 5. lovas hadosztályt erőszakos kémszemlére rendeli ki. Ennek támogatására a 37-ik *gyalog dandár* Chambley-be irá-

²⁶⁵⁾ Lásd 253. oldal.

nyitattott. Ezen csapatok oltalma alatt a 19-ik hadosztály többi része a gárda dragonyos dandárral Thiancourt-ból St. Hilaire-re —, a 20-ik hadosztály pedig Pont á Moussonból Thiancourt-ig volt útját folytatandó.

A III. hadtest parancsnoka eltérőleg a hadseregparancsnokság intézkedésétől, de a helyzetnek teljesen megfelelőleg, azonnal meghagyja a 6-ik lovas hadosztálynak, miszerint a Moselt Cornynál olyképpen lépje át, hogy menetét másnap reggel 5 óra 30 perczkor a hadtest élén folytathassa. Ezen parancs a lovas hadosztálynál éjjel 2 óraker érkezett meg, mire Vilmos mecklenburgi herceg hadosztályát azonnal feliasztotta. De miután a Cornynál vert lánczhidon a lovasság csak egyenkint és lóról leszállva mehetett át, a hadosztály reggel 7 óránál előbb nem kelhetett át a túlsó partra.

A III. hadtest két oszlopban indult el a kijelölt irányban:

az 5-ik gyalog hadosztály a 6-ik lovas hadosztály mögött Navéant-ból Gorze-on át Vionville-be; 12 kilométer; indulás 7 óra 30 perczkor²⁶⁶);

a 6-ik gyalog hadosztály a hadtest tüzérséggel Arnaville-ből Onville-Buxières-en át Mars la Tour-ba; 18 kilométer; indulás reggel 5 óraker.

A hadtest főhadiszállás az utóbbi oszloppal menetelt, valószínűleg azért, mivel a hadseregparancsnokság intézkedése értelmében Mars la Tour-ba kellett jutnia.

Az ellenség állásához képest úgy a III, mint a X. hadtest menete oldalmenet; a hadtestparancsnokok kivonatosan közölt intézkedései a helyzetnek teljesen megfelelőek.

A csatatér leírása.

A további események leírása előtt, néhány szót a csataterről, mely a Gravelotte és Mars la Tour közötti, a metz-verdun-i műút mindkét oldalán elterülő fensíkon fekszik, s széles, lapos terephullámok sorozatából áll, melyekről az áttekintés mindenüvé jó.

A műúttól délre felevő rész nagyobbára nyílt, s keleti és délkeleti szegélyét nagyobb összefüggő erdőterületek képezik, utóbbiak sűrű cserjével benőve. A Rézonville-től keletre, az ezen helységen át Gorze felé, valamint a Flavigny-től előbb délnyugati irányban, azután pedig szintén Gorze felé kanyarodó patakok és mélyedések a csatatér déli részét több kisebb terepszakasgra osztják s az erdőkön belül még gyalogság részére is nehezen áthatol-

²⁶⁶) A hidak és a jobb oldal biztosítására a 8-ik gránátos ezred 1-ső zászlóalja és a 12-ik dragonyos ezred 3-ik százada Dornot-nál, a 12-ik ezred 1-ső zászlóalja pedig Cornynál hagyatott.

ható szakadékokká válnak. A patakok különben csekély vízmennyiségüknél fogva, a csata napján mindenütt átgázolhatók voltak.

Ehhez hasonló a *műüttől északra*, Mars la Tour-St.-Marcel és Bruville között fekvő tereprész is.

A Mars la Tour és Vionville között elterülő Tronviller Büsche nevű erdő bár a kilátást és áttekintést korlátozza, másrészt a támadó földött közeledését segítette elő. Az erdő északi szegélye a mélyedésen túl fekvő magaslatról uralva lesz. Nevezett erdőtől, a műut és a Römer-Strasse között Gravelotte irányában, a terep nyílt és Rézonville-ig mérsékelten emelkedik. A Römer-Strassetől északra elterülő erdőparcellák a kilátást újból korlátozzák.

Az 5-ik és 6-ik lovas hadosztály fellépése; a harc bevezetése 8-10 óra között.

Az elrendelt kémszemle kivitele céljából *az 5-ik lovas hadosztály* parancsnoka a rendelkezésre álló 4 lovagló üteggel a *Modern* dandárt rendelte az első harczvonalba, mely reggel 6 órakor Xonville-ből elindulva, 8 óra 30 perczkor folytatta útját Puxieux mellől Tronville-t délről érintve, Vionville felé.

Ezt követte balról, de valószínűleg jóval később a *Bredow* dandár Suzemont-ból Mars la Tour-on át, jobbról pedig tartalék gyanánt a *Barby* dandár Xonville-ből Tronville felé.

A Redern dandár saját előőrseitől megtudta, hogy Vionville nyugati szegélye mentén ellenséges lovas tábor van, melyben éppen lefűzéssel foglalkoznak s a biztosítással vajmi keveset törődnek.

E hírre az elővédhez beosztott üteg a Tronvilletől keletre fekvő magaslatra siet s onnan meglepőleg mintegy 2000 lépésnyi távolságból megkezdte tüzelését a látható lovas tábor ellen, A főcsapatnál levő 3 üteg szintén ide sietett, a 3 lovas ezred pedig a tüzéség biztosítása céljából *állást foglalt*.

A teljesen meglepett ellenség, *Murát* lovas dandára, szörnyű rendetlenségbe jutott. Egy lovas század és 1 üteg Vionville-től északra ellentállást akar ugyan kifejteni, de csakhamar ez is visszafordul s a többivel együtt keleti irányban vágat el.²⁶⁷⁾

²⁶⁷⁾ Porton tábornok lovasságának — írja Bonie — 16-ikán reggel 5 órakor kellett elindulnia, de ellenparancs érkezvén, 9 órakor újból lenyergeltetett. Miután az őrségen volt dragonyos tiszt két ízben erősebb ellenséges lovasság és tüzéség közeledtét jelentette, a vezérkari tisztek egyike a tények megállapítása végett előreküldetett; mivel ez azt jelentette, hogy komolyabb dolog alig várható, parancs adatott, hogy minden ezredből 3 század itatáshoz vezetendő, mialatt a 4-iknek készültséget kellett tartania.

Alig, hogy a századok az itató helyekhez értek, a helységek és tábo-

Erre a német 5-ik hadosztály tüzérsége jobb kilökés céljából a Vionville-től nyugatra fekvő magaslatra, az útelágazáshoz vonatott előre s onnan a Murát lovas dandár által feliasztott Rézonville körül fekvő gyalog és lovas francia táborok ellen tüzelni kezdett.

A közvetlenül a gyalogság arcvonala előtt táborozó *Gramont* dandár még teljes rendben szállhatott lóra, de hogy a *Bredow* dandár által jobb oldalában meg ne kerültessek, a Römer-Strasse mentén levő erdő mögé állott fel, a hova a *Valabregue* lovas hadosztály is visszavonatott.

Az ágyúdörgés hallatára a francia gyalog csapatok hamar fegyverbe léptek s Vionville felé erős osztagok küldettek előre, a mi a német lovasság további előnyomulásának gátat vetett. Ennek folytán a *Redern* dandárhoz tartozó 10-ik huszár ezred a Flavigny-től délnyugati irányban tovahúzó mélyedésben állott fel; a dandár többi része, mely időközben Tronville-nél gyülekezett, a Tronviller Büsche déli szegélyén, a *Bredow* dandár ugyanezen erdő keleti szegélye előtt foglalt állást, s végül a *Barby* dandár a többször nevezett erdő mögött állott fel.

A hadosztály tüzérsége megmaradt felállításában.

Így álltak a viszonyok 9 óra 30 perczkor az 5-ik lovas hadosztály körletében.

A 6-ik lovas hadosztály a Mosel-en való átkelés után reggel 7 óra tájban indult el a III. hadtest élén Corny-ból Gorze irányában, a hol az 5-ik lovas hadosztály előőrseitől tudomására jutott, hogy Rézonville-nél az éjen át francia lovas őrk állottak s hogy a Gorze és Rézonville közötti erdőben ellenséges gyalog osztagok vannak. Gorze-tól kezdve az élen levő *Rauch* dandár a Bois de Prétres mentén Flavigny-nak irányított, a *Grüter* dandár pedig Buxières-en át Mars la Tour felé küldetett az összeköttetés felkeresése végett az 5-ik lovas hadosztállyal.

Az utóbbi dandár később a Bois de Gaumont-on át Rézonville felé visszahívatott.

Alig hogy a *Rauch* dandár az erdőből kibújva a fensikra ért, a Bois de Vionvilleből élénk ellenséges gyalogsági tűzzel fogadtattott, minek folytán kénytelen volt az erdő mögé visszavonulni. Ekkor jelent meg a *Grüter* dandár a hozzá beosztott lovagló üteggel a fensíkon. Ez utóbbi negyed 10 óraker, tehát ugyanazon időben kezdte meg az ágyúzást a Bois de St. Arnould szegélyén

rok a porosz tüzérség által gránátokkal árasztattak el. Kutatói által gondatlanságunkról értesülve, az ellenség az útnak mindkét oldalán vágóban felvonul s ellenünk gyorstüzet ad.

Erre Vionville utcáiban nagy lesz a panique, a lovasok lóra pattannak s az útra rohannak, mely járóművekkel s elszabadult lovakkal megtelik. A tiszték a golyózápor daczára embereiket feltartóztatni igyekeznek, a mi csak nagy ügygyel bajjal sikerül, végre összeszedődik néhány szakasz, mely a többinek gyűlpontjául szolgál s így sikerül a rezonville-i fensikra visszajutni.

levő francia gyalogsági táborok ellen, a midőn az 5-ik lovas hadosztály tüzérsége Vionville melletti állásából Rézonville-t fogta meglepő tűz alá.

A francia gyalogság az első meglepetésből hamar felocsúdva, azonnal előrerendeltetett a fensíkon megjelent porosz csapatok visszaszorítására. És pedig legelőször is *Frossard* tábornok (II. hadtest) a Bataille hadosztályal Buxiéres felé nyomult elő s mindenekelőtt Flavigny-t és Vionville-t szállotta meg. Déli irányban a gorze-i magaslatok felé a *Vergé* hadosztály s ettől balra szög alakban visszahúzva, az V. hadtesthez tartozó *Lopasset* dandár²⁶⁸) a Bois de St. Arnould felé rendeltetett.

Canrobert tábornok a II. hadtesttől jobbra hátul álló VI. hadtestből a Rézonville-től nyugatra álló *Bisson* ²⁶⁹) és *la Font de Villiers* hadosztályokat szintén Vionville és Flavigny felé rendelte előre; a *Tixier* hadosztály egyelőre St. Marcel-nél hagyatott.

A leírt francia mozdulatokkal szemben a gyenge poroszok már nem igen tarthatták magukat, miért is a tüzérség Tronville mellé, a *Grüter* dandár pedig a Bois de Gaumont-ba vonult vissza.

Ez időtájt — körülbelül 10 óra felé —jelennek meg a lovaság által elfoglalt állás két szélső szárnyán az 5-ik és 6-ik gyalog hadosztály oszlopélei.

Megjegyzések.

A német 5-ik lovas hadosztály abbeli mulasztását, hogy 15-ike folyamán az ellenség állásának megállapítása körül nem fejtett ki kellő tevékenységet és mozgékonytságot, a III. és X. hadtestek parancsnokai ütötték némileg helyre 16-ikára szóló intézkedéseik által.

A X. hadtest szemrevételező különítményének kirendelése a fenforgó esetben teljesen jogos és indokolt, mivel a Rézonville tájékán jelentett ellenség erejéről legbiztosabban erősebb lovas test kiküldése által lehetett megbízható hírek birtokába jutni, erre pedig szükség volt annál is inkább, mert a míg Rézonville körül a fátyol felebbentve nem volt, addig a Mars la Tour és St. Hilaire tájékára irányított csapatok nem érezhették magukat biztonságban; ugyanezen okból kell a lovas hadosztály tüzérségének elrendelt szaporítását is helyesnek elismernünk; hasonlóan helyes érzékre vall ezen szemrevételező különítmény támogatásának elrendelése az utána küldött gyalog csapatok által.

Ügyszintén elismerés illeti a III. hadtest parancsnokát is

²⁶⁸) Ezen dandár tudvalevőleg Saargemündnél csatlakozott a II. hadtesthez (Lásd 170. oldal).

²⁶⁹) E hadosztálytól csupán egy ezred volt jelen (lásd a hadrendet.)

hogy hadseregarancsnokának intézkedése ellenére a 6-ik lovas hadosztályt gyalogsága elé vonja és nem a Pagny-Prégny-n át kijelölt kerülő, — hanem a legrövidebb úton indítja a veszélyeztetett irányban előre.

Ellenben igen nagy mulasztás számba megy a francziák részéről saját bal oldaluk biztosításának elhanyagolása. A veszélyeztetett oldalmenetre való tekintettel Gorze és Buxières-t okvetlenül meg kellett volna szállni gyalogság által; ezen oldalba és nem a hátramenet irányába kellett volna a lovasságot is kikülöníteni.

A közvetlen biztosítás sem teljesítettett lelkiismeretesen. A II. hadtest által felderítés végett kiküldött járőrök 8 óra tájban azon jelentéssel térnek vissza, hogy közelben sehol sem láthatók ellenséges csapatok²⁷⁰).

Hova lettek ezek a járőrök irányítva, hanem Gorze és Buxières felé?! Ott pedig kellett ellenségre bukkanniok.

A német 5-ik lovas hadosztálynak eddig vázolt működéséhez kétségtelenül hozzáfér azon megjegyzés, hogy több erély mellett sokkal fényesebb eredményt mutathatott volna fel. Csakis passiv magatartása tette lehetővé, hogy tüzéségének meglepő harczbaszállása daczára a gondtalanul táborozó Murát lovas dandár és az e mögött levő gyalog és lovas táborok a komolyabb veszélyt kikerülték. Ha az 5-ik lovas hadosztály esetleg a már kéznél levő 6-ik hadosztálylyal együtt a Murát dandárt azonnal üldözőbe veszi s avval egyidejűleg nekiront a francia gyalog táborhelynek, képzelhető, minő óriási zavar és rendetlenség keletkezett volna a francia hadtestek sorában; így azonban a 10 óra tájt a színhelyre érkező német gyalogsági oszlopélek az ellenséget erős állásban, már harchoz felfejlődve találják. A leírt tevékenységgel a kémszemlének tulajdonképeni célja, a földérintés, el volt érve, a francia sereg zömének holléte iránt kétség többé nem lehetett.

A harc lefolyása déli 12 óráig.

Az ágyúdörgés és a Murát lovas dandár által felriasztott francia tábor gyorsan fegyvert fogott, mire a Gravelotte-ban időző Bazaine azonnal előre sietett és a II. és IV. hadtest parancsnoksága által előlegesen tett intézkedéseket jóvá hagyta, melyek szerint az időközben fegyverbe lépett csapatok következőleg léptek akcióba:

A II. hadtesttől:

A legszélső balszárnyon a *Lapasset* dandár nyomult előre a Bois de St. Arnould-ba;

²⁷⁰) Los reconnaissances rentrent et ne signalent pas de forces ennemies dans le voisinage. Frossard.

ettől jobbra a *Vergé* hadosztály fejlődött harcra még pedig a *Jolivet* dandárral a Bois de Vionville-ben, csakhamar annak nyugati szegélyét szállva meg, — a *Valazé* dandárral előbbtől északra a szabad fensikon;

a *Bataille* hadosztály *Pouget* dandárából a 12-ik vadász-zászlóalj és a 23-ik serezed Vionville- és Flavigny-t szállotta meg; az ugyanezen dandárhoz tartozó 8-ik serezed az említett két hely között foglalt állást s különösen az ottani facsoportot tartotta erősen megszállva.

A *Fauvert Bastoul* dandár második harcvonal gyanánt állott fel s a *Pouget* dandár és a *Vergé* hadosztály közötti hézagot töltötte ki.

A VI. hadtesttől:

a *La Font de Villiers* hadosztály *Colin* dandára a *Pouget* dandár erősítésére rendeltetett előre, minek folytán a 93-ik serezed szintén Vionville megszállására használtatott fel. A hadosztály másik *Becquet de Sonnay* dandára a Vionville-től északkeletre fekvő magaslatokon, s végül tőle északra a Römerstrasse-ig a *Bisson* hadosztály jelenlevő 9-ik serezed²⁷¹⁾ volt állást foglalandó; a továbbiakra nézve *Bazaine* következőleg intézkedett: Az egész *gárda és a VI. hadtest 4-ic, Levasor* hadosztálya Gravelotte és Rézonville között a műút mentén tartalék viszonyba rendeltetett. A tüzértartalék Rézonville mellett maradt, ettől északra Rézonville és Villers aux Bois között a Vionville mellől visszavonult *Forton* és *Valabrégue* lovas hadosztályok állottak fel.

Az ekként harckész állapotba helyezkedett francia csapatokkal szemben bukkantak ki a német III. hadtest oszlopélei *Gorze* és *Buxières* felől a fensik déli és délnyugati szegélyén.

Az 5-ik gyalog hadosztály reggel 9 óra tájban ért *Gorze*-ba, a hol az előőrök és az ott egybegyült 6-ik lovas hadosztály által jelentetett, miszerint az elől fekvő fensikon levő „ellenséges tömegek *Gorze* felé előnyomulni látszanak.“ E jelentésre az elővéd parancsnoka, *Boring* vezérőrnagy a *Côte Mousa*-t és a *Thiebault* majort az elővéd 2-2 századjával megszállatta, mialatt a 9-ik dandár a városon átvonult.

Alig hogy az élt képező 2 lovas század afensikra kiért, őket is a *Rauch* dandárhoz hasonlóan, a Bois de Vionville-ből öldöklő tűz fogadta úgy, hogy kénytelenek voltak *Anconville Ferme* felé visszahúzódni. Ellenben a lovasságot követő 2 elővéd zászlóalj nagyobb ellentállás nélkül nyomult előre a Bois de Vionville északi kiszögélése felé s $\frac{1}{4}$ 11 órakor az elővéd üteg a tűzvonal bal szárnyán szintén barezba lépett, az elővéd dandár többi része pedig követte az első harcvonalat.

²⁷¹⁾ Lásd 259. oldal.

A sikernek ezen benyomása alatt a hadosztály parancsnoka *Stülpnagel* tábornok elővédjét elegendőnek tartotta, hogy avval a Rézonville felől jövő ellenséges csapatokat feltartóztassa, miért is a 10-ik dandárral Flavigny felé szándékozott előnyomulni; a szerzett benyomásról egyidejűleg a 6-ik gyalog hadosztály parancsnokát is értesítette.

A növekvő ellenséges ellentállással szemben *Stülpnagel* tábornok a már harcban álló elővéd üteg mellé a hadosztály összes tüzérségét fejlődttette fel.

Ezalatt az F/48. zászlóalj kivételével a 9-ik dandár összes gyalogsága a Bois de Vionville és Bois de St. Arnould-ba hatolva, véres ide-oda hullámozó harczzal, mely alatt töbt ször kézi tusára kei ült a dolog, csak nagy nehezen, lépésről-lépésre juthatott előbbre a Jolivet és Lapasset dandár csapatjai ellen.

Másrészt a 9-ik dandár fennmaradó F/48. zászlóalja a tüzér vonalat balról megkerülve iparkodott előrehatolni, de a Valazé dandár csapatjai által balról oldaltűzbe vétetvén, megtizedelve és teljesen feloszolva volt kénytelen a Bois de Gaumont-ban menedéket keresni. A zászlóalj foszlányait az épen megérkező *10-ik dandár élzászlóalja* (1,52) vette fel; ennek parancsnoka ugyanis Döring vezérőrnagy által sürgős segélynyújtásra szólíttatván föl, anélkül, hogy ezrede felfejlődését beárta volna, az üldöző ellenségre vetette magát. Véres áldozat árán bár, de csakis úgy volt kilátás az állását már-már odahagyó tüzérség szorult helyzetén segíteni; a zászlóalj az ellenség öldöklő tüzétől iszonyú veszteséget szenvedett²⁷²), az összes tisztek harczon kívül helyeztettek; ugyanakkor, kevéssel 11 óra után esett el az ezen szárnyra siető dandárnok; Döring vezérőrnagy is. Ezek után a lelkes zászlóalj maradványa az ellenfél erőteljes lökemének engedni volt kénytelen, mely az által keletkezett, hogy Bataille tábornok látva a poroszok tényeresét, a Bastoul dandár élére állva, azt személyesen rohamra vezeteli előre.

E válságos pillanatban érkeznek meg a 10-ik dandár többi csapatjai; az élen levő 52-ik ezred másik két zászlóalja futólépésben rohan fel a magaslatra és az ellenlökemre indult francziákat Flavigny irányában nagy veszteségek árán a Khf magaslaton álló tüzérség oldalozó tüzének segítségével visszaveti. A 10-ik dandár még beérkező részeivel, valamint a *6-ik hadosztálynak* időközben harczbalépett tüzérségének támogatása alatt sikerült aztán *Schuerin* vezérőrnagynak a magaslaton lábát megvetnie. A leírt lökem alatt

²⁷²) Das Bataillon erlitt ungeheure Verluste durch das verheerende Feuer des Gegners. Gleich zu Anfang war der etatsmäßige Stabsoffizier, Major v. Schorlemmer, gefallen; von einer Hand in die andere ging die Fahne, denn einen Fahnenträger nach dem andern streckten die feindlichen Kugeln nieder. Bald waren sämmtliche Offiziere des Bataillons ausser Gefecht gesetzt.

Bataille tábornok, közvetlenül utána pedig Valazó tábornok is megsebesül, mire ½12 óra felé mindkét dandár rendetlenségbe jutva futásnak ered.

Majdnem egyidejűleg, mint később látni fogjuk, a Flavigny-Vionville-t megszállva tartó Pouget és Colin dandár is visszavetettek.

Kevéssel utóbb — 12 óra tájban — a harcsvonal jobb szárnyán a poroszok már majdnem az erdőszélig jutottak előre.

Nemsokára új, nem várt erősítések érkeztek. A X. hadtesthez tartozó, 15-én este Novéant-nál állott és a X. hadtest parancsnoka által Chambley-be irányított *Lynker* különítmény Gorze-ban ágyúsót hallván, a csataterre sietett és magát Stülpnagel tábornok rendelkezésére bocsátotta, ki a különítményt a harcban álló tüzérség mellé részben annak fedezetére rendelte.

A 6-ik gyalog hadosztály már reggel 8 órakor bontakozott ki a Bois de Harl-ból, a honnan Vionville és Rézonville közelében a nagy francia táborok világosan láthatók voltak, miért is a hadosztály Buxiéres-nél, elől a 12-ik, mögötte a 11-ik dandárral mindegyik dandár 2—2 harcsvonalban felfejlődött, a jelenlevő hadtestparancsnok *Alvensleben* tábornok pedig szemrevételezés céljából előre lovagolt.

Ekkor érkezik be az 5-ik hadosztály értesítése a helyzetről, mely azon nézetnek adott kifejezést, miszerint *az ellenség visszavonulófélben van északi hányban*. Ennek folytán Alvensleben tábornok 9 óra 30 perczkor meghagyta a 6-ik gyalog hadosztálynak, hogy Mars la Tour on át haladék nélkül Jarny-ba meneteljen, hogy ezáltal az ellenség útja nyugat leié elvágassék. Egyidejűleg a 2-ik hadsereparancsnokságnak Pont-á-Moussonba hasonló értelemben szerkesztett jelentés küldetett.

Időközben a hadtesttüzérség parancsnoka a két lovas hadosztálynál információt szerzett magának a dolgok állásáról s a tüzérséget a 2-ik dragonyos ezred fedezete alatt jobbra előre a fensikra rendelte. A magaslat különböző helyein egyenkint harezba lépő ütegek a Vionville-Flavigny-ból ellenük összpontosított gyalogsági tűz által részben visszafordulásra kényszerítettnek, de később más helyen újból felvonulnak.

Ekkor már Alvensleben tábornok is átlátta a jobb oldalában fenyegető veszélyt, miért is meghagyta, hogy a 6-ik hadosztály arczot váltson északkeletnek; ennek értelmében *Bnddenbrock* tábornok 10 óra 30 perczkor „dandárokkal jobbra kanyarodást“ rendel el; 12. dandár irány a mars la tour-vionvillei műút mindkét oldalán, a 11. dandár a tronville-i út mentén.

A jobbrakanyarodás végrehajtása után a két dandár helyzete, valamint a csapattestek számára kijelölt irány az V. számú csataterven látható. A 24-ik ezred a legszélső balszárnyon lépcső viszonyban volt visszahagyandó, hogy szükség esetén a hadosztály

baloldalát a Tronviller Büsche-ből jövő meglépések ellen védelmezze.

A francziák ez időtájt, mint már említve lón, a Vionville Flavigny által jelölt vonalat a Pouget és Colin dandárokkal tartották megszállva.

A 11. dandár 1-ső harczzonalában előnyomuló 35. ezred jobbszárny-zászlóaljja Flavigny-, az 1-ső Vionville-, a középső pedig a két helység között fekvő facsoport felé tartott. Főleg ez utóbbi nagy veszteséget szenvedett s a Khf-bez érve, egyelőre nem mehetett tovább. A második harczzonalat képező 20-ik ezred az ellenség gránát tüze elől Tronville-től keletre a teknőben keresett menedéket s egyelőre csak III. zászlóaljja küldetett előre az első harczzonal közepének és balszárnyának támogatására.

A 12-ik dandár első harczzonalát képező 64-ik ezred II-ik zászlóaljja Vionville nyugati, a fusilier zászlóalj pedig átkarolólag annak északi szegélye felé nyomult előre; az I-ső zászlóalj a közép mögött állott fel s élénk tűzzel támogatta a másik két zászlóalj előnyomulását

A második harczzonal a Tronviller Büsche-nél felvevő állást foglalt.

Az ekként 3 oldalról körülfogott Vionville kevéssel ½12 óra olótt gyors rohammal bevétetett.

A sikerült roham után a 24-ik ezred is előre ront, de csakhamar túlerős, a Römerstrasse és a nagy műút között összefüggő s folyton erősbödő ellenséges arczzonalat lát maga előtt. *Canrobert* tábornok ugyanis látva a porosz balszárny előnyomulását, St. Marcel nél álló *Tixier* hadosztályát is az első harczzonalba rendelte, melynek tüzérsége az erdőszélén máris akcióba lépett.

Egyidejűleg *Bazaine* a III. és IV. hadtesthez parancsot küldött, miszerint menetüket siettessék és hogy eredeti rendeltetésüktől éltéiőleg az ütközetvonal jobb szárnya mögé vonuljanak.

A porosz 24-ik ezred ily nagyszámú ellenséggel szemben hathatós tűz kifejthetése céljából mindhárom zászlóaljjal rajvonalat alakít.

Buddenbrock vezérőrnagy látva a balszárnyon fenyegető veszélyt, a Tronvillenél tartalék viszonyban maradt két zászlóaljból egyet — a II/20-at — e szárnyra rendelte s egyúttal a hadosztály jobb szárnya mögött felállott hadosztály-tüzérségnek meghagyta, hogy a bal szárny támogatása végett Vionville-nél foglaljon állást, e helyett a jobb szárnyon Flavigny felé az éppen beérkező hadtest-tüzérség vonult fel.

Ha e pillanatban végig tekintünk a harcmezőn, a francziák tömör., minden perczben tetemes erősbítésekre számító tűzzonalával szemben egy 9000 lépés-nél hosszabb félkör alakú sekély német harczzonalat találunk, a hol a rendelkezésre álló összes gyalogság és tüzérség már is belevonatott az első vonalba. Ennek érzetében

a III. hadtest parancsnoka a gyenge harczzonal támaszai gyanánt az újból egyesített 2 lovas hadosztályt állítatja fel az 5-ik, illetőleg 6-ik gyalog hadosztályok mögő.

Időközben a francziáknak a Römer-Strasse és a nagy műüt között felvonult tüzérsége Vionville-t pusztító tűz alá fogta, úgj, hogy abban a további megmaiadás lehetlenné vált. Nehogy a balszárny visszavonulni kényszerítették, *Buddenroclc* vezérőrnagy az utolsó mentő hajszálhoz kapott s a még egye s-egyedül zárkózottan Tronville-nél tartalékul maradt 1/20. zászlóaljat előre rendeli; ez Vionville és Khf. között előnyomulva, mintegy 1500 lépésnyi széles arczzonalat magával sodrit előre s így a legnagyobb s végső erőmegfeszítések utján sikerült a Vionville előtt fekvő magaslatok szegélyét birtokba ejteni.²⁷³⁾

A francia tüzvonal az ellene rohamra indult 2 lovas század daczára teljes rendben vonul hátrább a magaslat koronája felé, csak Flavigny védőrsége nem akart még sehogy sem tágítani, daczára annak, hogy a major a becsapódó porosz lövedékek folytán kigyüiladt. A 12., 52, és 35. ezred részeinek végre ismétlen végrehajtott rohamok után sikerült a francziákat innen is kiszorítani, miáltal a 6-ik hadosztály jobb szárnyán megbecsülhet len kulcspon t birtokába jutott; ugyanekkor veretett vissza — mint tudjuk — a Bastoul és Valazé dandárok ellenlökeme is.

Kevéssel előbb ³/₄ 12 tájban, érkezett a harczzonal balszárnya mögő újabb váratlan erősbites: a X. hadtest parancsnoka által szin-Chambley-be irányított 37-ik gyalog dandár fenmaradó része²⁷⁴⁾, mely a Lynker különítményhez hasonlóan a III. hadtest parancsnokának rendelkezésére állt. Ennek egyik zászlóalja a harczzonal balszárnya mögő rendeltetett, fenmaradó része pedig egyelőre Tronville-nél állott fel.

²⁷³⁾E valóbari élet-halál fölött döntő végső megfeszítést a V. M. kövötközőleg eseteli:

„Bei diesem Vorgehen auf der fast gänzlich unbedeckten Hochfläche gegen die breit entwickelte Front der Franzosen entbrennt sogleich ein hartnäckiger Kampf, in dessen blutigem Hin- und Helwogen die einheitliche Leitung bald aufhört. Die Umsicht der unteren Führer und die Tapferkeit der Einzelnen tritt an ihrer Stelle Je nachdem die Bodenverhältnisse, das feindliche Streichfeuer, die augenblickliche Eingebung der Offiziere e- mit sich bringen, werden die auseinander gezogenen Compagnie-Colonnen hierhien und dorthin getrieben und unter einander gemischt. Versprengte schliessen sich an Versprengte und greifen nach besten Kräften wieder in das Gefecht ein Vergeblich wäre der Versuch ein treues Bild dieses wilden Kampfes in allen seinen Einzelheiten wiederzugeben. Nach langem und heissem Ringen sind die Preussen etwa 1000 Schritt weit in östlicher Richtung vorgedrungen, und als es ihnen schliesslich gelingt, die Stellung an 'der Baumgruppe und die derselben zunächst liegenden Höhen dem Gegner zu entreissen, wendet sich dieser zum Rückzüge.“

²⁷⁴⁾ Lásd a hadrendet (VIII. sz. melléklet)

Megjegyzések:

A gyalogsági harcz épügy mint Spicheren és Colorabey-Nouilly-nál, e csatában is feltűnően egyenlőtlen erőviszonyok között vezetetik be, a mennyiben a német lovasság fellépése által felriasztott francia hadtestek harczra fejlődve várják a német oszlop-élek megjelenését.

Az ellenségnek ily erősen megszállt állásával szemben főleg az erdőszorosból kibontakozó 5-ik gyalog hadosztálynak volt bajos a helyzete. Hátha még Gorze-nál a szoros francia gyalogság által meg lett volna szállva! A németek különben az által, hogy a nevezett várostól északra fekvő többnevű erdőt már 16-ikára való éjjel meg nem szállták, szintén mulasztást és hibát követtek el; a megszállás pedig könnyen lett volna eszközölhető, miután Gorze amúgy is kezükben volt.

Legkésőbb azonban a kibontakozás előtt, a felfejlődés biztosítására kellett volna az erdőszéleket a menetvonal mindkét oldalán megszállani; a Côte Mousa és Thiebault major megszállása által, bár a jelen esetben elégségesnek mutatkozott, a hadosztály kibontakozása, vagy pláne annak felfejlődése a fensíkon biztosítottak nem mondható. Különben az itteni eset eléggé különös: a 9-ik dandár nagyobb része az erdőn kívül, a Bois de Vionville-től keletre fekvő magaslaton fejlődik fel s aztán húzódik be az időközben a francziák által megszállt erdőbe, melynek kézrekerítése délig tartó heves küzdelembe került, mialatt — ismételten kiemelendőnek tartom — több ízben kézi tusára került a dolog.

A 10-ik dandár a beállott sürgős szükség folytán nem fejlődhetett fel rendesen; az izoláltan harczba dobott élzászálóalj vissza is veretik.

A hadosztálytüzérség egyesített alkalmazása ellenben a jobb-szárnynak jó szolgálatokat tett.

Stülpnagel vezérőrnagy első helyzetjelentése, valamint Alvensleben tábornok azon intézkedése, melylyel a 6-ik hadosztályt a Rézonville körül harczkészen látott ellenséges tömegek daczára Jarny felé irányította, másnak mint a fölény biztos érzetéből fakadó elbizakodottságnak alig tulajdonítható. Annál feltűnőbb ezen intézkedés, mert hiszen annak kiadása alkalmával 9 óra 30 perczkor, sőt már előbb a csatát bevezető lovasságnak és tüzérségnek máris hátrálnia kellett, a miből nagyobb ellenséges erő jelenlétére következtetni lehetett.

Időközben a hadtesttüzérség parancsnoka is szemrevételezett s úgy látszik más színben látta a helyzetet, mert a tüzérséget felvonultatta. Ebből is különös helyzet fejlődik: míg a 6-ik hadosztály gyalogsága oldalmenetet tesz észak felé, annak lovassága és tüzérsége jobb oldalában felveszi a harczot. A 6-ik hadosztálynak harczba-dobása a buxiéres-rézonvillei-út mentén kétségtelenül sokat könnyített volna az 5-ik gyalog hadosztály sorsán.

Egyébként a 6-ik hadosztály támadása a jobbra kanyarodás után igen szépen hajtatik végre, de a tüzéség bevezető tüze és hathatós támogatása nélkül.

Vionville és Flavigny esete igen tanulságos; ebből is kitűnik, hogy falvak, majorok s egyáltalában jól látható tárgyak az ellen tüzéségének igen jó célpontul szolgálnak, úgy hogy azokban a tartós megmaradás lehetetlen. Ugyanitt látjuk az elősodritásnak remek példáját is, midőn egy zászlóalj, nem is számítva a később hozzája csatlakozó legszélső jobb szárnyat, 5 már végkép kimerült, mintegy 1500 lépésnyi kiterjedést vett zászlóaljnak új erőt, lelket kölcsönözve, azokat magával előre rántja!

Tartalékok a hadosztályt, önálló előnyomulásához mérten, mindkét szárnyon követik, de ezek csakhamar az első vonalba vonatnak, úgy hogy déltájban a mintegy 4000 lépésnyi arczvonatot felvett hadosztálynak a rajvonal mögött zárkózott gyalogsága már egyáltalában nincs.

Az egész hadtest kiterjedése körülbelül 9000 lépésnyi, mely mögött tartalék gyanánt lovasságon kívül mindössze a 37*ik gyalog dandár 3 zászlóalja áll.

A tüzéség nagyobb tömeggé nem egyesített; a színhelyen jelenlevő 21 üteg többszöri állásváltoztatás után déltájban 4 egyenlő csoportban nyer alkalmazást. Fedezetéiől kevés kivétellel lovasság gondoskodik.

A 67 zásznai lovasságból 20 század az 5-ik, 17 század pedig a 6-ik lovas hadosztály parancsnoka alatt egyesítve van; előbbi a 6-ik gyalog hadosztály közepe, utóbbi a két gyalog hadosztály két belső szárnya mögött foglal állást. 26 lovas század az arczvonatot mögött, 4 század pedig a bal oldal megfigyelésére és biztosítására van kirendelve. A harczzvonatától keletre elterülő Bois des Ognons mindkét fél részéről teljesen ignoráltatott.

A déli órában a 6-ik gyalog hadosztállyal (14 zászlóalj), valamint az 5-ik gyalog hadosztály 11 zászlóaljjával szemben francia részről 23—23 zászlóalj gyalogság áll közvetlenül harczzban. Legközelebbi erősítés a francia jobbszárny mögött a Tixier hadosztály, a közép mögött a Levassor hadosztály.

A francia arczvonatot kiterjedése körülbelül 7000 lépés. Szinte megfoghatatlan, hogy a tömöttebb, jobb állásban levő francia vonal egész hosszúbban lassan bár, de egyre tért veszített, ez csakis tisztán védőleges magatartásának tulajdonítható.

Bazaine intézkedéseire a következőket jegyezzük meg:

Lovasságának felhasználása után Ítélve, nem valószínű, hogy a marsallak a németek 15-iki helyzetéről csak megközelítőleg helyes tudomást szerzett volna; annyit azonban már a 14-én vívott csatából is kombinálhatott, miszerint egy nap kevés volt arra, hogy az egész Metz előtt álló német sereg a Mosel túlsó partjára átkeljen; ezen körülmény tehát a mellett szölt, hogy 16-ika folyamán a német

hadseregnek csak egy része állhat vele szemben, a mi a csata elfogadását mindenesetre eléggé indokolja.

A megtámadhatás pillanatában az elhatározás csak kétféle lehetett: erejének egy részével a fensíkon helyt állani, míg a sereg zöme északi irányban elvonul, vagy pedig, a mit a helyzet inkább parancsolt, a csatát elfogadni, de ez esetben teljes erejének latba vetésével pozitív eredményre törekedni, azaz támadólag kellett volna fellépnie. Bazaine e két alternatíva közül egyiket sem fogadta el tisztán; elhatározta ugyan, hogy egész erejét akcióba hozza, de a II. és VI. hadtestnek már kezdettől fogva meghagyta, hogy védőleges harezot vívjanak. A pozitív eredmény utáni törekvés itt is csak az alsóbb parancsnokoktól indul ki, a mi az áldozatdús, de vég-eredményükben semmis és már Spicherennél jellegzett ellenlökem-félékhez vezet; ezt bizonyítja a Valazé, ezt a Bastoul dandár esete.

A. V. M. hibáztatja Bazainet, hogy tartalékát Gravelotte-nál tartotta vissza, mondván:

„Eleinte az összes gárda és a VI. hadtest egy része a csata-ternek oly szakaszában állítottatott fel, mely ellen komoly támadás egyáltalában nem intéztetett.“

Igaz, hogy ezen irányból komoly támadás nem következett be, *de bekövetkezhetett volna* annál is inkább, mivel a Mosel völgyéből Gravelotte felé a Mance völgyébe jó közlekedési vonal vezet; hogy sem a marsall, sem a gárda hadtest parancsnoka a csata folyama alatt sem ezt, sem a Bois des Ognonst fel nem derítette, inkább róható fel mulasztásul; különben is a felderítés és hírszerzésre egyáltalán vajmi kevés súly lett fektetve.

A francia erőelosztást²⁷⁵⁾ nagyjában véve a helyzethez mértnek kell jeleznünk, csak hogy az ez által kínálkozó előny legkésőbb a III. és IV. hadtest beérkezése után ki is kellett volna aknázni.

A csata lefolyása 12 és 3 óra között.

Midőn déltájban a francia II. hadtest az egész vonalon hátrálni kezdett, az ezen szárnyon jelenlevő *Bazaine* az üldöző ellenség feltartóztatására a Lapassct dandárhoz beosztott 3. lancier- és a gárda vértés ezredet rendelte előre. Előbbi felfejlődése után csakhamar vissza is fordult; a gárda vértés ezred ellenben a földön szanaszét heverő tábor szükségletek és maradványok által bár feltartóztatva és rendetlenségbe hozva, az elrendelt támadást e nehézségek dacára kiváló vitézséggel hajtotta végre. A ½1 óra tájban keresztülviitt támadás a Flavygny-tól keletre előnyomuló 11/52. és F/12. zászlóalj ellen irányult, melyet a raj vonal 250 lépésről pusztító gyorstüzzel fogadott; mindazáltal a lovasság áttör a gyalogsági vonalon, mire ez utóbbi hátrafordul s úgy veszi üldözőbe puska-

²⁷⁵⁾ Lásd a csatatérvet.

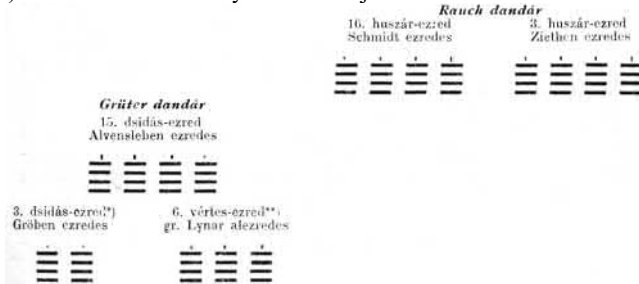
tüzével a rendetlenségbe jutott gárdistákat, kik ellen időközben a Flavigny mögött álló 11. és 17. huszárezredek századjai is rohamra indultak. A francia lovasság maradványa a német huszárok által üldözőbe véve. visszafordul; utóbbiak Rézonville előtt a francia 3-ik vadász zászlóalj és a Bazaine által személyesen előre vezetett gárdaüteg tüzebe kerülvén, Flayigny mögé voltak kénytelenek visszahúzódní. E kis epizód alatt maga Bazaine is életveszélyben forgott.²⁷⁶⁾

A francia gárdisták által hőiesen keresztülvitt roham alatt 22 tiszt 208 gárdista és 243 ló helyzetetett harczon kívül.

A francia II. hadtest megkezdett hátrálásának üldözése céljából időközben *Alvensleben* tábornok is lovasságot rendelt előre. E feladattal a G-ik lovas hadosztály bízott meg, ez azonban csak délután 1 óra tájban ért az alábbi ábra szerint²⁷⁷⁾ csoportosítva a fensikra, a midőn már hátráló csapatok helyett friss, érintetlen ellenséggel szemben találta magát. Bazaine ugyanis a hátráló II. hadtest felvétele céljából a *Picard*-gárda hadosztályt rendelte előre, mely Rézonville-től délre harcra fejlődött, hogy a II. hadtest által odahagyott vonalakat újból elfoglalja; a hadosztály 3-ik ezrede pedig aLapasset dandár támogatására rendeltetett, mely a Bois de St. Arnouldtól északra fekvő magaslatokon derekasan tartotta magát. A 6-ik lovas hadosztály fejlfejlődése — állítólag helyszűke s egyéb kicsinyes okok miatt — csak részben sikerült. Alig hogy az első harcvonal Flavigny és a buxiéres-rézonville-i út között rohamra indult, heves

²⁷⁶⁾ A porosz huszárok — Írja Bonie — hallatlan vitézség jelét adva, annyira előre mennek, hogy a marsallt körülfogják. Ez vezérkarával együtt kardot rántani kénytelen, úgy hogy már kézi tusára került a dolog, midőn az 5-ik huszár-ezred egyik századja, mely du Preuil tábornok által idejekorán értesítettett, valamint a 4-ik chasseur ezred egyik századja ép jókor érkeznek, hogy a marsallt és a II. had est egész törzsét megmentésék.

²⁷⁷⁾ A G. lovas hadosztály harcchoz fejlődése:

*) Az ezred két százada a Mosel jobb partján maradt.

**) Az ezred 4-ik százada tűzérfedezetül volt kirendelve.

ellenséges gránát- és puskatűzbe jutott s így a hadosztály nem csekély veszteséggel Flavigny mögé veretett vissza.

A leírt lovas támadás alatt a jobb szárny és közép mögött felállítva volt 3 tüzér csoport előbbre vonatott, és pedig a jobb szárnyon levő csoport a Bois de St. Arnould északnyugati csúcsához, a középső a gorze-flavignyi útig, a Khf. magastaton levő pedig Flavigny elé, attól keletre.

Ez által a Bois de St. Arnould és Rézonville közötti magaslat hathatós tüzér-tűz alá vétetett, minek folytán a francia támadó kísérletek e szárnyon sehoggy sem vergődhetek zöld ágra, másrészt pedig a lőszer, fogytán levő német jobb szárnynak sem sikerült a Bois de St. Arnould északi szegélyénél előbbre jutni. E szerint a liarczvonat e szárnyán a küzdelem jó ideig álló tűzharcz jelleget öltött.

Annál komolyabbá vált a helyzet a németekre nézve a másik szárnyon. Alig hogy Vionville-Flavigny kézre került, a hátráló *Colin* és *Pouget* dandárt üldöző német osztagok pusztító oldaltűzbe kerültek. *Canrobert* tábornok t. i. az eddig tartalékviszonyban állott *Beqnet de Sonnay* dandárt ²⁷⁸⁾ éppen az üldözők oldalában, a *Bisson* hadosztály D-ik ezrede mellé fejlődött fel, utóbb említett ezred jobb szárnyán pedig a Tixier hadosztály *Péchet* dandára lépett fel a Römer-Strasse mentén a német legszélső bal szárny ellen. (II 24. és 11/20. zlj.)

Ily körülmények között a további üldözést beszüntetve, a 6-ik hadosztálynak az ujonan fellépő francia csapatok ellen nagy jobb-rakanyarodás alakjában arczot kellett váltania észak felé. A kanyarodó jobb szárnyat a 11/52. és F/12. zászlóalj képezte, ezeknek sikerül is a nagy műútig előrejutni, a hol azonban hatalmas golyózapor fogadja őket, s miután tölténykészletüket mind ellőtték, a megmaradt gyenge romok Vionville és Flavigny felé vettetnek vissza. Az említett két zászlóaljtól balra a 35-ik gyalog ezred I. és II-ik zászlóaljának részei nyomulnak előre, és sikerül is magukat a műútárokban befészkelni; az ezred többi része Vionville és Flavignyt szállotta meg. A műúttól északra a 20. ezred I. és F. zászlóalja, még távolabb a 64-ik ezred foglalt állást; végre a legszélső bal szárnyon továbbra is a 24-ik ezred a 11/20. zászlóaljjal iolytatta úgyszólván vótkimerülésig a küzdelmet az egyre szaporodó tömegek ellen. A marsaiból kapott parancs folytán ugyanis már közeledtek e szárny felé a *III. és IV. hadteste*. Az előbbi hadtest *Nayral* és *Aymard* hadosztálya körülbelül 1 óra 30 perczkor fejlődött fel St. Marcel és Bruville között, a honnan egyelőre a Tronviller Büsche-től északra elterülő magaslat lábáig nyomultak előre.

A III. hadtest mögött Doncourt-on át a IV. volt előnyomulóban.

²⁷⁸⁾ Lásd 26-1. oldal.

A III. hadtest *Montaudon* hadosztályát Bazaine Gravelotte felé irányította, mivel onnan a *Deligny* gárda hadosztályt és a gárda vadász zászlóaljat, menekülő parasztoktól kapott azon hírré, hogy a Mosel völgyéből Gorze felé nagy porosz csapattömegek vannak útban, — a Bois des Ognonsba rendelte.

A II. hadtest 2 megviselt hadosztálya szintén Gravelotte tájékán gyülekezett.

Végül a *Levassor-Sorval* hadosztály utasított, hogy egyelőre 1-ső dandárával a IV. hadtest és a Picard hadosztály közötti űrt töltsé ki.

A német balszárny ellen ekként készülődő oldaltámadás el-
lensúlyozására csupán az újonnan a színhelyre érkezett *37-ik gyalog dandár* 3V₂ zászlóalja állott rendelkezésre, melyből az egyik, a 11/91. zászlóalj, mint tudjuk, beérkezése után azonnal a harc-
vonal balszárnya mögé rendeltetett²⁷⁹⁾, maradt tehát érintetlenül mind-
össze harmadfél zászlóalj, mely 12 óra 30 perczkor a Tronviller-
Büsche felé rendeltetett előre. A sűrű cserjével benőtt erdön való
fáradtságos áthatolás után annak északi és északkeleti szegélyén a
10 századnyi csapat St. Marcel irányából erős ellenséges lüz
alá vétetik, mely a további előnyomulást lehetetlenné tette.

Körülbelül 2 óra körül lehetett az idő, a midőn a *Levassor-Sorval* hadosztály által megerősített VI. hadtestnek parancsnoka *Can-
robert* tábornok jobb oldalban a III. és IV. hadtest, bal oldalban a
gárda előnyomulásáról tudomást szerezve, elhatározta, miszerint
saját hadtestével Vionville irányában erőteljes támadásba megy át.

Alvensleben tábornok látván az ellenséges tömegek csoporto-
ulásából származó, saját bal szárnyát agyonnyomással fenyegető
veszélyt, más csapat hiányában, utolsó kísérlet gyanánt, miután
o tekintetben a neki közvetlenül alá nem rendelt 5. lovas hadosz-
tály parancsnokával²⁸⁰⁾ megállapodásra jutott, a lovasság harczbado-
bására szánja el magát; ezen megállapodás értelmében a hadosz-
tályhoz tartozó 2 dandár főleg a balszárny biztosítására volt 1 el-
használható, egy dandár pedig különleges feladatra a hadtest-
parancsnok rendelkezésére bocsátott.

A harcvezetés bal szárnyának biztosítása céljából a Tron-
villenél gyülekezett *Barby-dandárnak* meghagyatott, miszerint a
Tronviller-Büsche-től északkeletre állást foglalt (a Bredow-dandár-
hoz tartozó) 13-ik dragonyos ezredhez csatlakozzék. A harcvezetés
különböző pontjain már amúgy is feloszolva levő *Redern* dandár-
beli csapatok elfoglalt állásukban meghagyattak s így a különle-
ges feladat koresztülvitelére csupán csak a *Rredow* dandárnak
még két fenmaradó, Tronville-nél álló ezrede — a 7-ik vértés

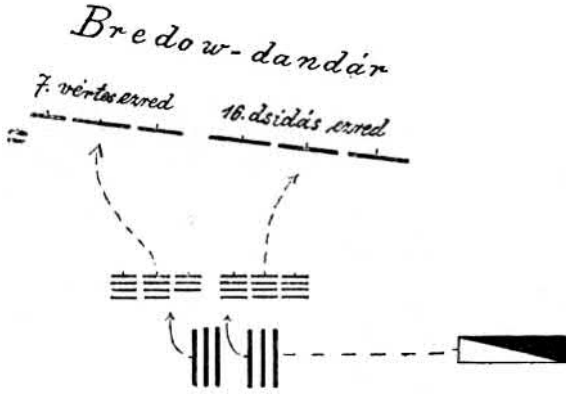
²⁷⁹⁾ Lásd a 265. oldalt.

²⁸⁰⁾ Lásd a hadrendet.

és 16-ik dsidás ezred — maradt; ezek a hadosztályparancsnok által Vionville felé rendeltettek előre.

Útközben a dandárnok azt hívén, hogy a Tronviller-Büsche nem saját, hanem ellenséges gyalogság által van megszállva, az említett erdő felé oldalbiztosításul 2 századot rendelt ki. A nagyon veszélyesnek hitt feladat megoldásával sorshúzás útján a 7-ik vértés ezred 3-ik, és a 16 dztás ezred 1-ső százada bízott meg. Alig hogy e két század a kijelölt irányban elindult, Alvensleben tábornoktól parancs érkezett, hogy a dandár a Römer-Strasse mentén felvonult francia tüzérség ellen rohamra induljon. A dandár előnyomulását és felfejlődését az alábbi ábra mutatja.

A Bredow dandár előnyomulása és harcához fejlődése:

Felfejlődése után a dandár heves ágyú- és puskatűzrel fogadtatott, daczára annak átszágulda a francia első harcvonalon, majd keresztül tör a tüzér vonalon Össze-vissza vágva az útjába eső fogatokat és kezelő legénységet. Még evvel sem elégedve meg, a harcvágytól égő lovas csapat tovább folytatja útját, míg 3000-lépésnyi hosszú roham után minden oldalról ellenséges lovasság veszi körül, mely, mint tudjuk, Rézonville-től északra, részben az erdő mögött földve állott fel.²⁸¹⁾ A Forton hadosztály Murát dandára által arcz- és bal-oldalba, a Gramont dandár által hátba, majd a Valabrégue lovas hadosztály által szintén arezba fogva, a végleg kimerült Bredow dandár rövid kézitusa után megfordul s anélkül, hogy a francia lovasság által érelyesen üldöztetnék, újból az ellenséges gyalog- és tüzér vonalakon átszágulda, a legsűrűbb golyózápor közepette tör magának utat Flavigny mögé, a hol a 3—3 századdal rohamra indult ezredek mindegyike már csupán 1—1 századot alakíthatott.

Bár nem csatlakozhatunk teljesen a német írókhoz, kik a

²⁸¹⁾ Lásd a 261. oldalon.

vitézül és valódi lovas bravúrral végrehajtott támadás erkölcsi hasznát és következményeit túlbecsülik és azt „Todesritt“-nek elkeresztelve, édig magasztalják, annyi azonban kétségtelen, hogy a Canrobert tábornok által Vionville felé szándékolt támadás, mely a 6-ik hadosztályt agyonnyomással fenyegette, ha nem is maradt abban, de vesztett energiájából, minek folytán a német erősítések időt nyertek a beérkezésre.

Megjegyzések.

Az utóbb leírt harcmozzanat legfontosabb s legérdekesebb részét a lovas támadások képezik, melyek mindannyian nem az illető lovas parancsnokok iniciatívájából, hanem nagyobbára beállított kényszer folytán, a magasabb parancsnokok által rendeltettek el.

Az első, a viszonyok által teljesen indokolt alkalmat a lovaság beavatkozására a francia II. hadtest hátrálása szolgáltatta. Maga Bazaine ad parancsot a támadásra; az előre rendelt 9 század közül azonban csak 5 hajtja végre a rohamot, *melynek heve az ellenségnek kis távolságra adott gyorstüzén török meg*. Hasonló sors érte az ellentámadásra indult két német huszár ezred ellentámadását is. Ez volt az első tanulságos lecke, mely megmutatta, mit várhat, mire kell elkészülve lenni modern fegyverrel felfegyverzett, kevésbé megrendült gyalogság ellen támadásra induló lovasságnak.

Volt-e és mennyiben lehetett erkölcsi haszna ezen támadásnak, bajos volna bizonyítani; a német gyalogság üldözésének abbanmaradása, inkább saját gyengeségének és a Canrobert hadteste által baloldalában történt veszélyeztetésnek tulajdonítandó, mintsem az amúgy is visszavert lovas támadás hatásának.

A hátráló, tehát erkölcsileg megtört csapatok ellen később üldözésre előrendelt 6-ik lovas hadosztály még csak fel sem fejlődik egészen, valószínűleg nem annyira a németek által felhozott indokoknál fogva, milyenek pl. térszűke,²⁸²⁾ a saját tüzérség tüzének maskírozása stb., hanem inkább a hadosztálynak késő beérkezése folytán a fensíkra, midőn már maga előtt újonnan harcbaszállott, érintetlen ellenséges vonalat talált magával szemben.

Ez újabb bizonyíték a mellet, hogy lovas támadás főkélléke a gyorsaság, még pedig úgy az elhatározásnál, mint a kivitelben a mi csak az által éretik el, ha a lovas parancsnok saját intenciójából ragadja meg a kedvező, de gyorsan múló alkalmat a beavatkozásra, fölülről megparancsolt lovas támadás a legtöbb esetben elkésik.

²⁸²⁾ Flavigny és a 10-ik dandár balszárnya között 1300 lépésnyi üres, csapatok által meg nem szállt tér volt.

Vájjon mennyiben segítette elő ezen félbemaradt támadás a tűzérség előre vonását, szintén bajos volna megállapítani.

Ezen időponttól kezdve a harcsvonal keleti szárnyán lekötő, halogató harcz keletkezik, annak döntő súlya a csata befejezéséig az ellenkező szárnyra helyezkedett. Az itt összetömörülő, francia csapatok a nagyon is kimerült 6-ik hadosztályt agyonnyomással fenyegetik, de vájjon mit művel, hogyan védekezik a német gyenge tűzvonalon e válságos komoly pillanatban? Hogy saját gyengeségét valamiképp elpalástolja, végső erőmegfeszítéssel még előbbre, *támadásra* indul, megmutatván, hogy mire képes a gyalogság, ha állását mindenáron tartani akarja; csakhogy az egyszer több az akarat mint az erő, a tényérés az egész vonal hosszában inkább bizonytalan ide-oda hullámmzássá válik. De ezen elhatározás értéke nem is annyira kézzelfogható eredményben, tényérésben, mint inkább erkölcsi téren keresendő.

E valóban kétségbeejtő pillanatban határozza el magát a német Ili. hadtest parancsnoka a még számba vehető tényezőnek, a lovasságnak harczbadobására. De mintha látszanék, hogy az 5-ik lovas hadosztály fölött feltétlenül nem rendelkezhetett, a fenyegető veszély elhárítására mindössze 2 lovas ezred, és még ez sem teljesen indul rohamra, míg ellenben biztosítási célokra ugyanabban a pillanatban 7 ezred alkalmaztatik, illetőleg rendeltetik ki újonnan, a mi semmi szín alatt sem nevezhető helyes aránynak.

Ha tekintetbe vesszük, hogy ezidőtájt a harcsvonal közepe mögött a 6-ik lovas hadosztály egyesítve állott, oly látszata támad a dolognak, mintha Alvensleben tábornok nem akart volna lovasságából egy dandárnál többet a roham kétes szárnyára bizni, egyébbel nem igen magyarázható meg, hogy miért nem lett az 5-ik hadosztály az annyira szükségesnek vélt oldalbiztosításra az egész 6-ik hadosztály pedig harczoló lovasság gyanánt felhasználva. Az állítólagos helyszűke kevésbé elfogadható ok; különben Bredow tábornok akkép segített magán, hogy lovasságával az előtte harczoló 12-ik gyalog dandáron keresztül tört előre támadásra; ugyanezt megtehetette volna az egész 6-ik hadosztály is.

A támadást vezető parancsnok kiválasztása, — a mi ily alkalmossal szintén fontos kérdés tárgyát képezi, — sikerültnek mondható; *Bredow* vezérőrnagy szívvel-lélekkel iparkodott kitűzött feladatának eleget tenni, sőt buzgóságában azáltal, hogy a rohamot kelletténél hosszabbra nyújtotta, kissé túl is lőtt a célpontra, egyébként a valódi lovas szellemtől áthatott roham keresztülvitele valóban remeknek mondható.

A támadás irányának megválasztását a terepviszonyok befolyásolták. Veszély a 6-ik hadosztályt leginkább északi irányból *St. Marcel* felől fenyegette; errefelé azonban az itt elterülő erdős terepen támadás nem volt intézhető, ezért indul *Bredow* vezérőrnagy dandárával keletnek *Rézonville* felé, nem is sejtve, hogy ott

ellene túlerős lovas tömegek állanak lesben. A terep fedett közeledés és felfejlődés céljául példásan lett felhasználva.

A roham lefolyása és az általa elért kellemetlen hatás épp úgy, mint az előbbi két lovas támadásnál általában a következő:

A lovasság a legelői levő ellenséges gyalogsági tűzvonalon keresztül lovagol; az útjába eső tüzérség rendetlenségbe jut, s részint harczképtelenné válik, részben pedig menekülni kénytelen; ezután folytatódik a hajsza, míg a lélekzetüket vesztett lovak ellenséges lovasságra vagy gyalogságra bukkannak, melyen a roham már amúgy is lankadt ereje végkép megtörik; a 2-ik harczvonal gyalogsága, ha át is töretik, még nagyobb rendetlenségbe sem jő, és a csakhamar visszaszáguldó lovasságot érzékeny tűz alá fogja s véres veszteséget okoz neki.

A németek a Bredow-dandár támadásának tulajdonítják, a Canrobert tábornok által szándékolt támadó lökem elmaradását, bár a VI. hadtest jobb szárnya továbbra is előnyomulóban maradt. Annyi bizonyos, hogy a merész közbevágásnak nem csak pillanatnyi múltó, hanem messzebbre kiható erkölcsi hatása volt, az általa elérni szándékolt negatív eredmény, az időnyerés pedig kétségtelenül eléretett.²⁸³⁾

Még egy megjegyzésünk van a német tüzérség felhasználását illetőleg. A krízis pillanatában a halogató harczot folytató jobb szárny és közép mögött 14 üteg van tűzállásban, míg az élethalál között küszködő balszárnynak csak 7 üteg támogatja. Ki nevezhetné őzt helyes aránynak és az erő okszerő kihasználásának? Igaz, hogy a négy különálló tüzérségi csoport már előbb keletkezett, midőn még nem lehetett a helyzetet kellőképpen átlátni; a francia III.

²⁸³⁾ C. v. H. ismert katonai író a taglalt lovas támadásokhoz a következő megjegyzéseket füzi:

Einen dauernden materiellen Erfolg hatte keine der Attaquen; der moralische Effect ist nicht nachzuweisen, noch weniger zu messen.

Auf Grund der hier gemachten Erfahrungen könnte aber ein allgemeiner Schluss über die Wirksamkeit der Cavallerie-Angriffe in der Schlacht nicht aufgebaut werden.

Dieselben wurden mit so geringen Kräften unternommen, dass man im Hinblicke auf die beiderseits disponiblen Cavalleriekraften ohno viel Übertreibung sagen kann: diese Cavallerie-Angriffe waren nur markiert; die Franzosen hatten gegen 50 Escadronen zur Stelle, die Deutschen naho an 70, wovon jedenfalls die Hälfte ohne viel Zeitaufwand hätte vereinigt werden können.

Die Angriffe scheiterten, weil die Escadronen kraftlos und ausgepumpt waren, als sie frischen Abtheilungen begegneten.

Wären andere Kräfte zur Stelle gewesen, die ihr Sammeln geschützt und ihre Erfolge weiter ausgebaut hätten, dann wäre vielleicht auch ein bleibender Erfolg nicht ausgeblieben.

Das sparsame oder zaghafte Einsetzen der Cavallerie kann nur unter ausnahmsweise glücklichen Umständen entscheidende Resultate haben.“

hadtest megjelenése alkalmával a legelső teendők egyike lett volna a St. Marcel-től délre fekvő erdők ellen hathatós tüzer-tüzet kifejteni s e célból a 6-ik hadosztálylyal végrehajtott jobbra kanyarodás alkalmával legalább is a Khf magaslaton felvonult tüzéséget Vionville-től északkeletre előrevenni.

A francziák által kiadott részletintézkedéseket nem ismerjük, s így csak a Bazaine által kiadott intézkedéseket s az időközben alakult általános helyzetet tehetjük megfigyelés ésc megbeszélés tárgyává.

A kora délután kiadott intézkedéssel a marsall erejét következőleg csoportosította:

A nagy műúttól délre és annak mentén Gravelotte körül állott, illetve ide irányítottott:

a Lapasset dandár, a gárda hadtest, a III. hadtest 1-ső hadosztálya és a II. hadtest; összesen a harczból már kivont II. hadtest nélkül 40, avval együtt 66 zászlóalj;

a nagy műúttól északra: a VI. és III. hadtest, és az éppen beérkező IV. hadtest; utóbbit nem számítva összesen 46, avval együtt 72 zászlóalj.

Evvel szemben állott német részről a harczvonal jobb oldali felén 11, a baloldalin Flavignytól északra 18 zászlóalj.

A Montaudon hadosztálynak Gravelotte és Rézonville közé történt irányítása arra vall, hogy Bazaine, — mint már korábban kifejtettük, talán nem is ok nélkül — leginkább balszárnyát féltette. A mint a fentebbiekből kitűnik, a francia erőelosztás majdnem egyenletes, de elvégre is Bazaine túlsúlya csapatok száma tekintetében így is biztosítva volt a harczvonal egész hosszában. Egyéb tehát nem hiányzott, mint céltudatos erős akarat, mely a rendelkezésre álló túlerős csoportokkal a német vékony vonalat — bárhol tört volna is elő — porrá zúzhatta volna.

Canrobert tábornok rászánja ugyan magát a támadólagos előnyomulásra, de ebben sem lüktet életerő, s így, mint később látni fogjuk, látszólagos eredményre nem vezet.

Említésre méltó az a kis epizód is, midőn Bazainet a tűzvonalban látjuk egy üteg elővezetésével elfoglalva, mely alkalommal életveszélyben forgott s majdnem foglyul esik. Erre az a megjegyzésünk, hogy a bátorság és vitézság a legszebb tulajdonságok egyike közkatonától fölfelé a seregvezetőig, de valódi értéke csakis úgy és akkor van, ha az az illető állásához mérten és annak megfelelőleg nyilvánul. Csapatparancsnoktól lefelé a *személyes* bátorság jó példája sokat, gyakran csodadolgot művei. A seregvezetők bátorsága ellenben nem fizikai, hanem inkább szellemi tényező, mely a hadműveletek koncepcziójánál a merész elhatározásban nyer kifejezést, s nem az illető egyénnek saját, hanem alárendeltjeinek tettjei útján nyilvánul. Amott a *szív*, itt az ész a lüktető erő, a siker biztos záloga.

A csata lefolyása d. n. 3 és 5 ára között.

A leirt lovas támadások alatt a francia jobb szárnyra rendelt csapatok folytatták előnyomulásukat, amidőn a *IV. hadtest Orenier* hadosztálya $\frac{3}{4}$ óra tájban Bruville tájékára ért, a Tronviller Büsché-vel szemben álló tűzvonal elérkezettnek látta az időt az előnyomulás folytatására, mely erdőnek északi és északkeleti szegélye — mint tudjuk — a 37-ik dandár 10 századja által volt megszállva*, az erdőtől nyugatra pedig a 13. dragonyos ezred és a melléje előre rendelt *Barby* lovas dandár foglalt állást²⁸⁴).

Ez utóbbi ellenséges ösztűz által elárasztva, mihamar kénytelen volt Tronville felé visszavonulni. A Vionvilletől északra harcban álló 24-ik ezred a 11/20. zászlóaljjal a feléje előnyomuló túlerős ellenség ellen a Tronviller-Büsche-ben keresett menedéket, de csakhamar az azt elfoglalva tartó 37. dandárbeli csapatokkal együtt, melyek összes tölténymennyiségüket ellőtték már, az erdőn keresztül egészen Tronville-ig szorítottatott vissza, a hol a 37. gyalog dandár csapatjai a helységet szállották meg, s azonnal annak védelemre való berendezéséhez fogtak, a 24-ik ezred és a IF20. zászlóalj pedig a helységtől keletre foglaltak állást, miután a francziák a műútnál tovább nem nyomultak előre.

A gyalogsággal egyidejűleg az e szárny mögött alkalmazott tüzérség is kénytelen volt Vionville-Tronville közé visszahúzódní.

Az 5 óráig tartó szívós ellentállás alatt a 24-ik ezred 52 tisztet és 1000 főnyi legénységet veszített, a 37-ik dandár csapatjai részéről pedig 20 tiszt és 600 ember maradt a csatatéren.

E kritikus pillanatban jelennek meg újabb erősbitések — a X. hadtestnek még hátralevő részei — a végkép kimerült német bar ez vonal támogatására.

Az augusztus 16-ikára kiadott intézkedés szerint az említett hadtesthez tartozó 19-ik hadosztálynak a Chambley-be rendelt 37-ik gyalog dandár kivételével — mint tudjuk — a gárda dragonyos dandárral Thiaucourt-ból St. Hilair-re, a 20-iknak pedig Pont á Mousson-ból Thiaucourt-ig kellett menetelnie²⁸⁵).

Utóbbemlített hadosztály menetcélját délelőtt 11 óra 30 perczkor elérvén, nyugati irányban előőrsöket állított ki, a midőn a hadosztály parancsnokához, *Kraatz* vezérőrnagyhoz a csata színhelyéről segély iránti felszólítás érkezett. Ennek folytán a hadosztály lehető gyorsasággal nemsokára újból útnak indult, úgy hogy az élen menetelő 39-ik gyalog dandár 2 zászlóalja már $\frac{1}{3}$ óra körül Chambley-be ért, honnan *Woyna* vezérőrnagy dandárnok vezetése alatt Tronville felé tartottak.

Az időközben Flavigny felé előrelovagolt hadosztályparancs-

²⁸⁴) Lásd a 271. oldalt.

²⁸⁵) Lásd 256. oldal.

nők rendeletére a 39-ik gyalog dandár fenmaradó része a 3., III., V és VI./10 számú ütegekkel a harczvonal közepe mögé rendeltettek, mely csapatok felhasználásáról később leendő szó²⁸⁶⁾.

A 4., IV., 5. és 6/10. számú ütegek a 16-ik dragonyos ezred fedezete alatt a gyalogságot megelőzve, előbb Tronville tájékán, majd a nagy műútig előrevezetve, ott vették fel a harczot az ottani erdőtől északra fekvő magaslaton felvonult francia tüzérséggel.

Ezalatt $\frac{1}{4}$ óra felé a 39. gyalog dandár két élzászlóaljja — I és 11/79 — Tronville-ig jutott, a honnan harczra fejlődve, a Tronviller, Büsche-be küldettek előre, melyben a visszahúzódó ellenséggel szemben mindinkább sikerült tért nyerniök.

Időközben 4 óra 30 perczkor a 40-ik dandár is beérkezvén, Tronville-nél harczra fejlődött. Ennek 17-ik ezrede a hadosztályparancsnok által az előbb említett két zászlóalj közé a Tronviller-Büsche-be rendeltetett, a fenmaradó 3 zászlóalj pedig a többször említett erdő és a műút között állott fel, melyekhez 5 órakor a Pont á Mousson-ból beérkező F/56. zászlóalj is csatlakozott²⁸⁷⁾, az e szárnyon levő tüzérség pedig szintén előbbre vonatott.

Miután a francziák a Tronviller-Büsche-ből komolyabb ellentállás kifejtése nélkül húzódtak vissza, a németek e szárnyon a status quo-t könnyű szerrel állíthatták helyre. Különbösen ide nemsokára újabb erősítések is érkeztek.

A X. hadtest parancsnoka által St. Hilaire-be irányított csapatok közül²⁸⁸⁾ a gárda dragonyos dandár a hozzája tartozó 1 lovas gárda üteggel említett helységet délelőtt 10 órakor érte el, s miután ide keleti irányból ágyúörgés hallatszott, a dandár parancsnoka, a 19-ik hadosztály parancsnokának, *Schwarzkoppen* tábornoknak belegyezésével két lovas század visszahagyása után elindult a sejtett összeütközés színhelyére. A hadosztály többi része ellenben folytatta útját kijelölt menetczélja, St. Hilaire felé, a hova az déli 12 órakor érkezett meg. A hadosztályparancsnok éppen a főzés, valamint az előőrsök kiállítását czélzó intézkedéseket adta ki, a midőn a már a délelőtti órákban az összeütközés színhelyére sietett *Voigts-Rhtz* tábornok hadtestparancsnoktól parancs érkezett, miszerint a fél hadosztály a III. hadtest támogatására Chambley-től északkeletre vonuljon be. Utóbb említett hely felé a legrövidebb út Xonville-on át vezet, mindazonáltal *Schwarzkoppen* tábornok az ellenség bal oldalában akarván megjelenni, a mars-la-tour-i nagy műutat választja előnyomulási vonal gyanánt, mely helység felé a vonat fedezésére kirendelt 11/57. zászlóalj kivételével, a többi csapatokkal — 5 zászlóalj, 2 utász, 1 lovas század és 2 üteg — kevéssel $\frac{1}{2}$ óra után útnak indult.

²⁸⁶⁾ Lásd a 280. oldalon.

²⁸⁷⁾ Lásd a hadrendet (VIII. sz. melléklet)

²⁸⁸⁾ Lásd 256. és 277. oldal.

Mars la Tournál ez időtájt az előre sietett gárda lovas dandár már beérkezett és innen, majd Ville sur Yron tájékáról kísérte figyelemmel a francia csapatmozgalmakat. Midőn délután 3 óra tájban a német bal szárny visszaszorított a gárda dragonyosok is Mars la Tour mögé vonultak vissza.

A tüzéséggel megerősített 38-ik dandár d. u. 3 óra 30 perczkor Suzemont-ba ért, s ezen helység és Mars la Tour között a műútról letérve, az 57-ik ezred 2 zászlóaljával az első, a 16-ik ezreddel a második harczvonalba felfejlődött. Innen további előnyomulását fél órai pihenő után folytatta Tronville felé, a hova, mint tudjuk, ép ekkor lett a német balszárny visszaszorítva²⁸⁹)

Menetközben *SchwarzTcoppen* tábornok hadtestparancsnokától parancsot vesz, miszerint a balszárnyon beállott kritikus helyzet ellensúlyozása céljából az előnyomuló francziák jobb oldalába törjön, a mi annál sikeresebbnek ígérkezett, mivel a francziák időközben tulajdonképpen nyomós ok nélkül a támadólagos előnyomulással felhagyva, újból visszavonulóban voltak a Bruville-től délre fekvő magaslatok felé.

A tervezett támadás kivitele céljából a 38-ik dandár Bruville felé arcot vált s így halad a 16-ik ezreddel Mars la Tour-on át, az 57-ikkel pedig a helységet délről megkerülve, a Bruville-től délre fekvő magaslatokon felvonult ellenség ellen.

Mars la Tour-tól északkeletre a dandár félkor alakban 2 harczvonalban a zászlóaljakkal egymás mellett az V. sz. csataterven látható módon ment át a tulajdonképeni harczalakzatba, a dandárhoz tartozó 2 üteg pedig Mars la Tour északkeleti kijáratánál foglalt állást.

De hagyjuk most egyelőre abba az e szárnyon történtek ecsetelését s irányítsuk figyelmünket az időközben a 2 ik hadsereg főhadi szállásán, valamint a harczvonal másik szárnyán és közepén történt dolgokra.

Frigyes Károly a csata első hírére Pont á Moussonban a III. hadtest parancsnokának jelentéséből vette, mely oda konkludált, miszerint az ellenség észak felé visszavonulóban van. Ennek alapján dolgoztatott és adatott ki déli 12 órakor a következő napra szóló hadseregparancs, mely az előnyomulásnak nyugati irányban való folytatását céllozta a Maas felé, sőt részben már a mögé is.

Délután 2 órakor azonban beérkezett Kraatz vezérőrnagy jelentése, mely már következtetést engedett a reggel óta folytatott mérkőzés komolyságára, miért is Frigyes Károly törzsével sietve előre lovagolt a harcz színhelyére.

Délután 4 óra tájban az 5-ik hadosztály harczkörletébe érve, a herceget az általa tíz évig parancsnokolt s ez alatt ismételtlen győ-

²⁸⁹ Lásd 277. oldal.

zelemre vezetett III. hadtest csapatjai élénk „Hoch!“ kiáltásokkal üdvözölték.

A Bois de Vionville északnyugati csúcsánál elfoglalt állásából Frigyes Károly a harcmezőt átpillantván, azon meggyőződésre jutott, miszerint a harczvonal keleti szárnyán az általános helyzet és a terepviszonyok lekötő harcot parancsolnak, ellenben a főnyomást az eddigi eljáráshoz hasonlóan, továbbra is a bal szárnyról kell kifejteni és folytatni, miután e mögött a X. hadtest csapatjai útban és közel voltak már.

A középén és jobbszárnyon e szerint a főszerep, állandó nyugodt tűz kifejtése által a tüzéséget illetve, melynek száma a VIII. és X. hadtesttől beérkező 7 üteggel együtt 4 óra körül 18 ütegre szaporodott, melyek Flavigny és a Bois de Vionville között körülbelül 2500 lépésnyi széles téren hatalmas tűzvonalát alakítottak.

A tüzéségen kívül e szárnyon egyelőre még a következő erősítések érkeztek meg:

A Mosel völgyében visszahagyva volt 1/8. és 1/12. zászlóalj²⁹⁰) és a Kraatz vezérőrnagy parancsára az 5-ik hadosztály támogatására iderendelt I, 11/56 és F/79 zászlóaljak²⁹¹), tehát összesen 6 zászlóalj;

A beérkező 1/8. zászlóalj a Lynker különítmény eddigi feladatával, a tüzéség fedezetével bízott meg, mire az előbb említett különítmény parancsnok felszabadult csapatjaival támadó lökemekre indul a Bois de St. Arnouldtól északra fekvő magaslat ellen, de csak pár száz lépésnyire juthatott előbbre, miután a lökem ereje a francziák pusztító tüzen hajótörést szenvedett.

Ugyanide irányult a 20-ik hadosztálytól beérkező 3 zászlóalj támadó lökeme is, mely azonban szintén csak véres veszteséget okozott, de eredményt nem mutathatott fel.

Hasonló sors érte az 1/12. zászlóalj beérkezése után Schwerin vezérőrnagy által végrehajtott támadó lökemet, valamint a francziák által több ízben megkísérlett ellenlökemet is.

Ezalatt e szárnyra még további erősítések érkeztek a Vili. és X. hadtest részéről; sőt azoknak jó része már erősen részt is vett a harezban.

Ez újabb erők megjelenésével és harcra fejlődésével egységes tárgyalás kedvéért később foglalkozunk majd bővebben²⁹²).

A kölcsönös helyzet d. u. 5 óra körül az V. sz. csataterven látható.

²⁹⁰) Lásd a hadrenden a **) alatti megjegyzést.

²⁹¹) Lásd 277. oldal.

²⁹²) Lásd a 285. oldalon.

Megjegyzések.

A délutáni órákban kezdeményezett s a Bredow dandár közbelépése daczára folytatott francia támadás már majdnem más fordulatot adott a csata lefolyásának, a midőn váratlanul, úgyszólván a német tűzvonallal kellemes meglepetésére az ellenséges tömegek parancsszóra hátrálni kezdenek. Hogy mi volt tulajdonképpen oka a visszavonulás elrendelésének, mai napig sincsen teljesen kiderítve; valószínűleg a St. Hilaire felől közeledő ellenségről beérkezett túlzott hamis hírek bírhatták rá Ladmiraült tábornokot e végzetleges elhatározásra, a ki ezáltal a győzelem biztos sikerét kisiklani engedte kezéből²⁹³).

A fenyegető fürgeteget Schwarzkoppen tábornok hárította el a választott menetirány által anélkül, hogy elhatározásának jelentőségét előre mérlegelhette és átláthatta volna.

Nagyon természetes, hogy a németek kapva kaptak az alkalmon, hogy a már korábban elfoglalt helyzetbe ismét visszajuthassanak, a mi a 20-ik hadosztály élének jókori beérkezése folytán könnyű szerrel sikerült.

Utóbbi hadosztály parancsnoka csapatainak hova irányításának tekintetében aligha kapott utasítást, csakis így történhetett, hogy az élen levő csapatokból 3 zászlóalj és 2 üteg a kevésbbé veszélyeztetett jobb szárnyra küldetett oly időben, midőn azokra a 6-ik hadosztály körletében égető szükség volt.

Az a félreértés, mely a III. hadtest részéről beküldött helyzetjelentés folytán a hadsereg főhadiszállásán keletkezett, igen tanulságos. Említett hadtest parancsnoka úgy látszik elmulasztotta előljáró parancsnokát az időközben változott viszonyokról tudomásba helyezni, a mi téves alpra fektetett intézkedésekhez vezetett.

Az itt bekövetkezett eshetőség, hogy a hadseregparancsnokságtól mindössze 20 kilométernyire két hadtest öt óra hosszat élethalál küzdelmet vív, anélkül, hogy előbbi erről tudomást szerezne, a jelentési és parancsadási apparátus elégtelensége, vagy legalább is nem eléggé helyes alkalmazása mellett bizonyít. Ebből is kitűnik, hogy legjobb és legmegbízhatóbb az a benyomás, a mit az illető parancsnok saját észleletei és megfigyelése nyomán szerez; ezért elengedhetlen követelmény, hogy minden parancsnok ott, vagy legalább is közel azon ponthoz tartózkodjék, a hol a további elhatározásokhoz szükséges anyagot részint saját megfigyelései alapján, részint mások jelentései által gyorsan és könnyen megszerezheti.

Mars la Tournál is a hadsereg parancsnokság távolmaradásának róható fel, hogy Frigyes Károly befolyását a harcz menetére személyes megjelenéséig egyáltalában nem, sőt még azután

²⁹³) Lásd Ladmiraült tábornoknak a 284. oldalon idézett szavait.

is csak korlátolt mérvben érvényesíthette, miután akkor már nagyon is előrehaladott, úgyszólván bevégzett tényekkel állott szemben.

Most pedig foglaljuk össze a délután 5 óra tájban beállott helyzetet, miközben a következő benyomás, illetve kép tárul elénk:

A nyugati szárnyon: a német X. hadtest 17 zászlóalja, továbbá 7 üteg és 8½, lovas-ezred áll a francia III. és IV. hadtest 39 zászlóalja és 12 lovas ezredével szemben²⁹⁴).

A középén a német III. hadtest 14 zászlóalja, továbbá 10 üteg és 6 7., lovas-ezred áll harcban a francia VI. hadtest 40 zászlóaljával és 2 lovas-ezreddel.

A keleti szárnyon végre 4 hadtesthez tartozó 25 német zászlóalj, 18 üteg és 3½, lovas ezred foglal állást a gárda, a Montaudon hadosztály és Lapasset dandár 44 zászlóaljával és 13 lovas-ezreddel szemben. E szárny mögé van rendelve a III. hadtest Nayral hadosztálya is, leghátul pedig Gravelotte mellett a harczból levont II. hadtest állott; az utóbb említett csapatokkal együtt a francia balszárnyra rendelt gyalogság száma 83 zászlóaljat tesz ki. Arczvonala kiterjedés mindkét oldalon körülbelül 14.000 lépés.

Ha e tényeket bővebb megjegyzésekkel kísérfni akarnók, messze túl csapnánk e szűk határok közé szorított értekezés korlátain, s így az olvasóra kell bízunk, hogy a fenti adatok alapján az érvelések és következtetések érdekes és tanulságos fonalát tovább fűzze.

A csata folytatása és vége délután 5 óra és esti 9 óra között.

A legszélsebb német balszárnyon a történetek leírásával a 38-ik dandár harcra fejlődéséig jutottunk; vegyük fel itt újból az események fonalát.

Midőn említett dandár zászlóaljai bal oldalukban a II/10. üteg által kísérfve és támogatva az elöttük álló magaslatraajra értek, öldöklő szórólöveg- és puskatűz fogadta őket. A megritkult, de tartalékok előrevonása által újból kiegészített rajvonal 100—150 lépésnyi előrefutással iparkodik tért nyerni. így jutott a dandár az előlfekvő szakadástól körülbelül 100 lépésnyire; a további előnyomulást a helyenként majdnem áthatolhatlannak látszó szakadáson át, mindössze 2 zászlóalj s ez is csak nagy ügygyel-bajjal folytathatta, s a túlsó oldalon 150—100, sőt imitt-amott csak 30 lépésnyire bukkant ki a tömör ellenséges vonal elött, mire a két fel a

²⁹⁴) A francia tüzérség elosztásáról biztosabb adataink nincsenek, de általánosságban mondhatjuk, hogy minden hadtest körletében annak saját tüzérsége nyert alkalmazást.

a legborzasztóbb gyorstűzzel árasztja el egymást; a küzdelem csak pillanatokig tartott s a 38-ik dandár a túlerős ellenség által összemorzsolva vették vissza a szakadásba, melynek túlsó meredek szélét a végkép kimerült harcosok közül 300-nál több már nem bírja megmászni, s így ki élve, ki halva az ellenség kezébe kerül; a tisztek nagyobb része szintén hős halált hal, maga a dandár nők szerencsére csak könnyű horzsolással menekül meg.

A hős csapat maradványai Tronville felé rendeltetnek vissza, míg a győzelmi mámorban előretörő francziák feltartóztatásai a *Voigts-Rlietz* tábornok 6 óra körül az 1-ső gárda dragonyos ezredet és az 5-ik lovas hadosztályt rendeli ki.

Előbbi habozás nélkül a szakadás innenső oldalán már a magaslatra ért francia 13-ik seregre veti magát s azt visszavonulásra kényszerül. A leírt roham alatt 12 tiszt, 125 dragonyos és 250 ló helyzetett harczon kívül.

A 4-ik vértés ezrednek a Tronviller-Büsche-nél ágyúfedezetként állott két százada a kedvező alkalmat felhasználni akarván, szintén rohamra indul, de az ellenség hatásos tüze elől mihamar visszafordulni kénytelen.

A leírtak alatt a legszélső balszárnynon levő gárda üteg és gárda lovas század sem maradt tétlenül, hanem részint a 38-ik gyalog dandár támadását támogatta, annak visszaveretése után pedig, még előbb fekvő állásba előremenne, a dandár visszavonulását fedezte. Francia részről e valóban vakmerő kis csapat ellen előbb a 3-ik vadász zászlóalj, majd a Bois de Greyére szélén álló chasseur d'afrique ezred rendeltetett ki. Az utóbbi által végrehajtott támadás mintegy előjátékát képezte a nemsokára bekövetkezett, az egész háború folyama alatt vívott legnagyobb lovas támadásnak.

A francia jobb szárny parancsnoka *Ladmirault* tábornok ugyanis még a német 38-ik dandár támadását megelőzőleg a rendelkezésre álló lovasságot a harczvonal jobb szárnyára rendelte. Ennek folytán e szárny mögött a következő lovas csapatok gyülekeztek,:

„Jobb szárnyunk mögött hátul — Írja Bonie — a Ferme de Greyére-től mintegy 500 méternyire *du Barail* tábornok parancsnoksága alatt a 2-ik chasseurs d'Afrique ezred állott.²⁹⁵⁾ Ezután következtek *Legrand* tábornok által vezetve, a 2 es és 7-es huszárok és a 3-as dragonyosok (a szintén *Legrand*-hoz tartozó 11-es dragonyosok a gyalogság mögött tartalékban állottak). Bruville helységgel egy magasságban *de France* tábornok²⁹⁶⁾ állott a gárda

²⁹⁵⁾A *du Barail* hadosztály *Margueritte* dandára a császárt kísérte el, a 4-ik chasseurs ezred pedig egyáltalában nem jutott Metz környékére. (Lásd; 24 k oldal.)

²⁹⁶⁾A ki dandárával a császárt *Doncourt*-ig kísérte s azután a harczvonal balszárnya mögött maradt. (Lásd a 214. oldalt.)

lancier és gárda dragonyos ezredekkel. Végül a III. hadtesthez tartozó s a 2., 3. és 10-es chasseurök — valamint a 2-es és 4-es dragonyosnkból álló *Clérembaalt* hadosztály, Bruville mellett állott. (A *Juniac* dandárt képező 5-ös és 8-as dragonyosokat a III. hadtest parancsnoka maga mellett tartotta vissza)“ Összesen volt tehát e szárny mögött a szintén közelben állást foglalt 11-es dragonyosokat nem számítva, 11 lovas ezred, melyek egyelőre az V. számú csataterven látható módon állottak fel.

Midőn a 38-ik dandár támadó előnyomulását megkezdte, Ladmirault tábornok lovas tábornokaihoz a következő felszólítást intézte:

„Jobb szárnyamat rengeteg tömegek veszélyeztetik; 12 fontosaink ellentállnak ugyan, de amazok perczről perczre növekednek s bár az ellenséges gyalogság még nem szállt alá Tronvilleből, egyes csatárokat már látni Mars la Tour irányában. Ez lesz az alkalmas pillanat a támadásba való átmeneteire; szabadítsanak meg ezen tömegektől s jobb szárnyam meg lesz mentve²⁹⁷⁾.

Ezen felszólítás folytán a lovasság harezra fejlődés céljából az ottani kis patak túlsó oldalára ment át, ahol a csata terven feltüntetett lépcsős alakzatot vette fel.

Időközben a Voigts-Rhetz tábornoktól kapott parancs folytán a Tronville körül állott német lovasság a csataterven feltüntetett módon szintén készenlétbe helyezkedett.

Még mielőtt a zöm Mars la Tour tájékára érne s ott felfejlődött volna, a 13-ik dragonyos ezred a 2-ik chasseur ezred által megtámadott gárda dragonyos század segítségére rohan s az ellenséget hátrálásra kényszeríti, azután pedig a gárda dragonyos századdal együtt újból sorakozik, a Mars la Tour tájékán egybegyült lovas tömeg első harcvezonalát képezvén.

Alig hogy a sorakozás megtörtént, a francia lovasság első liarczvonala *Montaigu* tábornok vezetése alatt sebes szárnyú sasként reá veti magát a biztosra vett prédára s a már amúgy is megviselt dragonyosokat át is töri, utóbbi segítségére előbb a 10-es huszárok, majd a *Barly* dandár fenmaradó része érkezik s így $\frac{3}{4}$ óra felé az egész hosszú vonalon a nagy lovas tömegek általános összeütközése következik be, mely a francia lovasság visszaveretésével végződik.

Alig hogy a helyükön sorakozó németeknél a rend kissé helyreállt, felbukkan a láhatáron az összeecsapás színhelyére vág-

²⁹⁷⁾ „J'ai là des masses énormes qui me menacent vers la droite. Nos pièces de douze tiennent tête aux leurs; mais cela s'accumule à chaque instant, et quoique l'infanterie ennemi ne soit pas encore descendue de Tronville, on voit des tirailleurs dans la direction de Mars la Tour. Ce serait le moment de faire une charge; débarrassez-moi de ces masses, et ma droite sera sauvée.“

(Ladmirault tábornok saját vallomása kérdőre vonatása alkalmával.)

tató Clérembault hadosztály, melynek (*Bruchard*) éldandára azonban a visszatduló gomoh'ag által elragadva, már csak egyes lovasokat érhet el a Mars la Tour felé visszavonuló német lovaságból.

A 38-ik dandárból a véres támadás után megmaradt foszlányok a lovasság összecsapása alatt Tronville mögött gyülekeztek. *Voigts-Retz* tábornok pedig egyidejűleg megtette a szükséges intézkedéseket a Tronville és Mars la Tour közötti magaslatok védállapotba helyezésére és megszállására; a tüzérség a nagy műút mögé vonatott vissza.

A 38-ik dandár visszavetése folytán a Tronviller-Büsche-t megszállva tartó 20-ik hadosztály az ellenség által nyomva, már szintén tágítani kezdett, a lovas támadásnak sikeres kimenetele után azonban az említett erdő újból német kézre kerül.

Evvel a harc e szárnyon este 7 óra tájban nagyjában véget ért.

A másik, a keleti szárnyon, az újonnan beérkezett német erők adtak új tápot a már órák hosszában át álló tűzharczczá vált küzdelemnek.

Stülpnagel tábornok felszólítása folytán a VIII. hadtest parancsnoka, *Goeben* tábornok elhatározta, miszerint kéznél levő csapatjaival a harcban álló III. hadtest segítségére megy, mely szándékáról szomszéd oszlopát, a IX. hadtest 18-ik hadosztályát is értesítette.

Az előljáró hadsereparancsnokságok által augusztus 16-ára kiadott intézkedések szerint²⁹⁸) a VIII. hadtestnek a Moselig, a IX-iknek ellenben csak Sillegny-ig kellett volna előnyomulnia.

A Goeben tábornoktól kapott értesítés folytán a 18-ik hadosztályhoz tartozó 11-ik gránátos ezred utasítva lett, miszerint Corny mellett a Mosel hidat megszállja s azután az ott beérkező VIII. hadtest rendelkezésére álljon.

A VIII. hadtest éle, a 16-ik hadosztály a déli órában ért Arry-ba, a honnan a hozzája csatlakozott 11-ik gránátos ezreddel együtt a VIII. sz. mellékletben feltüntetett menetrendben 1 óraker Gorze Télé indult el, mely helységet a hadosztály éle 1/4 óraker érte el.

A harc színhelyéről jött újabb felszólítás folytán *Barnekow* tábornok tüzérségét 3 lovas századjának fedezete alatt előre rendelte, a 9 zászlóaljra felszaporodott 32-ik dandár pedig 4 óra körül a B. de la Croix St. Marétól délre felfejlődött, hogy innen az erdő leple alatt az ellenség balszárnyába, sőt ha lehetséges annak hátába kerüljön.

Stülpnagel tábornok kívánságára azonban ily kerülő hadmoz-

²⁹⁸) Lásd 523. és 254. oldal.

dulattól eltekintetett s a Bois des Ognonsba csak egy zászlóalj küldetett, a dandárnak fenmaradó része pedig Gorze-on át a Bois de St. Arnould felé tartott, melynek szegélyét az élen menelő 72-ik ezred délután 5 óra felé érte el. Innen az ezred rögtön támadásba ment át az előtte fekvő magaslat ellen, de már 5 óra 30 perczkor érzékeny veszteségek után kénytelen volt újból az erdőbe visszatakarodni.

Ugyanaz történik az előbbi ezredet követő 40-ik ezreddel is.

Ezután harmadízben a 11-ik ezred próbál szerencsét, de a francia csapatok, leginkább a harcza dobott *Montaudon* hadosztály 1-ső dandárának ellenlökeme csakhamar azt is visszaveti.

Említett hadosztály beérkezése után *Bazaine* 6 órakor nagyobb-szabású ellentámadás kivételére ad parancsot, melyben a gravelotte-i postaháztól előrerendelt 2-ik gárda voltigeur dandár is részt vett, de még ekkor sem sikerült a németeket az erdőszélnél tovább visszaszorítani; e dugába dőlt megfeszítés után a gyalogsági tűz a harcsvonal e szárnyán majdnem egy teljes óráig szünetelt.

Ekkor 7 órakor megjelenik a Bois des Ognons nyugati szegélyén a 11/72. zászlóalj s a francia felállítást bal oldalába fogja tüzevel; erre a Bois de St. Arnouldban levő osztagok negyedszer előretörnek, de újból visszaveretnek.

Kevéssel ezután jelennek meg az utolsó erősítések, a 25-ik hadosztály részei. A IX. hadtest parancsnoka ugyanis délután 3 óra tájban előljáró hadseregarancsnokától parancsot kapott, miszerint az eddigi meghagyástól eltérőleg hadtestével még 16-án lehetőleg közel vonuljon a III. hadtest mögé; a hadtest ennek folytán egyelőre a Moselig, Arry- és Cornyba indított útnak, innen *Wittich* vezérőrnagy a 49-ik dandárnak a VIII. sz. mellékletben felvett részeivel folytatta menetét Gorze felé; az 50-ik dandár a II. id mellett maradt vissza..

Nemsokára érkezett újabb sürgető kérésre *Wittich* vezérőrnagy tüzéségét előrerendelte, a gyalogság pedig az útról jobbra letérve, az erdön keresztül az időközben beállott félhomályban iparkodott az ellenség baloldalába kerülni. Órakor vette fel a dandár a harczt a Bois des Ognonsba rendelt francia gárda vadászokkal és a *Montaudon* hadosztály részeivel, a hol a csatározásnak csak este 10 óra után lett vége, midőn *Manstein* tábornok a harczt félbeszakítására adott parancsot.

A 49-ik dandár a hűvös éjszakát egyik erdőtisztáson fegyverrel kézben töltötte.

Az esteli órákban a IX. hadtest többi részei is a Mosel túlsó partjára keltek át.

A míg a keleti szárnyon mindezek történtek, *Frigyes Károly* Flavigny me letti álláspontjából, a hol délután 5 óra óta tartózkodott, szemlélte a harczt menetét.

Midőn este 7 órakor a Bois des Ognons-ban a harczi zaj

élénkebbé vált, azon hiszemben, hogy a IX. hadtest már akcióba lépett, Frigyes Károly a harczvonal közép részével s a bal szárnyal egy nagyobb szabású támadó mozdulatra határozza el magát!

E czélból a Flavigny-tól délkeletre harczban álló tüzértömegből a még harczképes ütegek, a IX. hadtesttől újonnan beérkező két üteggel azonnal megkezdik az előnyomulást Rézonville felé; ezekhez csatlakozik valamivel később a Flavigny-tól északkeletre harczban álló 35-ik ezred az I 20. és F/20. zászlóaljakkal is, de csak pár száz lépésnyire juthatnak előbbre, mivel észak és kelet felől öldöklő puskatűz, valamint a gárda-tüzérségnek Rézonville tájékán felállított 56 lövege által az eredeti állásba vkszatarodni kényszerítetnek.

Időközben a Frigyes Károly által előrerendelt *6-ik lovas hadosztály* dandárai is előbbrevonultak Rézonville irányában és pedig a *Grüter* dandár a Buxières felől jövő út mentén, a *Rauch* dandár pedig Flavigny-tól északra; de már ekkor egészen sötétedni kezdett, úgy hogy az utóbb említett dandár már csak ellenségnek vélt, de tisztán fel nem ismerhető fekete tömeg ellen indult támadásra, mely a lökem elől jobbra kitérve, a huszárokat öldöklő tűz alá fogta s visszavonulásra kényszerítette. Ekkor francia források szerint az említett gárda ütegek tüzének támogatása alatt 5 gyalog dandár Vionville felé ellenlökemet intéz s a németeket újból eredeti állásukba sorítja vissza, miről azonban a V. M-ben még csak említés sem tétetik.

A bal szárnyon harczoló X. hadtest a már lefolyt küzdelem alatt annyira elerőtlenedett, hogy Frigyes Károly parancsának nem tehetett eleget, csupán Kraatz vezérőrnagy vezette az 1/17. és F 92. zászlóaljat Vionville felé előre, de ez is csak annyit használt, mint midőn az ember falra borsót hány.

E hiábavaló végső erőmegfeszítés okozta, hogy a puskaropogás csak késő éjjel 10 óra után szűnt meg teljesen.

Megjegyzések.

A legutóbb leírt harczmozzanat két legfontosabb momentumát a 38-ik dandár támadása és a nagy lovas összeütközés képezi; lássuk ezeket egyenkint.

A 38-ik dandárnál mindenekelőtt Schwarzkoppen tábornok szigorú ragaszkodása a hadtest parancsnok által kijelölt menetirányhoz vonja magára a figyelmet. Alig hogy a dandár Thiaucourt-t elhagyja, ágyúdörgés hallatszik északkelet felől, mely irányban az oszloppal menetelő hadtestparancsnok azonnal ellovagol. Időközben az ágyúdörgés nem hogy elhallgatna, hanem még élénkebbé válik, majd beérkezik az előretolt lovasság jelentése, hogy a kijelölt menetcél, St. Hilaire szabad az ellenségtől; daczára ennek a hadosztály-

parancsnok gyalogságával tovább halad a kijelölt irányban s csupán lovasságának adja meg az engedélyt, hogy a harc színhelyére siessen.

Azt hiszszük, miszerint Schwarzkoppen tábornok helyesebben cselekedett volna, ha megfordítva intézkedik, azaz ha a lovasság egy részével menetcélját St. Hilaire-t megszállotta, a hadosztály többi részével pedig az ütközet színhelyére sietett volna, mely esetben a harc vonal balszárnyán 2 és 3 óra között a Tronviller-Büsché elvesztése folytán keletkezett krízis alkalmával már harczra fejlődhetett volna.

Úgyszintén nem helyeselhetjük a tábornok azon intézkedését sem, hogy a St. Hilaire-nél maradt vonat fedezésére egy teljes zászlóaljat hagyott hátra.

A szerencsésen választott előnyomulási irány jelentőségét s nagy fontosságú következményeit ellenben már volt alkalmunk kiemelni.

Snzemont és Mars la Tour között a dandár 3 óra 30 perczkor szélesebb alakzatba megy át, és pedig arczczal keletnek, miután a német balszárny ép ekkor Tronville-ig visszavetttén, a 38-ik dandár ekként az előnyomuló ellenséget oldalban vélte találhatni. De mire ez utóbbi Mars la Tour-ig ért, akkorára már a helyzet megváltozott, a mennyiben a francziák meggondolva magukat, újból visszahúzódtak a bruville-i magaslatokra²⁹⁹); ennek következtében a 38-ik dandár is ide váltott arezot.

Ennek megtörténte után Schwarzkoppen tábornok valószínűleg³⁰⁰ azon hiszemb'len, hogy a francziák amúgy is visszavonulóban vannak, a nélkül, hogy a támadást tüzer- és gyalogsági tűz által előkészítette volna, egy vonalba széthúzott zászlóaljaival könnyű lélekkel, úgy szólván rohamlépésben indul az ellenségnek³⁰⁰), mely a dandárt a legpusztítóbb tömeges és gyorstűzzel fogadja, úgy hogy a mindössze legfeljebb 1½ óra hosszat tartó támadó előnyomulás és visszavonulás alatt a dandár erejének majdnem 60%-át hagyta a csatatéren.

Ehhez fogható véres veszteséget oly rövid idő alatt egyik seregtest sem szenvedett nem csak e háború egész tartama alatt, hanem a legutóbb lefolyt másfél század alatt vívott összes csaták egyikében sem.

Hátha még a francziák a kínálkozó alkalmat erélyes üldözés.

²⁹⁹) Lásd a 279. oldalon.

³⁰⁰) Hoenig százados, e ki személyesen vett részt a dandár támadásában, eltérőleg a V. M. adataitól ezeket írja:

„Dieser Weg ist *nicht sprungweise* zurückgelegt worden, der ganze Raum wurde in *Geschwinlschritt* durchmossen und als man bis auf 100 Meter südlich der Schlucht gekommen, stockte die Bewegung, die Mannschaft legte sich nieder, kein Gott hätte sie noch einmal vorwärts zu führen vermocht.“

által kihasználták volna! talán még hírmondónak is alig marad valaki a szerencsétlen 5 zászlóaljából. Tekintve, hogy a 38-ik dandár megjelenése alkalmával Bruville körül nálánál sokkal nagyobb számú ellenséges gyalogság és lovasság volt már constatálva, a támadás elrendelése minden reális alapot nélkülöz s úgyszólván túlmérsz vállalat színében tűnik föl, melynek sorsa a szerencsés véletlen csálóka szeszélyére lett bízva.

A tragikus kimenetelű támadás alkalmat adott a dragonyos dandárnak, hogy fényesen bebizonyítsa áldozatkészségét, ha arról van szó, hogy testvér fegyvernemét a végleges megsemmisüléstől megmentse.

Hogy Ladmirault tábornokot mi vihette azon szerencsétlen gondolatra, hogy saját maga gátat vessen dicsőségesen előnyomuló csapatjainak, még mai napig sincsen tökéletesen felderítve. Jóval a 38-ik dandár fellépése előtt a tábornok már az egész Grenier hadosztály felett rendelkezett, de ezt, úgy látszik, nem tartotta elég-ségesnek a támadás kockázatására³⁰¹).

5 óraker meg is érkezik Cissey hadosztálya, de ekkor már megjelent a német 38-ik dandár is, melynek elszánt fellépéséből a tábornok bizonyára azt következtette, hogy az csak élet képezi egy mögötte közeledő nagyobb seregtestnek; ennélfogva már beérkezett 2 hadosztálya erejében nem bízva, ijedtében lovas tábornokaihoz fordul segítségért; ez okozta a németek által nem várt kedvező fordulatot, hogy t. i. a 38-ik dandár visszavetése után, a szándékolt francia támadás elmarad, a mit Ladmirault tábornok a következő indokol, hogy csapatjai reggel 4 óra .óta talpon voltak anélkül, hogy étkez-hettek volna³⁰²).

De vájjon lehet-e ezt mentségül elfogadni? Minden előjárónak kötelessége alattvalói jólétéről gondoskodni de vannak körül-

³⁰¹) Quand de Cissey sera arrivé nous reprendrons notre attaque. Il est signalé, il n'est pas loin, *et je ne veux rien risquer*“ (Ladmirault tábornok szavai Cisseyhez.)

³⁰²) Le général de Cissey arriva et prit rapidement ses dispositions; il se porta en avant de Greyère avec une brigade composé du 97e et du 73e. J'avais laissé le 64e dans le bois de Greyère et bien m'en avais pris car il arriva bientôt une masse d'infanterie et une brigade de cavalerie qui engagea une charge. Cette brigade fut anéantie. Drapeaux, soldats, officiers: tout fut détruit; quatre cents ou cinq cents hommes, au moins furent tués. L'infanterie fut également fort éprouvée et se retira avec de grosses pertes

Il était alors cinq heures et demie, cela a terminé la chose.

Nous nous sommes portés en avant et quoique à bout de forces, nous étions depuis quatre heures du matin debout et nous n'avions pas mangé; nous avons poursuivi l'ennemi jusqu'à sept heures du soir, aussi loin que possible vers Mars-la-Tour. Puis la nuit nous avons bivouaqué sur nos positions. La journée était donc bonne pour nous (?) (Ladmirault tábornok jelentéséből).

mények, a midőn a legmesszebbmenő erőmegfeszítéstől sem szabad visszariadni.

Szép, sőt mondhatni majdnem kegyetlenséggel határos példáját adta ennek Frigyes Károly pár órával később, midőn a már végleg kihasználta, elerőtlenedett csapatmaradványoknak parancsot ad, hogy még egy utolsó csapást mérjenek a tétlenségben sinylődő francia túlerőre.

A mint látjuk, a német csapatoknak még jobban kijutott a fáradalmakból, mert míg a Cissey- és Grenier-hadosztályok az nap alig tettek meg többet 30 kilométernél, s Doncourtnál háti bőröndjüket lerakták, addig a német 38-ik dandár tikkasztó hőségben csak a harcmezőig 37 kilométernyi utat tett meg anélkül, hogy rendes étkezéshez juthatott volna.

Ismételjük tehát, hogy Ladmirault tábornok mentegetőzése el nem fogadható, habozó magatartása pedig annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert a nap s a csata sorsa az ő kezébe volt letéve.

A har ez vonal nyugati szárnyán bekövetkezett nagy lovas összecsapás mindkét oldalról a harcvonal e szárnyának degagirozása utáni törekvésben leli indító okát, miért is mindkét fél szárnyparancsnoka ellenséges gyalogság ellen tervezte a lovas támadás keresztülvitelét. Jellemző, hogy e helyett a két lovas tömeg mágneserővel hat egymásra s a gyalogsági vonalakon kívül, azok szárnyán csap össze.

A támadás keresztülvételére német oldalról a támadásban tényleg részt vett csapatokon kívül, legfeljebb még a Tronviller-Büsche mögött álló 2-ik dragonyos ezred, esetleg még a 10-ik lovas dandár vehetett volna részt, utóbbiak azonban nem tartoztak Voigts-Rhetz tábornok közvetlen parancsnoksága alá.

Az, vajjon nem lett volna-e célszerű már előbb a bőven rendelkezésre álló lovasságból még többet a fenyegetett bal szárny mögé összevonni, megint más kérdés tárgyát képezi, melyre annyival is inkább „igen“-nel felelhetünk, mert hiszen a közép mögött visszatartott 10 ezred erejű lovasságnak, ott a harcviszonyoknál fogva kevésbé, a jobbszárnyon pedig az erdős terep miatt, egyáltalában nem volt tere a beavatkozásra.

Így azonban a rohamban mindössze 22 lovas század, azaz a harcmezőn jelenvolt lovasságnak nem egészen egy harmada vett részt, megjegyezvén, hogy ezen csapatok a nap folyamán majdnem kivétel nélkül harezban állottak már.

Ezen erővel szemben francia oldalról még tűzben nem volt 29 lovas század lépett akcióba. Clérembault tábornok a tervezett á madásról értesítve nem lévén, csak az összecsapásnál keletkezett nagy porfellegből gyanította a lovas összecsapás bekövetkezését s így saját intenciójából sietett a roham színhelyére.

Utóbbi számításán kívül hagyva, a rohamot keresztülvivő szá-

zadok számának különfélesége daczára, a lovasok száma mindkét félnél majdnem egyenlően 3000-re tehető.

A két lovas tömeg zömének összezapása *arcztámadás* alakjában történt; csak később beérkező kisebb részek iparkodnak egyik és a másik részről is a kéztusára kelt tömeg oldalába vagy hátába kerülni és a gomolyaggá vált tömeg csakhamar lavinához hasonlóan északi irányban kezd tova hömpölyögni. Ekkor egyszerre ott terem Clérembáult hadosztálya, mely elől a nagyjából sorakozott német lovasság saját harczvonala mögé vonul vissza. Utólag papiron mindkét fél — a németek kétségkívül jogosabban — győztesnek véli és mondja magát.

A csata sorsára a nagy lovas összeütközés tulajdonképpen vajmi kevés befolyást gyakorolt; az általános helyzet maradt továbbra is az, a mi annakelőtte volt.

Még néhány megjegyzést a harczvonal keleti szárnyán történtekhez.

Úgy a VIII., mint a IX. hadtest részei nem az eredetileg kiadott intézkedésből kifolyólag, hanem a harcz hírére jelennek meg a csatatéren. Mindkét hadosztálynál a tüzérség az oszlopból kiválva, a lovasság fedezete alatt előresiet, azonban nem a hadosztály jövődő harczterepére, hanem a már különben is túltömött tüzérségi vonal mellé. Mennyivel nagyobb lett volna az erkölcsi hatás, ha az újabb erősítések harczbalépésével egyidejűleg a Bois le St. Arnould szélén tüzérség is megszólalt volna.

A 16-ik hadosztály gyalogsága 4 óra tájban St. Cathérine-nél felfejlődik, hogy menetét a Bois des Ognons-on át folytatva, átkarolólág találja a francziák balszárnyát. Stülpnagel tábornok kívánóságára a hadosztály nem a jobb szárny mellé, hanem a mögé rendeltetik a Bois de St. Arnouldba, miért is a már felfejlődött hadosztály újból menetoszlopba kénytelen átmenni.

Említett erdő szélének azon része, mely a Rézonville-től délfele húzódó keskeny hegyháton terül el, körülbelül 800 lépésnyi széles s ez időtájt a 8-ik ezred 2 zászlóaljja által volt megszállva; e mögé közeledett Barnekow tábornok vezetése alatt 8 zászlóalj, egy zászlóalj pedig a Bois des Ognonsba különített ki.

A beérkező csapatrészek — mint említettük— beérkezésükhöz mérten, egymásután, tüzzel való előkészítés nélkül törnek előre az erdőből, de az emlélkemre helyesen felhasznált francia tartalékok által mindannyiszor visszaveretnek. Tekintve, hogy a Bois de St. Arnould említett részében 10 zászlóalj számára igen keskeny volt a fejlődési tér, véleményünk szerint sokkal czéhzerűbb lett volna a hadosztályt a Bois des Ognons nyugati szélén az eredeti gondolat értelmében átkarolólág harczba állítani; a IX. hadtestnek a Bois des Ognonsban esthomályban megjelenő részei már vajmi keveset lendíthettek a dolgok állásán.

Említést érdemel végre Frigyes Károlynaka késő esti órákban

kiadott támadó intézkedése, mely hivatva volt a csüggedő telkekbe új erőt önteni, az ellenségnek pedig megmutatni, miszerint „porosz részről erős az akarat, s meg van a képesség, hogy az eddigi eldöntetlen harcز győzelemmé változtassék át.“

Tisztán katonailag szemlélve a dolgot, alig tagadhatjuk meg a herczeknek ezen merész, de könyörületlen elhatározásától elismerésünket, másrészt azonban emberi szívünk és érzésünk sugallja, hogy csupán egy eszme kedvéért, mely reális sikerre amúgy sem számíthatott, annyi vért ontani halálos vétek. Olyan ez az eset — bocsánat a triviális hasonlatért — mint midőn a vigyázatlan ember megrakott szekere megreked a sárban s a kocsis önhibáját jóvá teendő, lovát, a szegény párát addig ostorozza, míg az végső erejét megfeszítve neki rugaszkodik, a rozzant szekeret pár lépéssel előbbre húzza, de aztán: egy nagy ropogás s a szekér lovastul oda van.

Erőviszony; veszteségek.

A harcزban részt vett erők összegét az eltérő adatok folytán bajos megállapítani. Talán közel járunk a valósághoz, ha az ütközet színhelyén jelen volt német csapatok állományát valamivel több mint 67.000-re, a francziákét pedig 137.000—140.000³⁰³⁾ emberre becsüljük.

Ebből a németek a V. M. adatai szerint. 15.079 embert és 711 tisztet, a francziák pedig Bazaine bevallása szerint 16,954 embert, ezek között 831 tisztet veszítettek, a mi német részen 23%^T franczia részen pedig 12%-nak felel meg.

A német hadtestek közül a legnagyobb veszteséget az elejétől végig harcزban állott III. hadtest szenvedte: 310 tiszt és 6441 főnyi legénység, azaz 22 000 emberből körülbelül 31%-ot.

A X. hadtest vesztesége 202 tiszt, 4945 főnyi legénység.

A 38-ik dandáré — a foglyul esett 1 tiszt és 441 főnyi legénységet nem számítva — 72 tiszt és 2101 főnyi legénység. A dandár 5 zászlóalja 95 tiszt és 4546 emberrel vonult harcزba s így tisztekben 75³/₄% legénységben pedig több mint 46%-ot vesztett. A halottak és sebesültek közötti arány 3:4-hez.

A fenti dandárhoz tartozó 16-ik ezred a mindössze 1¹/₂ órai küzdelem alatt a csata folyamán eltűnt 1 tiszt és 423 ember beszámításával, 49 tisztet és 1736 főnyi legénységet vesztett, azaz tisztekben körülbelül 86%-ot, legénységben pedig 63¹/₂%-ot. Ez képviseli a legnagyobb veszteséget, melyet gyalog ezred az egész háború folyamata alatt egy napi csatában vesztett.

³⁰³⁾ A Bazaine által nyújtott adatok csak 130.000— 1 55.000-re engednek következtetni.

1000 embernél többet veszített még:

a 11-ik gyalog ezred	41 tisztet	1119 főnyi legénységet:	42%
* 24 „ „ „	47 „	1099 „ „	42%
és az 52 „ „ „	50 „	1202 „ „	46%

A lovasság vesztesége:

Az 5-ik lovas hadosztály: 62 tiszt, 830 legénység, 902 ló, vagyis 5059 lovasának mintegy hatodát.

A Bredow dandárnak alig 800 főt számláló 2 ezredéből a merész támadás alatt az állomány fele vált harczképtelenné, és pedig veszített:

a vértés ezred 7 tisztet, 198 főnyi legénységet és 261 lovat (37%);

a dsidás ezred 9 tisztet 183 főnyi legénységet és 200 lovat (35%)..;

Összesen: 16 tisztet 381 főnyi legénységet és 461 lovat, s így körülbelül a fenti gyalog ezredek veszteségarányát éri el.

A 6-ik lovas hadosztály: 20 tiszt, 274 legény, 354 ló, a mi a legénységi állomány 7%-ával ér föl. A veszteség majdnem fele a késő esti órákban gyalogság ellen támadásra indult 3-ik huszár ezredet terheli (30%).

A délutáni órákban végrehajtott nagy lovas támadás alatt az abban résztvevő 22 század 42 tisztet, 443 főnyi legénységet és 394 lovat veszített, vagyis lovakban kevesebbet, legénységben pedig nem sokkal többet, mint a Bredow dandár többször említett támadása alatt.

Feltűnő, hogy a Cissey hadosztály ellen támadásra indult 1-ső gárda dragonyos ezred mindössze 14 tisztet és 82 főnyi legénységet veszített.

A tüzérség vesztesége:

A harcban részt vett 38 üteg összesen veszített 39 tisztet, 681 főnyi legénységet és 1003 lovat; ebből esik az 5-ik gyalog hadosztály 3 ütegeire 12 tiszt, 162 ember és 209 ló, a többi 35 ütegre pedig mindössze 27 tiszt, 519 legény és 794 ló.

Átlagosan veszített tehát az említett 3 üteg mindegyike:

4 tisztet, 54 embert és 70 lovat; a többi ütegek mindegyike:

0.8 „ „ 15 „ „ és 22

A veszteségeket fegyvernemenként *egyesítve*, a következő érdekes adatokhoz jutunk,

A 64.000 főnyi gyalogság összesen veszített 564 tisztet, 13101 embert, vagyis 21%-ot.

A 13.171 főnyi lovasság összesen veszített 102 tisztet, 1341 embert és 1891 lovat, vagyis 10%-ot (lovakban 12%-ot);

A 38 ütegni tüzérség összesen veszített 39 tisztet, 681 embert és 1003 lovat, vagyis átlagosan ütegenként 1 tisztet, 18 embert és 20 lovat (átlag majdnem 15%).

E szerint a kivonuló létszámnak majdnem minden 5-ik gyalogosa s minden 9-ik lovasa a csatatéren maradt.

A *franciák* veszteségéről nem igen állanak megbízható ada-

tok rendelkezésre.

A II. hadtest Frossard tábornok bevallása szerint körülbelül 26.000 emberből 201 tisztet és 5085 főnyi legénységet veszített azaz 20%-ot.

A IV. hadtest 2 hadosztálya a német 38-ik dandárral folytatott rövid tusa alatt állítólag 200 tisztet és 2258 főnyi legénységet veszített, a mi annyit jelentene, hogy a 38-ik dandárnak minden második embere egy-egy francziát harczon kívül helyezett

A többi hadtestek közül a V. M. adatai szerint:

a	III.	98	tisztet	és	748	embert
a	VI.	191	"	"	5457	"
a	gárda	113	"	"	2010	"
a	tart. lov.	70	"	"	465	"
a	"	tüzérs.	6	"	105	" veszített.

Ezen összeg nagyjában összevág Bazaine előbb közölt adataival.

Az egész csata a két fél részéről együttvéve 32.744 embernyi áldozatot követelt.

A tábornokok közül német részen Döring és Grüter vezérőrnagyok, a francziák részéről pedig Legrand, Brayer és Marguenat tábornokok a csatatéren maradtak, Bataille, Valazé és Mentaigu tábornokok pedig megsebesültek.

Végmegjegyzések.

Mars la Tour-Rézonville, daczára annak, hogy a csata a körülmények véletlen, előre nem látott fejleménye következtében keletkezett, s hogy abban a vezetés céltudatos alkotó ereje egyik részről sem nyilvánulhatott, mégis egyike a német-francia háború legérdekesebb és legtanulságosabb csatáinak, mely az újabbkori harczászat fejlődésére és tökéletesbitéséie kiváló hatást gyakorolt. Ha egyébért nem, a benne előfordult önfeláldozó lovas támadások miatt dicső emlékü és örökbecsü marad e véres összeütközés úgy a francia, mint a német nemzetre nézve, melyben a harczászat fogalmai szerint — bár utólag francia s német egyaránt győzőnek mondja magát³⁰⁴⁾ — győztes egyik fél sem, csupán nyertes lett az, kinek máskülönben is jobban rendben volt a szénája.

³⁰⁴⁾ Bazaine jelentését a csata lefolyásáról (lásd 297. oldal) a császára következő távirattal veszi tudomásul:

» Je vous félicite de votre succès, je regrette de ne pas y avoir assisté. Remercier en mon nom officiers, sous-officiers et soldats. La patrie applaudit à leurs travaux.
Napoléon.“

Bevezetés, sőt egész lefolyása tekintetében sokban hasonlít e szívós mérkőzés a spichereni csatához. A csatát kezdeményező hadosztályparancsnok itt is, ott is visszavonulófélben gondolja ellenfelét, minek folytán támadólagos gyors előnyomulásra határozza el magát. De már az első komolyabb összekocczzásánál kiderül, hogy legalább egyenerejü, majd később, hogy túlerős ellenséggel van dolga, melylyel szemben a harcza dobott csekély erő gyorsan elkopik, s a hosszúra nyúlt vékony, sekély vonal támasz nélkül marad. Az ebből német részen keletkező krízist a francziák sem itt, sem ott nem tudják előnyükre fordítani.

A mi rendesen csak fénkölt észbeli munkálkodás eredménye s csak megfeszített testi-lelki fáradozások gyümölcse szokott lenni: a siker legreálisabb alapfeltételét, a viszonylagos túlerőt úgy itt, mint Spicheren-nél a véletlen adta a francziák kezébe; a sors úgyszólván tálczán kínálta nekik a babérokot, csak utána kellett volna nyúlniok, de ők még ezt sem tették, s így rózsa helyett itt is csak tövisszúrás jutott nekik osztályrészü.

A rendelkezésre álló francia erőnek, bárhol, középen vagy bármely szárnyon érvényesült volna annak nyomása, kétségtelenül sikert kellett aratnia; de így Ladmirault a jobb, Bazaine pedig folyton bal szárnyát féltvén, — valódi erős, életképes akarat egyik ponton sem nyilvánulhatott. Tisztán csak a vezetők ily lethargikus magatartásának tulajdonítható, hogy 2 német gyalog hadosztály órákon át 6. a csata vége felé pedig 5 német hadosztály több mint 12 hadosztályal szemben fen tudja tartani az egyensúlyt, sőt a késő esti órákban vérszemet kapván, minden áron támadni, győzni akar! Pedig a helyzet s az erőviszony éppen ellenkező magatartást parancsolt. Bazaine seregének, hogy a végleges katasztrófát kikerülje, *e csatában okvetlenül győznie kellett*, máskép szabad elvonulását már nem biztosíthatta, a németek ellenben már avval is elérték céljukat, ha sikerül nekik a francia erőket lekötni s visszavonulásukat addig késleltetni, míg a többi hadtest a harc színhegyére úr.

Ennélfogva daczára annak, hogy taktikai értelemben a csata eldöntetlen maradt, az a németekre nézve hadászati tekintetben kétségtelenül következménydús győzelem számba megy.

Bazaine mindjárt a csata kezdetén helyesen fogta fel a helyzetet, ezt bizonyítja csataterve, mely szerint bal szárnyának lekötő harcza mellett jobb szárnyával támadólag akart előnyomulni. E őzéiből a III. és IV. hadtestnek balrakanyarodást kellett végrehajtania, hogy a németek, ha lehetséges, a gorzei- és chambley-i szorosokba és a Mosel völgyébe vettessenek vissza.³⁰⁵⁾ Csakhogy az említett

³⁰⁵⁾ Je me dirigeai — írja Bazaine — vers la droite, où je ralliai le premier échelon conduit par le maréchal Le Boeuf, à qui j'indiquai la direc-

hadtestek hátulsó lépcsői csak igen lassan közeledtek, miért is Bazaine eredeti szándékát — valószínűleg bal szárnya miatti aggodalmában — megváltoztatva, dél után 2 órakor Le Boeuf-nek parancsot küld, hogy „állását a Nayral hadosztályal erősen tartani iparkodjék, hogy Aymard hadosztályával a VI. hadtesttel összeköttetést tartson, Montaudon hadosztályát pedig Gravicotte-ba indítsa.³⁰⁶⁾

Ezen időponttól kezdve minden intézkedés már csak tisztán védelmi ellenrendszabályokból áll, melyek pozitív eredményre nem vezethettek.

Annál jobban magaslik ki e mellett a német vezetők szívós, majdnem a végletekig megfeszített akaratereje, mely óriási veszteségek árán bár, de még sem engedte, hogy a legyőzetés eszméje a csatában résztvettek szívében maradandóan felülkerekedjék.

Ha egyes, bár szintén csak dicséretes tevékenységi ösztönre valló túlzásoktól, mint pl. a 38-ik dandár, — s a késő esti órákban Frigyes Károly által elrendelt támadástól eltekintünk, — a németeknek e csatában tanúsított magatartásából tanulhatjuk meg, hogyan kell lekötő harcztot vívni. Valamint Spicherennél, úgy itt is fényesen bizonyította be fölényét az aktív, támadólagos szellem a passzív védelmi magatartás fölött.

Hasonlóan mint a francziáknál, úgy német részről is a döntés a külső, északi szárnyon volt keresendő; hogy ennek daczára a VIII. és IX. hadtest részei a jobb szárnyon állíttatnak harezba, az kétségkívül az idő előhaladottságának tulajdonítandó.

A fegyvernemek működésével és magtartásával harezban már az egyes harcmozzanatok méltatásánál foglalkoztunk, csupán csak a tüzérség alkalmazásáról akarunk meg néhány szót szólni.

A németeknél déli 12 órakor 126, 3 órakor 150, 4 órától kezdve pedig 210 löveg áll harezban. Ezen tüzérség a csata folyamán 19-638 gránátot és 19 kartácsot, a III. hadtest tüzérsége pedig, mely elejétől végig részt vett a küzdelemben, lövegenként átlag 164 lövedéket lőtt el. Mindkét fél tüzérségénél és helyenkint

tion de Mars-la-Tour comme l'objectif, le troisième et le quatrième corps devant exécuter une conversion, l'aile droite en avant, afin de refouler les Allemands les défilés de Gorze, Chamblay, et dans la vallée de la Moselle si cela était possible. Les autres échelons de ce corps arrivèrent successivement mais lentement, et une de ses divisions n'arriva qu'à la nuit à Gravelotte.“

³⁰⁶⁾ „De maintenir fortement ses positions avec la division Nayral stb.“ Rapport du maréchal Bazaine, Bataille de Rézonville, Bruxelles 1870.

az egyes gyalogsági osztagoknál is, a harc folyama alatt, különösen pedig a harc vége felé töltényhiány állott be.³⁰⁷⁾

Nagyobb tüzértömeg csak a délutáni órákban alakult Flavigny és a Bois de Vionville között; 108 löveg azaz több a harcban állott tüzéréség felénél.

Francia részen nagyobb tüzértömeg csak a Römer-Strasse mentén és az esti órákban a gárda hadtest körében alakított, különben az ütegek általában véve saját hadtestük körletében vonulnak fel s a harcban dicséretes tevékenységet fejtenek ki.

Bár az egyes fegyvernemek a harc folyama alatt önmagukban az összetartás és kölcsönös támogatásnak, a fegyelem s a kitartásnak mindkét részen többször igen szép jelét adták, azok összműködése és kölcsönhatása e csatában sem juthatott érvényre.

Ezt látjuk különösen az északi szárnyon, a hol sem a 38-ik dandár támadása, sem az azt viaszorító Cissey hadosztály üldözése nem esik egybe az egyidejűleg elrendelt s nyomban utána bekövetkezett lovas támadásokkal; a két fegyvernem, a francia s német oldalon egyaránt, külön-külön vívja a harcot, holott itt nem csak lehetett, hanem kellett volna is, hogy azok működése kellő összhangzásba hozva, egyesítették.

Igaz ugyan, hogy főleg mostani csatatareink nagy kiterjedése mellett az összműködés lényeges feltétele, az egységes harezvetés a legnehezebb problémák egyike, mindazonáltal továbbra is elérendő követelmény gyanánt kell tekintenünk, hogy mindhárom fegyvernem vállvetve, egymást kölcsönösen támogatva s egymás hatását fokozva, lehetőleg összhangzásban törekedjék a harc végcélját, a győzelmet biztosítani.

A csatában német részről összesen mintegy 64.000 gyalogos, 13,171 lovas és 228 löveg vett tevékeny részt; ebből déltájban

³⁰⁷f Bazaine jelentése a rézonville-i csata lefolyásáról

Gravelotte, 16 août, 12h du soir.

Sire,

Ce matin à neuf heures l'ennemi a attaqué la tête de nos campements à Rézonville.

Le combat a duré depuis ce matin jusqu'à huit heures du soir. Cette bataille a été acharnée; nous sommes restés sur nos positions après avoir éprouvé des pertes sensibles. La difficulté aujourd'hui gît principalement dans la diminution de nos pases de réserve, et nous aurions peine à supporter une journée comme celle d'aujourd'hui avec ce qui nous reste dans nous caissons D'un autre côté, les vivres sont aussi rares que les munitions, et je suis obligé de me reporter sur la route de Vigneulles à Lessy pour me ravitailler. Les blessés ont été avacués sur Metz. Il est probable, selon les nouvelles que j'aurai de la concentration des armées des princes, que je me verrai obligé de prendre la route de Verdun par le nord.

Bazaine.

27.500 ember, 9.100 ló s 126 löveg 8500 lépésnyi széles arczvon-
nalban, dél után 5 órakor pedig 51.200 ember, 12.000 lovas s
210 löveg áll harcban 13.500 lépésnyi széles arczterületen;
a harc vége felé az arczkiterjedés körülbelül 10 kilométer.

E szerint esik az arczvonala egy-egy lépésére;

déltájban	3.2 gyalogos,	1.1 lovas	0.015 löveg
délután 5 órakor	4.5	„ 1	„ 0.0155 „
a harc végén	4	„majdn. 1 „	0.016 „

Ezen erők természetesen nem mindenütt voltak egyenletesen
elosztva. A gyalogság legsűrűbben a Bois de St. Arnoldban tömörült
össze, lépésenként körülbelül 10 ember, ellenben a jobbszárny legszél-
sőbb 4000 lépésnyi területén egyetlen löveg sem állott.

Az egész arczkiterjedésnek körülbelül negyedrészt a tüzér-
ség foglalta el.

Francia részén 15.000 lépésnyi arczkiterjedésre mintegy
135.000 gyalogos esik, vagyis átlag lépésenként 9 ember.

Intézkedések és események a csata befejezése után.

A harc elnémulása után az *előőrök* következőleg állítat-
tak ki:

A németek részéről a Bois des Ognonstól kezdje a Tronvil-
ler-Büsche-n és Mars la Tour-on át az Yron patakig.

E mögött a nap folyamán a harcszínhelyre ért csapatok
nagyobbára harczkörletükben szabad táborba szálltak; a IX. had-
test távolabb eső részei még az esti órákban közelebb vonultak.

A francziák részéről: a Bruville-től délre elterülő magaslato-
kon — erdőszől St. Harcétól délre a Römer-Strasse mentén; innen
az előőr vonal délkeleti irányba csap át s Rézonvillet délről fél-
kör alakban körülfogva, Gravelotte felé húzódik vissza.

Ütközettáborok: a Bruville-St.- Marcel-Rézonville-Gravelotte
által jelölt vonal mentén.

A késő este elfoglalt táborok nem voltak egyebek ideiglenes
nyugvóhelyeknél, mert még az éj folyamán parancs érkezett,³⁰⁸⁾
mely a seregnek közelebb vonását Metzhez rendelte el.

Ezen elhatározása okául a marsall élelem- és töltény-készlet
hiányát említi, de erős a gyanúnk, hogy a csatában megtartott
védőállás odahagyásának nem ez képezte legnyomósabb indokát.
Valószínűbb, hogy Bazaino már a lefolyt harc alatt seregével
egyenerejű ellenséget sejtett maga előtt, mely a közel jövőben
előreláthatólag még tetemes erősítésekre számíthatott, melylyel
szemben erejét úgy látszik nem tartotta elégségesnek arra, hogy a

³⁰⁸⁾ Lásd a 800. oldalon.

csatát még egyszer a rézonville-i állásban elfogadja, illetőleg, hogy magát elvonulás közben a megtámadtatás eshetőségének tegye ki. Terve tehát most már oda módosult, hogy az ellenséget az általa bevehetetlennek (inexpugnable) jelzett plappeville-i állásban bevárja s hogy visszavonulását Verdin felé csak akkor folytatja, miután előbb az ellenség ereje az említett erős védőállásban kifejtett ellenállásban megtörik³⁰⁹).

A fenti elhatározásra és az abból folyó intézkedésekre később még visszatérünk, előbb azonban lássuk a németek táborában időközben történeteket.

Míg a 2-ik hadsereg jobb szárnya Vionville-Mars la Tour-nál csatát kezdeményezett, addig annak bal szárnya a 3-ik hadseregnek Marbache-Nancy között kezet nyújtva, tisztán nyugati irányban folytatta menetét.

Augusztus 16-án este az 1. és 2-ik hadsereg a következő helyzetbe jutott:

2-ik hadsereg:

II. hadtest: 3-ik hadosztály Buchy, 4-ik hadosztály Solgne, tüzérség Luppy.

XII. hadtest: Lovas hadosztály Nonsard, 25-ik hadosztály Regniéville en Haye, 24-ik hadosztály Pont á Mousson.

Gárda-hadtest: Lovas hadosztály (a gárda dragonyos dandár kivételével, mely tudvalevőleg Mars la Tour-nál jelen volt a csata után ott is maradt) Apremont;

ÍMk hadosztály Etang de Maux-la-Chèvre, elővéd Ronconville; 1-ső hadosztály Bernécouit; tüzérség Beaumont.

IV. hadtest: 7. hadosztály Rozières-en-Haye, elővéd Toul felé előretolva.

8-ik hadosztály Marbache és Belleville, tüzérség le Saizerais.

Utóbbi hadtest parancsnoka, *Alvensleben* tábornok, miután vett hírek szerint Toul erőd csak gyengén, mindössze 1000 - 2000 mobil gárdista által volt megszállva, — az erőd felé előretolt elővédjének parancsot küld, miszerint az erődöt rajtaütés által hatalmába ejtse. Ennek értelmében *Zychlinski* vezérőrnagy az elővéddel délelőtt 11 órakor fogott a feladat megoldásához, de a jól védett erősséggel szemben sehogy sem vergődhetett zöld ágra. A hadtest parancsnoka látva a vállalat sikertelenségét, dél után 3 és 4 óra között

³⁰⁹) Ma pensée — írja Bazaine — en établissant l'armée du Rhin sur les positions de Rozérieulles à Amanvillers, donnant les ordres les plus précis pour que ces lignes soient très solidement fortifiées, était d'y attendre l'ennemi. Les combats précédents m'avaient montré qu'une bataille défensive, peut-être deux, dans des positions que je considérais comme inexpugnables une fois couvertes par des fortifications passagères, useraient les forces de mes adversaires, en leur faisant éprouver des pertes considérables, qui répétées coup sur coup, l'affaibliraient assez pour l'obliger à me livrer passage, sans pouvoir s'y opposer sérieusement.

a harcز félbeszakítását rendelte el. A sebesültek és halottak száma az eredmény nélkül maradt harcزban 17 tiszt és 182 főnyi le-génység.

1-ső hadsereg:

I. hadtest: A Mosel jobb partján Courcelles sur Nied-nél maradt.

VIII. hadtest: A 16-ik hadosztály Rex dandára részt vett a csatában; említett hadosztály fenmaradó része, a Diedenhofen felől bevonuló Gneisenau különítmény, Courcelles sur Nied-nél; 15. hadosztály Arry és Lorry.

VII. hadtest: 13-ik hadosztály Pommérieux, 14-ik hadosztály Sillegny, tüzérség Louvigny.

1 ső lovas hadosztály: Fey.

3-ik „ „ : Mécleuves.

A helyzetet 16-án este az Y. számú csataterv mutatja.

A király nagy főhadiszállása a kezdeményezett csatáról dél-lájban még Hernyben értesült; később Pont á Moussonba érve, Frigyes Károly jelentése érkezett be, melyben a herczeg azon nézetének adott kifejezést, hogy Vionville-nél a III. és az odairányított X. hadtesttel szemben a francia sereg csupán egy nagyobb töredéke áll; ezt a jelenlevő erőkkel észak felé elszorítani, hadseregének balszárnyával pedig a további előnyomulást a Maas felé folytatni szándékozik. A nagy főhadiszállás azonban nem vette oly könnyen a dolgot s rögtön gondoskodott, hogy a Vionvillenél harcزban álló erők minél előbb támogatásban részesüljenek.

A Pont á Moussonban jelenlevő XII. hadtest parancsnokának meghagyatott, hogy másnap reggel 3 órakor Thiau-court-on át Mars la Tourba meneteljen, lovasságát a verdun-i út felé terelje előre. A IX. hadtestről tudva volt, hogy már útban van a csatater felé. A 2-ik hadsereg többi részei az ütközet színhelyétől az 1-ső hadseregnél is távolabb állottak, miért is Steinmetz tábornoknak parancs küldetett, hogy másnap a VII. és VIII. hadtesttel a vonatok visszahagyása mellett, a IX. mögött a Mosel túlsó partjára keljen át. Az 1-ső hadsereg parancsnoka a vionvillei csata hírére még mielőtt a fenti parancsot vette volna, intézkedett, hogy a VII. hadtest az 1-ső lovas hadosztállyal Corny-nál, a VIII. pedig Arry-nál másnap korán reggel partot váltson; előbb említett helyen e célra a meglevőn kívül reggelig még három, utóbbinál még egy második hid veretett.

Frigyes Károly 16-án este Gorzeban ütötte fel főhadiszállását s most már bizonyos volt abban, hogy a nap folyamán az ellenségnek nemcsak töredékeivel, hanem Bazaine egész seregével állott szemben, ennél fogva sürgősen szükségesnek látszott, hogy a két megviselt hadtest támogatására friss, érintetlen erők hozassanak a csata színhelyére, miután nemcsak kizárva nem volt, hanem igen valószínűnek is látszott, hogy az eldöntetlenül maradt harcز másnap még nagyobb erővel és hévvel megújuland.

A parancs az alárendelt seregtesteknek a lőszer kiegészítését ezelő intézkedések kiadása után, este 10 és 11 óra között adott ki.

A II. és IV. hadtest a harc színhelyétől két napi menetire állott, azok beérkezésére egyelőre nem lehetett számítani; e két hadtest ennél fogva meghagyatott az eddigi irányban a Maas felé előnyomulóban; 17-én a II-iknek Pont á Moussonig, a IV-iknek pedig Boucq-ig kellett előnyomulnia.

A Gorzeban éjjelező IX. hadtest parancsnokának meghagyatott, hogy hadtestét hajnal hasadtával a helységtől északra gyülekeztesse.

A XII. hadtest még éjjel volt elindulandó s Thiaucourt-on át Mars la Tour-ba rendeltetett, hogy ott a X. hadtest mögött foglaljon állást; végül a Gárda hadtestnek parancs küldetett, miszerint Charnbley-Beney-n át azonnal Mars la Tour fele induljon útnak s ott a XII. hadtestől balra foglaljon állást; a gárda lovasság a Maas felé volt útját folytatandó.

Ezen intézkedések mint látjuk nagyrészt összevágának a nagy főhadiszállásból korábban kiadott parancscsal, minek folytán a hadtestparancsnokok már jóval előbb azok szellemében előre dolgozhattak; csakis így volt a kivétel még idejekorán eszközölhető.

A vionvillei csata után keletkezett kelyzetet közelebből szemügyre véve az alábbi következtetésekhez jutunk.

Magán a csatatéren a III. és X. hadtest, valamint a VIII. és IX. hadtest részei állottak; az utóbb említett két hadtest fenmaradó része és a VII. hadtest, melyek Gravelotte-Vionvilletől 10 kilométeren belül állottak, szükség esetén a következő nap reggelén már harcbaállíthatók voltak. A XII. hadtest, mely a metz-verdun-i úttól egy erős menetnyire állt, déltájban érkezhett a csata színhelyére, a 38 kilométernyire távol eső gárda hadtestre ellenben csak a délutáni órákban lehetett biztosan számítani.

A IV. hadtest pláne 45 kilométernyire volt a harc színhelyétől s így ennek beérkezésére a legjobb esetben is csak 18-án este lehetett számítani, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy a hadtest egy része Toullal érintkezésbe lépett.

Végül a Mosel jobb partján álló II. hadtest sem érkezhett be 18-ikánál előbb, miután 17-ikére a kiadott intézkedés szerint csak Pont á Moussonig volt irányítva.

E szerint 17-én reggel a harc megújulása esetén rendelkezésre állott: a III. X. VIII. és VII. hadtest, vagyis összesen 10 gyalog hadosztály, körülbelül 130.000 emberrel, melyek közül 4 hadosztály a megelőző harc által már nagyon meg volt viselve.

Ehhez 18-ika folyamán még a XII, gárda és II. hadtest járulhatott, vagyis 6 gyalog hadosztály mintegy 80.000 főnyi létszámmal; 18-án ennél fogva 16 német gyalog hadosztály 210.000 —

220.000 emberrel harcolhatott az immár csak körülbelül 125.000 embert számláló 14 francia gyalog hadosztályal.

Az I. hadtestnek visszahagyása ellen, mely 17-ike folyamán esetleg szintén már közelebb vonulhatott volna az előrelátható csatatérhez, nem igen emelhető kifogás. Nevezett hadtest s a 3-ik lovas hadosztálynak meghagyása a Mosel jobb partján részben a vár keleti arczvonalaának megfigyelése, részben a sereg eddigi összeköttetéseinek és hadtápvonalainak biztosítása céljából szükségesnek mutatkozott.

A fenti érvelésből látható, hogy a németeket már csak 17-én reggel fenyegette veszély; ekkor még megeshetett, hogy az elmúlt nap küzdelmében megviselt első vonalban álló seregrészek a francziák erőteljes döntő lökemének kénytelenek lesznek engedni, mely esetben előreláthatólag a Mad folyó mentén, Thiaucourt körül került volna újabban kenyértörésre a dolog s több mint valószínű, hogy az itt vívott csatában megint csak a francziák húzták volna a rövidebbet a német túlerővel szemben.

Ezért tehát jogosan állíthatjuk, miszerint Bazaine seregének sorsa már Vionville-Rézonville előtt dőlt el — idáig nyúlnak vissza a később bekövetkezett katasztrófa szálai és közvetlen indokai; már itt íratott fogalmazványa, — ami később Gravelotte-, St. Privatnál és Metz kapui alatt történt, az már csak tisztázata és jogérvényes elismerése volt a vérrel írott megadási szerződésnek.

Feltéve, hogy Bazaine 16-án este a németek fenti erőcsoportosításának lehetőségét maga kombinálhatta, sőt ha tekintetbe vesszük, hogy ő azokat magára nézve a valóságnál kedvezőtlenebb színben sejtette, ehhez fűzött további kombinációinak s abból keletkező elhatározásának is könnyen nyitjára akadunk; ez magyarázza meg, hogy azon csatátért, a melyen magát győztesnek vélte és vallotta, 17-én reggel kényszerítő ok nélkül saját elhatározásából az ellenségnek engedte át.

Mennyiben jogos és indokolt ezen elhatározás, a fölött ítéletet hozni utólag bizonyára könnyebb, mint az események súlyos behatása és a felelősség nehéz terhe alatt. Annyi tény, hogy a marsall az elvonulás eszméjét Chálons felé egyelőre még nem adta fel ³¹⁰⁾, ezt lehe-

³¹⁰⁾ Augusztus 17-iki jelentésében ezeket írja:

On dit aujourd'hui que le roi de Prusse serait à Pange où au château d'Aubigny, qu'il est suivi d'une armée de 100.000 hommes, et qu'en outre des troupes nombreuses ont été vues sur la route de Verdun et à Monts-sur-les Côtes. Ce qui pourrait donner une certaine vraisemblance à cette nouvelle de l'arrivée du roi de Prusse, c'est qu'en ce moment, ou j'ai l'honneur d'écrire à Votre Majesté les Prussiens dirigent une attaque sérieuse sur le fort de Queuleu. Ils auraient établi des batteries à Magny, à Mercy-lo-Haut et au bois de Pouilly. Dans ce moment le tir est même assez vif.

«Quant à nous, les corps sont peu riches en vivres. Je vais tâcher d'en faire venir par la ligne des Ardennes, qui est encore libre. M. le géné-

tövé teendő, vonult vissza az erősebbnek vélt állásba, hogy ott az immár elkerülhetetlen csatát előnyösebb feltételek alatt elfogadhassa. E szerint feltett szándéka megvalósulásának érdekében hajlandó volt áldozatokat hozni, mert ilyenek nélkül már nem volt kilátás a kelep-czéből való kiszabadulásra s ép ez az a pont, a melyhez megjegyzés fér, a mennyiben nyitva áll a kérdés, nem lett volna-e czélszerűbb és üdvösebb a mondott célra a seregnek egy részét: például egy hadtestet feláldozni, melynek kötelességévé tétetett volna, hogy a 16-án kézben tartott állásban végsőig tartson ki; ennek leple alatt a sereg fenmaradó része a szándékolt irányban elvonulhatott volna, ily elhatározás mellett csak a nyél volt kockára téve, amúgy pedig a fejsze nyelestől odaveszett.

Az általunk helyesebbnek vélt intézkedés mellett a seregnek nagyobb része hadműködésre kész és harczképes állapotban vonulhatott volna el, helytállás esetén ellenben a legsikeresebb kimenetel feltételezése mellett, azaz még nyert csata esetén is már csak ismételt harczok által elgyengült, megviselt sereg maradványaira lehetett számítani.

ral Soleille, que j'ai envoyé dans la place, me rend compte qu'elle est peu approvisionnée en munitions et qu'elle ne peut nous donner que 800.UUO cartouches, ce qui pour nos soldats est l'affaire d'une journée. Il y a également un petit nombre de coups pour pièces de 4, et enfin il ajoute que l'établissement pyrotechnique n'a pas les moyent nécessaires pour confectionner des cartouches. M. le général Soleille a dû demander à Paris ce qui est indispensable pour remonter l'outillage; mais cela arrivera-t-il à temps? Les régiments du corps du général Frossard n'ont plus d'ustensiles de campement et ne peuvent faire cuire leurs aliments.

„Nous allons faire tous nos efforts pour reconstituer nos approvisionnements de toutes sortes, afin de reprendre notre marche dans deux jours, si cela est possible: je prendrai la route de Briey; nous ne perdrons pas fie temps à moins que de nouveaux combats ne déjontent mes combinaisons.“

XIII.

A Gravelotte-St.-Privat melletti csata

augusztus 18-án.

I. Események augusztus 17-ike folyamán.

Bazaine a 16-iki csata után a Metz körüli állásfoglalásra határozván el magát³¹¹⁾, e végből a visszavonulást még aznap éjfélután kibocsátott következő parancsával rendelte el:

„A mai csata folyamán keletkezett nagy mennyiségű töltény-elhasználás, valamint azon körülmény, hogy több napra szóló élelem fölött nem rendelkezünk, gátol bennünket az egyelőre megállapítva volt menet megkezdésében; ennek folytán a sereg a plappeville-i fensikra vonul vissza s itt következőleg áll fel:

a *II. hadtest* Point du jour és Rozérieulles között; ettől jobbra a *III. hadtest* Châtel St. Germain-nél; a *17. hadtest* a III.-hoz zárkózva, Montigny la Grange-ig terjeszkedik ki.

A *VI. hadtest* Vernevilienél áll fel.

A *du Barail* lovas hadosztály a VI. hadtestet követi, a *Forton* lovas hadosztály pedig a II. hadtest mögött áll fel.

A gárda Lessy és Plappeville-nél foglal állást; ide jut a hadseregparancsnokság is.

A mozdulatok 17-én reggel 4 órakor kezdendők meg. A visszavonulást a Metman hadosztály fedezi, mely a gravelottei állást tartani s azután a III. hadtesthez bevonulni tartozik³¹²⁾

³¹¹⁾ Lásd a 299. oldalon.

³¹²⁾ La grande consommation qu'a été faite de munitions, d'infanterie et d'artillerie dans cette journée, ainsi que le manque de vivres pour plusieurs jours, nous empêchent de continuer la marche qui leur avait été tracée. Nous allons donc nous reporter sur le plateau de Plappeville. Le 2e corps occupera la position entre le Point du Jour et Rozérieulles, le 3e à sa droite, à hauteur de Châtel-Saint-Germain, le 4e prolongeant le 3e jusqu'à Montigny-la-Grange, le 6e à Verneville. La cavalerie du Barrail suivra le mouvement du dernier corps, la division de Porton ira s'établir en arrière du ce; la gardo à Lessy et Plappeville où sera le quartier général. Le mouvement devra commencer le 17 à quatre heures du matin, et sera couvert par la division Metman qui tiendra la position de Gravelotte, et ira ensuite rallier le 3e corps.“

A fenti parancs folytán a tervezett visszavonulás ellenséges behatáson kívül hajtott végre, csupán a Metman hadosztály folytatott 17-ike folyamán a német VII. hadtest előcsapatjaival apróbb csatározásokat.

A kijelölt állás megszállása közben a IV. hadtest kiutalt területe szűknek bizonyulván, *Ladmirault* tábornok az egész Cissey hadosztályt Amanviller-től északra helyezte el; másrészt *Ganrobert* tábornok Verneville körül kijelölt előretolt állását aggályosnak tartván, előterjesztésére *Bazaine* a VI. hadtestet alábbi rendeletével St. Privat la Montagne megszállására rendeli vissza:

„A Verneville körüli állásra vonatkozólag Lamy ezredes által hozzám juttatott előterjesztése folytán felhatalmazom Önt a jelzett állás elhagyására és megengedem, miszerint hadtestével, a többi hadtestestek által elfoglalt hegyháton folytatólag állást foglaljon.

„E célból St. Privat-la-Montagne-t szállhatja meg, balszárnyával az Amanvillersnél álló IV. hadtesthez csatlakozván.

„Kérem értesítését elhatározásáról, mely alkalommal főhadiszállásának helye is megjelölendő lesz, nehogy a parancsközvetítés körül késedelem álljon be.

„U. i. A verneville-i állás *Ladmirault* tábornok visszavonulásának fedezése céljából jelöltetett ki, a ki még mindig *Doncourt*-ban van.³¹³⁾“

A hadseregparancsnokság ezen intézkedései alapján a francia hadsereg augusztus 17-ike folyamán következőleg helyezkedett el:

A jobb szárnyon:

VI. hadtest: *Roucourt*-tól a St. Privat-tól délre fekvő magasságig.³¹⁴⁾

A középén:

IV. hadtest: *Amanvillers*nél,

III. hadtest: a la Folie-Leipzig és *Moscou* által jelölt vonalban.

³¹³⁾ „D’après les observations qui m’ont été transmises par le colonel Lamy, au sujet de votre position à Verneville, je vous autorise à quitter cette position et à aller vous établir sur le prolongement de la crête occupée par les autres corps.

Vous pourriez occuper Saint-Privat-la Montagne et vous relier par votre gauche au 4e corps établi à Amanvillers.

Je vous prie de me faire connaître la détermination à laquelle vous vous serez arrêté, et de me dire en même temps le point choisi pour votre quartier général, afin qu’il n’y ait pas de retard dans notre correspondance.

P. S. Cette position de Verneville avait été indiquée pour protéger la retraite du général de *Ladmirault*, qui est encore à *Doncourt*.“

³¹⁴⁾ Megjegyzendő, hogy ezen hadtest csak késő este foglalhatta el állását, miután a *Doncourt* felől *Amanvillers* felé visszavonuló IV. hadtest csapataival kereszteződött.

A bal szárnyon:

II. hadtest: le Point de Jour Rozérieulles között.

Bal oldal biztosításul St. Rufinbe a *Lapasset-dandár* rendeltetett.

Tartalék:

Gárda: St. Quentin és Plappeville erődök előtt, mögötte a *tüzér tartalék*.

A jobb szárny mögött St. Privat-tól keletre, *du Barail* lovas hadosztálya, a balszárny mögött pedig Longeau-nál a *Forton* lovas hadosztály állott fel.

Főhadiszállás: *Plappeville*.

Ezáltal a helyzet a francia sereg nézve immár olyanná fejlődött, hogy a szándékolt elvonulás Verdun felé már csak sikeres döntő csata útján volt kivívható, amennyiben, mint alább látni fogjuk, a legrövidebb útvonalon — Gravelotte-Mars la Tour-Verdun — már 17-ike folyamán ellenséges seregrészek állottak, a Gravelotte-Conflans-Etain és az Auboué-Briey-n át vezető útvonalak közül pedig előbbi már a harcászatiilag, utóbbi pedig a hadászatiilag veszélyeztetett körletbe esett.

Egyébként az erőelosztáshoz a kijelölt védőállásban csupán azt jegyezzük meg, miszerint az általános tartaléknak nem a bal, hanem a hadászatiilag minden esetre fontosabb jobb szárny mögött volt a helye. A gárdának Plappeville körüli felállítása valószínűleg óvreudszabály akart lenni, nehogy a sereg könnyű szerrel és idő előtt Metz-től elszoríttassék.

A különben már természetből fogva erős állás az egész vonal mentén fedezékek kiemelése által még ellentállóbbá tétetett, kiváltkép a balszárnyon, a II. és III. hadtest körletében, a hol a hátul levő erődök és az újonnan emelt erődítésekől egész várrendszer képződött, míg az ennél már természetből fogva gyengébb s így annál inkább mesterséges megerősítésre szorult legszélsőbb jobb szárnyon csak futólagos földfödözékek emeltettek ki, mely körülmény főképp abban leli magyarázatát, hogy a védőállását amúgy is későn elfoglaló VI. hadtest, hadmérnöktelep híján volt.

Még mostohább lön itt a helyzet a VI. hadtestnek túlterjeszkedése által Roncourt-ig, a mi még inkább növelte ezen szárnyak gyöngességét.

Egyébként a védőállás egész hosszában a kilövés majdnem mindenütt szabad és korlátlan volt, a mi nemcsak a puska-, de a lövegtűznek is, teljes mérvben való érvényre jutását tette lehetővé.

A *németek* augusztus 17-ike folyamán a következő helyzetbe jutottak:

1-ső hadsereg.

VII. hadtest: Ars; a hadtest elővédjét képező 28. dandár a Bois des Ognons és Bois de Vaux-ba előretolt *Metman* hadosztály csapataival apróbb csatározásokat folytatott, mígnem Steinmetz tábornok a nagy főhadiszállásból érkezett parancs értelmében a harczt felbeszakítását rendelte el. Megjegyzendő különben, hogy a *Metman* hadosztály utasításához képest délután 3 óra tájban amúgy is bevonult már a le Point du Jour-nál álló III. hadtesthez.

VIII. hadtest: Gorze; a Gneisenau különítmény Arry-nál.

I. hadtest: a folyamatban levő Moselen való átkelést leplezendő, tüntetőleg Metz felé előbbrevonult, a hol tüzérségét megszóltatta; este felé a hadtest újból Courcelles sur Nied mellett elfoglalt táborába vonult vissza.

I. lovas hadosztály: Gorny-nál.

3. „ „ : Coin-les-Ouvry-nál

Hadsereg főhadiszállás: Ars.

2. hadsereg:

IX. hadtest: a Bois de Vionville-tól nyugatra fekvő fensíkon.
III. hadtest: 5-ik hadosztály Buxières-nél, 6. Flavigny és Vionville-nél.

X. hadtest: Tronville.

XII. hadtest: 23-ik hadosztálya Mars la Tour-, 24-ik hadosztálya Puxieux, a hozzá tartozó *12-ik lovas hadosztály* Parfondrupt-nál.

Gárda: Hannonvilleés Latour-en-Woevre közt; a *gárda drago-nyos dandár* Tronvillenél, a másik két dandár nyugati irányban a Maas felé előretolva.

II. hadtest: Pont á Mousson.

IV. hadtest: szintén a Maas felé előnyomulóban Boucq-nál.

5. lovas hadosztály: Tronville.

6. lovas liadosztály: Flavigny-Vionville mögött.

Hadsereg-főhadiszállás: Buxières,

Arzsvonal és mélységkiterjedés körülbelül 20 klm.

Előőrsvonal:

az *1. hadsereg körletében:* Vaux helységtől a Bois de Vaux, Bois des Ognons és Bois de St. Arnould északi szegélye mentén;

a *2. hadsereg körletében:* a Bois de St. Arnouldtól ív alakban a Tronviller-Büsche északi szegélyéhez, innen Ville sur Yron-on át nyugati irányban a Longeau patakig, majd annak mentén Fresnes felé visszahúzva.

A király *nagy főhadiszállásával* reggel 6-órakor érkezett a csatatérre s a Flavigny-től délre fekvő magaslatra lovagolt, a hol Frigyes Károly már reggel $\frac{1}{2}$ óra óta jelen volt.

A csatatér lelovaglása közben személyesen nyert észleletek, valamint a délelőtt folyamán beérkezett, részben ellentmondó hírek arra engedtek következtetni, miszerint a nap folyamán ellenséges támadástól már nem kell tartani, a mennyiben az ellenség eddigi védőállását nagyobbára odahagyta; de vajjon a francziák keleti irányban Metz felé, avagy északnyugati irányban Yerdun felé vonultak-e el, azt határozottan megállapítani nem sikerült; főleg az ellenség körletében Gravelotte-tól északra történeteket nem eléggé szorgos hírszerzés következtében sűrű fátyol fedte.

Ily viszonyok közt adta ki a nagy főhadiszállás az alárendelt két hadseregarancsnokságnak, a nélkül, hogy előbb a helyzettel teljesen tisztába jött volna, délután 2 órakor az előbb említett magaslaton másnapra szóló következő intézkedését:

„A 2. hadsereg holnap, 18-án, 5 órakor reggel sorakozik (wird antreten) és a balszárnyról lépcsős alakzatban, az Yron és Grorze-patak között (általában Vilié sur Yron és Rézonville között) nyomul előre. A VIII. hadtest ezen mozdulathoz a 2. hadsereg jobb szárnyán csatlakozik. A VII. hadtest feladata eleinte a 2. hadsereg mozdulatait Metz felől jövő esetleges támadások ellen biztosítani. Ő felsége a király további intézkedései az ellenség rendszabályaitól tétetnek függővé. Jelentések Ő felségéhez egyelőre a Flavignytől délre fekvő magaslatra küldendők.“

(aláírva) Moltke

Valóban különös egy intézkedés, mely a hét hadtestből álló hatalmas hadsereget *egyidőben* sorakoztatja, akár csak egy zászlóaljról volna szó! Ily szófukaran csakis az intézkedhetik, aki tudja, miszerint elég, ha alantós közegeinek a czélt nagy vonásokban megjelöli, a kivitel módját ellenben nyugodt lélekkel azok bölcs belátására bízhatja.

A lépcsős alakzat alkalmazása élénken emlékeztet Albrecht főherczegnek Custuzza előtti hasonintézkedésére. Ezen esetek analógiája alapján az előnyomulásnak ekkénti elrendelése főleg oly körülmények között látszik kívánatosnak, midőn egész seregrészekkel végrehajtandó kanyarodásról és oly ellenség túlszárnyalásáról van szó, melynek felállítását biztosan megállapítani nem sikerült.

Így volt az a fenforgó esetben is.

A fenti intézkedés utolsó előtti mondata, nemkülönben azon körülmény, hogy az ellenségről még csak említés sem tétetik, eléggé bizonyítják, miszerint a főhadiszállás a parancs kibocsátása alkalmával a francziák állása, szándéka, de még saját további teendői iránt is igen nagy kérdőjel előtt állott, melyre csakis a szór-

gos hírszerzés és felderítés adhatta volna meg a helyes választ. Annál feltűnőbb és sajátságos tehát, hogy e tekintetben az intézkedés mit sem tartalmaz.

Határozottan körvonalozható hadműveleti cél és tárgy hiányában az intézkedés általános recept gyanánt, egyesített erőkké való lépcsős előnyomulást rendel el *arcziránnyal északnak*, nyilvánvalóan azért, mivel Moltke az ellenség nagyobb részét inkább elvonuló félben levőnek az Orne folyó mögé gondolta, mint Metz előtt állásban; másképp nem igen hihető, hogy ily veszedelmes oldalmenetre határozta volna el magát.

Különben az egész intézkedés diplomatikus stílusban van szerkesztve; mindenekelőtt nélkülözzük benne a cél és szándék tüzetes megjelölését s azonkívül, főleg az 1. hadsereg részeinek szóló parancs, nem egészen tiszta és világos, mely körülmény, mint alább látni fogjuk, Steinmetz tábornoknak nagy fejtörést okozott. Legérezhetőbb hiányául azonban minden esetre az róható fel, hogy a bizonytalan helyzet tisztázásáról egyáltalában nem gondoskodik.

Az intézkedés kibocsátása után a nagy főhadiszállás, valószínűleg a király éji nyugalma és kényelmére való tekintetből, újból a 22½ klmnyire hátul fekvő Pont á Moussonba ment vissza s talán a meglehető távolság nagyságának tulajdonítandó, hogy az intézkedés a helyzetnek teljes tisztázása előtt, úgyszólván taláalomra bocsátatott ki.

A 2. *hadsereg parancsnoksága* ezalatt, részint a délután 2 órakor vett intézkedés értelmében, részint a nagy főhadiszállás hozzájárulásával már előbb, délután 1 órakor kiadott intézkedésével hadseregét a 307. oldalon részletezett helyzetbe rendelte s másnap reggel 5 órára a további szóbeli intézkedések személyes átvétele végett a X., XII. és *Gárda* hadtest vezénylő tábornokait Mars la Tourba, a III. és IX. hadtest parancsnokait pedig félórával később Vionville-be rendelte.

A II. hadtestnek parancs küldetett, hogy 18-án reggel 4 órakor menetét Buxières felé folytassa s végül a IV. hadtest továbbra is a Maas felé volt útját folytatandó.

A hírszerzés és felderítésről úgy látszik *Frigyes Károly* is megfeledkezett, arról legalább sehol említés téve nincsen. A 16-ika folyamán még helyesen előre tolva volt lovas hadosztályok a gyalogság közé és mögé rendeltetnek, csupán csak a *szász lovas hadosztály* küldetett hadtestparancsnoka által hivatásának megfelelően az Orne folyó felé hírszerzésre előre. Ezen hadosztály a conilans-taini utat már 9 órakor érte el s kiküldött járőrei csupán Jeandelize-nél bukkantak néhány francia szétugrasztottra, akiktől azonban a francia sereg hollétére vonatkozólag mit sem lehetett megtudni.

A lovas hadosztály délután 6 órakor Parfondrupt mellé vonult éji szállásra s az időközben beérkezett jelentéseket, — melyek szerint

Etáin s a Conflans felé vezető műút sehol sem volt az ellenség által megszállva, — előljáró XII. hadtest parancsnokságának Puxieuxbe továbbította Természetes, hogy ezen különben igen fontos negatív jelentés a 40 kilométernél messzebb hátul levő nagy főhadiszállást aznap, illetve a rá következő éjjel már el nem érhetette, sőt bebizonyított tény, hogy oda egyáltalában el sem jutott.

Ismételten hangsúlyozzuk tehát, hogy úgy a nagy főhadiszállásnak, mint a 2. hadseregparancsnokságnak joggal róható fel mulasztásul, hogy ez alkaolmmal a felderítő és hírszerző szolgálatra kellő súlyt nem fektetett. Mennyi súrlódásnak és bizonytalanságnak lehetett volna elejét venni, ha a bőven rendelkezésre álló lovasság az augusztus 16-iki csata óta hivatásának megfelelően az ellenséget nyomom követte és ellenőrző karmai alól többé ki nem bocsátotta volna.

De ha már a 16-iki összeütközés után a fontosabb irányban, a balszárnyon az érintkezés el is veszett, első sorban a legmagasabb parancsnokságnak állt érdekében és vált kötelességévé, az elveszett fonalat újból felvenni és az ellenség hollétét, mirt a hadműveletek mikénti folytatására döntő befolyással bíró körülményt, megállapítani.

Hogy e tekintetben a szükséges támpontok nyeressenek, egyebet sem kellett volna tennie, mint a Conflans és Auboué melletti Orne-átjárókhoz minél gyorsabban harcászati érzékkel bíró szemeket, kiválóan ügyes és megbízható tiszti hírszerző járőröket kirendelni, miután a francia sereg, ha időközben Metz környékéről egyáltalában elvonult, arra kellett hogy vegye útját.

Az 1-ső hadsereg parancsnoka, *Steinmetz* tábornok, délután 4 óra tájban vette kézhez a nagy főhadiszállásnak másnapra szóló intézkedését, melynek tartalma a tábornokot szemtanuk állítása szerint élénk haragra lobbantotta, mindenekelőtt kíméletlen eljárásnak tartván, hogy a nagy főhadiszállás az alája rendelt hadtestekkel közvetlenül disponál, miáltal, úgymond, az ő személye, illetőleg a hadsereg parancsnokság, felesleges közbeeső parancsnoksággá válik.

Egyébként a VII. hadtest számára kitűzött feladattal sem volt teljesen tisztában. Ezen hadtestnek feladatává tétetett, hogy „kezdetben“ az észak felé mozgó 2. hadsereg jobb szárnyát fedezze; de vájjon' miképpen tegye ezt, maradjon-e „egyelőre“ már elfoglalt állásában, avagy neki is folytatnia kell útját és hova?

Tekintve, hogy *Steinmetz* tábornok a délután folyamán az ellenség állását személyesen szemrevételezte, mely alkalommal le Point du Jour és Moscou körül igen nagy, hadtestét fölülmúló francia csapattömegeket pillantott meg, melyek a terepnek mesterséges megerősítésével voltak elfoglalva, este 6 óra 30 perczkor oly formán intézkedett, hogy másnap reggel 5 órára a 14. hadosztálytól egy ezred a Bois des Ognons északi, egy ezred pedig a Bois de

Vaux északi és északkeleti szegélyét szállja meg; a 14. hadosztály fenmaradó része a Mance völgyében az említett két ezred mögés végül a 13. hadosztály a hadtesttüzéséggel Ars sur Moselle-től nyugatra volt állást foglalandó.

Mindezekről a nagy főhadiszállásnak jelentést küldve, Steinmetz tábornok egyúttal azon nézetének adott kifejezést, miszerint a másnapra teljesen magára hagyatott VII. hadtest helyzete ily viszonyok között nagy mértékben veszélyeztetve van, minnélfogva erősítése sürgősen szükséges.

Erre Moltke augusztus 18-án reggeli 4 órakor következőleg válaszol:

„A VII. hadtestnek egyelőre védőleges magatartást kell követnie. Az összeköttetés a VIII. hadtesttel csupán *előrefelé* kereshető. Ha kiderülne, hogy az ellenséges sereg Metzbe veti magát, részünkről jobbrakanyarodás hajtatik majd végre. Támogatás az 1. hadsereg részére, ha szükséges, a 2. hadsereg második haiczvona-lából rendeltetik ki.“

Csakhogy ezen biztatás, úgy látszik, Steinmetz tábornokot nem igen elégítette ki, miért is reggel 7 órakor, *Manteyffel* tábornoknak parancsot küld, miszerint „az I-ső hadtestnek egyik dandárát néhány üteggel a váréiódók hatáskörletén kívül az ellenségnek esetleg Ars irányában intézendő támadásának oldalazása céljából, Vaux felé irányítsa“.

Egyidejűleg az I-ső lovas hadosztálynak is parancs küldett, hogy csata esetén szintén mihamarabb közreműködjék.

II. Események augusztus 18-án a délelőtt folyamán.

Az előbb említett rendelkezések kiadása után *Steinmetz* tábornok reggel 8 óra tájban a Gravelotte-tól délre elterülő fensíkra lovagolt előre, mialatt a Bois des Ognons északi szegélyét megszállva tartó VII. hadtestbeli csapatok az ellenség által meg nem szállott Gravelotte felé nyomultak előre; ugyanide rendeltettek, a 26. gyalog dandár kivételével, a még Ars-ban levő többi hadtestbeli csapatok is.

A gravelotte-i fensíkra érve, Steinmetz tábornok a VIII. hadtest parancsnokától, aki tulajdonképpen ez időben még közvetlenül a nagy főhadiszállásnak volt alárendelve, azon értesítést vette, miszerint hadtestével Gorze-ból reggel 6 órakor elindulva, immár Rézonvill-be ért, a hol egyelőre felállítást vesz, hogy aztán a szűkséghez képest jobb avagy balfelé folytathassa előnyomulását; továbbá, hogy elővédjét a St. Marcel felé tartó IX. hadtesthez leendő csatlakozás céljából Villers aux Bois felé tolta előre.

Ezen rendelkezéseivel *Goeben* tábornok a nagy főhadiszállásból kapott megbízatásnak teljes mértékben megfelelt.

Ezalatt a 2. hadsereg szintén folytatta előnyomulását.

Frigyes Károly ugyanis a meghatározott időben és helyen³¹⁵⁾ kiadta volt szóbeli intézkedését, mely lényegében következőleg hangzott:

„A 2. hadsereg ma előnyomulását folytatja és feladata továbbra is az ellenséget Verdun és Chálons felől elszorítani és ott megtámadni, a hol reá bukkan. E célból a XII. hadtest mint legszélső balszárny, azonnal sorakozik; ezt követi jobbra hátul'a IX. hadtest. A XII. hadtest Jarny-ra, a gárda Doncourt-ra veszi irányát, a IX. hadtest Vionville és Rózonville között, majd St. Marcellt balról érintve, nyomul elő. Ezután következik a III. hadtest, a gárda és IX. hadtest között mozogván. A 6-ik lovas hadosztály, a III. hadtest parancsnoksága alá lép; utóbbinak hadtest-tüzérsége mint hadsereg-tartalék-tüzérség rendelkezésemre áll. A X. hadtest a hozzá beosztott 5. lovas hadosztállyal a XII. hadtestet követi, utóbbi és a gárda között tartván irányt.

A 100—120.000 főre becsült *ellenség hír szerint már tegnap este Conflans felé elvonulóban volt*, s valószínű, miszerint a tegnap Gravelotte körül táborozó három ellenséges hadosztály ugyancsak elvonult már, ellenkező esetben azok ellen Steinmetz tábornok támadólag lép fel, mely esetben legelőbb a IX. hadtest kerülhet beavatkozásra.

Vájjon mindezeknél fogva a 2-ik hadsereg balra, vagy jobbra kanyarodást lesz-e kénytelen eszközölni, az most még meg nem állapítható.

Egyelőre csupán egy kis mérföldnyi előmenetelről van szó, mely nem hosszú, vékony menetszlopokban hajtandó végre, hanem magukban jól összetömörült hadosztályokkal s a hadtestek két-két hadosztálya közé beosztott hadtest-tüzérséggel.“

Ezen már a közvetítés módjánál fogva is (összehívott hadtest-parancsnokok előtt szóbeli intézkedés) érdekes parancs többféle szempontból köti le figyelmünket, s érdemes arra, hogy kissé tovább időzzünk mellette.

Első tekintetre feltűnő az ellenség helyzetének merően téves megítélése, mely a felette veszélyes és esetleg végzetessé válható, ellenséges tömegek tözsomszédságában végrehajtott oldalmenet elrendelését vonta maga után. Nevezetes továbbá a menetalakzat különös és szokatlan formája, bár hasonlót elvéve Napóleon is alkalmazott már. Mintha érezte, tudta volna a herceg, hogy közel és nagy a veszély, rendes előnyomulás helyett két bar ez vonalba³¹⁶⁾ alakított legszorosabb csatarendben végrehajtható tömegmozdulatot rendel el; szinte látni véljük, hogy mint emeli a herceg fokosát

³¹⁵⁾ Lásd a 309. oldalon.

³¹⁶⁾ Első harcvezonal: XII. gárda és IX. hadtest.

Második „ III. „ és X.

ütésre kész helyzetbe, már-már suhintani készül, midőn még támadása tárgyáról és annak hollétéről tudomása sincsen. Annál feltűnőbb tehát, hogy a helyzet tisztázására hadtestparancsnokainak figyelmét még csak fel sem hívja, sőt ellenkezőleg lovas hadosztályait a hátulmenetelő hadtestekhez osztja be.

Hogy az elrendelt menetalakzat folytán a csapatok összetömörülése mily nagymérvűvé vált, legjobban mutatja azon körülmény, hogy elindulás előtt a hadsereg arcvonalszélessége 13 kilométert tett ki, mely egy mfdnyi rövid menet után éppen felényire zsugorodott össze.

Hogy ily viszonyok között a XII. és a gárda hadtest irányítása által keletkezett oszlopkeresztezés nagy bajt és sűrűlődést okozott, magától értetődő dolog. Hasonlóan a tultömör echiquier alakításnak tulajdonítható, hogy a mozdulatokat reggel 5 és 6 óra között megkezdett élhadtestek reggel 9 óráig, mint alább látni fogjuk, még csak alig 7 kmnyire juthattak előbbre.

Időközben a reggel 6 óra óta a Plavygny-től délre fekvő magaslatokon álló nagy főhadiszállás 8 óra tájban azon meggyőződésre jutott, miszerint Bazaine főerejével Metz felé vonult vissza s hogy annak jobb szárnya körülbelül Amanvillersnél keresendő. Ebből kifolyólag a mondott időben *Verdy* alezredes oly utasítással küldetett a 2. hadsereg főhadiszállásába, hogy erről a hadsereg parancsnokát értesítve, egyidejűleg tudomására hozza, hogy feltéve, miszerint az ellenség helyzetének megítélése a további előnyomulás folyamán helyesnek bizonyul, az 1. hadsereg arczban, a IX. hadtest pedig *jobb* szárnyát támadja meg az ellenségnek. Ez alkalommal a gárda a tartalék szerepét veszi át, míg ellenben a többi hadtest egyelőre megállítandó.

Ennek folytán *Frigyes Károly* a kapott parancscsal nem egészen összhangzásban, az elől menetelő 3 hadtestnek (XI., gárda és IX.) parancsot küld, miszerint az etaini műúthoz érve álljanak meg, a IX. hadtestnek egyidejűleg meghagyatott, hogy Leipzig és St. Privat felé lovasságot rendeljen előre.

A reggel 9 órakor beállott helyzet a VI. számú csataterven foglalt vázlaton van feltüntetve.

Ez időtájt a francia bal szárnyon élénk mozgás volt észlelhető, sátrak felszedettek, vonatok egyes csapatosztályokkal északi és észak-keleti irányban elvonulni látszottak, más csapatok ellenben az elől fekvő Bois de Genivaux-ba szállottak alá, egyszóval a francziák a harczlioz kijelölt állásaikban elhelyezkedni kezdének, miközben a német VII. hadtest előcsapatjaival helyenkint összekocczanársra és élénk tűzváltásra került a dolog.

A jelzett mozdulatok a német intező körök figyelmét sem kerülték ki, csupán az a különös a dologban, hogy úgy az 1. hadsereg parancsnoksága, mint a nagy főhadiszállás ebből a francziák elvonulására vélt következtetést vonhatni, minek folytán utóbbi 9

óra 30 perczkor a következő értesítést küldi a 2. hadseregparancsnoságnak:

„A VII. hadtest jobb szárnyán jelentéktelen rajharcz. *A Metz felé elterülő magaslaton látható francia csapatok északi irányban, tehát valószínűleg Briey felé elvonulni látszanak.* Valószínű, miszerint az 1. hadsereg aligha szorul nagyobb támogatásra, mint a III. hadtest részéről Vionville vagy St. Marcel felől.“

Eltérőleg ezen értesítés tartalmától, a 2. hadsereg főhadiszállásába beérkezett jelentések Frigyes Károly herceget mindinkább azon meggyőződésre juttatták, miszerint az ellenség zöme egyelőre még Metz irányában keresendő, minek folytán a délelőtt 10 órakor kiadott hadsereg parancscsal elrendeltetett, hogy:

a IX. hadtest Verneville és la Folie irányába nyomuljon előre *s ha az ellenség jobb szárnya ott állana*, a csatát nagyszámú tüzérség felfejlődése által vezesse be;

a gárda hadtest a IX. hadtest támogatására Vionvillebe,

a III. hadtest Caulre-Ferme mellé rendelteit s végül

a XII. hadtest egyelőre Jarny-nál hagyatott.

Az előbb említett értesítés kibocsátása után nemsokára a nagy főhadiszállásból az 1. hadsereg főhadiszállásába küldött *Hollebai* őrnagy, nemkülönben a nagy főhadiszállásba érkező *Sperling* tábornok³¹⁷⁾ a 2. hadsereg körletében észleltekkkel egybehangzóan szintén oda nyilatkoztak, miszerint az ellenség tetemes erővel a Bois de Genivaux mögött áll s úgy látszik, mintha az a csatát elfogadni szándékoznék.

Eire a nagy főhadiszállás, a cselekvésnek sürgős szükségét érezvén, daczára annak, hogy az ellenség helyzete felől még mindig kinos bizonytalanságban érezte magát, délelőtt 10 óra 30 perczkor az alábbi *ütközeti-intézkedést* bocsátja ki, melynek szövegezése világosan mutatja, miszerint Moltke mindkét eshetőséggel, az ellenség helytállásával, de egyúttal az elvonulás lehetőségével is számolni akart;

„*A beérkezett jelentések szerint feltehető, hogy az ellenség Point du Jour és Montigny la Grange között helyt állani szándékozik. Négy francia zászlóalj a Bois des Genivaux-ba vonult be. Ő felsége azon nézetben van, miszerint czélszerű lenne a XII. és gárda hadtestet Batiily irányában elindítani, hogy az ellenség azon esetre, ha Briey felé elvonulna, St. Marié aux Chénes-nél utóléressék; ha pedig a magaslaton állva marad, Amanvillers felől megtámadtassék. Ez esetben a támadás egyidejűleg intézendő: az 1. hadsereg által Bois de Vaux és Gravelotte felől, a IX. hadtest által a Bois de Genivaux és Verneville felé, a 2. hadsereg bal-szárnya által észak felől.*“

(aláírva) Moltke.

³¹⁷⁾ Az 1. hadsereg vezérkari főnöke.

Az 1. hadseregparancsnokságnak, jelenlevő vezérkari főnöke utján egyidejűleg meghagyatott, miszerint támadásba csak akkor menjen át, ha a bal szárnyon a 2-ik hadsereg előbbrenyomulva, a közbelépésre készen leend.

Ezen ütközet-intézkedés és a 17-én délután 2 órakor kibocsátott hadműveleti parancs³¹⁸⁾ alapeszméje között igen nagy a hasonlatosság; lényegesebb eltérés a kettő között csak annyiban nyilvánul, hogy azokban a hadműveletek súlypontja helyet cserél. A hadműveleti parancs ugyanis a keleti, Metz felőli eshetőségek tekintetbe vétele mellett, leginkább északon keresi a döntés színhelyét, az ütközetintézkedés ellenben az északi irányt alárendeltebb jelentőségűnek tartván, erejének teljes latbavetésével kelet felé fordul. E szerint az ellenséges jobb szárnyak Amanvillers-nél való feltételezése mellett 5 hadtesttel (VII., VIII., IX. gárda és XII.) az első és 3 hadtesttel (II., III. és X.) a második vonalban *Jcettős átkaroló támadás* szándékoltatott. Csakhogy az ellenség helyzetének, leginkább pedig jobb szárnya fekvésének helytelen megítélése folytán a szándékolt átkaroló támadás egyszerű arctámadássá vált, mely nem várt kellemetlen valóságon, a tévedésnek kiderítése után, csakis az arcvonalnak újabb és újabb meghosszabbítása által lehetett segíteni.

Íme újabb súlyos beszámítás alá eső következménye a hírszerző és felderítő szolgálat lanyha kezelésének s e tekintetben a mulasztás oroszlánrésze a 2. hadseregparancsnokságot illeti, miután az általános helyzetből s a dolgok állásából kifolyólag ennek volt nem is éppen nehezen teljesíthető feladata, legkésőbb 18-ika reggeléig az ellenség holléte tekintetében már teljesen tisztázott helyzetet a nagy főhadiszállás elé tární. E helyett azt látjuk, hogy Moltke kénytelen a 2. hadseregnek is a körülötte uralgó nagy sötétségben fáklyát gyújtani s azt csupán a valószínűségen alapuló ösztönszerű feltevései és kombinációi alapján a helyesebb útra terelni.

Ami az ütközet intézkedésnek azon kívánalmát illeti, hogy a támadás a két hadsereg által *egyidejűleg* intéztessek, arra csak azt jegyezzük meg, miszerint az in praxi, a fenforgó idő és térbeli viszonyoknál fogva kivihetetlen volt, amennyiben a 2. hadsereg bal-szárnyának beérkezésére délután 2 óránál előbb nem igen lehetett számítani, míg ellenben az 1. hadsereg részei már is élénk csatározást folytattak a velük szemben álló ellenséggel.

Midőn délelőtt 11 óra tájban a többször említett harcintézkedés a 2. hadsereg főhadiszállásába érkezett, ott már újabb keletű hírek állottak rendelkezésre, melyekből kitént, miszerint nemcsak Amanvillersnél, hanem St. Privat-nál is tetemes *ellenséges erők*

³¹⁸⁾ Lásd a 308. oldalon.

állanak, s így már nyilvánvaló volt, hogy a Point du Jour-St.-Privat által jelölt, körülbelül 10 km. kiterjedésű arcvonalban az egész francia sereg áll.

Ennek folytán sürgősen szükségesnek látszott a délelőtt 10 órakor kiadott parancsnak³¹⁹⁾ mielőbbi kiegészítése, illetőleg módosítása, nehogy a IX. Hadtest izoláltan előretörve, fejével a falnak menjen.

Az erre vonatkozó intézkedés délelőtt 11 óra 30 perczkor adatott ki s lényegében a következőket tartalmazta:

A IX. hadtest la Folie felé intézendő támadását addig halaszsa el, míg a gárda hadtest Amanvillers *felől* közbeléphet.

A gárda előnyomulását Verneville-en át lehetőleg siettesse s amennyire még lehetséges, Habonville-n át kerülve, Amanvillers-en át támadja meg, csatlakozva a IX. hadtesthez, az ellenség *jobb* szárnyát.³²⁰⁾

A XII. hadtest Ste. Marié aux Chénes felé irányítottatott.

A szász trónörökösnek egyidejűleg meghagyatott, miszerint az alsó Mosel völgyébe kikülönítendő lovas-különítmény által az ottani vasút- és távirda összeköttetést Diedenhoffen-nel szakítsa meg.³²¹⁾

Második vonalban:

a X. hadtest St. Ail,

a III. hadtest Vionvillen át Verneville; s végül

a II. hadtest, a jobb szárny tartaléka gyanánt, Rézonville-be rendeltetett.

Még mielőtt ezen parancs a gárda és XII. hadtestet elérte volna, azok parancsnokai saját kezdeményezésükből útban voltak már a hadseregsparancsban említett helységek, Ste. Marié aux Chénes és Amanvillers felé,³²²⁾ sőt midőn később a St. Privat környékén észlelt ellenséges csapattömegekről újabb hírek érkeztek be, az egész gárda hadtest Habonville-nek vette irányát.

III. A csata bevezetése és lefolyása déltől délutáni 5 óráig;.

A) A német I. hadsereg harcza a francia bal szárny ellen.

A csata bevezetése a IX. hadtest által.

Az éppen említett menetek végrehajtása közben egyszerre csak hatalmas ágyúdörgés hangzik át Verneville tájékáról.

³¹⁹⁾ Lásd a 314. oldalon.

³²⁰⁾ Bár mint fentebb láttuk, az ellenség jobb szárnya most már nem itt, hanem St Privatnál jelentetett.

³²¹⁾ Lásd később.

³²²⁾ Lásd később.

A IX. hadtest ugyanis a hadseregparancsnokság által dél-élelt 10 órakor kibocsátott parancs folytán³²³⁾ Caulre-Ferme mellől Verneville-la Folie irányában útnak indult. A hadtest parancsnoka *Manstein* tábornok a verneville-i magaslatra érve, Amanvillersnél egy látszólag gondtalan francia tábornok pillantott meg, de egyidejűleg tudomást nyert arról is, miszerint az ellenség állása St.-Privat-on túl is terjed.

Bár a felsőbb parancs úgy hangzott, hogy a IX. hadtest csak azon esetre menjen át támadásba, ha az ellenség jobb szárnya a Folie-nál állana, mindazonáltal *Manstein* tábornok jónak vélte elővéd tüzéségét, a mit sem sejtő francia tábor ellen megszólaltatni. Megjegyzendő, hogy ez délelőtt 11 óra 45 perczkor történt, a midőn a hadseregparancsnokság negyedórával előbb kelt fentebbi parancsát még nem kapta volt kézhez.

A megkezdett ágyúzás által a francziák egész vonala felriasztatott, minek folytán a csata kezdetét vette.

Az elhangzott ágyúzó a még mindig Flavigny mellett álló nagy főhadiszállásig is elhallatszott, mire Steinmetz tábornoknak azonnal értesítés küldetett, hogy az elhangzott ágyúdörej ne tekintse indokul az általános támadásba való átmenetbe s hogy szükség esetén csupán tüzéségét vonultassa fel, a későbbi támadó művelet előkészítése céljából.

Csak hogy ezen értesítés kissé elkésve érkezett az 1. hadsereg főhadiszállásába, a VIII. hadtest pedig, úgy látszik, épenséggel nem lett a nagy főhadiszállás ezen szándékáról értesítve.

Az 1-ső hadsereg közbelépése.

Említet hadtest parancsnoka *Goeben* tábornok a 2. hadsereg körletéből áthangzott ágyúdörgés folytán, a maga részéről is elérkezettnek vélte az időt a támadásba való átmenetre, miért is déli 12 óra 15 perczkor Villers aux Bois-nál összpontosult 15. hadosztályának parancsot küld, miszerint Gravelotte felé előnyomulva, az elől fekvő mélyedésben³²⁴⁾ fedett felállítást vegyen s egyidejűleg az említett helységet szállja meg. Utóbb említett feladattal a 23. gyalog- ezred bízott meg, mialatt az elrendelt mozdulatok végrehajtása közben a hadosztály élénk, de hatástalan ellenséges tüzértüzbe jutott.

A tüzéség felvonulása.

Ezt látván a Gravelotte mellett álló *Steinmetz* tábornok, déli 12 óra 30 perczkor a VII. hadtest tüzéségét felvonulásra utasítja,

³²³⁾ Lásd a 314. oldalon.

³²⁴⁾ Lásd a VI. sz. csatatervet.

minekfolytán előbb a 14. hadosztálynak, majd délután 1 óra 15 perczkor a 13. hadosztály ütegei is a VI. sz. csataterven látható módon tűzállásba helyezkednek, felvevén a harcztot a le Point du Jour mellett állást foglalt francia ütegekkel, míg a hadtest tüzérség már szintén útban volt Ars felől a fensik felé. Ezen rendelkezés egyébként legkevésbé sem állott ellentétben az időközben a nagy főhadiszállásból beérkezett értesítéssel, melynek értelmében a hadtest gyalogsága a tüzérség bevezető harca alatt egyelőre várakozó magatartásra utasított, minek folytán az délután 1 óra körül a csataterven látható helyzetbe jutott.

Midőn a 15-ik hadosztály előnyomulása közben ellenséges löveg-tűzbe jutott, délután 12 óra 15 perczkor *Goeben* tábornok parancsára itt is mindenekelőtt annak tüzérsége iparkodott a fensikra feljutni, mely mellé nemsokára a hadtest tüzérség is felvonult. Ezen 11 ütegből álló tekintélyes tüzérvonal balszárnyának fedezése céljából a 11/67. zászlóalj és a 7. huszárezred Malmaisonba rendeltetett előre, a jobb szárny biztosítását a Gravelotte megszállására már előbb kirendelt 33. gyalog ezred vette át.

A külsönös helyzetet délután 1 óra után a VI. számú csataterv mutatja.

A 15. hadosztály támadása.

Goeben tábornok a támadás felvételére határozván el magát, délután 1 óra tájban kiadta erre vonatkozó intézkedését, melylyel a 15. hadosztály egyik dandára Gravelotte-on át, a műút mentén, másik dandára pedig a Bois des Genivaux felé rendeltetett előre; a 16. hadosztály további renedetig Gravelotte mellett volt állást foglalandó.

A 29. dandár parancsnoka, *Wedell* tábornok még az erre vonatkozó parancs vétele előtt a felvonult tüzérség jobb biztosítása kedvéért, a gyalogság előbbretolását rendelte el, a mit a Gravelotte keleti szegélyét megszállva tartó III/33. zászlóalj, az elől fekvő ellenséges gyalogság által megszállott erdőszegély ellen támadásra indulván, parancs bevárása nélkül saját elhatározásból teljesített már.

Említett zászlóaljnak sikerült is az erdőt a műútból délre birtokába ejteni, midőn azonban annak keleti szegélyén kibukkan, óriási golyózapor fogadja, mely elől ismét az erdőben volt kénytelen menedéket keresni. Időközben az ezred II. és I. zászlóalja is beérkezett s a mélyedésben újból gyülekezett III. zászlóalját felvéve, a támadást megújítja, de St. Hubert és a Kiesgrube felől öldöklő keresztűz alá vétetvén, ismét csak az erdőszélig juthat előre, a hol délutáu 2 óra felé védelemre berendezkedik. A dandár másik, 60. gyalogezrede időközben Gravelotte-ba érve, ott egyelőre hadosztály parancsnoka által visszatartott.

Kevéssel a 33-asok első támadó előnyomulása után, *Weltzien*

tábornok a 15. hadtest parancsnoka, a 30. dandárt a műúttól északra rendeli előre. Nehogy a tüzérség tüze az előnyomuló gyalogság által maszkírozottassék, az egész dandár Gravelotte-nak vette irányát s azon a zászlóaljok egymásután vonultak át. Az erre figyelmessé lett ellenség úgy tüzér, mint gyalogsági tüzét ide összpontosítván, a dandár kibontakozása igen nagy áldozatokkal járt. A dandár élén beosztva volt III. és 1/67. zászlóalj azonnal az erősen megszállott erdőszélre vetette magát, tért azonban csak a dandár többi részeinek támogatása és közbelépése után nyerhetett. Az erdőnek birtokba vételét után, a dandár St. Hubert major felé átkarolólag nyomult elő, ugyanide csatlakozott délről a 35. ezred balszárnya is, míg annak jobb szárnya a Kiesgrube-t foglalta el, mely alkalommal a Bois de Vaux északkeleti csúcsában levő 53. gyalog ezredbeli osztagok is előretörték a műút irányában.

Az ekként kettészakadt 33. gyalog ezred közé a Gravelotte felől utánnomuló 60. gyalogezred ékeltetett be.

Mialatt a 15. hadosztály ekként tért nyert, az 1. lovas hadosztály Malmaison-ig nyomult előre s annak lovagló ütege a VIII. hadtest tüzérsége mellé vonult fel.

Ügyszintén beérkezett időközben Gravelotte-nál a 16-ik hadosztály is, még pedig előbb a 32., majd 2 óra tájban az Arry-ból jövő 31. dandár is.

A tüzérség előbbre vonása.

Ily körülmények között mindenekelőtt a tüzérségnek előbbrevonása határozottatott el, hogy az a főtámadás irányában alaposabban és szisztematikusabban közreműködhessek. Biztosításul a 7. huszár ezred balszárnya mögé állott fel, az e szárnyon levő 11/67. zászlóalj pedig a Bois des Genivaux-ba tolatott előre.

Időközben beérkezett Ars felől a VIII. hadtest hadtest-tüzérsége is, mely a 3 helyet nem talált üteg híjján, a többi VII. hadtestbeli ütegekkel együtt szintén előbbre fekvő állásba vonult fel; oszerint most már 3 óra felé a tevékenyen működő lövegek száma 132-re (22 üteg) szaporodott.

Ezen hatalmas tüzér-tömeg, melynek ujahb állását a VI. számú csataterv 5 órai helyzete tünteti fel, tüzkifejtésével a francia ütegeket mindinkább elhallgattatta, úgy hogy a német tüzérség nemsokára az ellenséges gyalogságot, nemkülönben St. Hubert-t Moscout és le Point du Jour foghatta tűz alá, mely utóbbi csakhamar ki is gyulladt.

St. Hubert megrohanása.

A tüzérségnek hatásos fellépése, nemkülönben újabb erők, a 60. gyalog ezred beérkezése folytán a St. Hubert-t arcban és mind-

két oldalról körülvevő csapatok az ellenség pusztító oldal és kereszttüze alatt nevezett major ellen általános rohamra indulának, melyet azonban a francia védőrség be sem várva, a főállását képező-magaslat felé vonult vissza.

A major bevétele után, mely körül időközben 18 század tömörült össze, annak rendszeres megszállása és védelemre való berendezése eszközöltetett.

A St. Hubert felé intézett rohammal majdnem egyidejűleg a 15. hadosztály mindkét szárnyán is történtek újabb támadó kísérletek Moscou és le Point du Jour ellen, melyek azonban, főleg a bal szárnyon, az ellenség pusztító kereszttüze folytán kudarcot vallottak.

Miután pedig ez időtájt a 15. hadosztály összes ereje már az első vonalban állott, az elől levő erősen megviselt zászlóaljknál pedig a tiszték fele vagy elesett volt, vagy megsebesült, a műveletek folytatására újabb erők közbelépése előtt még csak gondolni sem lehetett, sőt ellenkezőleg minden pillanatban tartani kellett az ellenség ellentámadásától, mely az izolált 15. hadosztályt végveszélybe dönthette volna.

A 31. dandár közbelépése.

Ennek érzetében *Goeben* tábornok délután 3 óra, felé a 31. dandár parancsnokának, *Gneisenau* vezérőrnagynak parancsot ad* miszerint dandárával az előlfekvő völgyet átlépve, a 15. hadosztály harcát Moscou irányában támogassa. Egyidejűleg a 16. hadosztály tüzérsége is felvonult a többi ütegek vonalába.

A nyert parancs folytán a *Gneisenau* dandárhoz tartozó 29. gyalogezred a nagy műúton *zászlóaljakkal egymás mögött*, a 69. gyalog ezred pedig *a műúttól északra egy vonalba széjjelhuzott zászlóaljakkal* kezdte meg az előnyomulást.

Azon hírre, miszerint legsürgősebb a szükség a 30. gyalog dandár balszárnyán, utóbb említett ezred 6 százada az ezredparancsnok intézkedése folytán a Mance villaszerű elágazása felé tért le, míg a fenmaradó 6 század, jobb szánnyával a műút mentén maradva Moscou felé vette irányát.

Események a VII. hadtest körletében.

A VIII. hadtest körletében történt éppen vázolt események folyása alatt, a VII. hadtest gyalogságának helyzete délután 1 óra óta³²⁵⁾ lényegében alig változott; csupán a hadtest tüzérség-

³²⁵⁾ Lásd a 318. oldalon.

gél időközben bevonult F/77. zászlóalj állott fel annak jobb szárnya mögé, a többi gyalogság mellé; a Bois de Vaux-ban levő harczcsoport-nál pedig az 53. gyalog ezred támadó lökeme folytán³²⁶⁾ az F/13. zászlóalj szintén az első vonalba rendeltetett, ezen ezred II. zászlóalja pedig az erdőszélhez valamivel közelebb vonatott.

E szerint a VII. hadtest csapatjai, körülbelől 7000 lépésnyi széles arczkiterjedéssel, 3 csoportot alakítanak, melyeknek legerősebbike, a Gravelotte menti, állván a hadtest összes tüzérségéből, egy teljes dandárból és azonfelül még két különböző hadosztály kötelékébe tartozó s a magasabb kötelék figyelembevételével nélkül egymás mellé állított 8 zászlóaljból.

Épp úgy mint itt, széjjel van szakítva a dandárkötelék a Bois de Vauxban levő középső csoportnál is. Még különösebb azonban, hogy ezen csapatok legmagasabb parancsnokaikkal együtt 3 óránál tovább tétlenül nézik 15. hadosztálybeli bajtársaik elkeseredett harczot vívó hiábavaló erőlködését és elvérzését, míg végre a 29. dandár parancsnokának felszólítása folytán, *Steinmetz* tábornok délután 3 óra tájban mégis rászánja magát a közbelépésre.

Az előretolt állásokban volt francia csapatok visszavonulása folytán azon téves nézeten lévén, miszerint az ellenség állását teljesen odahagyva, Metz felé vonul vissza, az 1. hadsereg parancsnoka mindenekelőtt az 1. lovas hadosztályt utasítja a műútszoroson való átkelésre, hogy az üldözés foganatosítása céljából mihamar kéznél legyen; ezzel egyidejűleg a még Ars-nál álló 26. dandár parancsot kap, hogy azonnal Vaux irányában, az ellenség legszélsőbb balszárnya felé erélyesen lépjen fel.

Hasonló felfogásból kiindulva, *Zastrow* tábornok a VII. hadtest összes tüzérségét a műútszoroson át szintén a Mance túlsó partjára rendeli, meghagyván egyúttal a 27. gyalog dandárnak, miszerint a tüzérséget biztosítandó, az erdő széléig vonuljon előre.

Ezen intézkedésekre később még visszatérünk, előbb azonban lássuk tovább a dolgok folyását.

A műútszoroson való átkelést a VII. hadtest tüzérségének ügetésben előrendelt 4 ütege (4. 3. 3. 1. és IV./VII.) kezdte meg, megelőzván az ugyanazon irányban előhaladó 29. gyalog ezredet³²⁷⁾ Említett 4 üteg mögé a szintén ügetésben elősiető 1. lovas hadosztály ékelte be magát, minek folytán a többi ütegek újból részint eredeti állásukba, a helyüket még el nem hagyott 13. hadosztálybeli ütegek mellé, részint Gravelotte mögé tartalék viszonyba vonultak vissza. Ezalatt az előbb említett 4 üteg az erdőből kibukkanva, az ellenség által a legpusztítóbb tüzzel árasztatott el, mely

³²⁶⁾ Lásd a 319. oldal.

³²⁷⁾ Lásd a 320. oldalon.

az élen menetelő löveg fogatát rövid idő alatt harczon kívül helyezte; az üteg többi 5 lövegének azonban mégis sikerült nagy nehezen ki vánszorognia s a gyalogság raj vonalában állást foglalnia a hol azonban csak rövid ideig tarthatta magát; az üteg romjai, néhány teljesen összelőtt löveg hátrahagyásával, Gravelotte felé vonultak vissza. Az ezt követő 3. könnyű üteg St. Hubert-nél a műúton, a 3. lovagló üteg pedig a legelői említett 4. könnyű ütegtől balra vonult fel.

Ezalatt a francziák még jobban összpontosították tüzelésüket a szoros kijárata felé úgy, hogy a IV. nehéz üteg már egyáltalában fel nem vonulhatván, az erdőben keresett menedéket, amelynek vizenyős részében fenakadva, csak 19-én reggel került ismét elő.

Ezalatt a másik két üteg óriási veszteség mellett derekasan kitartott állásában; így pl. a 3. lovaglónál rövid idő alatt 3 tisztt 35 ember és 75 ló hullott el.

Hasonló sors érte a tüzérséget követő *1. lovas hadosztályt* is. Az élen menetelő 4. dsidás ezred nagynehezen kibontakozott ugyan a szorosból, fel is vonult St. Hubert és a Kiesgrube között, de itt csak igen rövid ideig tarthatta magát, minek folytán az erdőben keresett menedéket, honnan egyik része a műút mellett Gravelotte felé, másik része pedig a Mance medrében a Min de Mance felé tört magának utat.

Az ezrednek ezen vállalat alatt szenvedett vesztesége 3 tisztt, 49 ember és 101 ló.

A hadosztály többi részével *Hartmann* tábornok, látván a kibontakozás lehetetlenségét, még mielőtt az erdőből kibukkant volna, visszafordult s azt újból előbbi állásába Maimaison mellé vezette vissza, a hol a hadosztály délután fél 5 óra tájban a 4. dsidás ezred kivételével, mely csak este fél 8 órakor vonult be, ismét együtt volt.

Hasonlóan eredeti állásába vonult vissza ily körülmények között a szintén St. Hubert felé előrendelt 9. és 15. huszárezred is.

Franczia ellenlökem.

A kedvező alkalmat kiaknázandók, a francziák ellenlökemre indulnak, csakhogy ebben úgy látszik vajmi kevés lehetett a tetterő, mivel ellenkező esetben alig kerülhetett volna nagy erőltetésbe a németeket a Mance völgyébe visszasöpreni.

Erősebb lökem tényleg csak a II. hadtest kötelékéből indult ki, melyben az I. és 11/55., valamint a 76. és 77. sorozed részei vettek részt. Ezen csapatoknak sikerült is a műúttól délre harcban álló, különben már erősen megviselt német tüz-

vonalat az erdőbe visszaszorítani, ellenben St. Hubert felé és attól északra a francziák ellenfelük nagy szerencséjére, komolyabb vállalatot nem kezdeményeztek.

A német 39. ezred és 31. dandár közbelépése.

A szükséges erő és nyomaték hiányában ezen támadólagos visszavágásnak csak múlandó értéke lehetett, annál is inkább, mivel német részről nemsokára újabb erősítések érkeztek be, még pedig mindenekelőtt a *Zastrow* tábornok által előrendelt 27. dandár³²⁸⁾ 39. ezrede, mely a műuttól délre az erdőn áthaladván, le Point du Journak vette irányát.³²⁹⁾ Ennek védelme alatt a 33-asok és a 60. ezred I. és F. zászlóalja újból rendezkedhettek.

A műúton és attól északra előnyomuló 31. dandárnak³³⁰⁾ 29. ezrede a műut mindkét oldalán fejlődött liarczra, de St. Hubert-nél tovább nem juthatott, a hol időközben nyüzsgő hangyarajként 3 különféle dandár s 6 ezred kötelékébe tartozó 43 század tömörült össze rendetlen és tehetetlen golyófogóvá.

Végül a legszélsőbb balszárnyon előnyomuló 69. ezred csak századonként bontakozott ki az erdőből s így említésre méltó eredményt ez sem érhetett el.

Ez volt a dolgok állása délután 5 óra tájban, midőn az egész vonalon mindkét részről egyidőre harcshilnet állott be.

A német 26. dandár elrendelt előnyomulását és bevezető harczát a Lapasset dandár ellen, egységes tárgyalás kedvéért későbbre halasztjuk.³³¹⁾

Megjegyzések a német 1. hadsereg és a francia balszárny közötti harcz eddigi lefolyásához.

A nagy főhadiszás szándékával ellentétben álló időelőtti csata kezdeményezésének indító okát *Manstein* tábornok elhatározása képezvén, mindenekelőtt erről néhány szót.

Jóllehet a felsőbb helyről kapott parancs a IX. hadtest támadólagos fellépését bizonyos feltételhez kötötte, mindazonáltal a német sereg bármelyik kezdeményező tábornokát ezen hadtest élére gondolva, százat egy ellen lehetne kockáztatni; hogy az, ha Amanvillers-nél az ellenség jobb szárnyára, avagy közepére bukkan is, hadtestével még túlerőnek is neki megy. így láttuk ezt Spichenen,

²²⁸⁾ Lásd a 321. oldalt.

³²⁹⁾ Lásd a csatatervet.

³³⁰⁾ Lásd a 320. oldalon.

³³¹⁾ Lásd a csata leírását délutáni 5 órától kezdve.

így Weissenburg előtt is és tettéért az illetőt bizonyára inkább dicséret, mintsem gáncoskodás illeti meg.

Egyébként valóban különös színben tűnik fel, hogy a hadseregparancsnokság Manstein tábornoktól oly tényezőnek az ellenség jobb szárnyának sürgős federítését várja és attól teszi függővé a világgá bocsátott hadtest további műveleteit, melynek megállapítására a lefolyt 48 órai idő sem bizonyult elegendőnek, még a nagyobb apparátussal rendelkező hadsereg főhadiszállásnak sem.

Mindezeknél fogva véleményem szerint a felelősség a csata időelőtti kezdeményezéséből kifolyó következményekért nem annyira Manstein tábornokot, mint inkább előljáró hadseregparancsnokságat illeti.

Hogy a kezdeményezett harcot csirájában elfojtani nem sikerült, azon a felforgó viszonyoknál fogva legkevésbé sem csodálkozhatunk. A nagy főhadiszállás Manstein tábornoktól 8, az 1. hadtest parancsnokától 5, az utóbbi pedig Goeben tábornok álláspontjától mintegy 3 klnyire állott, minélfogva a harcot beszüntető parancs közvetítése legalább is jó félórát igényelt, mialatt főleg Verneville-nél a harcz heve annyira elharapódzhatott már, hogy annak korlátozása mindenesetre kérdésessé vált.

Már ebi ől is látjuk, hogy a törzs- és főhadiszállások álláspontjának megválasztása nem közömbös, sőt ellenkezőleg kiválóan fontos tényező a harczvezetés művészetében.

Különben is a nagy főhadiszállás e tárgyban csupán Steinmetz tábornoknak adott újabb utasítást, mely tulajdonképpen csak a VII. hadtestre vonatkozhatott, miután a VIII. hadtest fölötti rendelkezés jogát a nagy főhadiszállás, mint tudjuk, magának tartotta fenn és azt időközben Steinmetz tábornokra újra át nem ruházta.³³²) Ebből keletkezett aztán azon furcsa viszony, hogy az 1. hadsereg parancsnoka a VIII. hadtest működésére, noha az szemeláltára operál, befolyását egyáltalában nem érvényesítte; ellenben igen helyesnek véljük Goeben tábornok eljárását, a ki daczára annak, hogy vele most már a nagy főhadiszállás közvetlenül rendelkezett^ szándékáról és hadteste helyzetéről nemcsak a nagy főhadiszállásba, hanem Steinmetz tábornokhoz is küldött jelentéseket.

A Vili. hadtest támadólagos fellépése folytán a nagy főhadiszállás által szándékolt egységes és egyidejű támadás eszméje végkép hajótörést szenvedett, az egyszer vért szagolt tigris többő visszatartani és megfékezni nem lehetett.

³³²) Bár a délelőtt 10 óra 30 perczkor kibocsátott harczintézkedésben (lásd 314. oldal) a VIII. hadtestről külön említés nem tétetik, ami arra enged következtetni, miszerint Moltke „az 1. hadsereg“ kifejezése alatt, az előbb említett hadtestet is odaértette, ezen körülményt azonban Steinmetz tábornok kétségbevonni látszott.

A harczot e szárnyon teljesen modern felfogás szerint alakított egységes vezénylet alatt 108 lövegből álló hatalmas tüzértömeg vezet be, melynek szárnybiztosításáról már kezdettől fogva gondoskodva van. Később e téren két hadtestnek összes tüzérége tömörül össze egy egészszé, melynek arczkiterjedése 3000 lépés. Lőtávolsága az első állásból a francia fővédővonalig 3000—3500 lépés, tehát kissé nagy, a második közelebb fekvő löállásból 2000—2500 lépés.

A mily impozáns és tiszteletet gerjesztő e hatalmas tüzér-vonal, ép oly kevésbé felel meg erőkifejtés tekintetében testvér fegyvernemének, a gyalogságnak támadása. Kezdetben századok, majd zászlóaljok, ezredek, később egész dandárok indítatnak egyszerre útba a közös cél felé, melyek azonban mintha csak a Purgatoriumon mentek volna keresztül, a könnyen elváló salaktól megtisztulva, mint számra nézve gyöngé, erőtlen osztagok bukkannak ki a Mancet kísérő erdő túlsó szélén.

A legelsőnek tűzbe rendelt 29. dandár nem mint ilyen, hanem annak csak egy része, a 30. ezred; sőt ez is csak zászlóaljankint keveredik harczba.

A 15. hadosztály másik dandára, noha annak a hadtestparancsnok utasítása szerint a Bois de Genivaux-ban kellett volna harczhoz fejlődnie, ellenséges tűzben összetorlódott zászlóaljakkal ugyancsak Gravelotte-on vonul át. A magasabb parancs ezen mellőzésének nemcsak a szóban forgó dandár, hanem esetleg az egész német jobb szárny keservesen adhatta volna meg az árát, amennyiben ha a Bois de Genivauxba előretolt francia osztagoknak támadásba átmenve, sikerült volna említett erdő déli szegélyét s esetleg Malmaisont birtokukba venni, az egész gravelottei állás tarthatatlanná vált.

Hogy a francziák a velük szemben álló sokkal gyengébb ellenség ellen ezen irányban erősebb támadó lökemet nem intéztek, az valóban csak szerencseszámba megy.

A mi a 31. gyalog-dandár harczalakzatát illeti, avval szintén nem érthetünk egyet. Egyik ezrede a tüzérégen áttörve s utóbbinak tüzét egyidőre maszkírozva, széles vonal alakzatban nyomul elő, míg a másik ezred egymás mögé tömörített zászlóaljakkal az útvonalon marad. A dandárparancsnok, miután saját rendelkezésére tartalékot nem különített ki, a harcz menetét egyáltalában nem befolyásolhatta, olyannyira, hogy itt nem dandár, hanem két teljesen önállósított ezred harczával van dolgunk; így történhetett aztán, hogy később a 69. gyalog-ezred másfél zászlóalja szintén a műut felé húzódván, a dandár főereje a jobb szárnyra került, holott az elől harczoló 15. hadosztálytól még elindulás előtt vett értesítés szerint, a tűzvonal legszélsőbb bal szárnya szorult leginkább, még pedig sürgősen támogatásra.

Érdekes és figyelemreméltó továbbá a délután 3 óra tájban

beállott helyzetnek teljesen ellentétes megítélése, egyrészt Goeben tábornok, másrészt a VII. hadtestparancsnoka és Steinmetz tábornok részéről, pedig a három tábornok egymás tőzsomszédságában állva figyelte meg a dolgok eddigi fejleményét. Míg Goeben tábornok a valóságnak megfelelően, az elől harczban álló 15. hadosztály fölött már-már aggódni kezdett s annak támogatását sürgősen szükségesnek vélte, addig a két utóbbi a máris olcsó áron kivolttnak hitt győzelem kiaknázására gondol s e célra egy már különben is igénybe vett kényelmeden szorost képező keskeny útpályatestre-14 úteget és 8 huszárezredet zsúfol össze³³³), mialatt főfegyvernemét,

³³³) Hogy az olvasó fogalmat alkothasson magának a kérdéses műt-zorosnak akkori képéről, nem tartom érdeknélkülinek egy porosz írónak erre vonatkozó följegyzéseit közölni: „Welch ein Bild, welche eine Leitung 1 — kiált fel az író munkájában — Man hatte nur eine Strasse, dazu unter feindlichem Feuer; man warf von fünf verschiedenen Befehlsbereichen auf die eine Strasse zu gleicher Zeit 1 Inf. Rgmt (Nr. 29), neben die Strasse 2 andere (39 und 74), 1 Kavalleriedivision mit ihrer Batterie und 4 andere Batterien, dazu die Husarenregimenter Nr. 9 und 16, ersteres vom VIII., letzteres vom VII. Armeecorps, ohne dass die beiden letzteren unter eine Hand gebracht worden wären, ohne vorherige Verständigung unter sich, ohne eine Reihenfolge festzusetzen, es den Massen überlassend, wie sie sich durch die Strassenenge winden würden! Die 31. Inf. Brigade sollte verstärken, die 1. Kavalleriedivision verfolgen, die 27. Inf. Brigade der Bewegung als Rückhalt dienen, die Artillerie unterstützen I Ein Hexenkes-sel der Verwirrung in Allem und Jedem, in der Leitung, in Bedeutung und Zwecken der Waffengattungen, in den taktischen Begriffen, der Beurtheilung der vorgehenden Gegebenheiten.

Die sich derart zwischen 3¼ und II½ Uhr auf der grossen Strasse zusammendrängenden Kavallerie*, Artillerie- und Infanterie-Massen nahmen bei Freund und Feind in diesem Augenblick fast ausschliesslich die Aufmerksamkeit in Anspruch. Da Artillerie und Kavallerie sich im Trabe bewegten, die letztere, welche anfangs in Zugcolonne war, auf der Strasse zu dreien abrechnen musste, so begannen die ungeheuren, dichten, weissen Staubwolken zu stagniren, welche dem auf der Lauer liegenden Feinde anzeigten, dass sich etwas Aussergewöhnliches vorbereite, der Staub nahm bald eine solche Dichtigkeit auf der Strasse an, dass die Truppen sich in der Kolonne gegenseitig nur selten sehen, meist nur Fühlen und Hören konnten Das Abbrechen der Kavallerie aus Zügen zur Kolonne zu dreien erzeugte eine solche Stockung, dass die hintere Brigade zuerst halten, dann im Schritt folgen musste. Während dessen schossen von rechts die 9. und 16. Husaren, ebenfalls in der Colonne zu dreien vorbei und gelangten neben die 2. und 3. Kürassiere. Ein scharfes Gedränge entstand unter den eingekeilten 2 Schwadronen, die Queue der Division musste von neuem halten. Vorgreifend sei bemerkt, dass inzwischen die vordersten Batterien bei St. Hubert aufgefahren waren; plötzlich rasten von diesen ein Paar Munitionswagen mit wildgewordenen Pferden von St. Hubert gegen die Strassenenge zurück. Das Gedränge und Stocken wurde nun , unerträglich, die Strasse war dicht verstopft, einige, Minuten konnte kein Reiter vor* oder rückwärts, die ganze Masse hatte sich thatsächlich wehrlos gemacht. Als nun gar das an der Spitze befindliche 4. Uhlanenregiment bei St. Hubert aufzufüarschiren suchte, ergoss sich plötzlich das vereinte, feindliche Infanterie- und Artilleriefeuer auf die unglücklichen Truppen Das Gedränge Stossen, Schieben und Geschrei nahm einen unheimlichen Grad an, ein jeder fühlte die Wehrlosigkeit der Lage, das Herannahen einer Katastrophe.“

a gyalogságot még továbbra is a tett színhelyétől messze hátul összetett kezekkel tétlenségben sínylődni hagyja.

De még azon esetre is, ha ezen gyalogság közbelépése egyelőre feleslegesnek tartatott, már csupán csak a rend és fegyelem kedvéért kellett, hogy dandárparancsnoktól felfelé minden magasabb parancsnoknak érdekében álljon, a teljesen megbomlott magasabb kötelékeket újból helyreállítani, mihez idő és alkalom bőven állott rendelkezésre. Meg kívánom különben jegyezni, miszerint a nagy főhadiszállás ütközetintézkedése értelmében³³⁴⁾ a VII. hadtest gyalogságának és tüzérségé egy részének ütközettere nem Grave-loite-tól délre, hanem a Bois de Vaux északi szegélye mentén volt keresendő, a hol a csapatok számára szabadabb működési tér is állott rendelkezésre.

Francia részen mindenekelőtt szembetűnik a tulajdonképeni védővonal előtt fekvő s a Bois des Genivaux és Bois de Vaux közötti erdőréss hátránya, melyet megszállatlanul hagyni még sem igen lehetett. Miután azonban az oda előretolt gyenge. osztagok sokáig ellentállni nem voltak képesek, azoknak visszavonulása a főállás felé az utóbbiban elhelyezett csapatok tűzkifejtését hátráltatta.

Francia részen a harc általában véve a szívós védelem jellegét viseli magán; az állás megtartásának elve dominál mindenütt, az erőteljes activ ellentámadás eszméjét hiába keressük az egész vonalon, pedig az ellenséges gyalogság által csak gyengén megszállt Bois des Genivaux irányában végrehajtott nyomás kevés áldozat mellett szép eredményt és sikert biztosíthatott volna.

B) A német 2. hadsereg harcza a francia közép és jobb szárny ellen.

A IX. hadtest előnyomulása és harczbaszállása.

A porosz IX. hadtest reggel 9 óra tájban Caulre Ferme-hez érve, az előljáró hadseregsparancsnokától kapott parancs értelmében³³⁵⁾ a 18. hadosztállal az etaini nagy műúttól északra, a 25-ikkel attól délre tömörebb alakzatba átmenvén, a csapatok főzéshez fogtak, miközben az elővéd Verneville felé előretolatván, 10 óra körül az előőrsöket a Bois Doseuilons és Bois des Genivaux között felállította.

A 18. hadosztály harcza délután 1 óráig.

Dél előtt $\frac{3}{4}$ 11-kor beérkezik a 2. hadsereg parancsnoksága által 10 órakor kiadott parancs³³⁶⁾, minek folytán *Manstein* tábornok

³³⁴⁾ Lásd a 314. oldalon.

³³⁵⁾ Lásd 316. oldal.

³³⁶⁾ Lásd. a 314. oldalon.

elővédjének meghagyja, miszerint „la Folie irányában előnyomulva, az ottani erdőt a majossal együtt szállja meg, egyelőre azonban a jelzett ponton ne menjen túl.“

Az elővéd parancsnoka *Blumenthal* vezérőrnagy a II. és III/36., valamint a 9. vadász zászlóaljjal azonnal útnak indul, azonban már Chantrenne Fermenél erős ellentállásra talál.

Ezalatt *Manstein* tábornok Verneville felé előrelovagolván, ott, mint tudjuk, déltájban az Amanvillersnél felfedezett ellenséges tábor megtámadására határozza el magát,³³⁷⁾ mi célból az elővéd ütegét azonnal a Verneville-től keletre fekvő magaslatra rendelte előre, az elővédnek Chantrenne felé még el nem vonult részét pedig Vernevillénél visszatartotta. A tüzérség parancsnokának, *Puttkammer* vezérőrnagynak egyidejűleg meghagyatott, miszerint a 18. hadosztály és a hadtesttüzérséggel az Amanvillers és Montigny la Grange közötti ellenséges állás felé előnyomulva, az ottani magaslaton vonuljon fel, s a harcot nyomatékosan vezesse be. Ennek folytán az ütegek mihamar a VI. sz. csataterven látható módon lépcsős alakzatban, arccal észak-keletnek vonultak fel, ahol azonban részint az ellenséges tüzérség, de még inkább az ellenséges gyalogság zömtüzétől sokat kellett szenvedniük.

Az első ágyúdörej ugyanis az egész francia vonalat felriasztotta s az elől fekvő magaslatokat csakhamar tekintélyes számú tüzérség koronázta, a francia gyalogság pedig sietve elfoglalta a számára már előre kijelölve volt helyeket és pedig harcához fejlődött a IV. (*Ladmirault*) hadtest részéről *Cissey* hadosztálya két harczvonalban a Bois de la Cusse-el szemben a vasút mindkét oldalán. Ettől balra, Amanvillers és Montigny la Grange-nál a *Orewier*-hadosztály rendezkedett, melynek első harczvonala Champenois Ferme felé tolatott előre. *Lorenz* hadosztálya egyelőre Amanvillersnél visszatartatott. A *Ladmirault* hadtest balszárnyán a *Montandon* és *Metman* hadosztályok vonultak fel, utóbbi a Bois des Genivauxba 6 zászlóaljat, előbbi pedig a la Folie-től délnyugatra fekvő erdőbe egy dandárt rendelve előre.

Ily viszonyok közt a német tüzérség helyzete, melyet a St. Privától délre felvonult francia VI. hadtestbeli tüzérség oldalba, sőt hátba is fogott, percről-percre veszedelmesebbé lőn.

A tüzérség fedezése céljából *Manstein* tábornok a 6. dragonyos-ezred két századát a tüzér állás és a Bois de la Cusse közé rendelte, melyek azonban az ellenséges tüzér- és gyalogtűz záporában ki nem tarthatván, rövid idő múltán Verneville felé elvonultak.

Hasonlóan a tüzérség oltalmára a 18. hadosztályparancsnoka, *Wrangel* tábornok a Vernevillénél visszatartott I/36. zászlóalj felét

³³⁷⁾ Lásd a 317. oldalon.

a Bois de la Cusse-be, másik felét pedig az ellenség által megszállott l'Envie Ferme felé indította el, melyet sikerült is rohammal bevenni.

Időközben, déli 12 óra 15 perczkor a 18. hadosztály zömének éle Verneville-t érte el. Az élen beosztott F. és 1/84. zászlóalj Manstéin tábornok szintén a Bois de la Cusse-be rendelte, a hol azok délután 1 óra tájban a két 36-os századdal együtt a csata-terv szerint fészkeltek be magukat, megjegygezvén, hogy már menetközben is érzékeny veszteséget szenvedtek.

Ezalatt *Blumenthal* vezérőrnagy magára hagyatva, teljesen önálló harczot vívott. A III/36. zászlóaljnak különös nehézség nélkül sikerült Chalrenne Ferme birtokába jutni, ellenben a másik két zászlóalj, az attól délre fekvő erdőben előnyomulva, csakhamar tulerős ellenségre bukkant, melynek tüze minden további előhaladást megakasztott. Tekintve továbbá, hogy a la Folie mellett időközben felvonult francia tüzérség szintén nagy számmal szedte áldozatait, az erdőbe behatolt két zászlóalj csakhamar visszavonulásra kényszerítettet.

Blumenthal vezérőrnagy ennek folytán a 36-osokat a major-tól északkeletre fekvő magaslat mögé vonta vissza, a major megtartását pedig a vadászoknak tette feladatává.

A 25. (hesseni) hadosztály előnyomulása és harczbaszállása.

Ez időtájt lépett harczba a 25. (hesseni) hadosztály is, mely eleinte a 18. hadosztályt követte, később azonban attól balra tért le.

A hadosztályhoz tartozó 25. lovas-dandár a bal oldal biztosítása czéljából a Bois Deseuillons-t északról megkerülvén, Habonvilletől keletre ellenséges ágyú- és puskatüzbe jutott, miért is a Bois de la Cusse mögött felállítást von.

Eközben kapta meg *Manstéin* tábornok a hadseregarancsnokság azon rendelkezését, hogy támadását addig halaszsa el, míg a gárda-hadtest Amanvillers felől közbeléphet.³³⁸⁾ Ámde most már kétségen felül állott, hogy az ellenség állása még Amanvillers-en is jóval túlterjed; *Manstéin* tábornok ennél fogva a lehetőséghez képest saját hadtestével is észak felé kikeríteni szándékozván, az előresietett *Lajos hesseni herczeynek* meghagyja, miszerint hadosztályával a Bois de la Cusse-től északra a gárda közbelépéséig, várakozó állást foglaljon.

Ezen utasításhoz képest a délután 12 óra 30 perczkor Verneville-től nyugatra beérkezett elővéd Anoux la Grange felé

³³⁸⁾ Lásd a 316. oldalon.

irányított. A Bois de la Cusse nyugati szegélyéhez érve, az él (2. vadász) zászlóalj, miután az öt követő 1/4. zászlóalj vele egy magasságra hozatott, jobbra kanyarodást vitt véghez; ily viszonyban folytatódott a menet a Habonvilletől délre fekvő erdőparcelláig, a hol az elővéd 1 óra tájban egyelőre megállapodott, a hozzája, beosztott két üteg pedig a csataterven látható helyen felvonult s felvette a harcot a St. Privat-nál már tűzben álló francia ütegekkel.³³⁹⁾ A hadosztály másik 3 ütege nemsokára szintén bevonulván, most már mind az öt üteg előbbre fekvő állásba vonult, magukra vonván a Cissey hadosztály összes tüzérségének figyelmét, miáltal a 18. hadosztály és a hadtest-tüzérség sorsán lényegesen könnyítve lett. A francia VI. hadtest tüzérsége az ugyané tájban St. Ail-nél fellépő gárda-tüzérség által köttetett le.³⁴⁰⁾

Karöltve a tüzérség előbbrevonulásával, a gyalogság is előbbrejutott, még pedig az elővédből a 2. vadász-zászlóalj a vasút mentén már harcbanálló F/84. zászlóalj mellé³⁴¹⁾, a 4. ezred pedig az ütegekkel egy magasságban állott fel. Eközben beérkezett a hadosztály zöme is, melyből az 1. és 2. ezred a 4. ezred mögé, az 1. vadász-zászlóalj pedig az 1/84. zászlóalj mögé jutott. A zöm élén menetelő 3. ezred már korábban letért a Bois de la Cusse-be, honnan előbb az I., majd annak II. zászlóalja is a veszélyben forgó hadtest-tüzérség támogatására küldetett.

Katasztrófa a német tüzérség körletében.

A már kezdettől fogva sokat szenvedett hadtest-tüzérség ellen ugyanis kevéssel délután 1 óra után egy Amanvillers felől előbbrevonult szórólöveg üteg pusztító rézsút tüze alatt a Grenier hadosztályhoz tartozó 5. vadász zászlóalj részei meglepő gyorsasággal a balszárny ütegre (IV. nehéz) vetik magukat és annak négy lövegét zsákmányul ejtik.

A Bois de la Cusse legészakkeletibb csúcsában éppen megjelenő 1/84. zászlóalj³⁴²⁾ a katasztrófát már el nem háríthatta, de legalább a francia lökem folytatásának határt szabott, bár a tüzérség helyzete, főleg a bal szárnyat képező hadtest-tüzérségé, továbbra is kétségbeesítő maradt. Ennek folytán a Bois de la Cusseben személyesen jelenlevő Manstein tábornok a Verneville-nél éppen beérkezett 85. ezred F. zászlóalját is sürgősen előre rendelte. Közbevetőleg legyen megjegyezve, miszerint a harcászati kötelék megóvása céljából célszerűbb lett volna ezen zászlóalj helyett a

³³⁹⁾ Lásd 328. oldal.

³⁴⁰⁾ Lásd 335. oldal.

³⁴¹⁾ Lásd 329. oldal.

³⁴²⁾ Lásd a 329. oldalon.

szintén Vernevillenél álló 11/84. zászlóaljat előrerendelni, miután az ugyanazon ezredhez tartozó I. és F. zászlóalj már is a Bois de la Cusse-ben harczolt.

Mialatt az F/85. zászlóalj a tüzérség balszárnya felé közeledett, máris érzékeny veszteséget szenvedett; feladatának terhesebb része azonban csak ezután következett, a mennyiben erősebb francia osztagok újból támadó lökemre készültek a tüzérség bal szárnya ellen. Ezt látva az említett zászlóalj parancsnoka, a légénység szerelvényét lerakatta s az előretörő ellenségnek futólépésben ment eléje, majd a tüzérség bal szárnyát elérve, megállt s ösztüzeket adatott. Az ellenség pusztító kereszttüze alatt azonban a zászlóalj ellentálló képessége csakhamar megtört, a mennyiben rövid idő alatt 19 tiszt és körülbelül 400 embere helyzetetett harczon kívül. A zászlóalj maradványai fél 3 óra tájban a küzdőteret odahagyva, a közeli erdőben kerestek menedéket.

Természetes, hogy ennek folytán a tüzérség állása is tarthatatlanná vált, miután időközben az ellenséges rajok ahoz teljesen közel furakodtak, sőt az állásba már be is törtek, úgy hogy alig maradt elég idő a hadtest-tüzérség lövegeinek visszavonzolására, a Bois de la Cusse mögé. Ez alkalommal többek között a 2. lovagló üteg 2 tisztet, 36 embert és 102 lovat veszített.

A tüzérvonal jobb szárnyát képező három 18. hadosztálybeli üteg a fenyegető veszély daczára a Verneville-től keletre időközben felvonult hesseni lovagló-üteggel együtt állásában megmaradt s tüzet Champenois Ferme ellen összpontosította., miután az innen jövő ellenséges gyalogsági tűz nagy mértékben kellemetlenné kezdett válni.

Szerencsére ekkor gyalogság is kéznél volt már. Ugyanis a tüzérséget fenyegető nagy veszély folytán a Bois de la Cusse-nél álló Manstein tábornok az oda beérkező 2. hesseni ezred I. zászlóalját³⁴³) a 18. hadosztály-tüzérség jobb szárnyára rendelte, a honnan az Champenois felé rohamra indulva, azt délután 3 óra 30 perczkor meg is szállotta, miután azt a francia védőrség, a rohamot be sem várva, odahagyta.

Ezáltal az ütegek helyzete újból jobbra fordult, főleg miután azok bal szárnyát az időközben a Bois de la Cusse legészakkeletibb parcellájába érkezett 3. hesseni gyalogezred³⁴⁴) és az ennek jobb szárnyán délután 3 óra 30 perczkor az erdőből Amanvillers felé előrendelt 1. hesseni vadász-zászlóalj biztosította.

Miután a gyalogságnak e szerint sikerült az előterepen lábát megvetnie, ennek oltalma alatt az oly szerencsétlenül járt ütegek újból elfoglalhatták volna odahagyott állásukat. Csakhogy a 6 üteg közül csupán a 2. lovagló és a 4. könnyű üteg, utóbbi csak 5

³⁴³) Lásd a 330. oldal.

³⁴⁴) Lásd 33\ oldal.

üteggel, nyerte vissza időközben harczképességét s így az állásokban kitartott 18. hadosztálybeli ütegek mellé egyelőre csakis a fentjelzett 11 löveg vonulhatott ismét fel.

A harcz lefolyása a IX. hadtest bal szárnyán.

Manstein tábornok a leírtak alatt főhadiszállásával a Bois de la Cusse tájékán, leginkább annak északi szegélye mentén tartózkodott s innen dirigálta hadtestének egyes veszélyeztetett körlelteibe az elodázhatlanul szükséges segélycsapatokat.

A hadseregparancsnokságtól kapott irányelvek, még inkább azonban az ellenségnek időközben felismert helyzete, a hadtest részére egyelőre várakozó magatartást parancsoltak, sikeres támadólagos fellépésre csupán a gárda-hadtest beérkezése után lehetett gondolni.

Közvetlen veszély ez időtájt a IX. hadtestet már nem igen fenyegette, legkevésbé pedig annak balszárnyát, ahol csapatok elegendő számban álltak rendelkezésre.

Manstein tábornok ennél fogva a gárda hadtest parancsnoka részéről felajánlott közvetlen segély igénybevételét szükségesnek nem tartotta, a maga részére is leghathatósabb támogatásnak vélvén, ha az említett hadtest mielőbb St. Privat felé támadólag lép fel. Minden eshetőségre csupán egy dandárnak visszatartását tartalék gyanánt látta szükségesnek Anoux la Grange-nál. Megjegyzendő hogy ezen kölcsönös megállapodás még a tüzéség körlelteiben beállott előbb említett katasztrófa előtt történt.

Lajos hesseni herczeg a 25. hadosztály parancsnoka ehhez képest utasítást nyert, miszerint karöltve a gárdának St. Privat felé intézendő támadásával, a Bois de la Cusse-ben rendelkezésre álló csapataival — az eszközölt kikülönítések és az eddigi harczok folytán már csak körülbelül 5 zászlóalj³⁴⁵⁾ — szintén támadólag lépjen fel.

Kevéssel fél 4 óra után *Lajos* herczeg St. Marie-nál gárda csapatokat pillantván meg, saját csapatjainak előnyomulására is elérkezettnek látta az időt, miért is a 49. dandár 3 zászlóalját St-Privat irányában az első harczvonalba előrerendeli, a tartalék gyanánt kijelölt 4. ezred egyelőre állásában meghagyatott.

Wittich vezérőrnagy a vett parancs értelmében a 2. ezred II. zászlóalját, melyhez később az I/1. zászlóalj fele is csatlakozott, a helyenkint 15 láb magasságra feltöltött s a francziák által közlekedési akadályokkal bőven ellátott vasúti töltésen személyesen

³⁴⁵⁾ a 49. dandártól:
az 50. „

az 1. gyalog-ezred és a II/2. zászlóalj,
a 4. gyalogezred.

vezette át, s ott a terven látható módon³⁶⁶) állást foglalt, ezáltal a mögötte tűzben álló tüzérség arczonalát is az előterepen befészkelte s máris kellemetlenné vált francia rajok tüze ellen biztosítván.

A 49. dandár fenmaradó részei (V.I/1. és II/1. zászlóalj) egyelőre a tüzérség mögött hátra maradtak.

A további előnyomulás *Lajos* herceg parancsára egyelőre beszünttetettek, miután az előbb Ste. Marie-nál észlelt gárda csapatok egyelőre szintén nem nyomultak előbbre.

Egyébként a Bois de la Cusse-ben harczoló csapatok helyzetén délutáni 5 óráig csak annyiban történt változás, amennyiben a 18. hadosztálybeli csapatok a rajvonalból visszavonotván, a heseniek mögé tartalék viszonyban állítottak fel.

A harc folytatása Chantrenne-nél, a IX. hadtest jobb szárnyán.

A IX. hadtest közepének, leginkább pedig a tüzérségnek kétségbeesett harcza alatt *Blumenthal* vezérőrnagy csoportja, Chantrenne-nél délután 1 óra tájban elfoglalt állásában³⁴⁷) a számra nézve túlnyomó ellenséggel álló tüzharcot folytatott.

A csoportparancsnok által beküldött helyzetjelentés folytán *Wrangel* tábornok Verneville mellől 2 órakerelőbb a 85. gyalog ezred I., majd annak II. zászlóalját is *Blumenthal* vezérőrnagy rendelkezésére bocsátotta.

Az I. zászlóalj előbb a major udvarán állott fel, majd 2 óra 45 perczkor a Bois des Genivaux északkeleti csúcsa ellen támadásra rendeltetett, azonban csak a II. zászlóalj beérkezése után sikerült délkeleti irányban néhány száz lépésnyi tért nyerni.

Ezalatt a>13.6-osok körében, a hol *Blumenthal* vezérőrnagy személyesen jelen volt s a harc alatt meg is sebesült, sem sikerült jóval előbbre jutni, sőt 4 óra tájban említett ezred III. zászlóalja már annyira kimerült, hogy Chantrenne mögé vissza kellett vonni, miután különben is tölténymennyiségét teljesen ellötte.

Események a 2. hadsereg többi hadtesteinek körletében délután 5 óráig.

III. hadtest.

A III. hadtest a délelőtt 11 óra 30 perczkor kelt hadseregparancs értelmében³⁴⁸) Vionville mellől délután 1 órakerelőbb el,

³⁴⁶) 5 órai helyzet.

³⁴⁷) Lásd a 329. oldalt.

³⁴⁸) Lásd a 316. oldalon.

hogy feladatához mérten Vernevillenél a IX. hadtest tartaléka gyanánt felállhasson. Az élen a 6., utána az 5. gyalog hadosztály, e mögött a hadtest tüzérség menetelt, melyhez leghátul a 6. lovas hadosztály csatlakozott

A hadtestnek délután 2 óra 35 perczkor St. Marcel-be ért hadtest tüzérsége, itt közvetlenül a hadsereg parancsnokság azon rendelkezését vévé, miszerint a IX. hadtest támogatása céljából Verneville fefé előresietve, annak közelében állást foglaljon.

Ezen parancs folytán a nehéz és könnyű ütegek fél 4 óra tájban, a Bois des Genivaux északnyugati szegélye mentén, az eleinte Vernevillenél visszatartott lovagló ütegek pedig később a IX. hadtest tüzérségének balszárnyán a VI. számú csataterven látható módon vonultak fel.

Ezáltal a Bois des Geniveux és Bois de la Cusse között 4 óra után összesen 75 löveggel rendelkező 13 üteg, tehát újból szép számú tüzérség vette fel a harcot az ellenfél tüzérségével, minek folytán utóbbinak tüzhatása fokozatosan alább szállt.

Eközben a hadtest két gyalog hadosztálya délután 3 órától kezdve, Caulre Ferme és Verneville között, a 6-ik lovas hadosztály pedig a Buis Doseuillons és Bois de la Cusse között vonult fel.

Gárda és XII. hadtest.

A gárda hadtest előnyomulása és harcra fejlődése.

A Frigyes Károly herczeg által reggel 5 órakor Mars la Tourban szóbelileg kiadott intézkedés szerint³⁴⁹⁾ a gárda hadtest a délelőtt folyamán egy oszlopban folytatta útját Doncourt felé, mely helységet az élen menetelő 1. hadosztály délelőtt 11 órakor elérve, annak közelében éppen felfejlődni készült, a midőn a had- * sereg parancsnokságnak délelőtt 10 órakor kibocsátott parancsa érkezett be, mely a hadtestet a IX. hadtestnek támogatása céljából Verneville-be rendelte³⁵⁰⁾.

Ennek folytán, valamint arra való tekintettel, hogy időközben a Batillyn át előretört huszár századtól azon értesítés érkezett, miszerint Ste. Marié ellenséges gyalogság által van megszállva, s hogy St. Privátnál tetemes franczia erők állanak, a gárda parancsnoka, *Ágost württembergi herczeg* az 1. hadosztályt a hadtest tüzérséggel és lovas hadosztállyal Jouaville-n át Habonville felé, az időközben élével Bruvilleig ért 2. hadosztályt pedig a felsőbb parancs értelmében onnan St. Marcel-en át Verneville felé rendelte előre.

³⁴⁹⁾ Lásd a 312. oldalon.

³⁵⁰⁾ Lásd a 314. oldalon.

A menetnek ily csoportosításban eszközölt végrehajtása alatt érkezik be a hadtest főhadiszállásába a déli órákban a délelőtt 11 óra 30 perczkor kibocsátott hadseregpáncs³⁵¹⁾, minek folytán a 2. gárda hadosztálynak meghagyatott, miszerint Verneville irányából letérve, Habonville felé folytassa útját, a hova *Ágost* herceg a hadtest főhadiszállásával szintén azonnal előre lovagolt, a hol a további teendők iránt a IX. hadtest parancsnokával személyesen értekezett³⁵²⁾

Ezalatt *Pape* vezérőrnagy hadosztályának élén 12 óra 45 perczkor Habonville-től délre beérkezvén, a helyzet gyors átpillantása után elhatározta, miszerint 4 üteggel a szemben álló francia tüzérséggel a harcot felvéve, hadosztályával lehetőleg földötten St. Marié felé elvonul.

Ennek folytán az elővéd üteg még 1 óra előtt, a hadosztály többi három ütege pedig kevéssel azután a Habonville-től délnyugatra fekvő magaslaton a vasút mentén felvonult.³⁵³⁾

Ezen állás távolság és kilövés tekintében kevésbé megfelelőnek bizonyulván, a tüzérség csakhamar előbbre vonult a St. Ail és Habonville közötti magaslatra, a hova a hadseregpáncsnok rendelkezése folytán nemsokára a hadtest-tüzérség is beérkezett. Ezáltal az ellenséges tüzérség tüze megoszolván, IX. hadtest helyzetén lényeges könnyebbülés állott be³⁵⁴⁾.

Ez időtájt a már egy idő óta a Habonville-től nyugatra álló 2. hadsereg főhadiszállásába Moltkének délután 1 óra 45 perczkor kiadott következő értesítése érkezett be:

„A IX. hadtest a Bois Deseuillons előtt lövegtüzből áll. Komoly, általános támadás az egész vonalon nem fog előbb bekövetkezni, mígnem Amanvillers felé jelentékeny erők nyomulhatnak elő.“

Miután ezen irányelvek még mindig azon — időközben tévesnek bizonyult feltevésre alapítvák, hogy az ellenség jobb szárnya Montigny la Grangenál van, tekintve továbbá, hogy időközben a IX. hadtest körletében a harc már annyira elharapódzott, hogy annak félbeszakítása simán aligha folyt volna le, *Frigyes Károly* ezen megváltozott viszonyokkal szemben arra határozza el magát, hogy a IX. hadtest által tovább vívandó halogató harc alatt, a gárda az ellenségnek St. Privátnál, tehát ő általa is tévesen feltételezett legszélsőbb jobb szárnya ellen átkarolólag nyomul elő. Ezen elhatározásáról az utóbb említett két hadtest parancsnoka nyomban értesítettet, még pedig *Ágost* württembergi herceg azon szóbeli hozzáadással, miszerint a gárda gyalogság a tulajdonképeni táma-

³⁵¹⁾ Lásd a 316. oldalon.

³⁵²⁾ Lásd a 332. oldalon.

³⁵³⁾ Lásd a csatatervet.

³⁵⁴⁾ Lásd a 330. oldalon.

dásba csak a St. Marié felé már útban levő XII. hadtest beérkezés© után menjen át

Utóbb említett hadtest parancsnoka egyidejűleg újból figyelemztetve lett az Alsó Mosel völgyben vezető közlekedési vonalak megszállásának fontosságára, hogy ez által Bazaine összeköttetése az ország belsejével, lehetőleg már most elvágassék.

Ellentétben a német intéző körök feltevésével, a francia jobb szárny következőleg helyezkedett el kijelölt állásában:

Az Amanvillers körül állást foglalt Cissey-hadosztályhoz a *le Boy de Dais* dandár csatlakozott; a *Tixier hadosztály* másik, *Péchet* dandára Roncourt mögött a legszélsőbb jobb szárnyat képezte.

St. Privat-ban és attól délre a *le Vassor Sirval* hadosztály állott fel, mely már kezdetben nyugat felé erős osztagokat tolt előre.

A *Bisson* hadosztálytól egyedül jelenlevő 9. serezed St. Privat keleti kijáratát tartotta megszállva.

A *le Font de Villiers* hadosztály a tüzéség legnagyobb részével St. Privat és Roncourt között állott fel; Geslin ezredes ezredjével (94. serezed) Ste. Marie-ba tolatott előre.

S végül St. Pravat-tól keletre *du Barail* tábornok parancsnoksága alatt a kombinált lovas hadosztály állott fel³⁵⁵).

Az ekként állásba helyezkedett francziákkal szemben a német gárda következőleg fejlődött harcra:

Az 1. hadosztály ütegeinek bevezető tüze alatt, melyeknek biztosítása céljából a gárda-fusilier-ezred I. zászlóalja Habonville-t szállotta meg, az elővéd fenmaradó 3 zászlóalja³⁵³) az említett

³⁵⁵) Megjegyzendő, hogy a védőállásnak ilyenén megszállása nem felelt meg tökéletesen Bazaine erre vonatkozó. Metzben délelőtt 10 órakor kibocsátott, különben igen terjedős alábbi parancsának:

„M. le maréchal Le Boeuf m'informe que des forces ennemies, qui paraissent considérables, semblent marcher vers lui; mai à l'instant où je vous écris, il m'envoie l'extrait ci-joint du rapport de ses reconnaissances. Quoi qu'il en soit, installez vous le plus solidement possible sur vos positions, reliez-vous avec la droite du 4-e corps; que les troupes soient campées sur deux lignes et **sur un front le plus restreint possible**. Vous ferez également bien de faire reconnaître les routes qui de Marange viennent déboucher sur votre extrême droite et je prescris à M. le général de Ladmirault d'en faire autant par rapport au village de Norroy-le-Veneur. Si, par cas, l'ennemi, se prolongeant sur notre front, semblaient vouloir attaquer sérieusement Saint-Privat-la-Montagne, prenez toutes les dispositions de défense nécessaires pour y tenir et permettre à l'aile droite de faire un changement de front, afin d'occuper les positions en arrière si c'était nécessaire, positions qu'on est en train de reconnaître. Je ne vaudrais pas y être forcé par l'ennemi et si ce mouvement s'exécute, ce ne sera que pour rendre les ravitaillements plus faciles et donner une plus grand© quantité d'eau aux animaux et permettre aux hommes de se laver stb. stb.....

Je vous envoie la brigade Bruchard, qui sera provisoirement détaché du 3. corps, jusqu'à ce que la division de cavalerie qui vous est destinée, soit reconstituée stb.

³⁵⁵) Lásd a hadrendet a IX. számú mellékleten.

helység és St. Ail mögött tova húzódó mélyedésben hatolt tovább, mialatt a gárda-huszár-ezred a Batilly és St. Ail között fekvő erdőnél állott fel. Midőn a gyalogság St. Aillel egy magasságra ért, északkeleti irányból egy erős ellenséges osztag futólépésben közeledett nevezett helység felé, melyet azonban a gárda-fusilier-ezred III. zászlóaljának sikerült megelőznie, ez által az időközben elfoglalt új tüzérállás bal szárnyát biztosítván, bár a német ütegeknek az előterepen befészkelte francia rajok tüzétől arczban még ezután is sokat kelle szenvedniük, anélkül, hogy a St. Privat-nál felvonuló francia tüzérséggel szemben a majdnem 4000 lépésnyi távolságnál fogva, valami különös hatást érhetek volna el. Előbbre fekvő állásba átmenni pedig egyelőre azért nem mutatkozott tanácsosnak, miután St. Marié láthatólag erősen volt ellenséges gyalog osztagok által megszállva.

Ennek érzetében *Papé* vezérőrnagy mindenekelőtt Ste. Marié elfoglalását tűzte ki legközelebb elérendő cél gyanánt, mi végből elővédjének meghagyja, miszerint az említett helység felé harczhoz fejlődjék, támadásba azonban csak a hadosztály zömének beérkezése után menjen át; egyidejűleg ide rendeltetett a Habonvillenél visszahagyott gárda-fusilier-ezred I. zászlóalja is.

Ennek folytán a III. gárda-fusilier zászlóalj St. Ailnél, ugyanezen ezred II. zászlóalja és a vadasz zászlóalj az élőbbentől balra a teknőben, a legszélső balszárnynon pedig a főcsapatnak időközben beérkezett élzászlóalja harczhoz csoportosul, míg a hadosztály többi 11 zászlóalja fél 3 óra tájban a hadtest főhadiszállásából vett információhoz képest, mely szerint a támadás csak a zászok beérkezése után volt megindítandó, a közeli erdőnél egyelőre készülségi állást foglalt.

Papé vezérőrnagy a támadásnak tüzérségi előkészítését szükségesnek vélvén, ennek foganatosítására a tüzérvonal balszárnján felvonulva volt hadtesttüzérséget kereste meg, miczélből annak 10 lövege arcváltással St. Maire felé nevezett helységhez néhány száz lépéssel közelebb vonult.

Ugyanekkor érkeztek be St. Marie-től nyugatra a XII. hadtest előcsapatai is s így a tulajdonképeni támadás most már fennakadás nélkül kezdetét vehette. Mielőtt azonban ennek leírásához fognánk, lássuk az utóbb említett hadtest körletében időközben történeteket.

A XII. hadtest előnyomulása és harczbaszállása.

A XII. hadtestnek, mind tudjuk, a 2-ik hadsereg parancsnoksága által délelőtt 10 órakor kibocsátott intézkedés szerint³⁵⁷⁾ egyelőre Jarny-nál kellett maradnia.

³⁵⁷⁾ Lásd 314. oldal.

Délelőtt 11 óra 30 perczkor a hadtest főhadiszállásába értesítés érkezett, miszerint a gárda Doncourt-nál beérkezvén, rövid pihenő után útját folytatni fogja; egyúttal az előretolt lovasságtól jelentés érkezett, miszerint Batilly tájékán ellenséges gyalogság és lovasság mutatkozott.

Ennek folytán a *szász trónörökös* a maga részéről is a menet folytatását határozza el és ebből kifolyólag a következő intézkedést adja ki:

„Az elővéd az Orne mindkét oldalán Valleroy és Moinville felé nyomul elő. A 23. hadosztály a 45. dandárral Tichémontba menetel és a Bois de Pontyt szállja meg. A 46. dandár Jarny-nál rendelkezésemre visszamarad. A 24. hadosztály Moncel, Chateau. Jouaville és Batillyn át St. Marié aux Chénes; s végül a hadtest-tüzérség Giraumont en Jarnisy felé nyomul elő.“

Ezen a hadtestparancsnok saját intencziójából kiadott intézkedés tehát nagyjában összhangzásban volt Frigyes Károlynak ugyanazon időben, délelőtt 11 óra 30 perczkor kiadott parancsával³⁵⁸) s így annak beérkezése után csupán egyes kiegészítések kibocsátása vált szükségessé és pedig a 46. dandárnak meghagyatott, miszerint a 45. dandárt kövesse, a Puxe-nél álló lovas hadosztálynak pedig parancs küldetett, miszerint egy ezredet Valleroy felé különítsen ki.

Ezek folytán a XII. hadtest délután 1 óra tájban a következő csoportosításban volt útban Ste. Marié-Valleroy felé:

A bal szárnyon az Orne völgyében *Craushaar* vezérőrnagy parancsnoksága alatt az eddigi elővéd Valleroy és Moinville felé;

az elővédtől jobbra hátul a 45. dandár s mögötte a 46. dandár, Jarny-ból a Bois de Ponty felé;

a jobb szárnyon a 24. hadosztály Ste. Marié aux Chénes s mögötte a hadtest-tüzérség Giraumont felé.

A lovas hadosztálynak két ezrede a lovagló üteggel a Bois de Ponty felé útban, a két dsidas ezred pedig a Maas felé vezető utakat tartotta szemmel, utóbbiak egyike (a 18-ik) Briey felé különített ki.

Ezalatt a szász trónörökös főhadiszállásával a Jouaville és Batilly között fekvő magaslatra lovagolt, a hol a lovasság jelentéseiből tudomására jutott, miszerint az ellenség nemcsak St. Privat-t, hanem Roncourt-t is megszállotta.

Bár a déltájban kiadott hadseregparancs a XII. hadtest számára Ste. Marié aux Chénes-t jelölte meg vépontonul, a trónörökös a megváltozott viszonyokból kifolyólag elhatározza, hogy hadtestével még nagyobb kerítve az ellenségnek Roncourt-nál jelzett jobb szárnyát nyugat és észak felől támadja meg, miért is délután 2 óra felé az alábbi parancsot adja ki:

³⁵⁸) Lásd a 316 oldalon.

„A 23. hadosztály, melynek a 46. dandár alárendeltetik, Coinville-n s az Auboué-tól keletre fekvő erdőn át a roncourt-i állás felő veszi útját. A 24. hadosztály Batillyt nyugatról megkerülve, az ottani erdő előtt fekvő nagy mélyedésből közvetlenül Ste. Marié aux Chénes felé nyomul elő. A 48. dandár rendelkezésemre a Batailly melletti erdő mögött visszamarad.“

Ezen elhatározásról, illetőleg intézkedésről úgy a gárda hadtest valamint az előljáró hadsereg parancsnokságnak délután 2 óra 30 perczkor értesítés, illetve jelentés küldetett.

A 23. hadosztály parancsnoka, *György* szász herczeg délután 1 óra 30 perczkor, tehát még mielőtt hadtest parancsnokának fenti elhatározásáról tudomása lett volna, azon hirre, hogy St. Privat-Roncourt-nál legalább egy ellenséges hadosztály áll, az időközben Bois de Ponty-ig eljutott s azt megszállva tartó 45 dandárt³⁵⁹⁾ Ste. Marié felé rendelte előre. Hasonlóan erre felé tartott a hadosztály csapataiból alakult elővéd is, miután azt *Craushaar* vezérőrnagy a megkezdett harcz hallatára Beaumont tájkán az Orne innenső oldalára vezette vissza.

Ezen mozdulatok alatt beérkezik a hadtestparancsnok imént közölt intézkedése, minek folytán az egész 23. hadosztály számára gyülekező helyül Auboué jelöltetett ki, egyes osztagok azonban már belevegülvén a Ste. Mariénál időközben lánggra lobbant harczba, ezen parancsnak azonnal nem tehettek eleget.

A 24. hadosztálya többször említett hadtestparancsot Batilly-ba érve, délután 2 óra 15 perczkor kapta meg. Ennek folytán a 47. dandár menetét folytatván, Ste. Mariétól nyugatra a mélyedésben állott fel, a 48. dandár pedig Batilly-nál visszahagyatott. Kevéssel 3 óra előtt *N+hrlioff* vezérőrnagy hadosztályparancsnok tüzérségének felvonulását rendeli el, mire az a Ste. Mariétól délnyugati irányba vezető és a St. Ailből jövő utak találkozási pontján állást foglal. Nemsokára harczbalépett e mögött a batilly-i erdőcskétől északra az uikeresztzésig az egész szász hadtest-tüzérség is, tüzét leginkább Ste. Marié felé összpontosítván.

Ste. Marié megrohanása.

Ezalatt a két hadosztályparancsnok, *Fape* és *Nehrhoff* vezérőrnagyok, a támadás keresztülvitele iránt megállapodván, a gárda csapatok délről és délnyugatról, a szászok pedig nyugat és északnyugat felől délután 3 óra tájban rohamra indulnak, melyben a gárda és a 24. hadosztály részéről 7—7 zászlóalj, a 23. hadosztály részéről pedig körülbelül egy zászlóaljat tevő gyalogság,

³⁵⁹⁾ Lásd a 338. oldal.

összesen tehát 15 zászlóalj vett részt. Az óriási túlerővel véghez vitt roham alatt a gárda jobb oldalával a francia főállás felé lévén fordítva, annak oldalozó tüzetől érzékeny veszteséget szenvedett.

Ste. Marie-nak a támadóhoz képest úgyszólván maroknyi védőrsége a hatalmas lökemnek ellent nem állhatván, a helység délután tél 4 óra tájban német kézre került, melynek bevétele és megszállása után a két hadosztályparancsnok az erősen össze-vissza keveredett osztagok újbóli rendezéséhez fogott. Közös megegyezés folytán Ste. Marie-ban csak a gárda maradt meg, míg ellenben a szász csapatok a Roncourt felé visszavonuló ellenséget követve, csakhamar az azt felvevő Péchot dandárral keveredtek veszteségteljes harcba, úgy hogy *Nehrhoff* vezérőrnagy csakhamar indítatva érezte magát a 47-ik dandárt Ste. Marié mögé visszarendelni, a hol az délután 5 óra tájban gyülekezett is.

Időközben a szász tüzérség állást változtatva, Ste. Marie-tól északra vonult fel, a hol délutáni fél 5 óráig összesen 12 üteg tömörült össze, hatalmas tüzértömeget alkotván.

Ezt megelőzőleg a XII. hadtestparancsnoka azon hiszemben, miszerint az ellenség jobb szárnya még Roncourt-on is túlterjed, a 23. hadosztálynak délután 4 óra felé parancsot küld, hogy még jobbat kerítsen észak felé, nehogy előnyomulása közben még mindig az ellenség arcvonalára bukkanjon. Egyúttal a 48. dandár is a szász herceg parancsnoksága alá helyeztetett, a *szász lov>as hadosztály* pedig, mely délután 3 órakor a Bois de Pontyt érte el, egyidejűleg utasított, miszerint a saját gyalogsága balszárnyát megkerülve, az ellenség hátába iparkodjék kerülni, két századot pedig Maiziéres felé különítsen ki az ottani vasút- és távirdavonal szétrombolása végett³⁶⁰).

György herceg a törörökös ezen parancsát délután 4 óra 30 perczkor kapta meg, midőn a 45. dandár már az Auboué és Roncourt közti erdőben nyomult elő, minek folytán a kerülő mozdulat végrehajtásával Montois-n át, a neki újonnan alárendelt s általa az 1-ső lovas ezreddel és 3 üteggel megerősített 48. dandárt bízta meg.

Ezalatt *Craushaar* vezérőrnagy a 45. dandárral nyűgöt felől volt előnyomulandó Roncourt felé; a 46. dandár fölött a további rendelkezés jogát a herceg magának tartotta fenn.

Ezalatt a gárda lassankint a csataterven látható módon rendezkedett. Pape vezérőrnagy parancsára előbb a 2-ik gárda ezred, majd 3 óra 45 perczkor az 1-ső gárda dandár is előbbre rendeltetett s a csataterven feltüntetett módon állott fel.

A gárda hadtest másik fele eközben kijelölt útját Habonville felé folytatva³⁶¹), délután 2 óra 15 perczkor élével Jouaville és

³⁶⁰) Lásd a 316. és 336. oldalon.

³⁶¹) Lásd 331. oldal.

Anoux la Grarige között az utat átlépve, az ottani erdőcskétől északra készülségi állást foglalt.

Innen délután 3 óra 15 perczkor a 4-ik gárda ezred I. zászlóaljja a St. Ail és Habonville között felvonult tüzérség fedezetére rendeltetett ki, majd a IX. hadtest parancsnokával történt megállapodás értelmében³⁶²) kevéssel 4 óra után a 3. dandár Habonville mellő vonatott.

A 2. gárda hadosztály még fenmaradó része (5 zászlóalj, 4 lovas század és 3 üteg) a hadtestparancsnokságtól nemsokára beérkezett parancs folytán, Ste. Ailnek vette irányát, hol a gyalogság nevezett helységtől északra, a tüzérség a többi ütegek mellé, a dsidás ezred pedig a helység mögötti mélyedésben foglalt állást.

Ezen mozdulatok alatt a francziák az elveszített előretolt állást képező Ste. Marié visszavételét ismételten megkísérelték ugyan s főleg délután fél 5 óra tájban egy nagyobb szabású, gyalog és lovas csapatokkal egyidejűleg végrehajtott lökemre indulónak, azonban eredmény nélkül. E hiábavaló erőlködések után mindkét részen, majdnem egyidejűleg a IX. hadtest körletében beállott harcpszünettel, itt is egyidőre elnémult az ellenfelek bős harci zaja.

X. hadtest.

Ezen hadtest még a reggeli órákban Trón viliénél, majd délután 1 óra tájban St. Marcel-nél a gárda hadtest elvonulását bevárván, délután fél 3 óra körül Batilly környékére ért, a hova nemsokára az 5. *lavas hadosztály* is követte.

A hadtest ezen menetét a következő alakzatban hajtotta végre: a két gyalog hadosztály egymás mögött, még pedig a tüzérséggel és vonattal az úton, a gyalogsággal tömörebb oszlop alakzatban nagyobbára ut nélkül torony irányt a terepen; hadtest-tüzérség az él- (20.) hadosztály mögött.

11. hadtest.

A 2. hadseregpáncsnokságtól vett intézkedés szerint ezen hadtestnek reggeli 4 órakor kellett menetét Buxiéres felé folytatnia³⁶⁵). Hogy a hadtest minden körülmények között kellő időben kéznél lehessen, *Fransecky* tábornok személyesen kérte ki a császár engedélyét, hogy csapatjaival 2 órával előbb vonulhasson el. Ezen előterjesztés jóváhagyása folytán a Pont á Moussontól délre

³⁶²) Lásd 332. oldal

³⁶³) Lásd 309. oldal.

elhelyezett 4. hadosztálynak még éjfél előtt kellett szállásait odahagynia.

A 3. hadosztály délelőtt 11 óra tájban Buxières-be érve, pihenőt tartott, a lefűzéshez azonban vízhiány miatt nem foghatott hozzá.

Itt kapta *Fransecky* tábornok délután 1 órakor a hadsereg parancsnokságnak intézkedését, mely a II. hadtestet Rézonville-be rendelte³⁵⁴), minek folytán a hadtest délután 2 órától kezdve menetét a kijelölt irányban folytatva, délután 5 óra tájban a csataterven látható helyzetbe jutott.

Francia részen a délután első óráiban az előretolt állásokban levő gyenge osztagok a túl erős ellenség elöl a főállás felé vonultak vissza; egyébként a helyzet csak annyiban változott, hogy miután St. Hubert német kézre került, az *Aymard* hadosztály támogatására a *Brincourt* gárda-dandár Chatel St. Germain-től északra, a *Oarnier* dandár pedig Lessy-től nyugatra állolt fel és továbbá hogy délután 3 óra felé *Bourbaki* tábornok a *Picard* hadosztállyal a VI. hadtest támogatására útnak indult.

A német 2. hadsereg körletében, valamint a francia középen és balszárnyon délután 5 óráig történtek megbeszélése.

Manstein tábornok korai csata kezdeményezéséről röviden már szóltunk³⁶⁵), mely alkalommal kiemeltük, miszerint merész elhatározását inkább dicsérőleg kiemelni, mintsem gáncsolni vagyunk hajlandók, egy fontos pontra azonban kétség kívül őt is mulasztás terheli s az a felderítésről való kellő gondoskodás hiánya. Ha előbb nem is, a hadtestnek egy és háromnegyed órai pihenője alatt bőven volt ideje és alkalmá a legszükségesebb felvilágosítások szerzésére. Ezen mulasztás első következménye, hogy *Manstein* tábornok, a magasabb parancsnak haladék nélkül megfelelni akarván, kénytelen elővédjét világgá bocsátani, nem is sejtve, hogy azt egyenesen az ellenség torkába meneszti.

Azon körülmény, hogy hadtestét *Cautre Ferme* mellől egyetlen oszlopban indítja útnak, szintén a mellett szól, hogy *Manstein* a helyzettel legkevésbé sem lehetett tisztában, a mennyiben ily rövid távolságra végrehajtandó támadó menet alapfeltétele az oszloptöbbszörösítés.

Az elővéd élének és a tüzéségnek messze 3000 lépésnyire széjjelágazó előnyomulási iránya a zavarok és kellemetlenségek egész sorozatának lón kútforrásává, ez okozta, hogy az elővéd csapatjai a harc folyama alatt apróbb részekre széjjelmarczangolva,

³⁶⁴) Lásd a 316. oldalon.

³⁶⁵) Lásd a 323 oldal.

összefüggés nélkül 5000 lépésnyi széles területre terjeszkednek ki, mi mellett a magára hagyatott tüzéség alapján véve mégis csak védtelen marad s így a kalosztrófát ki nem kerülheti.

Súlyosbította a helyzetet még azon körülmény is, hogy a heseni hadosztály a megváltozott s időközben fel is ismert viszonyok daczára nőin az elővéd alkotta, s máskülönb is tulszéles váz kitöltésére használtatott fel, hanem nagy körüton mozogva, a hadtest másik hadosztályának zömével együtt az alig néhány száz lépésnyi széles Bois de la Cusseben tömörül össze, a hol nagyobb-szabásu tevékenységre egyelőre alkalom nem igen kínálkozott. Míg eszerint a hadtest balszárnyán csapatfőlöslég keletkezik, addig a tüzéség és a jobb szárny csoport között egy 2000 lépésnyi széles ür tátong, mely ellenséges beékelés ezéljából szinte önmagától kínálkozott; csakhogy az ellenfél a jó alkalmat eléggé kiaknázni nem tudván, az elkövetett hiba méltó büntetés nélkül marad.

A IX-ikhez hasonlóan a Ill-ik hadtest, az azt követő 6-ik lovas-hadosztálylyal együtt, szintén csak egy menetoszlopban „siet“ a csata színhelyére.

Sajátságos továbbá, hogy nem az elől beosztott hadosztályok tüzésége, hanem az mögött menetelő hadtest-tüzéség nyújtja a IX. hadtestnek az első segílyt, mely e czélből 45 Perez alatt 7000 lépésnyi utat tesz meg, a mi minden esetre dicséretes teljesítmény.

A *gárda hadtest* eleinte egy, később Bruville-től kezdve, két oszlopban nyomul előre; megjegyzendő azonban, hogy az oszlopnak ily megosztása nem annyira gyorsabb harczrafejlődés szempontjából rendeltetett el, mi végből az erők s így a támadó oszlopok együttartása elengedhetlen követelmény, — hanem inkább abban leli magyarázatát, hogy Ágost herczeg egyrészt a felsőbb parancsnak, de egyúttal a megváltozott helyzetnek is megfelelni szándékozott.

A herczegnek ezen elhatározása minden esetre elismerésre méltó, sőt még helyesebbnek declarálnók eljárását, ha a körülmények folytán időközben hatályát vesztett hadseregparancstól magát teljesen emanczipálva, mindkét hadosztályát már eleve kerülő nélkül Habonville-nek. sőt még szorgosabb hírszerző és felderítő szolgálatkezelés mellett, talán mindjárt Ste. Marié aux Chénes felé iráuyította volna, miáltal egyrészt a ,2. gárda hadosztály ide-oda ingadozása folytán keletkezett időveszteség, nemkülönb az ellenség közelében szükségessé vált oldalmenet Habonville-Ste. Marié között kikerülhető lett volna.

Ezen, bár súlyos következmények nélkül maradt tények első sorban megint csak a már többször említett cardinális hibának, a hadászati felderítés körül elkövetett mulasztásnak tudhatók be.

Egyébként a hadtestparancsnok, valamint Papé vezérőr-

nagy magatartásáról és tevékenységéről dicsérőleg kell megemlékeznünk.

Még nagyobb elismerés illeti a *XII. hadtest* parancsnokát önálló céltudatos tevékenysége, korrekt elhatározása, valamint a helyzetnek minden tekintetben megfelelő intézkedéseiért. Ő az egyedüli magasabb parancsnok, a ki lovasságát legalább a hadtestet érdeklő szűkebb keretben már kezdettől fogva helyesen alkalmazza, amennyiben a felderítést általa minden fontosabb irányban, Verdun, Briey és Metz felé eszközölteti. Hogy mindennek dacára oly későn sikerül az ellenség jobb szárnyát megállapítani, az leginkább az általános helyzetnek a hadseregparancsnokság részéről történt téves megítélésének tudható be, minek folytán a hadtest parancsnok figyelme eleinte helytelen irányba tereltetett.

A szász trónörökös elhatározásának köszönhető, hogy a nagy főhadiszállás által annyira hangsúlyozott átkarolás e szárnyon egyáltalában létrejöhett.

A hadtestéhez tartozó seregvezetők, György herceg, Craushaar és Nehrhoff tábornokok magatartása szintén kifogastalan és dicséretre méltó.

A Ste. Marié elleni támadás kersztülvitele mintaszerűnek mondható. Az 1. gárda hadosztálybeli csapatok harcscsoportosítása és visszatartása a XII. hadtest beérkeztéig, a támadásnak előkészítése tüzetűz által, valamint a szászok harczbalépése, egyszóval az egész művelet inscenálása ügyes és szakavatott kezekre vall.

Az egy és ugyanazon feladat megoldása céljából összekerült különféle hadtestbeli és különféle nemzetiségű csapatok közös akciójánál a közös magasabb parancsnokot a 2 hadosztályparancsnok kölcsönös és példás közmegegyezése helyettesíti, miáltal a támadás határozottá, erős és egységessé válik.

Igaz ugyan, hogy itt véletlenül 15 zászlóalj legfeljebb 3 ellen, tehát ötszörös túlerő intézett támadást s így a művelet oly színben tűnik fel, mint midőn ágyúból verebet lőnek, mindazonáltal erős a meggyőződésünk, hogy ily gondos előkészítés mellett a támadás, erkölcsi fenhatóságánál fogva, még futólag megerősített állásban levő egyenerejű ellenséggel szemben is számíthat sikerre.

Ezen támadás végső mozzanata két igen érdekes és nevezetes ténytet mutat fel: egyfelől a csapatok összetorlódását és összekeveredését a helységben, a hogyan a csatatér ellenkező szárnyán St. Hubertnél még nagyobb mértékben történt, másrészt a rendezetlen csapatokkal eszközölt üldözés következményeit.

Mi sem természetesebb, mint hogy egyes harczászatilag fontos pontok kézrekerítése a körülötte harczoló csapatokra, mindegyik osztozni óhajtván a kivívott dicsőségben, mágnesként hat; de valamint sok szakács a levest elsózza, úgy itt is egyik osztag a másikat gátolja tevékenységében s miután az ellenség ily elveszett fontos positiók visszavétele érdekében azok ellen rendszerint még

jó ideig erős tűzhatást fejt ki, az odatóduló osztagok csak ok nélkül emelik a halottak és sebesültek számát.

Ezért a jelenlevő parancsnokoknak kötelességévé válik, az ilyenmű összetömrülést, nemkülönben a dicsőség első mámorában egyes osztagoknak czéltalan utánszaladását annál is inkább megakadályozni, miután ily eljárás az ellenségnek gyakran módot nyújt eredményteljes támadólagos visszavágásra, a hogyan az itt is bekövetkezett.

Francia részen harcvezetés, magatartás stb. tekintében új jelenséggel e csatában sem találkozunk, a már leirt csaták megbeszélése alkalmával tett megjegyzéseim nagyjában véve a gravelottei csatára is vonatkoztathatók, ennek folytán ismétlések elkerülése végett elégségesnek tartom, az azokra való hivatkozást, egy körülményt azonban mégis megbeszélés tárgyává akarok tenni, s ez az egész francia védő vonal hosszában alkalmazott előretolt állások kérdése.

Még a legideálisabbnak látszó védőállásnál is, ha annak elő- és oldalterepét alaposabban szemügyre vesszük, legtöbbször találkozik egy-egy erdőparcella, major, házcsoport község kimagasló domb stb., mely a főálláshoz viszonyított fekvésénél fogva, nem igen lehet a védő Ínyére; ilyenkor aztán gyakran kísért bennünket a vágy, azt is az állásba befoglalni, vagy legalább számára egy megfelelő erejű védőrséget kirendelni, nehogy annak birtokát az ellenségnek olcsó áron átengedjük. Ekkép keletkeznek aztán a váreződökhez hasonlóan, az úgynevezet előretolt állások.

Az efajta pontok, ha természeti fekvésük, vagy egyéb tulajdonságaiknál fogva, még oly erősek is, a beléjük helyezett mozgó erő csekélységénél fogva, a maguk erejéből az ellenség lökemének sokáig nem képesek ellentállani s így csakhamar a hátullevő csapatok támogatására szorulnak, minek folytán utóbbiak, rendszerint az ellenség hatásos tűzében, előbbre vonulni kényszerülnek, a mi eredetileg szándékolva sem volt; vagy pedig az előretolt csapatok maguk vonulnak vagy vettettek vissza a főállás felé, mialatt az abban elhelyezett csapatok erő- és tűz kifejtése egy időre megbénul.

Ezért tehát a legtöbb esetben tanácsosabb leend, az ily pontokat — ha egyáltalában lehet — letárolás, eltorlaszolás, vagy egyéb akadályok készítése által ártalmatlanokká tenni; minden esetre pedig fekvésüket és távolságukat pontosan megállapítani, hogy ellenük, ha azokat az ellenség elfoglalná, a lehető legnagyobb tűzhatást fejthessük ki.

A jelen esetben leginkább két ily előretolt fontos pont tűnik ki: Ste Marié és St. Hubert; előbbi a tulajdonképeni főállás előtt mintegy 3000 lépésnyire, tehát a puskatűz hatáskörén kívül, utóbbi azon belül s egyszersmind a műútszoros torkolata előtt fekszik. Ste. Marié megszállásának czélszerűsége felett lehet vitatkozni, St. Hubert kézben tartására ellenben már fekvésénél fogva

is határozottan szükség volt. Egyébként Ste. Marié megszállása is bőven kifizette magát az által, hogy maga ellen ötszörös ellenséges erőnek felfejlődésére szolgáltatott okot, ami a francziákra nézve mindenesetre értékes időnyereséggel járt, bár az ebből kifolyó előnyök kiaknázását a francziák, mint sok más alkalommal[^] itt is elmulasztották.

Most pedig, mielőtt a további események leírásához fognánk, foglaljuk röviden össze a délután 5 óra tájban beállott helyzetet, mely időpont már azon oknál fogva is kiváló fontosságú, mivel a német sereg felvonulását és harez csoportosítását szorosan véve csak akkor fejezte volt be; ez jelezte a nagy főhadiszállás által annyira hangsúlyozott egyöntetű támadás megkezdésének időpontját, mely azonban az 1. hadseregnek korai és túlhevés előretörése folytán részben meghiúsult.

A délután 5 órakor immár teljesen felfejlődött német sereg arckiterjedése körülbelül 20.000 lépés, ebből az 1-ső hadsereg mintegy 8000 lépés, a 2.-ra 12.000 lépés esik. Ezen belül a csapatok elosztása:

az első hadseregnél: arczsoport: 4000 lépésnyi területen körülbelül 4 gyalog és 1 lovas hadosztály⁸⁰⁶⁾ (45.000 ember 144 löveg, vagyis lépésenkint 11 ember).

átkaroló csoport; 4000 lépésnyi területen körülbelül 1 gyalog és 1 lovas hadosztály (8,500 ember, 6 löveg, vagyis lépésenkint 2 ember).

a 2. hadseregnél: arczsoport: 12.000 lépésnyi területen $8\frac{1}{2}$ ³⁶⁷⁾ gyalog és 2 lovas hadosztály (100.000 ember és 250 löveg, vagyis lépésenkint 8-9 ember).

átkarolásra már kirendelve: $1\frac{1}{2}$ gyalog hadosztály, 1 lovas ezreddel és 3 üteggel.

Ebből láthatjuk tehát, miszerint a nagy főhadiszállás eredeti szándéka és csataterve, mely szerint 2 hadtestet (VII. és VIII.) lekötő, 3 hadtestet (IX. gárda és XII.) támadó, illetőleg átkaroló csoportnak, 3-at pedig (II. III. és X.) tartaléknak szánt, időközben lényegesen módosult olyannyira, hogy átkarolásra észak felől egyelőre már csak másfél hadosztály marad.

Franciaia részről a fenti erővel szemben állanak;

a német 1-ső hadsereggel: a II. hadtest a Lapasset dandárral és a III. hadtest egyrészével, összesen tehát körülbelül 4 gyalog hadosztály 5 gyalog és 1 lovas hadosztály ellen;

³⁶⁶⁾A Rézonville-nél már felvonult 3. hadosztályt is beleszámítva; vagyis 3 gyalog-hadosztály az első, egy a második harcvezonalban.

³⁶⁷⁾Ezek közül 3 elsővonalbeli már majdnem végkép elhasználva, 4 ellenben tartalék viszonyban áll, és pedig 2 a hadsereg jobbszárnya, 2 annak közepe mögött, a döntésre hivatott balszárny mögött e szerint tartalék egyáltalában nincsen.

a 2. hadsereggel: a IV. és VI. hadtest, valamint a III.-nak fennmaradó részei, összesen 8½ gyalog* és 3 lovas hadosztály 10 gyalog- és 2½ lovas-hadosztály ellen. Ezenkívül általános tartalék gyanánt a gárda Plappeville körül.

A lovasság mindkét részen a gyalogsági vonalak mögött áll. A német tüzéség az egész arczkiterjedésnek több mint egy harmadát foglalja el s főleg a déli és északi szárnyon hatalmas tüzértömeggé csoportosult össze; egy része az arczterepen hely hiányában fel sem vonulhatott. Az itt mutatkozó felesleg igen előnyösen az északi átkaroló csoportnál nyerhette volna beosztását.

Német részen jellemző továbbá a seregtartalékok aránylagos elosztása az arczvonala mögött, ami a nagy kiterjedés által teljesen indokolva van. Különböző legjobb bizonyíték ennek célszerűsége mellett a francia seregtartalék együtttartásának következménye, amennyiben a francia gárda, mint később látni fogjuk, a VI. hadtest támogatására előrerendeltetvén, oda ideje korán már el nem jutott.

IV. A csata folytatása délutáni 5 órától kezdve.

A) A csata folytatása és kimenetele a német 1-ső hadsereg és a francia balszárny körletében.

A Steinmetz tábornok által elrendelt tragikus véget ért „üldözés“ idejében az 1-ső hadsereg gyalogsága nagyjában véve még mindig a csata kezdetén alakított három harcscsoportban állott, még pedig a legerősebb csoporttal Gravelotte köiül, a teljesen önmagára utalt s parancs nélkül hagyott középső csoporttal a Bois de Vaux közepe táján kiszögellő erdőcsucsban s a legszélső jobb szárny csoportot képező 26. dandárral Vaux helység körül.

E szerint a francziák bal szárnya felé bekanyarodva 4000 lépésnyi kiterjedéssel két különálló, egymástól teljesen független csoport áll; ezekkel a nagy főhadiszállás harcintézkedése azon kívánalmának, miszerint az 1-ső hadsereg nemcsak Gravelotte, hanem a Bois de Vaux felől is a 2. hadsereggel egyidejűleg intézze támadását, csak igen szerény mértékben lehetett megfelelni.

A középső csoport működését pár szóval már jeleztük,³⁶⁸⁾ s így csupán csak a 26. dandárról kell még egyet-mást pótlólag felemlítenünk.

A 26-ik dandár fellépése a Lapasset dandárral szemben.

A hadseregparancsnokságtól délután 4 óra tájban beérkezett parancs értelmében³⁶⁹⁾ Goltz vezérőrnagy következőleg intézkedett:

³⁶⁸⁾ Lásd a 319. oldalon.

³⁶⁹⁾ Lásd a 321. oldalon.

A 15 gyalog ezred I. és II. zászlóalja Vaux helységen át Jussy felé, az 55. ezred F. zászlóalja ezek mögött balra a rozérieuilles-i magaslatokra rendeltetett előre; ugyanezen ezred másik két zászlóalja menetét egyelőre a műúton volt folytatandó, a honnan Jussy keleti szegélye felé kellett bekanyarodnia s végül az F/15. zászlóaljnak 1—1 századdal a vasúti hidat és indóházat kellett megszállva tartania, a zászlóalj fenmaradó részével pedig az előllevő csapatokat tartalék viszonyban követnie s így a harcászati kötelék megővésére nem igen lett a kellő súly fektetve.

A gyalogságnak ekként elrendelt s 4 órától kezdve folyamatban levő mozdulatatai alatt a különítmény ütege és lovas százada a csataterven látható módon állott fel.

Az előnyomuló osztagok Vaux és Jussy helységek között találtak az első ellentállást kifejtő *Lapasset* dandár előretolt osztagaira. Utóbb említett dandár, melyet feladata teljesítésében egy hozzája beosztott gárda üteg, valamint a II. hadtest tüzérsége s később a St. Quentin erőd várlövegei is támogattak, zömével a Rozérieuilles körüli magaslatokat és Ste. Ruffine-t tartotta megszállva

A német osztagoknak a Vaux-tól északnyugatra fekvő erdőcsucs, valamint Jussy elfoglalása, még egységes vezetés híján is könnyű szerrel sikerült, a további előnyomulás azonban főleg az ellenséges tüzértüz folytán lehetetlenné vált s így a *Goltz* vezérőrnagytól várt erélyes fellépés inkább lekötő, illetőleg halogatótüzharcz jelleget öltött, melyet a dandár a harcászati kötelék figyelmen kívül hagyása mellett alkotott, két egyenként körülbelül harmadfél zászlóaljnyi erős harcscsoportban az említett erdőcsucs és Jussy körül vívott, míg a Mosel völgyében Ste. Ruffine-nel szemben egy zászlóaljnyi gyalogság foglalt állást.

A 4-ik gyalog dandár megjelenése.

Ily csoportosításban maradt a fenti dandár a csata befejeztéig. Az általános helyzeten a Mosel jobb partjáról közbelépő I. hadtestbeli csapatok sem változtathattak.

Utóbb említett hadtest parancsnoka, *Manteuffel* tábornok a hadsereg parancsnokától vett felszólítás folytán³⁷⁰⁾ az egy lovas századdal és két üteggel megerősített *4. gyalog dandárt* rendelte volt Vaux felé előre, minek folytán *Zglinitzki* vezérőrnagy különítményének élével délután fél 5 óra tájban Augny-ba érve, egyik üteget azonnal Orly Ferme mellett vonultatta fel. Az Augny-nál maradt gyalogság csak későn este 6 óra 30 perczkor folytatta előnyomulását Ste. Ruffine felé, minek folytán csak az annak élét

³⁷⁰⁾ Lásd a 311. oldalon.

képező F/5. zászlóalj jutott harciba. Este az egész dandár újból Augny-nál gyülekezett.

Az 1. hadsereg arczsoportjának folytatólagos harcza a francia balszárny ellen.

Ezek után térjünk vissza a Gravelotte tőszomszédságában történetekre.

A szerencsétlen kimenetelű „üldözés“ után beállott harcszünet idejében az 1. hadsereg parancsnokságának Gravelotte körül még összesen körülbelül 16 intakt zászlóalj állott rendelkezésre. Igaz ugyan, hogy ezek közül csak a 32. dandár 6 zászlóalja, valamint a 74. ezred 3 zászlóalja volt együtt parancsnokaiknak keze alatt, míg a többi 7 zászlóalj magasabb kötelékéből kiszakítva, cél és terv nélkül állott az illető zászlóalj parancsnoka által legjobbnak vélt helyen; mindazonáltal ily nagyszámú gyalogság jelenléte tekintélyes erőt képvisel, melytől a fenforgó viszonyok között nemcsak az ellenség ellenökeméből kifolyó s esetleg végzetessé válható katasztrófa elhárítása, hanem még positiv eredmény kivívása, sőt czélszerű felhasználás mellett, a mire idő és alkalom bőven nyílt, esetleg kedvező döntés kierőszakolása is remélhető volt. Annál feltűnőbb tehát, hogy ezen erők a jelzett célok egyikére sem vétetnek a kellő időben igénybe s csak este 5 órakor ad *Steinnetz* tábornok a leghátul álló 32. dandárnak parancsot az előnyomulásra, a mi különben *Goeben* tábornoknak korábbi intézkedése folytán amúgy is folyamatban volt már, megjegyzendő azonban, hogy a dandárhoz tartozó 1/40. zászlóalj már előbb Maimaison felé, a III/40. zászlóalj pedig a VIII. hadtest balszárnya mögé a Bois des Genivauxba rendeltetett.

A dandárnak fenmaradó s St. Hubert felé irányított 4 zászlóalja csak nagy nehezen bontakozhatott ki az erdőből, mivel előnyomulása közben hatalmas ellenáramlattal, a St. Hubert felől visszatóduló saját gyalogság özönével kelle küzdenie³⁷¹). Végre este

³⁷¹) Az itteni helyzetről Hoenig porosz katonai író következőleg ír:

„Westlich des Gehöftes St. Hubert stauten sich zu beiden Seiten der grossen Strasse regimentstarke Abtheilungen der verschiedensten Truppentheile zu dichten Haufen zusammen, in welche nur schwer Ordnung zu bringen war, weil in diese Massen die feindlichen Geschosse fortwährend Lücken rissen. Nicht viel anders stand es an anderen noch westlicher gelegenen Stellen.....“

Fortwährend schlüpfen Abgekommene in die Wälder und von da nach rückwärts; oder sie kauerten sich auf der Mancesohle hinter deckenden Plätzchen nieder, um Schutz gegen das Auge des Offiziers und das Geschoss zu finden. Dieses „Abfliessen“ der „Abgekommenen“ riss bis in den späten Abend nicht ab, das 9 Compagnien in und um St. Hubert, zusammengepfercht waren; diese Massen bildeten gewissermassen ein Reservoir, pius dem die Mannschaft im Laufe der Stunden abtröpfelte.“

7 óra tájban az erdő keleti szegélyén megjelenve, időközben ellenlökemre indult erős ellenséges osztagokat talál magával szemben.

Francia ellenlökem.

Már korábban említettük, miszerint délután 5 óra felé a csatavonal hosszában mindkét részén általános harcpszünet következett be, melyet csak néha szakított félbe az ágyúk tompa moraja.

Francia részről azonban e külső nyugalom csak látszat volt, a mennyiben az első vonalbeli osztagok mögött még az eddiginél is fokozottabb lázas tevékenység fejtetett ki: nem kevesebbről levéli itt szó, mint az utolsó döntő lökem előkészítéséről. E célból a Point du Jour és Moscou közötti tűzállások friss csapatok által szállattak meg, az összes csapatok tölténymennyisége kiegészítettet, az újonnan rendezett tartalékok pedig a legalkalmasabb pontokon előtörésre készenlétbe helyeztetek.

Az alkalom a végső közbevágásra nem is igen soká késett, amennyiben fél 7 óra tájban a nyugovó nap ragyogó színében Rézonville és Gravelotte között egyszerre csak egy folyton nagyobbodó „sisakerdő“, a német II. hadtestnek, közbefogott tűzérséggel, három harczvonalban tömören felvonult gyalogsága tűnik fel a láthatáron, melyben a francia tábornokok a porosz király 2—3 hadtestből álló tartalék seregét vélték felismerni³⁷²⁾, az ellen volt tehát az utolsó erőteljes lökem intézendő, ha egyébert nem, legalább időnyerés céljából. Ehhez képest *Lebotuf* és *Frossard* tábornok abban állapotok meg, hogy a döntő támadó lökemet Moscou és Point du Jour felől egyidejűleg, még pedig azon pillanatban intézik a „tartalék sereg“-nek vélt II. német hadtest ellen, mihelyt az az erdő keleti szegélyén kibontakozni kezd.

Ámde a koncepcziójában remek vállalat kivitele a 32. német gyalog dandár megjelenése folytán dugába dőlt, amennyiben *Frossard* tábornok az újonnan közbelépő ellenséges csapatok által félrevezetve, körülbelül egy dandárnyi gyalogsággal egyedül tör elő állásából.

Ekkor a tűzharcot egyidőre beszüntetett tűzérség is újból megszólal és becsapódó lövedékeivel még a német nagy főhadszállás álláspontját is veszélyezteti. A lökem ereje mindazonáltal a gyalogsági erők elégtelensége folytán, még mielőtt *Leboeuf* közbeléphetett volna, a friss ellenséges csapatok, leginkább pedig a *Gravelotte* mellől a legnagyobb hatást kifejítő tűzérség ellentállásán hajtörést szenved s a 32. dandár önfeláldozó 4 zászlóalja zárkózott

³⁷²⁾ Lásd a 302. oldalon.

tömör fellépésének sikerült a fergeteként előretörő francziák rohamát megakasztani.

Ily körülmények között a III. hadtestnek alig megkezdett lökeme, bár a tartalék, többek között a Chatel St. Germain-nél álló gárda-voltigeur hadosztály is időközben az *Aymard* hadosztály támogatására előbbre rendeltetett, szintén abban maradt. Ez adja meg magyarázatát azon majdnem lehetetlennek látszó körülménynek is, hogy az ellenlökem St. Hubertet nem is érintette.

Frossard tábornok határozott fellépése mindazonáltal nem maradt következmények nélkül: a harcz eddigi folyamán különben is erősen megviselt s össze-vissza kuszáit rendezetlen német csapat-tömegek erkölcsi egyensúlyukat végleg elvesztvén, vad futással kerestek menedéket a hátuk mögött elterülő erdőben, a minek kihatása a Gravelotte körül felvonult tüzérségre, sőt még a II. hadtestre is áttérjéd.

Még növelte a zűrzavart és rendetlenséget a 9. huszár ezred visszazudulása Gravelotte felé^{b7j}), mely valószínűleg saját elhatározásából követte a támadásra indult 32. gyalog dandárt.

A nagy főhadiszállás, továbbá Steinmetz és Zastrow tábornokok intézkedései.

Mielőtt az elbeszélés fonalát a félbehagyott irányban tovább szónok, előbb a nagy főhadiszállásból időközben kibocsátott intézkedéseket kell még pótlólag felemlítenünk.

Midőn a harcz délután 1 óra tájban Gravelotte körül perczről perezre élénkebbé vált, a nagy főhadiszállás álláspontját délután 2 óra felé Rézonville mellé tette át, a hova Steinmetz tábornoktól a harcz menetéről igen kedvező hírek, — negyed 5 óráról, vagyis az elrendelt üldözés sikertelensége idejéből keltezve azonban értesítés érkezett, miszerint a Bois de Vaux és Genivaux előtt ide-oda

³⁷³⁾ Erről Hoenig szemtanuk elbeszélése nyomán, következőleg ír: Man konnte bei Gravelotte und Malmaison nicht beurtheilen, mit welcher Stärke der Gegner angegriffen hatte, auch konnte man nicht feststellen, ob der feindliche Angriff durch das Artilleriefeuer östlich des Waldrandes zum Stehen gekommen sei, oder nicht. Noch im Ungewissen darüber, ergoss sich plötzlich ein von Panik getriebener, bunter „Infanteriebreu“ aller Regimenter, weisse, rothe, blaue Achselklappen, auf der ganzen Front südlich der grossen Strasse aus dem westlichen Waldrande gegen die feuernde, deutsche Artillerielinie. Man konnte im ersten Augenblicke nicht einmal unterscheiden, ob diese „verbrauchten Schlacken“ aus Freund oder Feind beständen. Moralisch verbraucht, berührte sie weder Kommando noch Befehl: mit gezogenem Säbel führen verschiedene Artillerieoffiziere dazwischen, man rief ihnen zu, man werde sie mit den eigenen Geschützen niederkarätschen: nichts half. Der Soldat ist in solchen Lagen unzurechnungsfähig“.

hullámzó harc eredményre nem vezet s hogy ennél fogva kívánatosnak látszanék a 2. hadseregnek minél gyorsabb és erélyesebb közbelépése az ellenség jobb szárnya ellen, mivel csakis így van kilátás arcban is előbbre juthatni.

Ezen hírre a király törzsével még előbbre lovagolt s délután 5 óra körül a Malmaisontól délre fekvő kúpon állott fel, a honnan 5 óra 30 perczkor *Fransecky* tábornoknak parancs küldetett, miszerint hadtestével Gravelotte-nál Steinmetz tábornok rendelkezésére álljon. Ennek folytán a 3. hadosztály a hadtesttüzéséggel 5 óra 45 perczkor Gravelotte felé útnak indul, melyet 6 óra 30 perczkor a 4. hadosztály is követ, mely időben az 5. hadosztály Gravelotte-nál éppen felfejlődni készült.

Ugyanekkor a király meghagyja Steinmetz tábornoknak, miszerint, „még rendelkezésre álló összes erejét a Point du Jour körüli magaslatok ellen mozgásba hozza.“

Mialatt Steinmetz tábornok az erre vonatkozó intézkedések kiadásával volt elfoglalva, következett be este 7 óra felé a Frossard tábornok által keresztül vitt fentebb említett támadó lökem.

Steinmetz tábornok a kapott parancs folytán *Zastrow* tábornoknak meghagyja, miszerint „a VII. hadtestnek az erdőn innen álló zászlóaljait a Mance túlsó oldalára vezesse előre,³⁷⁴ *Fransecky* tábornoknak pedig parancsot küld, miszerint „Point du Jour ellen előnyomulva a tőle jobbról álló VII. hadtestbeli csapatokkal karöltve, az ellenséges állást minden körülmények között vegye be.

A kapott parancs betűszerinti teljesítése helyett *Zastrow* tábornok csupán 4 zászlóaljat rendel előre, még pedig az I/77-et a Kiesgruben át Point du Jour felé, a Mance malom körül csoportosult 73. ezred zászlóaljait pedig az ottani kőbányák felé, a még rendelkezésre álló 6 zászlóaljat (74. ezred 3 zászlóalja, F/53, 11/77. és az F/77.) ellenben továbbra is tétlenül visszatartja.

Az 1/77. zászlóalj az erdőből kibontakozván, a nemsokára szintén e tájon harczbalépő II. hadtestbeli csapatokhoz csatlakozott, a 73. ezred pedig az útközben hozzája csatlakozott két 13-as századdal együtt dandárnokának *Osten-Sacken* vezérőrnagy vezetése alatt a kőbányáktól délre bukkant ki az erdőből, az erős ellenség ellen azonban tért nem nyerhetvén és mivel már különben is erősen alkony odni kezdett, ajelenlevő *Glümer* tábornok hadosztály parancsnok az erdőszegélynek erős megszállását és megtartását rendelte el.

A 73-asokkal egyidejűleg, a reggel óta a Bois de Vaux északi csúcsában álló 5 zászlóalj³⁷⁴) szintén rohamra indult, de kevés eredménnyel, úgy hogy e csapatokat is eredeti állásukba kellett visszavonni.

Az ekként egymással érintkezésbe lépett két, összesen 8^{1/2}

³⁷⁴) Lásd 317. oldal.

zászlóaljából álló harcscsoport a sötétség beálltával a Bois de Vaux biztosítása céljából annak szegélye mentén sűrű ütközet-előőrsöket állított ki.

A II. hadtest közbelépése.

Fransecky tábornok, a beálló sötétségre való tekintettel nem tartván tanácsosnak csapatjait széles arcvonalban az erdő homályának neki indítani, *Steinmetz* tábornok parancsából kifolyólag következőleg intézkedett:

Az önmagában jól felzárkózott gyalogság részére előnyomulási vonal gyanánt a nagy műutat jelölte ki; meghagyván egyidejűleg az élt képező 2. vadász zászlóaljnak, hogy mihelyt az erdő keleti szegélyén kibontakozik, térnyerés céljából minél gyorsabban dél felé kitérve, Point du Jour felé vegyen irányt, míg az azt követő 54. gyalog ezred a műút mentén volt szintén mennél zárkózottabban előnyomulását folytatandó.

A hadtest összes lovassága, valamint a tüzérség is Gravelottnál visszatartatott, a hol hely hiányában utóbbinak mindössze 2 tütege vonulhatott fel a tüzérvonal jobb szárnyán.

Az ekként előírt mozdulatok, a nagymérvű csapattorlódások és a demoralizált menekülők ellenáramlata következtében csak nagy nehezen voltak végrehajthatók.

A gyalogság, valószínűleg a már-már lankadó erők felvillanyozása szempontjából kürt és dobszó mellett vonul át a kellemetlen műútszoroson, mely felé az ellenség a nagy zenebona által a történetekre figyelmessé téve, még inkább összpontosítja tüzelését.

Végre mégis sikerül a 2. vadász-zászlóaljnak az erdőből kibontakoznia, megjegyezvén, hogy ezalatt az erdő előtt harcban álló 33., 39. és 40. gyalog ezredbeli osztagok egy erélyes rohammal a kőbányákat már birtokukba ejtették volt. Erről azonban a 2. vadász zászlóalj parancsnokának tudomása nem lévén, az előbb említett osztagokat ellenségnek véelve, azokra jó ideig tüzeltetett.

Ugyanez történt az említett vadász zászlóaljat követő 54. ezrednél is, mely azon hiszemben, hogy St. Hubert időközben a francziák által visszafoglaltatott, az ott összetömörült saját gyalogság ellen összpontosította tüzelését. Erre a zavar és rémület tetőpontjára hágott s a fejüket vesztett századmaradványok még tömegebben tódultak az egyedüli nyílás, a műút-szoros felé.

Hogy ezen félreértéseknek döntő következménye, katasztrófa nem lett a vége, valóban szerencse számba megy. Az 54. gyalog ezred a tévedésről értesülvén, tüzeit beszünteti s előbb St. Hubert-ig, majd Mascou felé előretör, a szilaj rohamnak azonban a francziák gyorstüze csakhamar határt szab.

Ezalatt a 3. hadosztály zöme a műútszorost még mindig csapatok által elárasztva találván, annak 14. és 2. ezrede attól délre

tör magának utat az erdőn keresztül, a melyből kibontakozva, minden terv és rendszer nélkül darabonként vegyül bele a harczolók rettenetesen szövevényes tömkelegébe. Az egyelőre a völgyszakadéokban tartalékul maradt 42. ezred később szintén előre rendeltetett s Point du Jour-ral szemben állott fel.

Végül még a 4. *hadosztálynak* is parancs küldetett a Mance túlsó partjára való átkelésre, minek következtében kevéssel 9 óra után a 21. ezred St. Hubertnél, valamivel később a 61. ezred az előbbenitől délre állott fel.

Ezt követte a 7. gyalog dandár is, úgy hogy éjjel fél 11 óra tájban összesen 24 friss zászlóalj s ezekhez a régebben itt harczoló csapatokat is hozzávéve, egy mindössze 2000 lépés széles és 1000 lépés mély területen éjnek idején, keveset számítva, 45 zászlóalj zsúfolódott össze.

Ennek egy harmada (15 zászlóalj) St. Hubert közvetlen környékére esik, úgy hogy főleg itt úgyszólván ember ember háttan tolongott.

Időközben a magasabb parancsnokok látván, miszerint ellenséges visszavágástól már nincs mit tartani, a harcz beszüntetésével egyidejűleg, az erősen széjjelmált VII. és VIII. hadtestnek a tűzkörletből való visszavonását határozták el, míg a II. hadtestnek feladatává tétetett, az éj folyamán a hegyoldalt megszállva tartani; utóbb említett hadtest ennek folytán a 7. dandárral a jobb, a 8-ikkal a bal szárnyon az első harczvonalban, ezek mögött pedig 500 lépésnyire a 3. hadosztályal a második harczvonalban vett felállítást.

Az éj folyamán a VIII. hadtest, az 1-ső hadsereg legszélső balszárnyán harczoló csapatjai kivételével (69. ezred részei), a nagy műúttól északra, a VII. pedig attól délre gyülekezett. Előbbinél a a harczászati kötelékek nagyobbára még az éj folyamán helyreállottak, utóbbi még erősen széjjeldarabolva töltötte az éjszakát és pedig táborozott: a zárkózott 27. dandár Gravelottenál a nagy műúttól délre, közelében volt a 77. gyalogezred és az F/53. zászlóalj (a 28. dandártól); Rozérieuilles-el szemben állott a 73. ezred és az 1/13. zászlóalj (a 25. dandártól), ettől jobbra a 7. vadász zászlóalj, az 53. ezred I. és II., valamint a 13. ezred II. és F zászlóalja (a 28. és 25. dandártól), végül a legszélsőbb jobb szárnyon a 26. dandár, vagyis 5 külön álló kisebb-nagyobb csoportban.

A VIII., VII. és II. hadtest tűzérsege és lovassága általában a csata folyamán elfoglalt pontokon maradt.

Az 1. lovas hadosztály Rézonville mellett szállt táborba.

A francziák reggel 3 óra felé Moscou-t, 5 óra 30 perczkor pedig Point du Jourt is odahagyták; ezen állásokat a német 4. hadosztály azonnal elfoglalta.

Megjegyzések az utóbb leírt csatarészlethez.

A francia balszárnyal szemben a döntés az általános helyzetből kifolyólag, mint már említve lón, nem Gravelotte tájékán arczban, hanem délfelé Rozérieuilles irányában volt keresendő, a mire már a nagy főhadiszállásnak ismert harcintézkedése is eléggé nyomatékosan hívta fel Steinmetz tábornok figyelmét. Nagyon természetes tehát, hogy az általa elrendelt erőelosztás már a priori sem számíthat helyeslésre, még pedig annál kevésbé, mivel a legfontosabb helyről elvont és Gravelotte körül összehalmozott erők amúgy is megfelelő felhasználás helyett tétlenül hagyattak,

Az erőcsoportosítás körül elkövetett hibát első sorban a 26. gyalog dandár parancsnoka és a Bois de Vaux legészakibb csúcsában harczbalépő csapatok önálló fellépés és erélyes tevékenység által voltak hivatva jóvátenni.

E helyett azt látjuk, hogy Goltz vezérőrnagy csak nagyon is későn beérkezett parancsszóra és ekkor is nyomatékosabb erő kifejtésre alig alkalmas harczalakzatban vezeti dandárét a kijelölt irányban előre, anélkül, hogy az útjába eső első jelentéktelen akadályok elhárítása után komolyabb munkára vállalkoznék, legalább úgy véljük ezt a szenvedett veszteségek arányából kiolvasni³⁷⁶.)

Magától értetődő dolog tehát, hogy ennek folytán a dandár a csata sorsára befolyást egyáltalában nem gyakorolhatott.

Vájjon az I. hadtestbeli 4. dandár nem léphetett volna-e előbb közbe, annak elbírálását nem óhajtom tovább feszegetni.

A 32. dandárra vonatkozólag megjegyzéseink a következők:

Délután 5 óra tájban ez képezte a VIII. hadtestnek még egyedüli zárt csapattömegét; tekintettel a hadtest általános helyzetére nem látjuk be annak helyességét, hogy ezen dandár a csapatokkal különben is túltömött gravelotte-i fensíkra irányítottat.

Véleményünk szerint annak már kezdettől fogva nem a hadtest legszélső jobb, hanem ellenkezőleg annak legszélső balszárnyán, a Bois des Ganivaux és Malmaison között volt a helye; a szemben álló ellenséges csapattömegekre való tekintettel s azon körülménynél fogva, hogy a balra harczoló IX. hadtesttel egyelőre még az összeköttetés sem állott helyre, leginkább e tájon kellett az áttörés veszedelmétől tartani. Hogy Goeben tábornoknak tudomása volt arról, miszerint a helyzet a Bois des Ganivauxban rózsás nem igen lehetett, az a 32. dandár 2. zászlóaljának odairányításából következtethető. Annál kevésbé magyarázható meg tehát, a különben minden alkalommal kiválóan harczászati érzéket tanúsító tábornoknak azon ténye, hogy a 32. dandár fenmaradó 4 zászlóalját ön-

³⁷⁵) A harc folyama alatt a 15. ezred összesen 4 tisztet és 71 főnyi legénységet veszített, az 55. ezred pedig 4 tisztet és 94 főnyi legénységet.

szántából St. Hubert felé irányította, a hol az időközben a rend és fegyelem kárára összetömörült 43 század is túlságos sok volt már, olyannyira, hogy azok egymást akadályozták a tevékenységben. Ezáltal az itteni századok száma 59-re szaporodott fel.

Egyébként Barnekow tábornoknak határozottan érdemül tudandó be, hogy a dandár mindnégy zászlóalja, nem úgy, mint az eddigi csapattek századokra széjjelmálva, hanem egységesen jutott akcióba.

A csatavonal e szárnyán vívott harcz utolsó mozzanata, a Vilmos király által kiadott parancs folyamánya, melynek kibocsátása ellen Moltke állítólag ellenvéleménnyel élt. A vezérkar főnöke ugyanis átlátván, hogy ily késő esti órákban helyes harczcsoportosításról és harczvezetésről szó sem lehet s hogy ennek folytán az elrendelt arcztámadás eredményre alig vezethet s csak hiábavaló veszteségeket és zűrzavart okozand, szent kötelességének vélte felséges urát ezen körülményekre figyelmeztetve, lehetőleg elhatározásának megmástitására rábeszélni. De a király a szeme láttára törtéteken elkedvetlenedve, leginkább pedig Steinmetz tábornok eddigi magatartása és komoly kifogás alá eső harczvezetése miatt türelmét vesztve³⁷⁶), minden áron és mielőbbi döntést óhajtott.

Így történt, aztán, hogy a legmagasabb hadúr kipróbált legjobb tanácsadójának higgadt és meggondolt érveléseit el nem

³⁷⁶) Érdekesen ecseteli Hoenic egyik munkájában Steinmetz tábornoknak itteni találkozását Vilmos királyijai, melyből az alábbi részletet veszszük át: Als das Hauptquartier hinter der I. Armee eingetroffen war, hatte sich General v Steinmetz zum Könige begeben und ihm über den Stand der Dinge Bericht erstattet. Die Begegnung des Monarchen und des Generals von Steinmetz erfolgte zu weit vor ihren Stäben, als dass aus den letzteren hätte vernommen werden können, was der Monarch zum General sagte. Ans den heftigen Geberden des Königs und seinen ernsten Zügen beim Wegreiten des Generals von Steinmetz schlossen aber Zuschauer, dass der König dem General wegen seiner bisherigen Massnahmen sein Missfallen ausgedrückt hätte, besonders wegen des vorzeitig eingeleiteten Angriffs der I. Armee, und so war es. Von diesem Augenblicke ab bemächtigte sich dem Generals von Steinmetz eine noch grössere Verstimmung, und es scheint, als ob er nun keine Neigung mehr gehabt hätte, die Gegenwart des Königs zu suchen und ihm — in diesem Falle — seine Bedenken (bezüglich des erhaltenen Befehls) auszudrücken. Der General führte von da ab einfach das aus, was ihm als fertiger Befehl zugegangen war. Obwohl Steinmetz zweifellos nicht wegen des Angriffes in der Front getadelt war, sondern wegen des vorzeitigen Angriffs, so blieb es immerhin ein eigentliches Verhängniss, dass ihm nun der Befehl zum Angriff in der Richtung erteilt worden war, die Steinmetz für die unbezwingbare erkannt hatte. Es soll nicht genauer untersucht werden, in wie weit der Tadel des Generals von Steinmetz begründet war, allein es ist leicht begreiflich, dass auch der Monarch schliesslich von der gereizten Stimmung erfasst wurde, welche bis daher wegen verschiedenen Differenzen zwischen Steinmetz und Moltke im Hauptquartier bestanden hatte, und der König konnte in solchen Augenblicken sehr deutlich werden.

fogadván, a megmozgatott tömegek lavinamódra hömpölyögnek tovább a bizonytalanság ijesztő örvénye felé.

Természetes, hogy ez Moltkét igen kellemetlenül érinthette és ha a tanácsának mellőzéséből eredő igen nehéz és kellemetlen helyzet daczára, jelen voltak állítása szerint lefelé, könyezetével szemben továbbra is képes volt nyugalmat, fölfelé pedig az őt annyira jellemző szerénységet és benső meggyőződésből fakadó ragaszkodását királya iránt csorbíttatlanul megővni, ezzel a nemes agg az önmérséklés és a lovagias gondolkozásmód legfényesebb példáját tárja elénk.

Érdekesnek, sőt szükségesnek tartottuk e kis epizód felemtését, amennyiben az mélyebb bepillantást enged a seregvezetés szövevényes beléletébe, élénk világot vetvén annak súrlódásokozta nehézségeire, jeléül annak, hogy komoly, borongós pillanatok még az ilyen ideális, legszebb egyetértésben és belső bizalomszülte harmóniában működő főhadiszálláson sem kerülhetők ki.

Egyébként a király erélyes parancsa lefelé, az alsó fórumig megtett útjában igen sokat veszített határozottságából. Mindjárt Steinmetz tábornok parancsa már nem az „összes rendelkezésre álló erőkre,” hanem a II. hadtesten kívül csupán a VII. hadtest néhány zászlóaljára terjeszkedik ki, a Bois de Vauxban álló két harcscsoport még csak említve sem lesz.

Zastrow tábornok az előrerendelt zászlóaljak számát még lejjebb, 9-ről 4-re apasztja le, melyek közül egy teljesen önállóan nyomulván előre, a vállalatnál számításba sem jöhetett.

Nevezetes, hogy a mitől eddig mindenki irtózott, a mit a seregvezetők kicsinyje-nagyja eddig lehetetlennek tartott, íme az előrerendelt 4 zászlóalj az esthomályban nagyobb nehézség nélkül áthatol az erdőn, melynek túlsó szegélyén aránylag rövid idő alatt elég zárkózott rendben bukkan ki. Csak egy a baj, hogy már sötétedni kezd, minek folytán ez erők megjelenése már csak keveset nyom a latba.

A II. hadtest működésének méltatásánál első sorban annak harcscalépés előtti menetteljesítését kell dicsérőleg kiemelnünk. Ellenben mint oknélküli időpazarlást okozó ténytet hibáztatnunk kell, hogy ezen hadtest előbb Rézonvillenél, majd innen menetét 5000 lépésnyire folytatva, Gravelotte előtt újból felvonul, a hol pláne menetoszlopba megy át, hogy a műútszoroson átkelhesse, a mi már magában véve sem tartozott a legszerencsésebb eszmék közé.

A hadtest gyalogsága zömének czélszerű intézkedés mellett kétségkívül a 73-ik gyalogezredet kellett volna követnie, nem pedig olyan kacskaringós utat megtennie, mint a hogyan az a 2. vadász zászlóalj részére meghagyatott.

A csatatér déli szárnyán vívott harc végző mozzanatait összegezve, azt látjuk, miszerint a király parancsa folytán mozgásba hozott erők fellépése mit sem változtatott a dolgok állásán, sőt szi-

gorúan véve a dolgot, e szárnyon szemmel látható eredményt csak a 15. hadosztály mutatott fel, annak megállapodása óta az 1-ső hadseregnek alig sikerült még csak egy talpalatnyival is előbbre jutnia.

A *francziák* legfontosabb ténykedését délutáni 5 órától kezdve a tervezett ellentámadás előkészítése és végrehajtása képezi. E célra úgylátszik, a délután 5 óráig az első vonalban küzdött csapatok újakkal váltottak fel, amiből aztán a németek nagy szerencséjére az ismert hosszabb tartamú harcpszünet keletkezett.

Az ellentámadás két különböző hadtestbeli csapatok által a hadtestparancsnokok kölcsönös megegyezése alapján volt végrehajtandó, Hogy akivitel csak részben sikerült, az leginkább az egységes vezetés hiányának és azon körülménynek tulajdonítható, hogy a két hadtestparancsnok a kivitel időpontja tekintetében határozott megállapodásra nem jutott. Mindazonáltal Frossard tábornok támadó lökémét — elismerésre méltó ügyességgel és gyorsasággal hajtván végre, — kiváló erkölcsi siker koronázta.

B) A csata folytatása a csatavonal közepén, a német IX. és a francia IV. hadtest körletében este 7 óráig

A délután 5 óra tájban beállott általános harcpszünet a csatavonal közepén sem tartott sokáig; Lajos hesseni herceg támadó lökeme³⁷⁷⁾ csupán a viszonyok által indokolt időleges félbeszakítást nyert.

Mozdulatok a gárda hadtest körletében 5 óra 15 perczkor St. Aliból St. Privát felé *Manstein* tábornokot a támadólagos fellépés megújítására bírják, mi célból a rendelkezésére bocsátott 3. gárda dandárt³⁷⁸⁾ Habonville mellől a vasúttól délre Amanvillers felé, a 49. dandárnak már Lajos hesseni herceg parancsa folytán a vasút mindkét oldalán harcához tagozott 3 zászlóalját pedig az említett gárda dandártól balra a vasút mentén rendeli előre. A 4. hesseni ezred, valamint a 18. hadosztálynak időközben a harczból kivont részei egyelőre tartalék viszonyban hagytak.

A 3. gárda dandár harczbaszállása.

A vett parancs folytán *Knappstaedt* ezredes a 3. gárda dandár parancsnoka a gárda lövész-zászlóaljjal s az ettől jobbra fejlődött Sándor császár ezred 2 zászlóaljával³⁷⁹⁾ az első harczvo-

³⁷⁷⁾ Lásd a 333. oldalon.

³⁷⁸⁾ Lásd a 332. oldalon.

³⁷⁹⁾ Ezen ezred I. zászlóalja a tüzérség fedezésére Habonville-nél visszamaradt.

nalban, az Erzsébet királynő ezreddel pedig a második harcvezetésben, a Bois de la Cusse-en át Amanvillers felé nyomult előre.

A gárda lövész zászlóalj a tőle jobbra előnyomuló osztagoknál előbb az erdő keleti szegélyéhez érve, elszántan nekirohant az előtte levő erős ellenséges állásnak, azt azonban, csak mintegy 600 lépésnyire közelítheti meg, a hol nemcsak arczban, hanem mindkét oldalában is öldöklő golyózápór fogadja, úgy, hogy a zászlóalj rövid idő alatt minden tisztjét elvesztvén, az életben maradt legrangidósb hadapród vette át a zászlóalj parancsnokságot.

A tőle jobbra előnyomuló Sándor császár ezred F. zászlóalja nemsokára a gárda lövészek jobb szárnyán száll harcra, a II. zászlóalj ellenben jóval jobbra tartva, a tüzérvonal bal szárnyán és az I. hesseni vadász zászlóaljon áttörve, a verneville-amanvillers-i műút térdalakú hajlásáig jutott előre, itt azonban a Grenier hadosztály csapataiban hatalmas ellentállásra talált.

Mindkét zászlóalj főleg tisztekben rövid idő alatt igen érzékeny veszteséget szenvedett, maga a dandár parancsnoka, *Knappstaedt* ezredes is súlyosan megsebesült. A dandár parancsnokságot áttevő *Zenner* ezredes 6 óra 15 perczkor az utóbb említett 2 zászlóalj között keletkezett űr kitöltése végett az Erzsébet királyné ezred másfél zászlóalját rendeli előre, azonban sem ennek, sem a *Manstein* tábornok parancsára a Bois de la Cusse-ből szintén előrerendelt I. és F/84., valamint $\frac{1}{2}$ I 36 zászlóaljnak sem sikerül az elől levő rajvonalat még előbbre rántani, minek folytán itt egyelőre veszteségteljes álló tűzharc keletkezik.

A 49. dandár harca.

A 3. gárda dandárral egyidejűleg a vasút mindkét oldalán *Wittich* vezérőrnagy nyomult elő a 49. dandárnak előrerendelt 3 zászlóaljával és pedig az I/1. és II/2. zászlóaljakkal a vasúttól balra, a II/1. zászlóaljjal attól jobbra; az előnyomulás későbbi folyamán ezen csapatok nagyobbára a vasúti őrház felé tömörültek össze, melyet bevenni és megszállani sikerült is. A további előnyomulás és tényeres számos kísérlete mindannyiszor az ellenség arcz és oldalozó zömtüzén hajótörést szenvedett s így óriási áldozatok árán egyéb előny nem volt kivívható, mint hogy a hadtest balszárnya, összhangzásban a gárda hadtestnek később tárgyalandó előnyomulásával, kissé előbbre tolatott, miáltal természetesen a hadtestnek két csoportban felfejlődött tüzérségét is jobban biztosította.

Események a IX. hadtest legszűlső jobb szárnyán.

Ezalatt a hadtest legszűlső jobb szárnyán Chantrenne körül lényegesebb változás alig állott be. Este 6 óra tájban *Blumenthal*

vezérőrnagy a Bois des Genivaux előtt La Folie-val szemben fekvő erdőparcella ellen támadó lökemet indit. de eredmény nélkül.

Miután e szárnyon ellenséges visszavágás lehetősége kizárva nem volt, *Wrangel* tábornok a III. hadtest beérkezése után, a még Verneville-nél álló 18. hadosztálybeli csapatokat a Bois des Genivaux felé rendeli előre.

III. hadtest.

Ugyanekkor vonult fel a III. hadtest tüzérsége Champenois és Chantrenne körül két különálló csoportban, tüzét a la Folie-val szemben fekvő erdőparcella ellen összpontosítván.

Utóbb említett hadtest gyalogsága a 6. lovas hadosztállyal a mondott időben a hadsereg parancsnokság kizárólagos rendelkezésére Verneville körül állott. Ezen hadtest, valamint; egyáltalában a IX. hadtest harczkörletében föllépő többi csapatok további harczz működéséről később leend szó.

O) A csata folytatása este 7 óráig; a harcsterület északi részén, a német gárda és XII. hadtest, valamint Ganrobert hadteste körletében.

A gárda hadtest előnyomulása St. Privat felé.

A Ste. Marié aux Chénes visszafoglalását czélzó eredménytelen kísérletek után délután fél 5 óra tájban, mint már említve lón, úgy francia, mint német részen a harcsterület e szárnyán is jó ideig tartó harczzüet állott be, mignem *Ágost* herczeg, a ki főhadiszállásával St. Ail-tól délre foglalt állást, délután 5 óra felé Roncourt felől St. Privat felé francia csapatmozdulatokat vélt felismerhetni. Tekintve továbbá, hogy a XII. hadtest tüzérsége ez időtájt Ste. Marie-től északra már szintén felvonuló félben volt, miből a herczeg a szászok mielőbbi közbelépésére vélt következtetést vonhatni, a gárda parancsnoka, a hadsereg parancsnokság engedélyének előzetes kikérése után, mindkét hadosztályának a támadó előnyomulás megkezdését hagyja meg, az 1. hadosztálynak St. Privat déli szegélyét, a 2-iknak Jerusalem-et adván irányul.

Az intézkedés kibocsátása után, melynek értelmében *Budritzki* tábornok a 4. gárda gyalog dandárt 5 óra 15 perczkor a kijelölt irányban útnak indította, *Ágost* herczeg másik hadosztályának körletébe Ste. Marié felé lovagolt át. Ide érve, *Papé* vezérőrnagy figyelmeztette a herczeget, miszerint a XII. hadtest megkerülő oszlopa még látható nem lóvén, a támadás megkezdését korainak s előzetes tüzérségi előkészítés nélkül kivihetetlennek tartja.

Papé vezérőrnagy indokai és ellenvéleménye azonban el nem fogadtatván, délután 5 óra 45 perczkor 1. dandárát St. Privat déli kijárata felé útnak indítja, melyet a 2. gárda ezrednek 600 lépésnyi távközzel követnie kellett; a 2. dandár többi részei egyelőre Ste. Marié körül hagytak vissza.

A 4. gárda dandár harcbszállása.

Vett parancs folytán a 4. gárda dandár szárnyankint két harcsvonalba tagozva, kezdte meg előnyomulását St. Privat felé. Ezt, valamint az előtte fekvő hegylejtőket a francia VI. hadtest 3. és 4. hadosztályához tartozó csapatok sűrűn tartották megszállva, megjegyzendő továbbá, hogy a tartós száraz idő folytán, a föld felülete annyira kiszáradt, hogy a becsapódó lövedékek a mérsékelt hajlású lejtén újból visszapattanva, még mint gurulatok is nagy számban szedték áldozataikat a gárdisták soraiból.

A balszárnyon előnyomuló Ferencz császár nevét viselő 2. gránátos ezred II. zászlóaljja mindinkább a nagy műút felé húzódván, érzékeny veszteségek alatt 500 lépésnyire közelítette meg az ellenséget, de előbbre, a hátullevő zászlóaljok beérkezése után sem juthatott.

A rövid ideig folytatott tűzharc alatt az ezrednek majdnem valamennyi tisztje harczon kívül helyzetetett, a századok pedig apró, erőtlen csoportokká olvadtak le, de azért még továbbra is helyt állottak.

Említett ezredtől délre a királyné 4. gárda gránátos ezrede nyomult előre a St. Priváttól délre tovahuzódó s erősen megszállt hegyhát felé, melynek elfoglalása csak iszonyú, főleg tisztekben szenvedett igen érzékeny veszteségek árán,³⁸⁰⁾ sikerült; ez alkalommal körülbelül 200 sebesületlen francia esett a győzők kezébe, mivel azonban az ellenséges arcsvonalnak csakis egy része tágitott, a győztes csapatokat még továbbra is minden oldalról pusztító golyózápor fogadta.

Ily körülmények között a dandárnok, Berger vezérőrnagy, az előnyomulás beszüntetését rendelte el, meghagyván a 4. gránátos ezrednek, miszerint az ellenség kezéből kiragadt magaslatot minden áron tartani iparkodják.

Az 1. gárda hadosztály folytatólagos harca.

Időközben az 1. gárda hadosztály csapatjai a vett parancs folytán következőleg vegyültek a harcba.

³⁸⁰⁾ A dandár összes törzstisztjei közül mindössze egy őrnagy maradt sértetlenül.

Az 1. gárda dandár készütségi állásából három harczzonalba tagozódva nyomult elő Ste. Marié déli kijáratáig és pedig felfejlődött a két ezred egymás mellett szárnyankint, a két-két századdal rajvonalat, s fél-fél zászlóaljjal tartalékot alakító fusilier zászlóaljakkal az első, a fél zászlóalj oszlopvonalakba alakított II. zászlóaljakkal a második és az ugyanazon alakzatot felvett I. zászlóaljjal a harmadik harczzonalban.

Kessel vezérőrnagy ekként harczzhoz csoportosult dandáréval ellenséges puska- és lövegtűzben Ste. Marie-től délre megérkezvén, nehogy az előtte harczzoló 4. dandárral összekeveredjék, balrakanyarodással óhajtott a műüttől északra, mintegy 600 lépésnyire eljutni s aztán újból St. Privat felé arczzot váltani. Ezen művelet azonban a becsapódó ellenséges lövedékek hatása alatt kivihetetlennek bizonyult. Alig hogy a 3. ezred fusilier zászlóalja az arczzváltáshoz fogott, a mögötte következő II. zászlóalj, miután zárt alakzzatban az ellenség tűzétől sokat kellett szenvednie, az előbbi zászlóaljtól balra, mihamar szintén rajvonalba megy át; ugyanez történik az 1. ezred első és második harczzvonalát képező zászlóaljaknál is, mi-alatt a 3. harczzvonalbeli két zászlóalj legnagyobb része tovább észak felé folytatja menetét s a Roncourt felől tüzelő franczia osztagokkal veszi fel a harczzot.

Az ekként a jobb szárnyról lépcsős alakzzatban fokozatosan harczzbalépő osztagok alig félórányi idő alatt a legérzzékenyebb veszteségek árán 600—800 lépésnyire közelítik meg St. Privat-t, itt azonban végkép kimerülve összeroskadnak, úgy hogy friss tartalékok híján nincs emberi hatalom, mely őket egyelőre előbbre ránt-hatná.

Időközben *Pape* vezérőrnagy a dandárt tartalék gyanánt követő 2. gárda ezrednek meghagyja, miszerint a műuthoz támaszkodó 4. dandár és az 1. dandár jobb szárnya között keletkezett ürbe vonuljon be.

A Ste. Mariét délről megkerülő ezred, nevezett helységtől mintegy 600 lépésnyire keletre két harczzvonalba tagozva, dandárnokának, *Medem* vezérőrnagynak vezetése alatt dobszó mellett pusztító golyózáporban lépi át a műutat, úgy hogy a danárnok, az ezred és az I. zászlóalj parancsnoka gyors egymásutánban súlyosan megsebesül; a harczz további folyama alatt utóbb említett zászlóalj valamennyi tisztjét, a többi zászlóaljak pedig azok legnagyobb részét a csatatéren hagyják; az ezred mindazonáltal elfoglalja kijelölt helyét, minek folytán este 6 óra után St. Privat előtt, bár végtelenül gyenge, sekély és erőtlen, de összefüggő védővonal keletkezik.

Ennek támaszául *Papé* vezérőrnagy este 6 óra 15 perczkor a St. Mariében visszamaradt 4. gárda ezredet rendeli előre. Az ott tartózkodó *Ágost* herczeg parancsára ezen ezred a St. Mariétől Hautinécourt felé húzódo mélyedésben két harczzvonalba tagozva,

előbb mintegy 1000 lépésnyire észak felé fődötten nyomul elő, a hol St. Privát felé arczot váltva, szintén fedve a mélyedésben s így túlságos veszteségek kikerülésével folytatja útját a rajvonal balszárnya felé.

Másrészt a gyalogsággal egyidejűleg a tüzérség is előbbrevonult, melynek egyik része az Amanvillers előtti terepet veite tüze alá, másik része pedig St. Privát felé fordult³⁸¹⁾, mely ellen eddigelé tüzérség még egyáltalában nem működött.

Ámde hamarjában ez sem lendíthetett sokat a dolgok állásán.

A jobban fedett s így aránylag sokkal kevesebbet szenvedett ellenség könyörtelenül tovább röpíti öldöklő golyózáporát a vezetőjüktől megfosztott, de azért állásukban elszántan kitartó vitézekre s elvégre is olyanná válik a helyzet, hogy érzi, tudja a még életben maradt vezetők mindegyike, hogy az ellenség esetleges ellenlökeme rohanó árként söpri majd el az útjába eső kegyetlenül megviselt csapatmaradványokat, de azért bizik, remél mindenki és a jóságos Isten megkönyörül: az ellenség komolyabb ellentámadást még csak meg sem kísérel, a mi joggal megbocsáthatlan és többé jóvá nem tehető mulasztásul róható fel.

Általános ellentámadás helyett a helyzet előnyét kiaknázandó, mindössze a St. Privát mögött álló du *Barail* lovas hadosztály egyik ezrede indul támadásra az 1. gárda ezred balszárnya ellen, anélkül azonban, hogy nagyobb bajt és zavart okozhatna.

A 2. gárda dsidás ezred az ellenséges lovasságot megpillantva, Roncourt irányában eléje megy, összeütközésre azonban nem kerül a dolog, amennyiben a francia lovasság már az ellenséges gyalogtűzhatás folytán visszafordulni volt kénytelen, erre a dsidások is az ellenséges gyalogtűz körletéből újból Ste. Marié mellé vonulnak vissza.

A XII. hadtest fejlődése Roncourt felé.

Ezalatt a XII. hadtest körletében is tovább fejlődtek a dolgok az elrendeltek értelmében³⁸²⁾.

Az Auboué-tól keletre fekvő erdőbe bevonult 45. *dandár* kevéssel 5 óra után az erdőből kibukkanva, az ellötte fekvő hegylejten befészkelte ellenséges rajokkal vette fel a harczt, a *dandár* tartaléktásképező 101. ezred I. zászlóalja pedig a csak gyengén megszálltnak látszó Montois felé különített ki

Egyébként a *dándárnak* meghagyatott, miszerint a megkerülő csapat közbelépése előtt támadásba ne menjen át.

A 47. *dandár* 5 óra 30 perczkor szintén az előbb említett

³⁸¹⁾ Lásd a csataterven a 7 órai helyzetet.

³⁸²⁾ Lásd 340. oldal.

erdő déli szegélyéhez rendeltetett, míg a hadtest tüzérség mintegy 900 lépésnyire Roncourt felé előbbre vonult.

Ezalatt a 46. dandár Auboué-tól keletre, a megkerülő csoportot képező 48. dandár pedig este 6 óra tájban a Montois-tól délnyugatra fekvő fensíkra ért. Itt a dandár azon hiszemben, hogy Montois ellenség által meg van szállva, harczhoz fejlődött, de csakhamar kiderül, miszerint a francziák már korábban odahagyták a helységet s így a dandár részint a helységen át, részint azt délről és északról megkerülve, tovább folytatta előnyomulását Roncourt felé, miközben a szintén előbbre vonult 45. dandárral, melynek jobb szárnyához egyes gárda osztagok is csatlakoztak, érintkezésbe lépett.

E szerint 7 óra tájban Roncourt-al szemben a tüzérségen kívül összesen 15 zászlóalj volt felfejlődve és pedig 11½ zászlóalj az első, 1½ zászlóalj a második és 2 zászlóalj a harmadik harczvonalban; közvetlen e mögött a 47. dandár, még hátrább pedig végső tartalék gyanánt a 46. dandár állott.

Malancourt felé körülbelül 1 zászlóalj 1 üteggel vett arcot, míg a lovasság Montois mindkét oldalán foglalt állást³⁸³).

Miután Roncourt előtt még mindig ellenséges raj vonalak állottak s úgy látszott, hogy maga a helység is erősen van ellenség által megszállva, a csapatjaik előnyomulását követő György herczeg és a hadtest parancsnok legközelebb elérendő cél gyanánt Roncourt elfoglalását tűzte ki, minek sikeres végrehajtása után a hadtest St. Privát felé volt előnyomulását folytatandó.

X. hadtest.

A történetek alatt a X. hadtest a hadseregarancsnokság által délelőtt 11 óra 30 perczkor kibocsátott parancs értelmében³⁸⁴) este 6 óra felé Batilly mellől útnak indult St. Ail felé, mely helységet a hadtest-tüzérség 7 óra tájban el is érte. Ugyanekkor a hadtest gyalogsága, tömör alakzatba felfejlődött hadosztályokkal egymás mögött, említett helységtől mintegy 1500 lépésnyire van még. Mögötte az 5. lovas hadosztály két dandárral az első, egy dandárral pedig a második harczvonalban folytatja menetét a kijelölt irányban.

D) A csata folytatása és kimenetele a csatavonal közepén és északi szárnyán este 7 órától kezdve.

Poncourt megszállása és a szászok előnyomulása St. Privát felé.

Canrobert tábornok látván, hogy levegőben függő, gyenge jobb szárnyát erős ellenséges átkarolás fenyegeti s hogy a Bazaine-

³⁸³) Lásd a 7 órai helyzetet.

³⁸⁴) Lásd 316. oldal.

től sürgősen kért támogatás idejekorán már be nem érkezhet, elhatározta, hogy Roncourtban visszahagyandó gyenge utóvéd oltalma alatt az ezen helység tájékára előretolva volt csapatjait, kivéve a Jaumont erdőben visszahagyott *Péchet* dandárt, St. Privát mellé vonja vissza, mely helység és a Jaumont erdő közötti hegyháton néhány még harczképes üteg állíttatott fel. Ezen mozdulatok valóban kiváló ügyességgel hajtottak végre, úgy hogy azokat a szászok még csak észre sem vették, minek folytán a Roncourt ellen intézett koncentrikus előnyomulás légdöfésnek bizonyult.

A III/107. 1/101. zászlóalj, valamint a 106. ezrednek legközelebb álló részei az előttük talált gyenge ellentállást alig kifejtő francia osztagokat minden nehézség nélkül visszaszorították, miközben a 106. ezred legszélső balszárnya, a Jaumont erdőt megszállva tartó *Péchet* dandárral keveredett harczba. Roncourt-ban, a hova időközben s 108. ezred, valamint a 3. gárda ezred I. zászlóaljának részei is behatoltak, a *Péchet* dandár 10. ezredjéhez és a *la Font de Villiers* hadosztály 91. ezredjéhez tartozó több francia gyalogos foglyul ejtetett.

A Roncourt köré csoportosított többi csapatok részint ezen helység megszállása után, részint a gárda parancsnokok sürgős segélykérése folytán már előbb, a legrövidebb úton St. Privát felé siettek.

Legelőször a 107. ezred I. és II. zászlóalja tett eleget a felszólításnak, mely Roncourt-t, balra hagyva, egyenesen St. Privát északi kijárata felé tartott, miközben az ugyanoda irányított 100. ezreddel kereszteződven, annak osztagai közé ékelte be magát; Craushaar vezérőrnagy vett felszólítás folytán a 101. ezred II. és III. zászlóalját utóbb említett helység északnyugati csúcsa felé vezette előre, ugyanide vette irányát az eredetileg Roncourt felé felfejlődve volt gárda csapatok nagyobb része, valamint az eddig az 1. gárda hadosztály balszárnya mögött tartalékot képező 4. gárda ezred is³⁸⁵⁾

St. Privát környéke úgy észak, mint nyugat felől egy mérsékelt lejtjű kopár hegyhátból áll, több egymás mögé párhuzamosan emelt s a francziák által sűrűn megszállott mezei fallal.

Midőn a szászok élet képező 107. ezred 2 zászlóalja St. Privát-hoz mintegy 1000 lépésnyire ezen falak elseje felé közeledett, öldöklő golyózápor fogadta, melyben a két zászlóalj a nélkül, hogy a tüzet viszonozná, szuronyrohamra indul a majdnem utolsó pillanatig állásában megmaradt ellenség ellen.

Majdnem egyidejűleg és szintén érzékeny veszteségek mellett rohamra indulnak a helység északnyugati szegélye felé tóduló 101., 4. gárda és 100. ezredbeli osztagok is, mialatt több törzstiszt, a századparancsnokok nagyobb része és sok más tiszt halálát leli, vagy legalább is harczon kívül helyeztetik.

³⁸⁵⁾ Lásd a 7 órai helyzetet.

Ezalatt a 100. ezred 5 százada, valamint az 1. gárda ezred 2 százada északkelet felől előnyomulva és St. Privat felé bekanyarodva, az ellenség erős tartalékára bukkan, mely egyelőre a további előnyomulást lehetetlenné tette.

St. Privat e szerint a támadó által 500 — 600 lépésnyire félköralakban körülkerítettén, a leghatásosabb távolságról folytatott döntő tűzharcz már csak rövid ideig tarthatott.

A *szász trónörökös* és *György* herczeg Roncourt mellől kísérték éber figyelemmel csapatjaik előnyomulását és idejekorán gondoskodtak a tüzérségnek előbbre vonásáról, minek folytán St. Privat-t 1400 lépésnyi távolságból nemsokára félköralakban 14 üteg övezte át.

Ezeknek, valamint a nagy műúttól délre felvonult 10 porosz ütegnek hatása alatt falak, sőt egész épületek omladozni kezdenek, több helyen pedig vastag tűzsugár jelezte a francziákkal túltömött helység kigyulladását.

Ezalatt a még rendelkezésre állft tartalékok is közelebb vonattak és pedig a szászok arcvonala mögé a Roncourt tájékán egyesítve visszatartott 108. ezred, valamint a szintén arrafelé útban levő 46. dandár; a gárda csapatok támogatására pedig a *Pape* vezérőrnagy által Ste. Marie-ből előrerendelt gárda-fusilier ezred és a St. Ail felől közeledő 20. hadosztály.

Miután e szerint elegendő számú csapatok készenlétbe helyezése és alapos tüzérségi előkészítés által a siker feltétele biztosítottnak látszott, a két hadtest parancsnoka majdnem egyidejűleg a roham végrehajtását rendelte el.

Roham St. Privat ellen.

Az erre vonatkozó rendelkezéseket különben a legelői levő tábornokok már előbb, este fél 8 óra tájban adták ki, minek folytán megelőző rövid gyorstűz után a szászok észak és északnyugat felől, a gárdisták pedig dél és nyugat felől élénk kürt és dobszó mellett az égő helységekre vetik magukat.

A legnagyobb ellentállást a francziák az északi és északnyugati szegély mentén fejtették ki, mely alkalommal a csapatjait bízható *Craushaar* tábornok szívéen találva bukott le lováról.

Az ezután St. Privat belsejében következett makacs utcai harc egyes fázisait leírni lehetetlen, mivel a csapatokkal túltömött helységben az est homályában barát és ellenség össze-vissza keveredett, miközben többször kézi tusára került a dolog.

Az elszánt és tágitani nem akaró védő még a templom körül egy utolsó elkeseredett ellentállásra készül, de elvégre is félórai kétségbeesett küzdelem után, este 8 órakor a hatalmas túlerőnek engedni

kénytelen, mely alkalommal több mint 2000 sebesületlen fogoly esik a győzők kezébe.

Papé vezérőrnagy, ki az első rohamoszlopok sorában került a helységbe, a rend fentartása érdekében kezdettől fogva dicséretes tevékenységet és erélyt fejtett ki. Ő volt az, aki, miután a védőrség nagyobb része megadta magát, a helységbe tódult csapattek egy részét a helységen kívüli gyülekezésre utasította miáltal előreláthatlan eshetőségekre legalább félig-meddig rendezett, zárkózott osztagok állottak rendelkezésre. Hasonló célból közelebb vonatott Jerusalemmel a rohamban részt nem vett gárda-fusilier ezred is.

A St. Privat birtokáért vívott elkeseredett harc alatt a *Pécho*t dandárral a 106. ezred túlnyomó része, továbbá az 1/101. III/107., valamint az eleinte a II. és III/101. zászlóaljakkal vegyesen St. Privat északnyugati szegélye előtt harcra keveredett, később azonban Roncourt-nál gyülekezett 3. gárda ezred I. zászlóaljának legnagyobb része, úgyszintén a később iderendelt 103. ezred (a 46. dandártól) és 13. vadászzászlóalj belső osztagok, végül pedig *Lippe* vezérőrnagy vezényletté alatt a Montoisnál egyesített két száz lovass ezred egy üteggel vették fel a harcot, minek következménye lón, hogy ezen dandár is az erdő szegélyén, majd a Jaumont-i kőbányáknál időlegesen kifejtett ellentállások után a további küzdelmet feladta.

A francia jobb szárny visszavonulása és az annak fedezését célzó intézkedések.

St. Privat elestével Canrobert hadtestének, sőt végkövetkezményeiben az egész csatának sorsa el volt döntve. A VI. hadtestnek a hosszú, szívós harc folytán erősen fölbomlott csapatjai a nyomásnak engedve, a Fórét de Jaumontban visszahagyott *Pécho*t dandár, a *du Barail* lovass hadosztály, leginkább pedig a 100. és 94. seregzred oltalma alatt nagyobbára délkeleti irányban húzódtak vissza.

A *Picard* gárda gránátos hadosztály, melyet *Bazaine* a tüzértartalék egy részével 3 óra felé útnak indított, késő beérkezése folytán már egyáltalában harcra sem bocsátkozhatott, ellenben az előresiető tüzértartalék még a st. privat-i katasztrófa idejében sietve vonult fel Marengo és a Bois de Saulny között, tüzet rendkívüli hévvel az előnyomuló németek ellen összpontosítván.

X. hadtest.

A X. hadtest közbelépése.

Ennek ellensúlyozására Roncourt-tól délkeletre a száz ütegek, úgyszintén a St. Privat-tól Bois de la Cusse felé húzódó hegyháton

vegyest gárda és X. hadtestbeli 23 üteg vonult fel, mely utóbbi tüzértömegnek déli fele főképp Amanvillers felé összpontosította tüzét. Miután a Ladmirault hadtest csapatjai ez irányból ismételten apróbb támadásokba mentek át, a X. hadtest parancsnoka, *Voigts Rhetz* tábornok szükségesnek látta a 19. hadosztályhoz tartozó 57. ezred két zászlóalját tüzér fedezetül annak jobb szárnya mögé előrerendelni.

Utóbb említett hadtest 20. hadosztálya még a St. Privát miatti küzdelem idejében ezen helység és Ste. Marié között rézsút Roncourt felé tartott, azonban a történetek folytán a jelzett irányban csakis a 10. vadász zászlóalj a tüzéséggel folytatta útját, míg a többi gyalogság St. Privát felé tért le, a hova azonban annak zöme csak bekövetkezett döntés után érkezett be.

IX. hadtest.

A IX. hadtest csapatjainak a mellette harczoló gárda hadtest térnyerése daczára tartalékok hiányában az este 7 óráig birtokba vett területtel meg kellett elégedniök.

Később, midőn a francia IV. hadtest, küszöbön álló visszavonulásának leplezése céljából ismételten apróbb támadó lökemre indult, éledt fel újból a harcz a 3. gárda dandár körletében, mely teljesen csak késő este szűnt meg.

Időközben este 7 óra tájban *Frigyes Károly* herczeg a Bois de la Cusse-nél álló *Manstein* tábornokot személyesen felkeresvén, annak az Amanvillers felé végrehajtandó újabb támadó lökem céljából a közelben álló III. hadtest egyik dandárát bocsájtja rendelkezésre.

III. hadtest

A vett parancs folytán *Alvensleben* tábornok egész 6. hadosztályát s e mögött az 5. hadosztályt is Champenois és a Bois de la Cusse között útnak indítja. Ekkor azonban a Bois des Genivaux felől egyszerre erős puskaropogás hallatszik, miután épp ez időtájt indult a francia II. hadtest és a III-iknak balszárnya az ismert utolsó nagy ellenlökemre.³⁸⁶⁾

Ennek lolytán az egész hadtest irányt változtatva, az említett erdő felé tér le, beavatkozásra azonban már nem volt szükség, miután, mint tudjuk, *Leboeuf* csakhamar lemondott a támadólagos fellépés folytatásáról.

³⁸⁶⁾ Lásd a 350. oldalon.

Végül néhány apróbb episoról kell még említést tennünk, melyek a csatával szoros összefüggésben nincsenek ugyan, mindazonáltal az illető parancsnokok legmesszebbmenő gondoskodásáról tanúskodnak.

A midőn ugyanis bizonyossá Ion, hogy Bazaine Metz előtt állást foglalt, *Frigyes Károly* azonnal az ellenséges sereg teljes izolálására törekszik, amint azt a legszélső balszárny parancsnokának ismételten hangsúlyozta is.³⁸⁷⁾ A harcz további folyama alatt aherczeg e tekintetben még messzebbmenő intézkedéseket tesz, meghagyván $\frac{3}{4}$ körül a szász trónörökösnek, miszerint Woippy felé egy egész gyalog dandárt indítson útnak.

A késő estig tartott harcz utóbb említett parancs teljesítését lehetetlenné tette ugyan, a közlekedési vonalak elrendelt szétrombolása azonban teljes mértékben sikerült.

A szász trónörökös parancsa folytán³⁸⁸⁾ fentebbi célból ugyanis két lovas század Auboué-ból délután 4 órakor az Orne völgyében lefelé vezető utón elindulva, azt több helyen fatorlaszokkal elzárva találta, ami az előrejuthatást nagyban késleltette. Mindazonáltal este 7 és 8 óra között Richemont és Uckange-nál úgy a vasút, mint a távirdavonal szétrombolása végrehajtatott.

Nehogy visszafelé újból az említett akadályokkal kelljen megküzdeni, a két század még az éj folyamán Neufchef-Avril-Brieyn át Aubouéba tért vissza, a hova másnap reggel 7 óra 30 perczkor érkeztek meg.

Menetteljesítmény: nagyobbára éjjel, erdős, vesződéses terepen körülbelül 55 km; a 20 klmnyi ut oda a feladatból kifolyó munkálattal együtt mindössze körülbelül $3\frac{1}{2}$ órát igényelt.

Hasonlóan sikerült a szász trónörökös által elrendelt egy ily másnemű vállalat is. Délután 5 órakor szintén Auboué-ból az egyik utász századnak egy része a Diedenhofenből Sedan-Meziéres-be vezető vasút szétrombolása végett *kocsin* Mercy le Basba küldetett, a hova az éjjel 2 óra 30 perczkor érkezett meg. Eszközölt alapos szétrombolás után a különítmény 19-én délután 1 órakor ismét Roncourtban volt. Távolság oda 20 km., melynek megtevésére $9\frac{1}{3}$ óra kissé soknak látszik; összes menetteljesítmény körülbelül 65 kilométer.

Megjegyzések a legutóbb leírt csatarészlethez.

A nagy főhadiszállás, valamint a 2. hadsereg parancsnoksága a *IX. hadtestnek* az ellenséges állás kiterjedésének helytelen megítélése folytán eredetileg támadólagos magatartást irt elő; tekintve

³⁸⁷⁾ Lásd a 316. és 386. oldalon.

³⁸⁸⁾ Lásd a 339. oldalon.

azonban, hogy ezen támadó lökem a francziák feltételezett jobb szárnya helyett azoknak tömör s már a terepviszonyoknál fogva is szívós ellentállásra képes közepére talált és mivel másrészt Manstein tábornok hadteste számára működési körlet gyanánt erejét jóval túlhaladó (7000 lépésnyi széles) tereprészt foglalt le, úgy, hogy több helyen hézagos s általában véve gyenge, sekély, határozott erő kifejtésre képtelen harczcsoporthoz keletkezett, — a támadólagos fellépés ezen nehézségek folytán a hadtest balszárnyán csakhamar a lekötő, sőt a jobb szárnyon pláne csak halogató harcz jellegét öltötte magára. E tekintetben a IX. hadtest csoportjai közé beékelt 3 gárda dandárnak 1500 lépésnyi széles arcvonalal, tartalékok s megelőző tüzérségi előkészítés nélkül végrehajtott támadó fellépése sem idézhetett elő változást.

Említésre méltó, hogy ezen dandár a helyett, hogy Habonville mellől a többi gárda hadtestbeli csapatok körletében, vagy legalább is azokhoz közel egyenesen Amanvillers felé irányíthatnék, kerülő utón a már különben is csapatokkal túltömött Bois de la Cusse-en át rendeltetik előre, anélkül, hogy sikerülne a nevezett erdőben harczoló csapatokat, valamint a szintén áttört 1. hesseni vadász zászlóalját magával rántania; egyébként nemcsak hogy összhangzó működésről az egyidejűleg támadásra rendelt 49. dandárral gondoskodva nem lett, hanem még maga a gárda dandár sem egységes egész gyanánt, csupán annak egyes zászlóaljai kerülnek egymás után harczba.

A IX. hadtest körletében a dolgok állásának újabb lendületet csakis a III. hadtest, vagy legalább is java részének harczbadobása adhatott volna, csakhogy Manstein tábornoknak csak későn s ekkor is csupán ezen hadtest egyik dandára felett adatott meg a rendelkezés joga; ámde elég különös, hogy Alvensleben tábornok a Bois des Genivaux-ból fenyegető veszély ürügye alatt az erre vonatkozó rendelkezést is figyelmen kívül hagyhatónak vélte.

Tagadhatatlan, miszerint kezdettől fogva az 1. és 2. hadsereg érintkezési pontján fekvő s a IX. hadtest által kellő figyelemre nem méltatott Bois des Genivaux képezte a németek achillesi sarkát, mely ellen az ellenség legalább is 3 hadosztályt hozhatott volna működésbe; ennek elmulasztása eléggé bizonyítja, miszerint a francziák nem igen értettek ahhoz, hogyan kell az ellenfél gyengéit saját előnyükre kiaknázni, pedig már saját csapatelosztásuk is ezen irányban megkísértendő áttörésre utalhatta őket, miután Bazaine seregének zömét, relatív gyenge szárnyak mellett, erős, tömör közép alkotására használta fel, míg ellenben a németeknél ép ennek ellenkező képét látjuk: sekély, gyenge arcvonalat és erős átkaroló szárnyakat.

A *gárda hadtest* működésének megbírálása szempontjából mindenekelőtt *Ágost* herceg támadó intézkedésével kell foglalkoz-

nunk, mely állítólag a XII. hadtest előhaladásáról szerzett téves információ folytán lett időnek előtte kibocsátva.

Ámde a herczegnek saját bevallása szerint, a gyorsabb ütemben előrevont százsz tüzéség, intézkedésének kiadása alkalmával Ste. Mariétól északra még csak felfejlődni készült, mi alapon tételhezette tehát fel, hogy a XII. hadtest gyalogságának átkarolásra kirendelt zöme rövid idő múlva szintén közbeléphet? Lehetségesnek tartjuk-e, hogy a gárda parancsnoka ennyire elszámította volna magát?

Részemről hajlandóbb volnék elhinni, miszrint a herczeget az elhamarkodott lépésre más indok, talán a csata eldöntésének dicsvágya ösztönözte, mely ambíciószülte nemes versenyéért egy föltétel alatt teljes elismerésünkre is tarthatna számot, ha t. i. előbb a vállalat sikerének legalább alapfeltételéről, a döntő támadásnak tüzéségi előkészítéséről, valamint az előnyomulás időpontjának meghatározása által, a támadásra rendelt seregtestek összműködéséről gondoskodott volna; így azonban, mikorára az 1. hadosztály még csak támadásra indul, a 4. dandár, melynek 1. harczvonala előnyomulás közben legyező alakjában 2000 lépésnyi széles területen széjjelinalik, úgy, hogy az ez által keletkezett hézagok kitöltésére még a 2. harczvonala sem mutatkozik elégségesnek, — az izoláltan folytatott fél órai veszteségteljes harcz alatt teljesen elveszté képességét a támadás folytatására, mely hátrányon a hadtest parancsnoka már csak azért sem volt képes segíteni, miután tartalékot saját rendelkezésére egyáltalában nem különített ki. Hasonlóan nem tarthatjuk szerencsésnek a két hadosztály támadása számára kijelölt s St. Privát déli szegélyén egy pontban egyesülő irányvonal kijelölését sem; ez okozta a harczkörletéből kiszorított 1. dandárnak oldalmenetét az ellenség hatásos löveg- és puskatüze körletében.

Vájjon kénytelen volt-e a dandár oldalmenetét oly közel, az ellenség szeme láttára végrehajtani, az megint más kérdés. Igaz ugyan, hogy Ste. Marie-től északra az éppen felvonult százsz tüzéség korlátozta a dandárnak harczra fejlődését és előnyomulását, de azért az átvonulás tartamára inkább a tüzéségnek el kellett volna hallgatnia, semhogy a dandár már felfejlődése közben oly érzékeny veszteségeknek tétessék ki.

Említésre méltó továbbá a dandár hátulso harczvonalait képező csapatoknak ösztönszerű törekvése, minél előbb a rajvonalba juthatni, nehogy tétlenül kelljen az ellenség golyózáporát eltűrniök.

A 4. ezred, az 1. gárda dandár és a 2. gárda ezred szertelen veszteségein okulva, már gondosabban használja fel a kínálkozó terepfedezékeket s bár nagyobb mérvű veszteségek nélkül éri el a rajvonalat, azt előbbreantani többé nem képes; ehhez az egész megviselt vonal mentén új friss erők harczbadobása vált volna szükségessé.

Hogy e szerencsétlen össze-vissza lött s vezetőiktől meg-

fosztott csapatmaradványok mindezek daczára veszélyeztetett állásokban továbbra is rendíthetetlenül megmaradnak, az ezen hadtest legutolsó közemberének is örök dicsőségére válik; ezekre is teljes mértékben ráillik a napóleoni fiatal gárda dicsőítése: „a gárda meghal, de nem adja meg magát.“

Ezen első támadás meghiúsulása idejében a gárda hadtest csapatjai, beleszámítva a közbeékelt 3 hesseni zászlóaljat is, több mint 7000 lépésnyi széles területen vannak széjjelszórva, úgy hogy a hadtest állományát kereken 28,000 emberrel számítva, az arcvonal minden lépésére átlag 4 ember esett, ami energikus támadás keresztülvitelére soknak semmi esetre sem mondható.'

E végtelen sekély vonal közvetlen támogatására csupán a legszűkebb balszárny mögött áll 3 zászlóalj rendelkezésre, ami legkevésbé sem irigyléscméltó helyzet.

Különb az igazság érdekében kiemelendőnek tartom, miszerint a szenvedett kudarczért nemcsak Ágost herceget, hanem a 2. hadsereg parancsnokságát is terheli felelősség, amennyiben a támadás korai elrendeléséhez Frigyes Károly előleges beleegyezését adá. Sőt részemről nem zárkozhatom el azon vélemény elől, miszerint éppen Frigyes Károly hercegnek, mint a bal szárnyon jelenlévő-legrangidősebb parancsnoknak lett volna kötelessége az e szárnyon működő hadtestek műveleteit az idő és térbeli viszonyok tüzetes megállapítása által összhangzásba hozni, ami nélkül rendszeres erőkifejtést, tetterős akaratanilvánulást egyáltalában nem képzelhetni.

Ily eljárás mellett e szárnyon, nem a hogyan történt, egyes seregrészek, illetve hadtestek harcza, hanem egy legalább 3 hadtestből (G. XII. és X.) álló tömör egésztest képező seregcsoport ellenállhatlan tettereje diktálta volna sokkal kevesebb veszteségek árán az ellenfélnek a törvényt.

A *XII. hadtestnél* a mily példás az intézkedés, ép oly remek a végrehajtás is. A tüzérségi előkészítés és a harczrafejlődés Roncourt felé rendben, elhamarkodás nélkül hajtatik végre; kellő számú tartalék csapatok kirendelése, a 45. dandárnak visszatartása, míg az átkarolásra kirendelt oszlop vele egy magasságra ér, a lovasságnak felállítása a külső szárnyon, mely tájon maga a hadtestparancsnok is jelen van, egytől-egyig oly jelenség, mely megdöntött céltudatos működésre vall. Egyet azonban mégis meg kívánok jegyezni, hogy t. i. erősebb ellenségnek Roncourtban való-feltételezése mellett talán jobb lett volna a tartalékot képező egyik dandárt a külső szárny mögé állítani.

A Roncourt előtt felfejlődött hadtest arczkiterjedése 2500 lépés, állománya lovasság és tüzérség nélkül kereken számítva 27000* ember; esik tehát az arcvonal minden lépésére 10 — 11 ember.

Érdekes különben az ezen időtájt, este 7 óra körül, az immár teljesen kifejlődött s éppen a döntés előtt álló csatavonal egész, hosszában beállott helyzetet megfigyelés tárgyává tenni.

Az egész arczkiterjedés, melyen belül a teljesen harcához csoportosult 178.818 gyalogos, 24.584 lovas és 726 lövegből álló sereg áll, éppen 25.000 lépést tesz ki, s így átlag az arczvonallal minden lépésére valamivel több mint 7 gyalogos, majdnem 1 lovas és 0*029 löveg esik.

Az első vonalbeli hadtest mindegyikére (VII., VIII., IX. G. és XII.) átlag 5000 lépés esik, vagyis hadosztályonként 2500 lépés, ami éppen az általánosan helyesnek elismert kiterjedésnek felel meg.

Nagyon természetes azonban, hogy az elosztás nem egyforma az egész vonal mentén.

A 8000 lépés kiterjedésű *balszárnynak*, a X hadtestet is ide számítva, összesen 67.535 gyalogos és 370 löveg van szárván, azaz lépésenkint 8.4 gyalogos és 0.045 löveg; ezen arány később Roncourt kézrekerítése után az arczvonallal csökkenése folytán még kedvezőbbé vált, úgy hogy akkor *minden lépésre átlag 13.5 gyalogos és 0.074 löveg esik*.

A 7000 lépés kiterjedésű *középen* 44.304 gyalogos és 174 löveg áll, ebből esik lépésenkint 6.3 gyalogos és 0.025 löveg, de ha a tulajdonképpen akcióba sem lépett III. hadtestet leszámítjuk, marad *lépésenkint csak 4 gyalogos és 0.019 löveg*;

Az 5500 lépésnyi széles területet elfoglalt és 57.441 gyalogost és 258 löveget számláló *jobb szárnynál* (1-ső hadsereg zöme a II. hadtesttel) körülbelül *11. gyalogos és 0'047 löveg esik átlag az arczvonallal minden lépésére s végül*

a 4500 lépés kiterjedésű *legszélsőbb jobb szárnynál* körülbelül 8500 gyalogos és csak 6 löveg áll, úgy hogy *minden lépésre átlag alig 2 gyalogos esik*.

A francia csatavonallal kiterjedése, a Lapasset dandár arczvonallát nem számítva, 17.000 lépés, avval együtt majdnem 20.000 lépés, melyből az első vonalbeli hadtestek mindegyikére körülbelül 4000 lépés esik, úgy hogy az arczvonallal minden lépésére átlag 9—10 ember jut; az egyenlőtlen csapatelosztásnál fogva azonban a felállítás a középben tömörebb, a jobb szárnynál ellenben meglehetősen ritka.

E számokból, ha azokat egymással szembe állítjuk, igen érdekes következtetések vonhatók le.

Ezek után térjünk újból vissza a német balszárnynál történtek folytatódó megbeszéléséhez.

Miután Roncourt harc nélkül kézrekerült, a szabadabbá vált osztagok a gárda parancsnokok felszólítására, be sem várva felsőbb parancs beérkezését, a szorongatott bajtársak közvetlen támogatására sietnek, azért nem is csoda, hogy a rend egyidőre felbomlik.

A tüzéség szintén közelebb vonatik, mely mélyebben fekvő állása daczára saját gyalogságát átlóni kénytelen.

A helység belsejében lefolyt zavaros, minden köteléket felbontó harcz köréből leginkább Pape vezérőrnagy magatartását és játékony befolyását kell kiemelnünk követendő példa gyanánt.

St. Pivat bevételeivel a gyalogság harcza nagyjában véve befejezést nyert; nemcsak hogy üldözés nem foganatosíttatik, hanem még a támadás folytatása is abban marad a Marengo körül összehörmörült francziák ellen; az üldöző csapatok szerepét egy újonnan alakult hatalmas tűzérvonallal veszi át. A késő esti óra, az erdős terep és a várerődök közelléte az üldözést megnehezítette ugyan, de azért nem tette lehetetlenné, miről a győztes félnek soha, semmi körülmények között sem kellene lemondania, miután csak az adja meg valódi jutalmát a véres verejtékkel folytatott harci küzdelemnek.

Igaz ugyan, hogy a XII. hadtest és még inkább a gárda a megelőző harczok által erősen meg volt viselve s főleg a St. Pivatban és a körül folytatott harczban a kötelékek nagy mértékben felbomlottak, de az üldözés foganatosíthatása céljából kellő időben kéznél voltak már a szükséges számú friss csapatok: számos lovaság és két aznap még harczban sem állott gyalog hadosztály.

E tekintetben a kezdeményezés, vagyis az üldözés elrendelése rendszerint a legmagasabb parancsnokot illeti, a jelen esetben tehát Frigyes Károlyt, kinek napnyugta felé már erre való tekintettel is, az alkalmas pillanat megítélhetése céljából nem a lekötő harczot folytató IX. hadtest körletében, hanem a döntő balszárnyon kellett volna tartózkodnia.

A mi az egyes fegyvernemek harczmodorát illeti, a korábbi csaták megbeszélése alkalmával tett észrevételek után kevés a megjegyezni valónk.

A *gyalogság* harczánál céltudatos összműködés helyett, itt is századok, zászlóaljak, ezredek, és seregtestek egymás kölcsönhatására való tekintet nélkül, külön-külön, úgyszólván saját szakállukra vívnek harczot; az alsóbb parancsnokok az öntevékenység határát gyakran messze túlhaladják, úgy hogy munkálkodásuk nem ritkán az önállóság hajhászatának bélyegét viseli magán. Pedig a régi megdönthetien igazság, a latin közmondás: „concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur“ semmire sem vonatkoztatható jobban, mint éppen a harcztevékenységre.

A tűzérés alkalmazása, hatása és kitartása általában mintaszerű; ha helylyel-közzel a roham előkészítésére kellőképen közre nem működött, az kevésbé a tűzérparancsnokoknak, mint inkább az önállóan működő seregarancsnokoknak róható fel hibául.

Jellemző, hogy ezen fegyvernem helyszűke miatt az előtte harczoló gyalogságon gyakran ennél mélyebben fekvő állásokból átlóni kénytelen.

A *lovasság* a harcz előtt, mint már többször volt alkalmunk hangsúlyozni, kevésbé megfelelően, a harcz alatt és után pedig —

a gravelotte-i műtszoros menti expedíciótól eltekintve, — egyél tatában nem lett felhasználva; különösen szembeötlő a harcz alatti felderítés elmulasztása Roncourt tájékán, a hol 4 lovas ezred közzelléte daczára sikerül az ellenségnek teljesen észrevétlenül állását odahagynia.

Most pedig a seregvezetésről néhány szót.

A leginkább személyi indokokon alapuló hadseregalakításnak 1870-ben követett módja különböző számú hadtestek egyesítése által. a bevezető hadművelet ideje alatt egészben véve czélszerűnek bizonyult; a német 2. és 8. hadsereg aránytalan nagysága daczára, eléggé folyékonyan és könnyen, nagyobbmértvű sűrűlódások nélkül halad a naponkint előirt menettávolságnyira előre, világos jeléül annak, hogy távolabb az ellenségtől, különben helyes, célirányos vezetés feltételezése mellett a rendelkezési egységek sokasága nem igen hátráltatja a művelet gyors és sima lefolyását, a mennyiben a művelet ezen stádiumában az egyes seregrészek egész napi teendői egyszerre előre határozhatók meg, úgy hogy az egyes napokra szóló hadműveleti parancs kibocsátásával a hadseregarancsnokság tevékenysége nagyjában véve befejezést nyer.

Ellenben közvetlenül a csata előtt, de még inkább a harcz alatt, a midőn a helyzet az ellenség ellenhatása folytán, úgyszólván pillanatról-pillanatra, más szint és alakot ölt, úgy, hogy a magasabb parancsnok előbbi rendelkezéseit gyakran módosító beavatkozása többször válik szükségessé, — mihamar érezhetővé lesz, miszerint ily nagyszámú tömegek egységes vezetése egy helyről, főleg a parancsközvetítés korlátolt eszközeinél fogva, melyek a tér és időviszonyok szülte nehézségeket nem mindig képesek leküzdeni — majdnem lehetetlenné válik.

Ezért látjuk, hogy a magasabb helyről kiadott intézkedések vagy elkésve, bizonyára azonban oly időben érkeznek rendelkezésük helyére, a midőn már az illető alsóbb fórumnak saját elhatározásából, saját belátása szerint kellett cselekednie, a hogyan azt legutóbb a gravelottei csata leírása közben is lépten-nyomon kimutatni alkalmunk volt.

Hogy ezen a felsőbb parancsnoknak elébevágó intézkedések nagyobbára a magasabb intenció szellemében adattak ki, minek folytán utólagos, a rendszeres munkálkodást bénító nagyobbmértvű helyreigazítások eszközzése rendszerint kikerülhetővé vált, az a hadsereg magasabb parancsnokainak egyöntetű kiképzéséről és a modern hadakozás lényegéről szerzett egyformán helyes nézetéről tanúskodik; ez az, ami a vezetőket a pillanat szülte helyzet helyes felismerésére és az annak teljesen megfelelő intézkedéstételre képesíti; így látjuk ezt a német 2. és 3. hadsereg parancsnokainál, így a hadtestparancsnokok túlnyomd részénél, ellenben láttuk, miszerint Steinmetz tábornok gyakran még ismételt útbaiga-

zítások nyomán sem volt képes magát a nagy főhadiszállás gondolatmenetébe beleképzetni, s az ezáltal támasztott kívánalmaknak a helyzethez mértén megfelelni.

A francia seregnél, mely a gárdát is beleszámítva, eleinte 8 hadtestből állt, a jelzett nehézségek még nagyobb mértékben válnak érezhetővé, minek folytán Napóleon már augusztus 5-én Bazaine és Mac Mahon marsallok parancsnoksága alatt két 3—3 hadtestből álló hadseregcsoportot alakít, a gárda és VI. hadtest feletti rendelkezést magának tartván fenn. A gravelottei csatában 5 francia hadtest képez ugyanannyi rendelkezési egységet és tudjuk, hogy a főparancsnokságot gyakorló Bazaine a csatavonal jobb szárnyának harczára már nem érvényesíthette befolyását.

Hasonlóan áll a dolog a német balszárnyon is, a hol még egy oly kiváló hadvezéri tulajdonokkal megáldott egyénnek mint Frigyes Károlynak sem sikerült a IX. hadtest balszárnya, a gárda és XII. hadtest harczbaszállásánál egyöntetű, egységes összműködést létesíteni.

Mindezen jelenségekből az alábbi tanulságot véljük levonhatni.

A hadműveletek ideje alatt, a midőn a műveletek koncepciója mellett leginkább a seregellátás szabályozásának kérdése nyom legtöbbit a latba, a czél és feladathoz képest 3—5 hadtestből álló hadseregek alakítása látszik legmegfelelőbbnek; 2 hadtestből álló hadseregek alakítása, a német 1-ső hadseregnek esetén okulva, kevésbé ajánlatos, a mennyiben ez a fővezérlet rendelkezési egységeit ok nélkül szaporítja és a takarékoság elvével is ellenkezik; ily erejű hadsereg műveleteinél majdnem kivétel nélkül az egyik hadtest feldarabolása válik szükségessé, minek folytán a hadsereg parancsnokság, mikép Gravelotte-nál is történt, az intézkedések gyors közvetítését gátló, úgy szólván felesleges közbeeső parancsnoksággá lesz.

A csata küszöbén és a harcz alatt, a hadműveletek idejére alakítva volt hadseregkötelék további fentartásának létjogosultsága majdnem kivétel nélkül megszűnik. Valamint a harcztervénél a dandár, úgy a csataterv megállapításánál a hadsereg kötelék alkotta keret a többinél lazább kapocsnak tekintendő; az ütközet intézkedéssel a volt hadseregek helyett pillanatnyi szükséghez mért megfelelő erejű *harcz csoportok* ad hoc alakítandók. A kisebb testek harczához hasonlóan, nagyobb viszonyok között is, lekötő, átkaroló, esetleg megkerülő és tartalék csoportok alakításának kérdése lép előtérbe egy-egy magasabb rangú tábornok vezénylete alatt. Ennek nyomai látszanak különben a gravelottei csata alapját képező német hadműveleti és ütközet intézkedésnél is, csakhogy kissé különös és nem eléggé határozott formában.

A hadműveleti intézkedés rendelkezési egységei:

a 2. hadsereg (6 hadtest és 2 lovas-hadosztály),

a VIII. és

a VII. hadtest; tehát egy aránytalanul nagy és két igen gyenge csoport.

A lovas hadosztályokról még csak említés sem tétetik.

Az ütközetintézkedés rendelkezési egységei:

Az 1. hadsereg (értve alatta valószínűleg a VII. és VIII. hadtesteit),

a IX. hadtest és

a 2. hadsereg balszárnya, mely fogalom alatt a gárda és XII. hadtestet és talán még a X. hadtestet is értenünk kell.

A 2. hadsereghez tartozó többi hadtestekről, valamint a lovas hadosztályokról hallgat a krónika.

Az intézkedésből a lekötő, átkaroló és tartalék csoportok alakítása nem domborodik ki világosan, ellenkezőleg az összes részek egyidejű támadásáról van szó; a parancsnoklási hatáskör szabályozva egyáltalában nem lett.

Az események folytán az önálló intézkedési egységek, illetőleg csoportok következőleg alakulnak:

A 2. hadsereg 5 hadteste és 2 lovas hadosztálya; ezenbelül a XII. hadtest a csata folyamán teljesen önállóan saját intencziója szerint operál;

a II. hadtest, mely részben hadseregparancsnokságától, részben a nagy főhadiszállásból veszi parancsait;

a VII. hadtest az 1. lovas hadosztálylyal Steinmetz tábornok vezénylete alatt.

a VIII. hadtest közvetlenül a nagy főhadiszállás által vezetve.

Vagyis 1 igen erős és 3 egyformán gyenge csoport.

A csata befejezése felé újból a két hadseregbe való beosztás áll helyre, a VII. VIII. és II. hadtest az 1. lovas hadosztálylyal Steinmetz tábornok alatt az 1-ső, a többi seregrészek Frigyes Károly alatt a 2-ik hadsereget képezvén.

Mennyivel inkább megfelelt volna a természetes harczkibontakozásnak, ha a minden oldalról elrendelt egyidejű támadás helyett már kezdettől fogva a VII., VIII. és IX. hadtest az 1-ső lovas hadosztálylyal *lekötő*, — a gárda, XII., az ezek mögött álló X. hadtest és az 5., 6. lovas hadosztálylyal a *támadó*, illetőleg *átkaroló*- s végül a II. és III. hadtest *tartalékcsoport*tá egyesítettetett volna.

Hasonló következtetéseket vonhatnánk le az augusztus 14. és 16-iki ütközet intézkedésekből is, melyek szintén nem igen dicsekedhetnek a legcélszerűbb csoportalakítással.

Az éppen letárgyalt csatában a hadtestparanesnokok a harc alatt nem egyformán választják meg intézkedési egységeiket. A beosztott tüzéségtől és lovasságtól eltekintve, melyek már eo ipso külön rendelkezési egységeket képeznek, a gravelottei csatában a XII. hadtest parancsnoka a hadosztály kötelék mellőzésével, kizárólag dandárokkal, Goeben tábornok pedig főleg dandárokkal intéz-

kedik; a gárda parancsnoka rendelkezéseinél részint a dandár, részint a hadosztály köteléket tartja szem előtt; a VII. és IX. hadtestnél végre a harcászati kötelék jobbára már harczbaszállás előtt annyira felbomlik, hogy egységesen még a csapattek sem kerülnek akcióba.

A Colonbey-Nouilly melletti csatában kizárólag a dandárok képezik a magasabb intézkedési egységeket, melyek a szükséges lovassággal és tüzérséggel esetről-esetre láttatnak el.

A Vionville Mars la Tour melletti csata intézkedéseiben általában véve a hadosztálykötelék dominál, csupán a szárnyakon lépnek fel egyes dandárok önállóbban.

Mint a seregvezetést befolyásoló lényeges tényező említést érdemel még a parancsnokok tartózkodási helyeinek megválasztása az ütközet alatt.

A nagy főhadiszállás ütközet intézkedése a Flavigny melletti magaslaton kelt, a hol a király törzsével reggel 6 óra óta tartózkodott. Innen délután 1 óra tájban ellovagolván, 2 órakor Rézonville-nél, majd délután 5 óra felé Malmaison tájékára érkezett meg. Miután a döntés súlypontja már kezdettől fogva a balszárnynon, a 2. hadsereg körletében volt keresendő, nem éppen mondhatnék, miszerint a nagy főhadiszállás a leghelyesebben választotta volna meg álláspontját. Ezen körülménynek tulajdonítandó, hogy a fővezérlet a balszárnny működésére a csata alatt egyáltalában nem érvényesíthette befolyását; a 2. hadseregparancsnokságnak szóló utolsó intézkedése délután 1 óra 45 perczkor kelt. Hogy ezen időponttól kezdve Amanvillers-től északra mi történik, arról úgy a királynak, mint Moltkénak csak sejtelme lehetett, sőt a csatának St. Privatnál bekövetkezett szerencsés eldöntésének híre is csak éjfél felé érkezett az időközben Rézonville-ben a legnagyobb bizonytalanságban nyugalomra vonult nagy főhadiszállásba.

Frigyes Károly reggel 5 órakor Mars Ja Tournál, 5 óra 30 perczkor Vionvillenél áll, délután 1 óra tájban St. Marcel és Verneville között, 2 órakor Habonville-nél s a csata további folyamán a Bois de la Cusse-nél tartózkodik. Nem tévedünk, ha azt hisszük, miszerint a 2. hadsereg parancsnokának jelenléte, főkép este felé St. Privat-Roncourt előtt kívánatosabbnak látszott, mint a halogató IX. hadtest balszárnnyán.

Így tehát a magasabb parancsnokok közül mintaképül e tekintetben is csupán a szász trónörökös és a VIII. hadtest parancsnoka szolgálhat.

Steinmetz tábornok egészben véve ugyan szintén helyesen választotta meg tartózkodása helyét, csakhogy ő rendelkezéseinek kibocsátásánál bizonyult kevésbé szerencsésnek, miáltal a közéletéből származó előny kérdésessé vált.

Francia részen magasabb értelemben vett csatavezetésnek egyáltalában nyoma sincs; Bazaine a megszálló intézkedés kibocsá-

tása után a dolgok menetére már alig gyakorol befolyást³⁸⁹⁾, csupán 3 óra tájban ismételt sürgetésre indítja útnak az egyik gárda hadosztályt a jobb szárny felé, mely azonban a kapott parancsnak csak kelleetlenül tett eleget, mert este 7 óráig, tehát teljes 4 óra alatt még csak alig pár ezer lépésnyire jutott előbbre. Hogy e hallatlan késedelmet mi okozta, az még eddigelé felderítve nincsen.

Felette jellemző, hogy a késő esti órákban a legszélső jobb szárnyon szenvedett ehec elegendő arra, miszerint lassankint az egész védővonalon a csatavesztés érzete fusson át. Ime ez a különbség a támadás és védelem titkos erkölcsi rúgói között: a védőnek, hogy megállja helyét, az egész vonalon győznie kell, ellenben a támadó már az által is a helyzet urává válik, ha műveletét a csatavonalnak csupán egy jelentékenyebb részén siker koronázza. Valamint a bár csupán csak egy helyen léket kapott vizgátnak különben ép, erős teste a veszedelmet többé feltartóztatni nem képes, úgy van ez az ellenség védővonalánál is; ha a támadónak sikerül annak bármely részén erősebb rést ütni, úgy az rendszerint egész hosszában elveszíti ellentálló képességét.

V. Intézkedések a csata befejezése után.

St. Privat eleste után Canrobert tábornok azon meggyőződésre jutván, miszerint segélycsapatok nélkül az ellenség óriási túlerejének többé ellentállni nem képes, hadtestével a visszavonulást az állás közepe mögé megkezdette.

Még mielőtt *Bazaine* a katasztrófa bekövetkezéséről értesült volna, a nap eseményeiről este 7 óra 45 perczkor továbbított alábbi táviratában számol be a császárnak.

„A küzdelem igen heves volt, e pillanatbanban, 7 órakor, a tűz heve engedni kezd. Csapataink állásaikat következetesen megtartották. Egy ezred, a 60., St. Hubert védelme körül sokat szenvedett³⁹⁰⁾.

³⁸⁹⁾ Malheureusement — írja a francia írók egyike — l'armée française n'a pas de commandant en chef: le maréchal Bazaine demeure à Plappeville; il a donné l'ordre à ses lieutenants, le matin, de tenir. Le reste importe peu. Si l'on est trop pressé, on se retirera en arrière, sur les positions indiquées: la défaite a été prévue, mais non la victoire. Aussi, c'est à peine si le maréchal prend garde aux détails de l'action, s'il couseut à entendre les officiers qui se succèdent, porteurs de mauvaises nouvelles. „La droite faiblit; le centre est sérieusement menacé.“ „Qu'on se maintienne.“ Telle est la seule réponse que l'on peut obtenir. Le maréchal s'est désintéressé du commandement; il veut échapper à cette responsabilité suprême qu'il sent si lourde. Le matin, il la donnée à Bourbaki; il la confie à qui veut.“

³⁹⁰⁾ „.....L'attaque a été très-vive; en ce moment, sept heures, le feu cesse. Nos troupes sont constamment restées sur leurs positions. Un régiment, le 60e a beaucoup souffert en défendant la ferme de St. Hubert.“

Ezt kiegészítőleg augusztus 19-én a marsal a következőket jelenti császárnának:

„A hadsereg tegnap egész nap St. Privat és Roizerieulles közötti állásában harczolt és azt meg is tartotta (?). A IV. és VI. hadtest este 9 óra tájban a jobb szárny visszavétele által, ellenséges tömegeknek az esthomály leple alatt jobb szárnyunk ellen intézendő műveletnek ellensúlyozása céljából, arcváltást hajtott végre. Ma reggel a II. és III. hadtestet állásukból visszarendeltem és a hadsereg Longeville és Sansonnet között a Mosel balpartján újból csoportosítva van, St. Quentin és Plappeville erődök mögött tova húzódó görbe vonalat alkotván. A csapatok a folytonos harczokban, melyek anyagi szükségletük kielégítését lehetetlenné tették, nagy mértékben kimerültek, miért is 2 — 3 napi nyugalpm engedélyezése elengedhetetlen követelmény. A porosz király Moltkéval ma Rézonvilleben volt s minden arra mutat, hogy a porosz sereg Metzét körülfoglalni fogja. Szándékom tehát északi irányban Montmédy felé irányt véve, onnan a menehould-chálonsi útra letérni, feltéve, hogy az erősebben megszállva nincsen; ellenkező esetben utamat Sedan, esetleg Mézières-ig folytatom s onnan térek le Chálons felé. Metzben 700 fogoly van, kik ostrom esetén a várnak csak hátrányára vannak, miért is Moltke tábornagnak ugyanannyi számú francziát tiszt és legénység kicserélése iránt ajánlatot fogok tenni³⁹¹⁾.)

Német részről *Frigyes Károly* St. Privat birtokbavétele után, este 8 óra 30 perczkor hadtesteinek a következő intézkedést adta ki:

„A hadtestek a harcz befejezésekor elfoglalt állásukban fognak táborozni és magukat gyalog előőrsök által biztosítják, melyek az összeköttetést a szomszéd hadtestekkel felvenni tartoznak s arra

³⁹¹⁾ L'armée s'est battue hier toute la journée sur les positions de Saint-Privat-la Montagne à Rozérieulles, et les a conservées. Les 4e et 6e corps on fait, vers neuf heurs du soir, un changement de front, l'aile droite, en arrière, pour parer à un mouvement tournant par la droite, que des masses ennemies tentaient d'opérer à l'aide de l'obscurité. Ce matin j'ai fait descendre de leurs positions les 2e et 3e corps, et l'armée est de nouveau groupée sur la rive gauche de la Moselle, de Longeville à Sansonnet, formant une ligne courbe, passant derrière les forts de Saint-Quentin et de Plappeville. Les troupes sont fatiguées de ces combats incessants, qui ne leur permettent pas les soins matériels et il est indispensable de les laisser reposer deux ou trois jours. Le roi de Prusse était ce matin à Rézonville avec M. de Moltke, et tout indique que l'armée prussienne va tâter la place de Metz Je compte toujours prendre la direction du Nord et me rabattre ensuite par Montmédy, sur la route de Saint Menehould à Chálons, si elle n'est pas fortement occupée; dans le cas contraire, je continuerai sur Sedan et même Mézières pour gagner Chálons. Il y a dans la place de Metz 700 prisonniers qui deviendraient un embarras pour la place en cas de siège; je vais proposer un échange à M. le général de Moltke pour pareil nombre d'officiers et soldats français.“

legyenek elkészülve, hogy kétségbeesett ellenség éjjel is kísérletet tehet keresztülvégődhetése érdekében. Holnap reggel 5 órakor valamennyi hadtest vezérkari főnöke Caulre Ferme-ben gyülekezik, hogy hadtesteik állásáról jelentést tegyenek s a további parancsokat kézhez vegyék. A főhadiszállás éjjelre Doncourtba megy.“

Hasonlóan a csata befejezése alkalmával elfoglalt helyzetükben maradtak az 1. hadsereg körletében harczolt hadtestek is.

Az éj folyamán, főleg az 1. hadsereg körletében többször került apróbb csetepatékra a dolog, míg végre reggeli 3 óra tájban az ellenség Moscout, majd 5 óra felé Point du Jourt is odahagyá. A 2. hadsereg arcvonala előtt az éj nyugodtan telt el; a reggel 5 órakor kiadott intézkedés értelmében a balszárny hadtesteknek Metz felé közelebb vonulni kellett, a XII. hadtest egyik hadosztálya pedig egészen Woippy-ig rendeltetett előre, hogy ezáltal a Mosel völgyében észak felé vezető út is birtokba vétessék.

Erőviszony.

A harczban részt vett összes német erők összege kerekén számítva 180.000 gyalogos és 24.000 lovas (166.400 ló és 21.235 szálfegyver).

Bazaine hadseregét mindössze 100.000 ember és 450 ágyú erejűnek mondja, ha azonban az augusztus 13-án parancsnoksága alá helyezett sereg létszámát 168.000-re tesszük s ebből a 14. és 16-iki veszteséget, kerekén 33.000 főt leszámítjuk, körülbelül 135.000 ember marad, ami bizonyára közelebb jár a valósághoz.

A két sereg számaránya tehát körülbelül 3: 2-höz³⁹²).

Veszteségek.

A németek összes vesztesége 900 tiszt, 19.260 főnyi legénység és 1877 ló; ebből esik az első hadseregére 225 tiszt, 3994 főnyi legénység és 537 ló, vagyis emberekben körülbelül 9%, a 2. hadseregére 675 tiszt, 15.266 főnyi legénység és 1340 ló, azaz emberekben körülbelül 10%.

³⁹²⁾ Egyéb francia források következőleg állapítják meg a kölcsönös erőviszonyt:

V.	D. 125.000 francia	270.000 némettel szemben		
Canonge	140.000	„	218.000	„
Bonnet	150.000	„	260.000	„
Fay	120.000	„	230.000	„
Duquet	130.000	„	200.000	„

Az egyes seregtestek vesztesége:

VII. hadtest	39 tisztt,	821 ember,	213 ló ;	a gyalogs. átl. veszt.	3 ^o / _o
VIII. "	178 "	3085 "	147 " " " "	" " " "	14 ^o / _o
I. lov. hado.	7 "	88 "	177 " " " "	" " " "	—
gárda hadt.	307 "	7923 "	420 " " " "	" " " "	27 ^o / _o
II. hadtest	54 "	1193 "	41 " " " "	" " " "	4·7 ^o / _o
IX. "	199 "	3888 "	647 " " " "	" " " "	15 ^o / _o
XII. "	106 "	2113 "	128 " " " "	" " " "	7·5 ^o / _o
III. "	2 "	50 "	59 " " " "	" " " "	
X. "	6 "	99 "	45 " " " "	" " " "	
5. lov. hado.	1 "	— "	— " " " "	összesen :	
1-ső hads.	224 tisztt	3994 ember	537 ló		
2-ik "	675 "	15266 "	1340 "		

A gyalog hadosztályok közül legtöbbet veszített:

az 1. gárda hadosztály	156 tiszttet és	4109 főnyi legénységet
a 2. "	133 " "	3606 " "
a 15. gyalog	124 " "	2199 " "
a 18. "	96 " "	2008 " "
a 25. "	69 " "	1474 " "

A csapatettek közül 1000 emberen felül veszített:

az 1. gárda gy.-ezred	36 tiszttet és	1056 főnyi legénys.	átlag a
a 3. "	36 " "	1060 " "	} tiszttetek 37 ^o / _o és a legénység 30 ^o / _o -a
a 2. "	39 " "	1076 " "	
a 2. "	38 " "	1020 " "	

Az egyes fegyvernemekre a veszteségek következőleg oszlnak meg:

a gyal. összes vesztesége	812 tisztt és	18.303 főnyi legénys.	= 10-11 ^o / _o
a lovas. "	12 " "	163 lovas és 338 ló	= 0·7 ^o / _o
a tüzérség "	78 " "	849 ember 1280 "	= 5·5 ^o / _o

Az egyes fegyvernemekre a veszteségek következőleg oszlnak meg:

agyai, összes vesztesége 812 tisztt és 18.303 főnyilegénys. — 10·11 %
a lovas. „ „ 12 „ „ 163 lovas és 338 ló = 0·7%
a tüzérség,, „ 78 „ „ 849 ember 1280 „ = 5·5%

A tüzérség veszteségének több mint fele, 43 tisztt, 487 főnyi legénység és 749 ló a VII. és IX. hadtestek tüzérségére esik; ezek ntán legtöbbet veszhetnek a gárda ütegek 17 tiszttet, 185 főnyi legénységet és 275 lovat, úgy hogy az összes többi tüzérségi alakulásokra mindössze 18 tisztt, 177 főnyi legénység és 256 ló marad.

A francziák vesztesége Bazaine adatai szerint: 6 tábornok, 589 törzs és főttiszt és 12.273 főnyi legénység.

E szerint az összes állományt véve, alapul, a francziák átlagos vesztesége 9%, a németek 10%-ával szemben.

Más forrás szerint a francziák vesztesége következőleg oszlik meg az egyes hadtestekre:

II.	hadtest ³⁹³⁾	27 tisz, 594 főnyi legénység
III.	„	110 „ 2050 „ „
IV.	„	246 „ 4561 „ r
VI.	„	212 4473 ³⁹⁴⁾ „ „
Összesen:		595 liszt 11678 főnyi legénység

A németek hadrendje.

Főparancsnok: *I. Vilmos porosz király.*

A vezérkar főnöke: *Moltke* báró, gyal. tábornok.

Hadügyminiszter: *Roon*, gyal. tábornok.

Küllügyminiszter: *Bismarck-Sckönhausen*. gróf, vezérőrnagy.

A csapatok általános áttekintése (augusztus 1-én)

1-ső hadsereg:	50	zlj,	32	lovas század,	30	üteg	(180 löveg),
2-ik	156	"	148	"	91	"	(546 "),
3-ik	128	"	102	"	80	"	(480 "),
Tábori csap. ezenfel.:	140	"	100	"	63	"	(378 "),
A német ser. összege:	474	"	382	"	264	"	(1584 ")

1. hadsereg.

Parancsnok: *Steinmetz*, gyal. tábornok.

Vezérkari főnök: *Sperling*, vezérőrnagy.

A csapatok általános áttekintése.

VII. hadtest:	25	zászlóalj,	8	lovas század,	14	üteg	(84 löveg),
VIII. " :	25	"	8	"	15	"	(90 "),
3. lov. hado.:	—	"	16	"	1	"	(6 "),
Összesen:	50	"	32	"	30	"	(180 ")
Ehhez járult később:							
I. hadtest :	25	"	8	"	14	"	(84 "),
1. lov. hado.:	—	"	24	"	1	"	(6 "),
Főösszeg:	75	"	64	"	45	"	(270 "),
6 gyalog és 2 lovas hádosztályba beosztva.							

VII. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *Zastrow*, gyal. tábornok.

Vezérkari főnök: *Unger*. ezredes.

13-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Glümer* tábornok*).

25. gyal. dandár: *Osten-Sacken*, vezérőrnagy*); 13. gyalog- és 73. könnyű gyalog ezred. összesen 6 zlj.

26. " " *Goltz*, vezérőrnagy; 15. és 55. gyalog ezred; összesen 6 zlj.

7. vadász-zászlóalj, 8-ik huszár-ezred, a 7. tábori tüzér-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 2 tábori utász-század.

A 13. gyalog hadosztály *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

14-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Kameke*, tábornok.

27. gyal. dandár: *François*, vezérőrnagy; 39. könnyű-gyalog- és 74. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

28. " " *Wojna*, vezérőrnagy; 53. és 77. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

15. huszár-ezred, a 7-ik tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog osztaga, 1 tábori utász-század.

A 14-ik gyalog hadosztály *összege*: 12 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Helden-Sarnowski*, ezredes.

A 7-ik tábori tüzér-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen (12 + 24) = 36 löveg.

A VII. hadtest *összege*: 25 zászlóalj, 8 lovas-század, 84 löveg és 3 utász-század**).

*) A német „General-Lieutenant“ rendfokozatot, mely tulajdonképen a mi altábornagyi rangunknak felel meg, következetesen „tábornok“ szóval fordítottam; megkülönböztetésül a „General-Major“ kifejezés „vezérőrnagy“-nak iratott.

***) Ezenkívül minden hadtest kötelékébe 3 egészségügyi különítmény tartozott, melyek az alárendelt két hadosztálynál és a hadtest-tüzérségnél nyerték beosztásukat

VIII. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *Goeben*, gyal. tábornok.
 Vezérkari főnök: *Witzendorf*, ezredes.

15-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Weltzien*, tábornok.

- 29. gyal. dandár:** *Wedell*, vezérőrnagy; 33. könnyű gyalog- és 60. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.
30. „ „ *Strubberg*, vezérőrnagy; 28. és 67. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.
 8. vadász-zászlóalj, 7-ik király-huszár-ezred, a 8-ik tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 tábori utász-század.
 A 15. gyalog-hadosztály *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

16-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Barnekow*, tábornok.

- 31. gyal. dandár:** *Neidhardt-Gneisenau* gróf, vezérőrnagy; 29. és 69. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.
32. „ „ *Rex*, őzredes; 40. könnyű gyalog- és 72. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.
 9-ik huszár-ezred, a 8-ik tábori tüzér-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 2 utász-század.
 A 16-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Broecker*, ezredes.

- A 8-ik tábori-tüzér-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(18+24) = 42$ löveg.

- A VIII. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas század, 90 löveg és 3 utász-század.

3. Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Gröben* gróf, tábornok.

6. lovas-dandár: *Mirus*, vezérőrnagy; 7-ik dsidás- és 8-ik vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

7. " " *Dohna* gróf, vezérőrnagy; 5. és 14. dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

A 7-ik tábori-tüzérezred 1-ső lovagló-ütege.

A 3-ik lovas-hadosztály *összege*: 16 lovas-század, 6 löveg.

1-ső számú tábori vasut-osztag.

1-ső " " távirda-osztag.

2. Hadsereg.

Parancsnok : *Frigyes Károly* porosz herceg.
 Vezérkari főnök : *Stiehle*, vezérőrnagy.

A csapatok általános áttekintése.

Gárda-hadtest :	29	zlj,	32	lovas-század,	15	ütegg	(90	löveg),	
III. " "	25	"	8	" "	14	"	(84	") ,	
IV. " "	25	"	8	" "	14	"	(84	") ,	
IX. " "	23	"	12	" "	15	"	(90	") ,	
X. " "	25	"	8	" "	14	"	(84	") ,	
XII. (szász.) ht	29	"	24	" "	16	"	(90	") ,	
5. lov. hado.	—	"	36	" "	2	"	(12	") ,	
6. " "	—	"	20	" "	1	"	(6	") ,	
Összesen :	156	"	148	"	"	91	"	(546	") ,
Ehhez járult később:									
II. hadtest :	25	"	8	" "	14	"	(84	") ,	
Főösszeg :	181	"	156	"	"	105	"	(630	") ,

14 gyalog- és 2 lovas-hadosztályba beosztva.

Gárda-hadtest.

Vezénylő tábornok ; *Ágoston* württembergi herceg, lovassági tábornok.

Vezérkari főnök : *Dannenberg* vezérőrnagy.

1-ső gárda-gyalog-hadosztály.

Parancsnok : *Pape*, vezérőrnagy.

1-ső gárda-gyalog dandár : *Kessel*, vezérőrnagy ; 1-ső és 3-ik gárda-ezred ; összesen 6 zlj.

2-ik " " " : *Medem* báró, vezérőrnagy ; könnyű gárda-ezred, 2. és 4. gárda-ezred ; összesen 9 zlj.

Gárda-vadász-zászlóalj, gárda-huszár-ezred, a gárda-tábori tüzérezred 1-ső gyalog-osztaga. 1 tábori utász-század.
Az 1-ső gárda-gyalog-hadosztály *összege*: 16 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

2-ik gárda-gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Budritzki*, tábornok.

3-ik gárda-gyalog-dandár: *Knappe*, ezredes; 1. és 3. gárda-ezred; összesen 6 zlj.

4-ik " " " *Berger*, vezérőrnagy; 2. és 4. gárda-ezred; összesen 6 zlj.

Gárda-lövész-zlj, 2-ik gárda-dsidás-ezred, a gárda-tábori-tüzérezrednek 3-ik gyalog-osztaga, 2 tábori utász-század.

A 2-ik gárda-gyalog-hadoszt. *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Gárda-lovas-hadosztály).*

Parancsnok: *Goltz* gróf, tábornok.

1-ső gárda-lovas-dandár: *Brandenburg I.* gróf, tábornok: a gardes du corps- és gárda-vértes-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik " " " *Albrecht* porosz herceg, tábornok; 1. és 3. gárda-dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

3-ik " " " *Brandenburg II.* gróf, tábornok; 1. és 2. gárda-dragonos-ezred; összesen 8 lovas-század.

A gárda-lovas-hadosztály *összege*: 24 lovas-század.

*Hadttest-tüzérség.**

Parancsnok: *Scherbening*, ezredes.

A gárda-tábori tüzérezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(18+24) = 42$ löveg,

A gárda-hadttest *összege*: 29 zászlóalj, 32 lovas-század, 90 löveg és 3 utász-század.

*) A gárda-lovas-hadosztály nem rendelkezett állandóan beosztott tüzérség felett, hanem a szükséghez képest a gárda-hadttest-tüzérségből lett a kellő számú tüzérséggel ellátva.

III. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Alvensleben II.* tábornok.

Vezérkari főnök: *Voigts-Rhetz*, ezredes.

5-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Stülpnagel*, tábornok.

9-ik gyalog-dandár: *Döring*, vezérőrnagy; 8-ik testőr-gránátos- és 48. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

10-ik „ „ *Schwerin*, vezérőrnagy; 12-ik gránátos és 52. gyalog-ezred; összesen 3 zlj.

3. vadász-zászlóalj, 12. dragonyos-ezred, a 3-ik tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század.

Az 5-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

6-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Buddenbrock* báró, tábornok.

11-ik gyalog-dandár: *Rothmaler*, vezérőrnagy; 20. gyalog és 35. könnyű gyalog-ezred összesen 6 zlj.

12-ik „ „ *Bismarck*, ezredes; 24. és 64. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik dragonyos-ezred, a 3-ik tábori tüzer-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 6-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Dresky*, ezredes.

A 3-ik tábori tüzer-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

A III. hadtest *összege*: 25 zászlóalj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

IV. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Alvensleben I.* gyalogsági tábornok.

Vezérkari főnök: *Thile*, ezredes.

7-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok; *Gross*, tábornok.

13-ik gyalog-dandár: *Borries*, vezérőrnagy; 26. és 66. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

14-ik " " *Zychlinski*, vezérőrnagy; 27. és 93. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

4-ik vadász-zászlóalj, 7-ik dragonyos-ezred, a 4-ik tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 7-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

8-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Schöler*, tábornok.

15-ik gyalog-dandár: *Kessler*, vezérőrnagy; 31. és 71. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

16-ik " " *Scheyler*, ezredes; 86-ik könnyű gyalog- és 96. gyal.-ezred; összesen 6 zlj.

A 12-ik huszár-ezred, a 4-ik tábori tüzer-ezred 2-ik gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 8-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Crusius*, ezredes.

A 4-ik tábori tüzer-ezred lovagló- és 3-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

A IV. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

IX. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Manstein*, gyalogsági tábornok.
 Vezérkari főnök: *schellendorfi Bronsart* őrnagy.

18-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Wrangel* báró, tábornok.

35-ik gyalog-dandár: *Blumenthal*, vezérőrnagy; 36. könnyű gyalog- és 84. gyalog-ezred; összesen 6 zászlóalj.

36-ik " " *Below*, vezérőrnagy; 11-ik gránátos- és 85. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

9-ik vadász-zászlóalj, 6-ik dragonyos-ezred, a 9-ik tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 18-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hesseni (25.) hadosztály.

Parancsnok: *Lajos hesseni hercegy*, tábornok.

49-ik gyalog-dandár: *Wittich*, vezérőrnagy; 1-ső és 2-ik gyalog-ezred, 1-ső vadász-zlj; összesen 5 zlj.

50-ik " " *Lyncker*, ezredes; 3. és 4. gyalog-ezred, 2-ik vadász zlj; összesen 5 zlj,

(25). lovas-dandár: *Schlotheim* báró, vezérőrnagy; 1. és 2. lovas-ezred, 1 lovagló-üteg, 1 tábori üteg-osztag 1 utász-század.

A hesseni (25.) hadosztály *összege*: 10 zlj, 8 lovas-század, 36 löveg, 1 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Jagemann*, ezredes.

A 9-ik tábori tüzér-ezred 2-ik gyalog- és 2-ik lovagló-osztaga; összesen $(24+6) = 30$ löveg.

A IX. hadtest *összege*: 23 zlj, 12 lovas-század, 90 löveg, 3 utász-század.

X. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Voigts-Rhetz*, gyalogsági tábornok.
Vezérkari főnök: *Caprivi* alezredes.

19-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Schwarzkoppen*, tábornok.

37-ik gyalog-dandár: *Lehmann*, ezredes; 78. és 91. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

38-ik " " *Wedell*, vezérőrnagy; 16. és 57. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

9-ik dragonyos-ezred, a 10-k tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 19-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

20-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Kraatz-Koschlau*, vezérőrnagy.

39-ik gyalog-dandár: *Woyna*, vezérőrnagy; 56. és 79. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

40-ik " " *Diringshofen*, vezérőrnagy; 17. és 92. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

10-ik vadász-zlj, 16-ik dragonyos-ezred, a 10-ik tábori tüzer-ezred 2-ik gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 20-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

A 20-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Goltz*, ezredes.

A 10-ik tábori tüzer-ezred lovagló- és 3-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

A X. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg és 3 utász-század.

XII. (szász) Hadtest.

Vezénylő tábornok: a *szász koronaherceg*, gyalogsági tábornok.

Vezérkari főnök: *Zezschwitz*, alezredes.

23-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Görgg*, *szász herceg*, tábornok.

45-ik gyalog-dandár: *Craushaar*, vezérőrnagy 100., 101. gránátos- és 108. lövész-ezred; összesen 9 zászlóalj.

46-ik " " *Montbé*, ezredes; 102. és 103. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

1 lovas-ezred, a 12-ik táborig tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga a 12-ik utász-zászlóalj két százada.

A 23-ik gyalog-hadosztály *összege*: 15 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

24-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *holdenbergi Nehrhoff*, vezérőrnagy.

47-ik gyalog-dandár: *Leonhardi*, vezérőrnagy; 104. és 105. gyalog-ezred; 12-ik vadász-zlj; összesen 7 zászlóalj.

48-ik " " *Schulz*, ezredes; 106. és 107. gyalog-ezred; 13-ik vadász-zlj; összesen 7 zlj.

1 lovas-ezred, a 12-ik táborig tüzér-ezred 2-ik gyalog-osztaga, a 12-ik utász-zlj egy százada.

A 24-ik gyalog-hadosztály *összege*: 14 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

12-ik lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Lippe*, vezérőrnagy.

23-ik lovas-dandár: *nülda-i Krug*, vezérőrnagy; gárda-, lovas- és a 17. dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

24-ik " " *pilsachi Senfft*, vezérőrnagy; 3-ik lovas- és 18. dsidás-ezred; összesen 8 lov.-sz.

A 12-ik táborig tüzér-ezred 1-ső lovagló-ütege; összesen 6 löveg.

A 12-ik lovas-hadosztály *összege*: 16 lovas-század, 6 löveg.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Funcke*, ezredes.

A 12-ik tüzér-ezred 3-ik és 4-ik gyalog-osztaga; összesen $(18+24) = 42$ löveg.

A XII. hadtest *összege*: 29 zlj, 24 lovas-század, 96 löveg, 3 utász-század.

5-ik Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Rheinbaben* báró, tábornok.

11-ik lovas-dandár: *Barby*, vezérőrnagy; 4-ik vértés-, 13-ik dsidás- és 19-ik dragonyos-ezred; összesen 12 lovas-század.

12-ik " " *Bredow*, vezérőrnagy; 7-ik vértés-, 16-ik dsidás- és 13-ik dragonyos-ezred; összesen 12 lovas-század.

13-ik " " *Redern*, vezérőrnagy; 10., 11. és 17-ik huszár-ezred; összesen 12 lovas-század.

A 4-ik tábori tüzér-ezred 1-ső és a 10-ik tábori tüzér-ezred 2-ik lovagló-ütege, összesen $(6+6) = 12$ löveg.

Az 5-ik lovas-hadosztály *összege*: 36 lovas-század, 12 löveg.

6-ik Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Vilmos, mecklenburg-schwerini herczeg.*

14-ik lovas-dandár: *Diepenbroick-Grüter* báró, vezérőrnagy; 6-ik vértés-, 3-ik és 15-ik dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

15-ik " " *Rauch*, vezérőrnagy; 3. és 16-ik huszár-ezred; összesen 8 lovas század.

A 3-ik tábori tüzér-ezred 2-ik lovagló-ütege.

A 6-ik lovas-hadosztály *összege*: 20 lovas-század, 6 löveg.

4-ik számú tábori vasut-osztag.

2-ik " " távirda-osztag.

3-ik hadsereg.

Parancsnok: *a porosz koronaherczeg*, gyalogsági tábornok.
 Vezérkari főnök: *Blumenthal*, tábornok.

A csapatok általános áttekintése.

V. hadtest:	25	zlj,	8	lov.-sz.,	14	ütege	(84 löveg),
XI. " "	25	"	8	"	14	"	(84 "),
I. bajor hadtest:	25	"	20	"	16	"	(96 "),
II. " "	25	"	20	"	16	"	(96 "),
Württembergi tábori hado.:	15	"	10	"	9	"	(54 "),
Badeni " "	13	"	12	"	9	"	(54 "),
4-ik lovas hadosztály:	—	"	24	"	2	"	(12 "),
Összesen:	128	"	102	"	80	"	(480 ").

Ehhez járult később:

VI. hadtest:	25	"	8	"	14	"	(84 "),
2 lovas-hadosztály:	—	"	24	"	2	"	(12 "),
Főösszeg:	153	"	134	"	96	"	(576 "),

12 gyalog- és 2 lovas-hadosztályba beosztva.

V. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Kirchbach*, tábornok.

Vezérkari főnök: *Esch*, ezredes.

9-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Sandrart*, vezérőrnagy.

17-ik gyalog-dandár: *Bothmer*, ezredes; 58. és 59. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

18-ik " " *Voigts-Rhetz*, vezérőrnagy; 7-ik király-gránátos- és 47. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

5-ik vadász-zászlóalj, 4-ik dragonyos-ezred, az 5-ik tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 8-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

10-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Schmidt*, tábornok.

19-ik gyalog-dandár: *Henning*, ezredes; 6-ik gránátos- és 47. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

20-ik " " *montbary-i Walther*, vezérőrnagy; 37-ik könnyű gyalog- és 50-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

14-ik dragonyds-ezred, az 5-ik tábori tüzer-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 10-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg; 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Köhler*, alezredes.

Az 5-ik tábori tüzer-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

Az V. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

XI. Hadtest.

Vezénylő tábornok : *Bose*, tábornok.

Vezérkari főnök : *Stein*, vezérőrnagy.

21-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok : *Schachtmeyer*, tábornok.

41-ik gyalog-dandár : *Koblinski*, ezredes; 80-ik könnyű gyalog- és 87-ik gyalog-ezred; összesen 6 zászlóalj.

42-ik " " *Thile* . vezérőrnagy; 82. és 88-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

11-ik vadász-zászlóalj, 14-ik huszár-ezred, a 11-ik tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 21-ik gyalog-hadosztály *összege* : 13 zlj, 4 lovas század, 24 löveg, 1 utász-század.

22-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok : *Gersdorff*, tábornok.

43-ik gyalog-dandár : *Kontzki*, ezredes; 32. és 95-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

44-ik " " *Schkopp*, vezérőrnagy; 83. és 94-ik gyalog-ezred: összesen 6 zlj.

13-ik huszár-ezred, a 11-ik tábori tüzér-ezred 2-ik gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 22-ik gyalog-hadosztály *összege* : 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok : *Oppeln-Bronikowski*, ezredes.

A 11-ik tábori tüzér-ezred lovagló- és 3-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

A XI. hadtest *összege* : 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

I. bajor hadtest.

Hadtest-parancsnok: *Tann-Rathsamhausen* báró, gyalogsági tábornok.
Vezérkari főnök: *Heinleth*, alezredes.

1-ső gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Stephan*, tábornok.

1-ső gyalog-dandár: *Dietl*, vezérőrnagy; a testőr gyalog-ezred, 1-ső gyalog-ezred (2 zlj), 2-ik vadász-zlj; összesen 6 zlj.

2-ik " " *Orff*, vezérőrnagy; 2-ik és 11-ik gyalog-ezred, 4-ik vadász-zlj; összesen 6 zlj.

9-ik vadász-zlj, 3-ik könnyű lovas-ezred, tüzér-osztag.

Az 1-ső gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg.

2-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Pappenheim* gróf, tábornok (betegsége folytán *Schuhmacher*, vezérőrnagy).

3-ik gyalog-dandár: *Schuhmacher*, vezérőrnagy, (*Heyl*, ezredes); 3-ik és 12-ik gyalog-ezred (2 zlj), 1 vadász-zlj; összesen 6 zlj.

4-ik " " *Tann báró*, vezérőrnagy; 10-ik és 17-ik gyalog-ezred (2 zlj); 7-ik vadász-zlj; összesen 6 zlj.

4-ik könnyű lovas-ezred, tüzér-osztag.

A 2-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg.

Vértés lovas dandár.

Parancsnok: *Tausch*, vezérőrnagy.

1-ső és 2-ik vértés-ezred, 6-ik könnyű lovas-ezred, a 3-ik tüzérezred 1-ső tábori ütege; összesen 12 lovas-század, 6 löveg.

Tüzér tartalék-osztag.

Parancsnok: *Bronzetti* ezredes.

1., 2. és 3-ik osztály; összesen $(18+12+12) = 42$ löveg.

1-ső tábori műszaki osztag = 3 műszaki század.

Az I. bajor hadtest *összege*: 25 zlj, 20 lovas század, 96 löveg, 3 műszaki század.

II. bajor Hadtest.

Hadtest-parancsnok: *Hartmann* lovag, gyalogsági tábornok.

Vezérkari főnök: *Horn* ezredes.

3-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Walther* tábornok.

5-ik gyalog-dandár *Schleich*, vezérőrnagy; 6. és 7-ik gyalog-ezred (2 zászlóalj), 8-ik vadász-zászlóalj; összesen 6 zászlóalj.

6-ik " " *Börries*, ezredes; 14. (2 zászlóalj) és 15-ik gyalog-ezred, 3-ik vadász-zászlóalj; összesen 6 zászlóalj.

1-ső könnyű lovas-ezred, tüzér-osztag.

A 3-ik gyalog hadosztály *összege*: 12 zászlóalj, 4 lovas század, 24 löveg.

4-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Bothmer* tábornok.

7-ik gyalog dandár: *Thiereck*, vezérőrnagy; 5-ik (2 zlj) és 9-ik gyalog-ezred, 6-ik vadász-zlj; összesen 6 zlj.

8-ik: " " *Maillinger* vőrnagy; az 1. gy.-ezr 3. zlja

"	5.	"	3.	"
"	7.	"	1.	"
"	11.	"	3.	"
"	14.	"	3.	"

és az 5-ik vadász zlj; összesen 6 zlj.

10-ik vadász-zlj, 2-ik könnyű lovas ezred, tüzér osztag.

A 4-ik gyalog hadosztály *összege*: 13 zászlóalj, 4 lovas század, 24 löveg.

Dsidás lovas-dandár.

Parancsnok: *Mulzer* báró, vezérőrnagy.

1. és 2-ik dsidás ezred, 5-ik könnyű lovas-ezred, a 2-ik tüzér-ezred 2-ik ütege; összesen 12 lovas század, 6 löveg.

Tüzér tartalék osztag.

Parancsnok: *Pillement* ezredes.

1., 2. és 3-ik osztály; összesen $(18+12+12) = 42$ löveg.

2-ik tábori műszaki osztag = 3 tábori műszaki század.

A II. bajor hadtest *összege*: 25 zlj, 20 lovas század, 96 löveg, 3 műszaki század.

Württembergi tábori hadosztály.*)

Parancsnok: *Obernitz* tábornok.

Vezérkarifőnök: *Triebig* ezredes.

1-ső tábori dandár *Reitzenstein*, vezérőrnagy; 1. és 7-ik gyalog-ezred (2–2 zlj.), 2-ik vadász-zlj, összesen 5 zlj.

2-ik „ „ *Starkloff* vezérőrnagy; 2. és 5-ik gyalog-ezr. (2–2 zlj), 3. vadász-zlj; összesen 5 zlj.

3-ik „ „ *Hügel báró*, vezérőrnagy; 3. és 8. gyalog-ezr. (2–2 zlj), 1. vadász-zlj; összesen 5 zlj.

Lovas-dandár *Schéler gróf* vezérőrnagy; 1., 3-ik (2 lovas század) és 4-ik lovas ezred; összesen 10 lov.-szd.

Tüzérség 1., 2. és 3-ik tábori tüzér-osztag; összesen 54 löveg, 2 utász század.

A württembergi tábori hadosztály *összege*: 15 zlj., 10 lovas század, 54 löveg, 2 utász század.

Badeni tábori hadosztály.*)

Parancsnok: *Beyer* tábornok.

Vezérkarifőnök: *Leszczyński* ezredes.

1-ső gyalog dandár: *du Jarrys* báró, tábornok; testőr-gránátos-ezred, 2-ik gránátos-ezred, a 4-ik könnyű gyalog-ezred egy zlja; összesen 7 zlj.

(3-ik) kombinált dandár: *Keller*, vezérőrnagy; 3-ik és 5-ik gyalog-ezred; összesen; 6 zlj.

3-ik dragonyos-ezred, a tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század.

Lovas-dandár: *La Roche-Starkenfels* báró, vezérőrnagy; 1-ső testőr-dragonyos-ezred, 2-ik dragonyos-ezred, lovaglő-líteg; összesen 8 lovas-század, 6 löveg.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok; *Rochlitz*, őrnagy.

A tábori tüzér ezred 2-ik gyalog-osztaga; összesen 24 löveg.

A badeni tábori hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 lovas-század, 54 löveg, 1 utász-század.

*) A hadműveletek megkezdésekor a württembergi és badeni hadosztályok „*Werder hadtest*“-évé egyesítették.

4-ik lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Albrecht porosz herczeg*, lovassági tábornok.

8-ik lovas-dandár: *Hontheim*, vezérőrnagy; 5-ik vértés- és 10-ik dsidás-ezred; összesen 8 lovas-száz.

9-ik " " *Bernhardi* vezérőrnagy; 1. és 6-ik dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

10-ik " " *Krosigk*, vezérőrnagy; 2-ik testőr-husár-ezred, 5-ik dragonyos-ezred; összesen 8 százed.

Az 5-ik és 11-ik tábori tüzér-ezred egy-egy lovagló-ütege; összesen 12 löveg.

A 4-ik lovas-hadosztály *összege*: 24 lovas-század, 12 löveg.

2-ik számú tábori vasut-osztag.

bajor " " "

3-ik számú " " "

Tábori csapatok

melyek 1870. évi augusztus hó 1-én nem tartoztak a felállított 3 hadsereg kötelekébe.

I. Hadtest.

Vezénylő-tábornok: *Manteuffel* báró, lovassági tábornok.

Vezérkari főnök: *Burg*, alezredes.

1-ső gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Bentheim*, tábornok.

1-ső gyalog-dandár: *Gayl*, vezérőrnagy; 1-ső gránátos- és 41-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik „ „ *Falkenstein*, vezérőrnagy; 3-ik gránátos- és 43-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

1-ső vadász-zlj, 1-ső dragonyos-ezred, a tábori tüzer-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 3 utász-század.

Az 1-ső gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

2-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Pritzelwitz*, vezérőrnagy.

3-ik gyalog-dandár: *Memrty*, vezérőrnagy; 4-ik gránátos- és 44-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

4-ik „ „ *Zglinitzki*, vezérőrnagy; 5-ik gránátos- és 45-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

10-ik dragonyos-ezred, az 1-ső tábori tüzer-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 1 utász-század.

A 2-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Jungé* ezredes.

Az 1-ső tábori tüzer-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen $(12+24) = 36$ löveg.

Az I-ső hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

II. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *Fransecky*. gyalogsági tábornok.

Vezérkari főnök: *Wichmann*. ezredes.

3-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Hartmann*, vezérőrnagy.

5-ik gyalog-dandár: *Koblinsky*, vezérőrnagy; 2-ik gránátos- és 42-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

6-ik " " *Decken* ezredes; 14-ik és 54-ik gyalog-ezred; összesen 6. zlj.

2-ik vadász-zlj, 3-ik dragonyos-ezred, a 2-ik tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga 1 utász-század.

A 4-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 4 lovas század, 24 löveg, 1 utász század.

4-ik gyalog hadosztály.

Parancsnok: *Weiher*n, vezérőrnagy.

7-ik gyalog-dandár: *Trossel*, vezérőrnagy; 9-ik gránátos- és 49-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

8-ik " " *Kettler*, vezérőrnagy 21. és 61. gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

11-ik dragonyos-ezred, a 2-ik tábori tüzér-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 2-ik utász-század.

A 4-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Petzel*, ezredes.

A 2-ik tábori tüzér-ezred lovagló- és 2-ik gyalog-osztaga; összesen (12+24) = 36 löveg.

A II. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

VI. hadtest.

Vezénylő tábornok; *Tümping* lovassági tábornok.
 Vezérkari főnök *Salviati*, ezredes.

11-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Gordon*, tábornok.

21-ik gyalog-dandár: *Malachowski*, vezérőrnagy; 10-ik gránátos- és 18-ik gyalog-ezred; össz. 6 zlj.

22-ik „ „ *Eckartsberg*, vezérőrnagy; 38-ik könnyű-gyalog- és 51-ik gyalog-ezred; össz. 6 zlj.

6-ik vadász zlj., 8-ik dragonyos-ezred, a 6-ik tábori tüzér-ezred 1-ső gyalog-osztaga, 1 utász-század

A 11-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj., 4 lovas-század, 24 löveg, 1 utász-század.

12-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Hoffmann* tábornok.

23-ik gyalog-dandár: *Gündell*, ezredes; 22. és 62-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

24-ik „ „ *Fabeck*, vezérőrnagy; 23. és 63-ik gyalogezred; összesen 6 zlj.

15-ik dragonyos-ezred, a 6-ik tábori tüzér-ezred 3-ik gyalog-osztaga, 2 utász-század.

A 12-ik gyalog-hadosztály *összege*: 12 zlj., 4 lovas-század, 24 löveg, 2 utász-század.

Hadtest-tüzérség.

Parancsnok: *Arnold*, ezredes.

A 6-ik tábori tüzérezred lovaglő- és 2-ik gyalogosztaga; összesen (12+24) = 36 löveg.

A VI. hadtest *összege*: 25 zlj, 8 lovas-század, 84 löveg, 3 utász-század.

1-ső lovas hadosztály.

Parancsnok: *Hartmann*, tábornok.

1-ső lovas-dandár: *Lüderitz*, vezérőrnagy; 2-ik vértés, 4. és 9-ik dsidás-ezred; össz. 12 lovas-század.

2-ik " " *Baumgarth*, vezérőrnagy; 3-ik vértés-, 8. és 12-ik dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

Az 1-ső tábori tüzér-ezred 1-ső lovagló-ütege; összesen 6 löveg.

Az 1-ső lovas-hadosztály *összege*: 24 lovas-század, 6 löveg.

2-ik lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Stolberg-Weringerode* gróf, tábornok.

3-ik lovas-dandár: *Colomb*, vezérőrnagy; 1-ső testőr-vértés- és 2-ik dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

4-ik " " *Barnekow* báró, vezérőrnagy; 1-ső testőr-huszár-ezred és 5-ik huszár-ezred; összesen 8 lovas-század.

5-ik " " *Baumbach* vezérőrnagy; 4. és 6-ik huszár-ezred; összesen 8 lovas-század.

A 2-ik tábori tüzér-ezred 1-ső és a 6-ik tábori tüzér-ezred 3-ik lovagló-osztaga; összesen 12 löveg.

A 2-ik lovas-hadosztály *összege*: 24 lovas-század, 12 löveg.

17-ik gyalog-hadosztály.

Parancsnok: *Schimmelmann*, tábornok.

Vezérkari tiszt: *Fischer* őrnagy.

33-ik gyalog-dandár: *Kottwitz* báró, vezérőrnagy; 75-ik és 76-ik gyalog-ezred; összesen 6 zlj.

34-ik " " *Mantenffel*, ezredes; 89-ik gránátos- és 90-ik könnyű gyalog-ezr. össz. 6 zlj.
14-ik vadász-zászlóalj.

17-ik lovas-dandár: *Rauch*, vezérőrnagy; 17. és 18-ik drago-nyos- és 11-ik dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

A 9-ik tábori tüzér-ezred 1-ső lovagló- és 3-ik gyalog-osztaga; összesen: (6+30) = 36 löveg, 1 utász-század.

A 17-ik gyalog-hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 lovas-század, 36 löveg, 1 utász-század.

Gárda-landwehr-hadosztály.

Parancsnok: *Loën* báró, tábornok.

Vezérkari tiszt: *bittenfeldi Herwarth*, százados.

1-ső gárda-landwehr-dandár: *Girodz*, ezredes; 1-ső és 2-ik gárda-landwehr-ezred; összesen 6 zászlóalj.

2-ik " " " *Rochl*; 1-ső és 2-ik gárda-gránátos-landwehr-ezred; összesen 6 zászlóalj.

2-ik tartalék-huszár-ezred, kombinált tüzér-osztag; 1 utász-szd.

A gárda-landwehr-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 18 löveg, 1 utász-század.

1-ső landwehr-hadosztály.

Parancsnok: *Treskow*, vezérőrnagy.

Vezérkari tiszt: *Schultzenendorff*, százados.

1-ső landwehr-dandár: *Buddenbrock* báró, ezredes; 1. és 2. kombinált landwehr-ezred; össz. 6 zlj.

2-ik " " *Avemann*, vezérőrnagy; 3. és 4. kombinált landwehr-ezred; össz. 6 zlj.

2-ik tartalék dsidás-ezred, kombinált tüzér-osztag, 1 utász-század.

Az 1-ső landwehr-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 18 löveg, 1 utász-század.

2-ik landwehr-hadosztály.

Parancsnok; *Selchow*, vezérőrnagy.

Vezérkari tiszt: *Richter*, százados.

3-ik landwehr-dandár: *Arnoldi*, ezredes; 1. és 2-ik kombinált landwehr-ezred; összesen 8 zlj.

4-ik " " *Ranisch*, ezredes; 3. és 4. kombinált landwehr-ezred; összesen 8 zlj.

4-ik tartalék dsidás-ezred; kombinált tüzér-osztag, 1 utász-század.

A 2-ik landwehr-hadosztály *összege*: 16 zlj, 4 lovas-század, 18 löveg, 1 utász-század.

3-ik landwehr-hadosztály.

Parancsnok: *sendeni Schuler* báró, vezérőrnagy.

Vezérkari tiszt: *Rhein*, százados.

5-ik landwehr-dandár: *Ruville*, vezérőrnagy; 6/18. és 18/46. combinált landwehr-ezred; össz. 6 zlj,

6-ik " " *Gülsa* báró, ezredes; 19/59. és 58 59. combinált landwehr-ezred; összesen 6 zlj.

1-ső tartalék-dragonos-ezred, combinált tüzér-osztag, 1 utász-század.

A 3-ik landwehr-hadosztály *összege*: 12 zlj, 4 lovas-század, 18 löveg, 1 utász-század.

3-ik számú tábori vasut-osztag.

4-ik " " távirda-osztag.

A francziák hadrendje.

(1870. augusztus elején).

Főparancsnok: *III, Napoleon* császár.

Major général: *Le Boeuf*, marsall.

Sous-chef: *Lebrun* és *Jarras* tábornokok.

A csapatok általános áttekintése.

Császári gárda (Bourbaki):	24 zlj,	24 lovas-sz.,	12 üteg (60 löveg,	12 szórólöveg)
I hadtest (Mac-Mahon):	52 " 28	" 20	" (96 " 24	")
II. " (Frossard):	39 " 16	" 15	" (72 " 18	")
III. " (Bazaine):	52 " 28	" 20	" (96 " 24	")
IV. " (Ladmirault):	39 " 16	" 15	" (72 " 18	")
V. " (de Failly):	39 " 16	" 15	" (72 " 18	")
VI. " (Canrobert):	49 " 24	" 20	" (114 " 6	")
VII. " (Douay Felix):	38 " 20	" 15	" (72 " 18	")
Lovas-tartalék	— 48	" 6	" (30 " 6	")
Tüzér-tartalék	—	16	" (96 " ")
Összesen:	332 " 220	154 " (780 " 144	" ")

Császári gárda.

Vezénylő tábornok: *Bourbaki*, tábornok.

Vezérkari főnök: *d'Auvergne*, tábornok.

Tüzér-parancsnok: *Pé de Arros*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Deligny*, tábornok.

1-ső dandár: *Brincourt*, tábornok; 1-ső és 2-ik gárda-voltigeurezred, gárda-vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik " Garnier, tábornok; 3-ik és 4-ik gárda-voltigeurezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Gerbaut*, alezredes; a gárda-tüzér-ezred 1. és 2. ütege és 5-ik szórólöveg ütege; összesen 12 löveg és 6 szórólöveg.

A 3-ik hadmérnök-ezred egy százada.

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zászlóalj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök-század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Picard*, tábornok.

1-ső dandár: *Jeanningros*, tábornok; gárda-zouáv- és 1-ső sz. gárda-gránátos-ezred; összesen (2+3) = 5 zlj.

2-ik „ *Le Poittevin de la Croix*, tábornok; 2. és 3. sz. gárda gránátos-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Dencey de Cevilly*, alezredes; a gárda-tüzérezred 3., 4. és 6. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

A 3-ik hadmérnök-ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege*: 11 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Desvaur*, tábornok.

1-ső dandár: *Halna du Fretay*, tábornok; guide-ezred és gárda-chasseur à cheval-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de France*, tábornok; gárda-dsidás- és gárda-dragonos-ezred; összesen 8 lovas-század.

3-ik „ *du Preuil*, tábornok; gárda-vértes- és gárda-karabélyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

Tüzérség: A lovagló-gárda-tüzér-ezred 1-ső és 2-ik ütege; összesen 12 löveg.

A lovas hadosztály *összege*: 24 lovas-század, 12 löveg.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *Clappier*, ezredes.

A lovagló-gárda-tüzér-ezred 3., 4., 5. és 6-ik ütege; összesen 24 löveg.

A gárda-hadttest *összege*: 24 zlj, 24 lovas-század, 60 löveg, 12 szórólöveg, 2 hadmérnök-század.

I. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *de Mac Mahon*, marsall, magentai herceg.
 Vezérkari főnök: *Colson*, tábornok.
 Tüzérség-parancsnok: *Forgeot*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Ducrot*, tábornok.

1-ső dandár: *Wolff*, tábornok; 18. és 96. sor-ezred, 13-ik vadász-zászlóalj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de Postis du Houlbec*, tábornok; 45-ik sor-ezred és 1-ső zouav-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Lecocuvre*, alezredes; a 9-ik tüzér-ezred 6., 7. és 8-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

Az 1-ső hadmérnök-ezred egy százada

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Douay Abel*, tábornok.

1-ső dandár: *Pelletier de Montmarie*, tábornok; 50. és 74. sor-ezred, 16. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Pellé*, tábornok; 78. sor-ezred, 1-ső algier-i csatár (tirailleur)-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Cauvet*, alezredes; a 9-ik tüzér-ezred 9., 12. és 10-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

Az 1-ső hadmérnök ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *Raoult*, tábornok.

1-ső dandár: *L'Hériller*, tábornok; 36. sor-ezred, 2. zouav-ezred, 8-ik vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Lefèvre*, tábornok; 48. sor-ezred, 2. algier-i csatár-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség; *Cheguillaume*, alezredes; a 12-ik tüzér-ezred 5., 6. és 9-ik (szórólöveg)-ütege; össz. 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 3-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

4-ik hadosztály.

Parancsnok: *de Lartigue*, tábornok.

1-ső dandár: *Fraboulet do Karlédec*, tábornok; 56. serezed, 3-ik zouáv-ezred, 1-ső vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Lacretelle*, tábornok; 87. sor-ezred*), 3. algier-i csatár-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Lamandé*, alezredes; a 12. tüzér-ezred 7., 11. és 10. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

Az 1-ső hadmérnök ezred egy százada.

A 4-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

Lovas hadosztály.

Parancsnok; *Duhesme*, tábornok.

1-ső dandár *de Septeuil*, tábornok; 3-ik huszár- és 11. chasseur-ezred; összesen 8 lovas-század.

3-ik „ *de Nansouty*, tábornok; 10. dragonyos 2. és 6. dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

3-ik „ *Michel*, tábornok; 8. és 9. vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas-hadosztály *összege*: 28 lovas-század.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *de Vassart*, ezredes.

A 6-ik tüzér-ezred 11. és 12-ik, a 9-ik tüzér-ezred 5. és 11-ik és a 20-ik tüzér-ezred 1., 2., 3. és 4. ütege; összesen $(12+12+24) = 48$ löveg.

Hadmérnök tartalék: az 1-ső hadmérnök ezred másfél száz.

Az I. hadtest *összege*: 52 zlj, 28 lovas-század, 96 löveg, 24 szórólöveg, $5\frac{1}{2}$ hadmérnök század.

*) Strassburg védőrsége gyanánt maradt vissza.

II. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *Frossard*, tábornok.

Vezérkari főnök: *Saget*, tábornok.

Tüzérség-parancsnok: *Gagneur*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Vergé*, tábornok.

1-ső dandár: *Letellier Valazé*, tábornok; 32. és 55. sor-ezred, 3. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Jolivet*, tábornok; 76. és 77. sor-ezred, összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Chavaudret*, alezredes; az 5-ik tüzér-ezred 5., 12. és 6. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöv.

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Bataille*, tábornok.

1-ső dandár: *Pouget*, tábornok; 8. és 23. sor-ezred, 12. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Fauvert Bastoul*, tábornok; 66. és 67. sor-ezr.; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *de Maintenant*, alezredes; az 5-ik tüzér-ezred 7., 8. és 9. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

A 3-ik hadmérnök ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály

Parancsnok: *Merle de Labrigière de Laveaucoupet*, tábornok.

1 ső dandár: *Doëns*, tábornok; 2. és 63. sor-ezred, 10-ik vadász-zlj, összesen 7 zlj.

2-ik „ *Micheler*, tábornok; 24. és 40. sor-ezred, összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Laroque*, alezredes; a 15. tüzér-ezred 7., 8. és 11. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 3-ik hadmérnök ezred 1 százada.

A 3-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

Lovas-hadosztály

Parancsnok: az 1-ső dandár parancsnoka (*Valabrègue*).

1-ső dandár: *de Valabrègue*, tábornok; 4. és 5. chasseur-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *Bachelier*, tábornok; 7. és 12. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas század.

A lovas-hadosztály *összege*: 16 lovas-század.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *Beaudouin*, ezredes.

Az 5-ik tüzér-ezred, 10. és 11. a 15. tüzér-ezred 6. és 10. és a 17. tüzér-ezred 7. és 8. ütege; összesen 36 löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadmérnök ezred 2 százada.

A II. hadtest *összege*: 39 zlj, 16 lovas-század, 72 löveg, 18 szórólöveg, 5 hadmérnök század.

III. hadtest.

Vezénylő tábornok: *Bazaine*, marsall.

Vezérkari főnök: *Manèque*, tábornok.

Tüzérség-parancsnok: *de Grimaudet de Rochebouet*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Montaudon*, tábornok.

1-ső dandár: *Aymard* báró, tábornok; 51. és 62. sor-ezred, 18-ik vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Clinchaut*, tábornok; 81. és 95. sor-ezred, összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Fourgous*. alezredes; a 4-ik tüzér-ezred 5., 6., és 8-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

Az 1-ső hadmérnök ezred 1 százada.

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *de Castagny*, tábornok.

1-ső dandár: *Nayral*, tábornok; 19. és 41. sor-ezred, 15. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Duplessis*, tábornok; 69. és 90. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Delange*, alezredes; a 4-ik tüzér-ezred 11., 12. és 9. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöv.

Az 1-ső hadmérnök ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *Metman*, tábornok.

1-ső dandár: *de Polier*, tábornok; 7. és 29. sor-ezred, 7. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Arnaudreau*, tb; 59. és 71. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Sempé*, alezredes; a 11-ik tüzérezred 6. 7. és 5. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

Az 1-ső hadm. ezred egy százada.

A 3-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

4-ik hadosztály.

Parancsnok; *Decaen*, tábornok.

1-ső dandár: *de Brauer*, tb; 44. és 60. sor-ezred, 11. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

3-ik „ *Sanglé-Ferrière*, tb; 80. és 85. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Mauourant*, alezredes; a 11. tüzér-ezred 9. és 10. és 8-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

Az 1-ső hadm. ezred egy százada.

A 4-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadm. század.

Lovas hadosztály.

Parancsnok: *Clérembault*: tábornok.

1-ső dandár: *de Bruchard*, tábornok; 2., 3. és 10. chasseur-ezred; összesen 12 lovas-század.

2-ik „ *Gayault de Maubranche*s, tábornok; 2. és 4. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

3-ik „ *de Juniac báró*, tábornok; 5. és 8. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas hadosztály *összege*: 28 lovas-század.

Tüzér tartalék.

Parancsnok: *de Lajaille*, ezredes.

A 4. tüzér-ezred 7. és 10., a 11-ik tüzér-ezred 11. és 12. és a 17. tüzér-ezred 1., 2., 3. és 4. ütege; összesen $(12+12+24) = 48$ löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadm. ezred másfél százada.

A III. hadtest *összege*: 52 zlj, 28 lovas-század, 96 löveg, 24 szórólöveg, $5\frac{1}{2}$ hadmérnök század.

IV. Hadtest.

Vezénylő tábornok: *de Ladmirault*, tábornok.

Vezérkari főnök: *Osmont*, tábornok.

Tüzérség parancsnok: *Laffaille*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Courtot de Cisse*y, tábornok.

1-ső dandár: *Brayer* gróf, tábornok; 1. és 6. sor-ezred, 20. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de Golberg*, tábornok; 57. és 73. sor-ezred, összesen 6 zlj.

Tüzérség: *de Narp*, alezredes; a 15. tüzér-ezred 5. 9. és 12. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg 6 szórólöveg.

A 2-ik hadmérnök ezred egy százada.

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Grenier*, tábornok.

1-ső dandár: *Veron dit Bellecourt*, tábornok; 13. és 43. sor-ezred, 5 vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Pradier*, tábornok; 64. és 98. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *de Larminat*, alezredes; az 1-ső tüzér-ezred 6., 7. és 5. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök-század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *Latrille de Lorencez* gróf, tábornok.

1-ső dandár: *Pajol gróf*, tábornok; 15. és 33. sor-ezred, 2. vadász-zlj, összesen 7 zlj.

2-ik „ *Berger*, tábornok; 54. és 65. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Legardeur*, alezredes; az 1-ső tüzér-ezred 9., 10. és 8-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

A 2-ik hadmérnök ezred 1 százada.

A 3-ik hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Legrand*, tábornok.

1-ső dandár: *de Montaigu*, tábornok; 2. és 7. huszár-ezred, összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de Gondrecourt*, tábornok; 3. és 11. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas-hadosztály *összege*: 16 lovas-század.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *Soleille*, ezredes.

Az 1-ső tüzér-ezred 11. és 12., a 8-ik tüzér-ezred 6. és 7. és a 17. tüzér-ezred 5. és 6. ütege; összesen 36 löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadmérnök ezred 1 százada.

A IV. hadtest *összege*: 39 zászlóalj, 16. lovas-század, 72 lőv., 18 szórólöveg, 4 hadmérnöki század.

V. hadtest.

Vezénylő tábornok: *de Failly*, tábornok.

Vezérkari főnök: *Besson*, tábornok.

Tüzérség-parancsnok: *Liédot*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Goze*, tábornok.

1-ső dandár: *Saurin*, tábornok; 11. és 46. sor-ezred, 4. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Nicolas-Nicolas* báró, tábornok; 61. és 86. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Rolland*, alezredes; a 6-ik tüzér-ezred 5., 6. és 7. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *de L'Abadie d'Aydein*, tábornok.

1-ső dandár: *Lapasset*, tábornok; 84. és 97. sor-ezred, 14. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de Maussion*, tábornok; 49. és 88. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Bougault*, alezredes; a 2. tüzér-ezred 7., 8. és 5. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

A 2. hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *Guyot de Lespart*, tábornok.

1-ső dandár: *Abatucci*, tábornok; 17. és 27. sor-ezred, 19. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de Fontanges de Couzan*, tábornok; 30. és 68. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Montel*, alezredes; a 2. tüzér-ezred 11., 12. és 9. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

A 3. hadosztály *összege*: 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök ezred.

Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Brahaut* tábornok.

1-ső dandár: *Vicomte de Pierre de Bernis*, tábornok; 5. huszár- és 12. chasseur-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de la Mortière*, tábornok; 3. és 5. dsidás-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas hadosztály *összege*: 16 lovas-század.

Tüzér-tartalék

Parancsnok: *de Salignac Fénelon*, ezredes.

A 2. tüzer-ezred 6. és 10., a 10. tüzer-ezred 11., a 14. tüzer-ezred 11-ik és a 20. tüzer-ezred 5. és 6. ütege; összesen 36 löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadmérnök ezred egy százada.

Az V. hadtest *összege*: 39 zlj, 16 lovas-század, 72 löveg, 18 szórólöveg, 4 hadmérnök század.

VI. hadtest.

Vezénylő tábornok: *Canrobert*, marsall.

Vezérkari főnök: *Henry*, tábornok.

Tüzérség-parancsnok: *Labastie*, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Tixier*, tábornok.

1-ső dandár: *Pécho*t, tábornok; 4 és 10 sor-ezred, 9 vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Le Roy de Dais*, tábornok; 12. és 100. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség-parancsnok: *Monthuisant*, alezredes; a 8-ik tüzer-ezred 5., 7. és 8. ütege; összesen 18 löveg.

A 3. hadmérnök ezred egy százada*).

Az 1-ső hadosztály *összege*: 13 zlj, 18 löveg, 1 hadm. század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Bisson*, tábornok.

1-ső dandár: *Archinard*, tábornok; 9. és 14.*) sor-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik „ *Maurice*, tábornok; 20.*) és 31.*) sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség*): *Colcomb*, alezredes; a 8-ik tüzer-ezred 10., 12. és 11-ik (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szóról.

A 3. hadmérnök ezred egy százada.

A 2-ik hadosztály *összege*: 12 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *la Fent de Villiers*, tábornok.

1-ső dandár: *Bequet de Sonnay*, tábornok; 75. és 91. sor-ezred; összesen 6 zászlóalj.

2-ik „ *Colin*, tábornok; 93. és 94. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Jamet*, alezredes; a 14. tüzer-ezred 5., 6. és 7. ütege; összesen 18 löveg.

A 3. hadmérnök ezred egy százada*).

A 3. hadosztály *összege*: 12 zlj, 18 löveg, 1 hadm. század.

4-ik hadosztály.

Parancsnok: *le Vassor-Sorval*, tábornok.

1-ső dandár: *de Marguenat*, tábornok; 25. és 26. sor-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik „ *de Chanaleilles* gróf, tábornok; 28. és 70. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség*): *Noury*, alezredes; a 10. tüzer-ezred 7., 8. és 9. ütege; összesen 18 löveg.

A 3. hadmérnök ezred 1 százada.

A 4-ik hadosztály *összege*: 12 zlj, 18 löveg, 1 hadm. század.

Lovas-hadosztály).*

Parancsnok: *de Salignac Fénelon*, tábornok.

1-ső dandár: *Tilliard*, tábornok; 1. huszár- és 6. chasseur-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *Savarette*, tábornok; 1. és 7. dsidás-ezred; összesen 8 lovas század.

3-ik „ *de Béville*, tábornok; 5. és 6. vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

A lovas hadosztály *összege*: 24 lovas-század.

Tüzér-tartalék).*

Parancsnok: *Desprels*, ezredes.

A 10. tüzer-ezred 6., 6., 10. és 12., a 14. tüzer-ezred 8., 9. és a 19. tüzer-ezred 1. és 2. ütege; összesen 48 löveg.

Hadmérnök tartalék*): a 3. hadmérnök ezred egy százada.

A VI. hadtest *összege*: 49 zlj, 24 lovas-század, 114 löveg, 6 szörolöveg, 5 hadmérnök század.

*) A *)-gal jelölt csapatok a VI. hadtestnek Metzbe történt elővonása alkalmával visszamaradtak.

VII. hadtest.

Vezénylő tábornok: *Douay Felix.* tábornok.

Vezérkari főnök: *Renson,* tábornok.

Tüzér-parancsnok: *de Liégeard* báró, tábornok.

1-ső hadosztály.

Parancsnok: *Conseil Dumesnil,* tábornok.

1-ső dandár: *Nicolai,* tábornok; 3. és 21. sőr-ezred, 17. vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *Maire,* tábornok; 47. és 99. sor-ezred; összesen 6 zászlóalj.

Tüzérség: *Guillemain,* alezredes; a 7. tüzér-ezred 5., 6. és 11. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöv. A 2. hadmérnök-ezred 1 százada.

Az 1-ső hadosztály *összege:* 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Liébert,* tábornok.

1-ső dandár: *Guomar,* tábornok; 5. és 37. sor-ezred, 6-ik vadász-zlj; összesen 7 zlj.

2-ik „ *de la Bastide,* tábornok; 53. és 89. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Clouzet,* alezredes; a 7. tüzér-ezred 8., 9. és 12. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

A 2. hadosztály *összege:* 13 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg, 1 hadmérnök század.

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *Dumont,* tábornok.

1-ső dandár: *Bordas,* tábornok; 52. és 79. sor-ezred; összesen 6 zlj.

2-ik „ *de Eittard des Portes,* tábornok; 82. és 83. sor-ezred; összesen 6 zlj.

Tüzérség: *Bonnin,* alezredes; a 6. tüzér-ezred 8., 9. és 10. (szórólöveg) ütege; összesen 12 löveg, 6 szórólöveg.

A 2. hadmérnök ezred egy százada.

A 3. hadosztály *összege:* 12 zlj, 12 löveg, 6 szórólöveg 1 hadmérnök század.

Lovas-hadosztály.

Parancsnok: *Ameil*, tábornok.

1-ső dandár: *Cambriel*, tábornok; 4. huszár- 4. és 8. dsidás-ezred; összesen 12 lovas-század.

2-ik „ *) *Jolif du Coulombier*, tábornok; 6. huszár- és 6. dragonyos-ezred; összesen 8. lovas-század.

A lovas-hadosztály *összege*: 20 lovas-század.

Tüzér-tartalék.

Parancsnok: *Aubac*, ezredes.

A 7. tüzér-ezred 7. és 10. a 12. tüzér-ezred 8. és 12. és a 19. tüzér-ezred 3. és 4. ütege; össz. 36 löveg.

Hadmérnök tartalék: a 2. hadm. ezred egy százada.

A VII. hadtest *összege*: 38 zlj. 20 lovas-század. 72 löveg, 18 szórólöveg, 4. hadmérnök század.

Lovas-tartalék.*1-ső hadosztály.*

Parancsnok *du Barail*, tábornok.

1-ső dandár *Margueritte*, tábornok; 1. és 3. chasseur d'afrique-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de Lajaille*, tábornok; 2. és 4 chasseur d'afrique-ezred; összesen 8 lovas-század.

Tüzérség: *Loyer*. százados; a 19. tüzér-ezred 5. és 6. ütege; összesen 12 löveg.

Az 1. hadosztály *összege*: 16 lovas-század, 12 löveg.

2-ik hadosztály.

Parancsnok: *Vicomte de Bonnemains*, tábornok.

1-ső dandár: *Girard*; tábornok; 1. és 4. vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de Brauer*, tábornok; 2. és 3. vértés-ezr.; összesen 8 lovas-század.

Tüzérség; *Astier*, százados; a 19. tüzér-ezred 7. és 8. (szórólöveg) ütege; összesen 6 löveg, 6 szórólöveg

A 2. hadosztály *összege*: 16 lovas-század, 6 löveg, 6 szóról.

*) Lyonban maradt vissza

3-ik hadosztály.

Parancsnok: *de Forton*, tábornok.

1-ső dandár: *Murat herceg*, tábornok; 1. és 9. dragonyos-ezred; összesen 8 lovas-század.

2-ik „ *de Gramont*, tábornok; 7. és 10. vértés-ezred; összesen 8 lovas-század.

Tüzérség: *Clerc*, százados; a 20. tüzér-ezred 7. és 8. ütege; összesen 12 löveg.

A 3-ik hadosztály *összege*: 16. lovas-század, 12. löveg

A lovas tartalék *összege*: 48 lovas-század, 30 löveg, 6 szórólöveg.

Tüzér-főtartalék.

Parancsnok: *Canu*, tábornok.

a 13. tüzér-ezred 5—12. ütege; összesen 48 löveg.

a 18. „ 1—8 „ „ 48 „

A tüzér-főtartalék *összege* 96 löveg.

Hadmérnök főtartalék.

Az 1. hadmérnök-ezred egy és a 3-ik hadmérnök-ezred két százada; összesen 3 hadmérnök század.

A tartalékok *főösszege*: 48 lovas század, 126 lőv., 6 szórólöveg, 3 hadmérnök század.

III. Napoléon proklamációja

a francia nemzethez, 1870. jnl. 28-án,

Français,

Il y a dans la vie des peuples des moments solennels où l'honneur national violemment excité, s'impose comme une force irrésistible, domine tous les intérêts, et prend seul en mains la direction des destinées de la patrie.

Une de ces heures décisives vient de sonner pour la France.

La Prusse, à qui nous avons témoigné, pendant et depuis la guerre de 1866, les dispositions les plus conciliantes, n'a tenu aucun compte de notre bon vouloir et de notre longanimité.

Lancée dans une voie d'envahissements, elle a éveillé toutes les défiances, nécessité partout des armements exagérés, et fait de l'Europe un camp où régner l'incertitude et la crainte du lendemain.

Un dernier incident est venu révéler l'instabilité des rapports nationaux, et montrer tout la gravité de la situation.

En présence des nouvelles prétentions de la Prusse, nos réclamations se sont fais entendre.

Elles ont été éludées et suivies do procédés dédaigneux. Notre pays en a ressenti une profonde irritation, et aussitôt un cri de guerre a retenti d'un bout de la France à l'autre.

Il ne nous reste plus qu'à confier nos destinées au sort des armes. Nous ne faisons pas la guerre à l'Allemagne, dont nous respectons l'indépendance.

Nous faisons des vœux pour que les peuples qui compose la grande nationalité germanique disposent librement de leur destinées.

Quant à nous, nous réclamons l'établissement d'un état de choses qui garantisse notre sécurité et assure l'avenir. Nous voulons conquérir une paix durable, basée sur les vrais intérêts des peuples, et faire cesser cet état précaire où toutes les nations emploient leurs ressources à s'armer les uns contre les autres.

Le glorieux drapeau que nous déployons encore une fois devant ceux qui nous provoquent, est le même qui porta à travers l'Europe les idées civilisatrices de notre grande Révolution.

Il représente les mêmes principes, il inspire le même dévouement.

Français, je vais me mettre à la tête de cette vaillante armée qu'anime l'amour du devoir et de la patrie.

Elle sait ce qu'elle vaut, car elle a vu dans les quatre parties du monde la victoire s'attacher à ses pas.

J'emmène mon fils avec moi, malgré son jeune âge; il sait quels sont les devoirs que mon nom lui impose et il est fier de prendre sa part dans les dangers de ceux qui combattent pour la patrie.

Dieu bénisse nos efforts! Un grand peuple qui défend une cause juste, est invincible.

Saint-Cloud le 28 juillet 1870,

Napoléon

Napoléon proklamációja

hadseregéhez.

Soldats,

Je viens me mettre à votre tête, pour défendre l'honneur et le sol de la patrie.

Vous allez combattre une des meilleurs armées de l'Europe; mais d'autres, qui valaient autant qu'elle, n'ont pu résister à votre bravoure. Il en sera de même aujourd'hui.

La guerre qui commence sera longue et pénible, car elle aura pour théâtre des lieux hérissés d'obstacles et de forteresses; mais rien n'est au-dessus des efforts persévérants du soldat d'Afrique, de Crimée, de Chine, d'Italie et du Mexique. Vous prouvez une fois de plus ce que peut une armée française animée du sentiment du devoir, maintenue par la discipline, enflammée par l'amour de la patrie.

Quel que soit le chemin que nous prenions hors de nos frontières, nous y trouverons les traces glorieuses de nos pères. Nous nous montrerons dignes d'eux.

La France entière vous suit de ses vœux ardents, et l'univers a les yeux sur vous. De nos succès, dépend le sort de la liberté et de la civilisation.

Soldats, que chacun fasse son devoir, et le Dieu des armées sera avec nous.

Au quartier impérial de Metz, le 28 juillet 1870.

Napoléon.

TARTALOM JEGYZÉK:

Előszó	Oldal : 5
------------------	--------------

I. RÉSZ.

Bevezető hadműveletek.

ELSŐ FEJEZET.

Kölcsönös helyzet és események július hó végéig.

I. Bevezetés	5
A háboru oka és előzményei; politikai helyzet	5
II. A németek hadművelési előmunkálatai	10
Hadművelési terv	10
A hadászati felvonulás színhelye	11
Erőcsoporthozzás	15
Erőviszonyok, hadrend	15
A bajor Pfalz berendezése, seregszükségletek	17
Fegyverzet, harcászati	18
Hadászati felvonulás	21
Hírek az ellenségről	22
Helyzet július 31-én	25
III. A francziák előkészületei	26
Hadművelési terv	26
Új hadművelési terv elfogadása	27
Erőviszonyok, hadrend	32
Helyzet július 31-én	39

MÁSODIK FEJEZET.

Bevezető hadműveletek augusztus 1—6-ig.

IV. A saarmenti bevezető hadműveletek	40
Események a német 1. és 2. hadsereg körletében aug. 5-ig	40
Erőszakos szemrevétel Saarbrückennél	41
V. A spicheren-forbachi csata augusztus 6-án	52
Saarbrücken és a Saar balpartján fekvő magaslatok megszállása	54

A 14-ik hadosztály előnyomulása és harcbaszállása	58
Támadás a Rother Berg ellen	61
Megjegyzések a harc eddigi lefolyásához	63
A csata lefolyása este 6 óráig	72
Észrevételek	77
A csata lefolyása este 6 óra után	80
További események a csata befejezése után	86
Veszteségek	89
Végmegjegyzések	90
VI. Bevezető hadműveletek a hadiszínhely délkeleti részén	97
A porosz trónörökös műveletei Mac Mahon serege ellen	97
<i>A weissenburgi ütközet augusztus 4-én</i>	99
A 4-ik (Bothmer-) bajor hadosztály felfejlődése és harcbaszállása	104
Megjegyzések ezen első harcmozzanathoz	105
Az V. és XI. hadosztály harcbaszállása	106
Megjegyzések az utóbb leírt harcmozzanathoz	106
Veszteségek	111
VII. A wörth froeschwilleri csata augusztus 6-án	113
Bevezetés	113
A csatatér leírása	117
A védőállás megszállása a francziák által	118
A németek helyzete aug. 6-án reggel 7 óra körül	119
A csata bevezetése és lefolyása a délelőtti órákban	120
a) Szemrevételi harcok Wörth és Gunstettnél	120
b) A 4-ik bajor hadosztály harcbaszállása Langensulzbachnál	121
c) Az V. hadtest harca délig	124
d) A XI. hadtest harcbaszállása	129
A kölcsönös helyzet méltatása; megjegyzések a harc eddigi lefolyásához	131
Kölcsönös helyzet déltájban	136
A csata lefolyása a délután folyamán	138
A porosz trónörökös beérkezése a harc színhelyére	138
Az V. hadtest támadása a wörth-froeschwilleri magaslatok ellen d. u. 1 és 2 óra között	139
A XI. hadtest támadása a francia jobb szárny ellen	142
A Michel lovas dandár támadása	144
Általános francia támadó lökem	145
A Niedervald elfoglalása a németek által	146
Elsasshausen bevétele	147
Pellé gyalog- és Bonnemains lovas hadosztályának támadása Elsasshausen felé	148
Kölcsönös helyzet d. u. 3 óra tájban	149
Froeschwiller bevétele	152
Megjegyzések a délutáni harc lefolyásához	153
Visszavonulás és üldözés	156
Események a csata befejezése után	158
Veszteségek	159

II. RÉSZ.

A Saartól a Moselig.

HARMADIK FEJEZET.

A francziák visszavonulása és a németek előnyomulása a Moselig.

Oldal :

VIII. Bazaine hadseregének visszavonulása a Mosel folyóig és a Mac-Mahon parancsnoksága alá helyezett seregrészek gyülekezése a chalons-i táborban	165
Bazaine serege aug. 7-től 10-ig	170
Mac Mahon serege aug. 7. és 8-án	171
Bazaine aug. 10. és 11-én	177
Mac Mahon serege aug. 9-től 19-ig	178
Bazaine serege aug. 12-én	181
IX. A németek előnyomulása a Mosel folyóig	185
Augusztus 6-ika; a helyzet méltatása a spichereni csata után	190
Augusztus 7-ike; a 3., 4- és 6-ik lovas hadosztály tevékenysége	190
A 2-ik hadsereg aug. 7-én	191
Az 1-ső hadsereg aug. 7-én	192
A 3-ik hadsereg lovasságának tevékenysége	193
A 3-ik hadsereg aug. 7-én	195
A 3-ik " " 8-án	195
Az 1-ső " " 8-án	196
A 2-ik " " 8-án	197
Az 1-ső " " 9-én	198
A 2-ik " " 9-én	199
A 3-ik " " 9-én	200
Az 1., 2. és 3-ik hadsereg aug. 10-én	201
Az 1., 2. és 3-ik " " 11-én	202
Az 1. és 2-ik " " 12-én	204
A 3-ik " " 12-én	207
Az 1. és 2-ik " " 13-án	208
A 3-ik " " 13-án	211
Az 1. és 2-ik " " 14-én	211
A 3-ik " " 14-én	212
A 3-ik " " 15. és 16-án	212

NEGYEDIK FEJEZET.

A Metz körüli augusztusi oszatak.

X. A Colombey-Nouilly (Borny) melletti csata augusztus 14-én	213
A Rajna hadsereg ereje és összeállítása	213
A visszavonulást elrendelő intézkedés	216
A visszavonulás fogatosítása	217
A csata színhelyének rövid leírása	219
A támadás bevezetése és VIII. hadtest elővédje által	219
Megjegyzések	221
A német I. hadtest elővédjének harcvaszállása. D. u. $\frac{1}{4}$ 5-től este $\frac{1}{2}$ 7-ig	223
Megjegyzések	225